

A
ROMÁNOK TÖRTÉNETE

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
AZ ERDÉLYI ROMÁNOKRA

SZERKESZTETTE
GÁLDI LÁSZLÓ ÉS MAKKAI LÁSZLÓ

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

E MŰ MUNKATÁRSAI-
ELEKES LAJOS, GÁLDI LÁSZLÓ, JUHÁSZ ISTVÁN,
MAKKAI LÁSZLÓ, POLÓNYI NÓRA, TÓTH ANDRÁS
ÉS TÓTH ZOLTÁN

9 TÉRKÉPPEL ÉS 20 KÉPMELLÉKLETTEL

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Az 1867-i kiegyezést követő korszakban a magyar történetírás sem a magyarországi nemzetiségek, sem pedig a magyar királyságot övező államok története iránt nem mutatott elég érdeklődést. A tulajdonképeni magyar történelem is annyira ismeretlen volt még, annyi nagy kérdés várt itt is megoldásra, hogy a nemzetiségeknek és az ország határai szomszédságában fekvő területeknek történetével való foglalkozást senki sem tartotta sürgős feladatnak. Talán az érzék is hiányzott annak felismeréséhez, hogy a nemzetiségek és a szomszéd államok története szorosan beletartozik a magyar történelembe, mert a magyar múlt-ról helyes képet csak akkor alkothatunk magunknak, ha hitelesen ismerjük azoknak az idegen fajú és nyelvű népeknek a történetét, amelyekkel az államalkotó magyarság hosszú századokon át együtt élt. Természetes, hogy ezekután nemcsak a magyar társadalom széles rétegei maradtak közömbösek a nemzetiségek vagy a szomszéd államok élete és története iránt, hanem a magyar politikai közélet tényezői is, akik pedig az állam bel- és külpolitikai irányítására befolyást gyakoroltak. Az érdeklődésnek és az érzéknek ebből a hiányából, vagy legalább is szerény mértékéből támadt az a nagy tájékozatlanság, mely a nemzetiségi kérdésben és a velünk szomszédos államok magyar kapcsolataiban a társadalmat általában jellemezte. Az a készületlenség, amely a világháborút követő forradalmak idejében a magyar politikai világban megállapítható, főként innen eredt.

Arra, hogy milyen fontos magyar szempontból a román politikai történelem pontos ismerete, Hunfalvy Pál és Jancsó Benedek mutatott reá a múlt század utolsó tizedeiben a legnagyobb nyomatékkal. Fáradozásaik azonban, amelyek arra irányultak, hogy a magyar történetírás és

a magyar politikai világ fokozott figyelemmel foglalkozzék a mind nagyobb veszedelmet jelentő román kérdéssé és igyekezzék a jól megszervezett román propaganda céljával, eszközeivel és külföldi hatásával közelebbről megismernedni, mert hiszen végső eredményben a jövő magyar sorsról van szó, — alig keltettek visszhangot. Hunfalvy Pál műve csonkán maradt, senki sem gondolt annak befejezésére; Jancsó Benedek köteteinek tudományos jelentőségét is csak nagy későn vette észre a magyar tudományos világ, melyet jobban érdekeltek egyes középkori oklevelek valóságága vagy hibás dátuma körül támadt viták, mint Jancsó Benedek komor ténymegállapításai, amelyeknek valóságában nem hitt.

A világháború tanulságait elsőnek a Magyar Történelmi Társulat vonta le akkor, amikor hatalmas kötetekben bocsájtotta közre a magyarországi nemzetiségek történetére vonatkozó kutatások eredményeit. Ezirányú működése még nincs befejezve. Azon a hiányon, amelyet a szomszédállamok története iránt érdeklődő magyar értelmiség oly régóta érzett, most a Románia történetéről szóló kötet kiadásával kíván, legalább részben, segíteni. Ez a gyűjteményes mű az első kísérlet magyar nyelven a román-ság történetének megismertetésére. Benne az olvasó megtalálja mindazt, amit ma egy magyar embernek a román történelemről és annak magyarországi vonatkozásairól tudnia illik. A tanulmányok szerzői — jórészt tanítványaim — forrasszerűen ismerik Románia történelmét. Nem németből vagy románból fordított vagy átdolgozott történelmet adnak tehát, hanem hosszú évek munkájának eredményeit tárják a magyar olvasóközönség elé. Meg vagyok arról győződve, hogy az szívesen fogadja ezt a kötetet, mert benne megbízható és tárgyilagos vezető fog találni, amely megérteti vele a tőlünk lélekben, ízlésben és gondolkodásban annyira különböző román népi lelki berendezkedését, világszemléletét és politikai elgondolásait. Mindezekről pedig, már csak saját érdekünkben is, tájékozottaknak kell lennünk.

LUKINICH IMRE

ELSŐ FEJEZET.

A románság kialakulása.

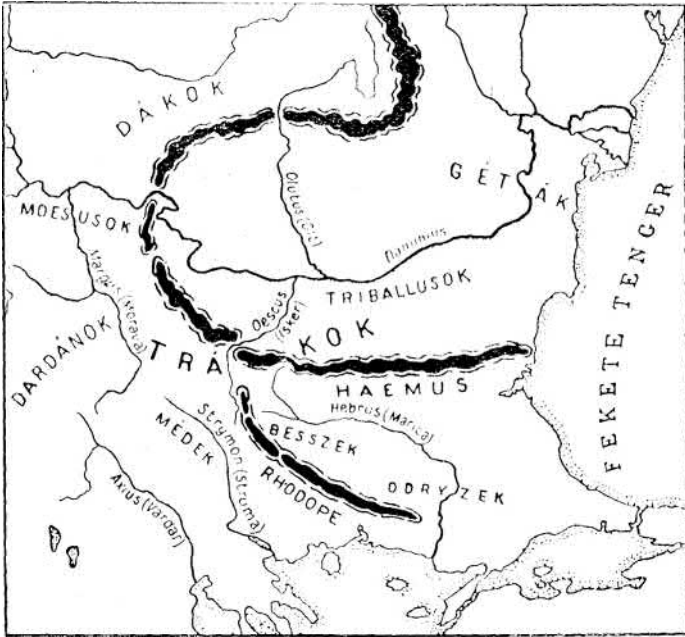
Délkelet Európa a Kr. e. I. évezredben.

Ha Délkelet Európa történetét vizsgálva, abba a korba tekintünk vissza, amikor a régészeti emlékek már lassan megszólalnak, vagyis reális életszerűségükben nehezen elképzelhető kultúrkörök helyett már biztos névvel illethető, más forrásokból is ismert népekre kezdenek utalni, az az indogermán törzsekből álló, többé-kevésbé laza népkonglomerátum tűnik elénk, amelyet trákoknak nevezünk. Egyáltalában nem szabad egységes, politikailag jól megszervezett hatalmas népet elképzelnünk, mely birtokában tartotta az egész területet a Kárpátoktól a Hémuszig, hanem inkább szivacsos lazaságban egymás mellett élő népi tömböket, amelyeket sem egymástól, sem a szomszédoktól nem választottak még el éles határok. Általában igaz, hogy a Balkán-félsziget keleti része trák, a nyugati fele pedig illír volt, de az a kevés nyelvi emlék, amely a népektől számunkra fennmaradt, eléggé világosan mutatja, hogy az illírek és a trákok nyelvileg meglehetősen közeli rokonok lehettek. Ezek az elmosódó nyelvi és népi határok tették lehetségessé azt a sok vitát is, mely például a Balkán-félsziget népeivel északnyugatról szomszédos panonok etnikai hovatartozása körül forgott, valamint azokat a túlzó elképzeléseket is, melyek az Adria környékén végeredményben «panillirizmust», a Fekete-tenger felé eső részen pedig «pantrakizmust» feltételeztek. Annyi bizonyos, hogy a Kr. e. II. és I. évezred fordulóján az a vidék, amelyet vizsgálódásaink földrajzi keretének tekintünk, — tehát a Keleti-Kárpátok vidéke, az aldunai táj s a Balkán-fél-

sziget — már nagyjában és egészében indogermán népek lakóhelye volt. Ha a távolról sem egykorú, sőt, sajnos, többnyire igen késői adatoknak hinni lehet, megpróbálhatjuk a fontosabb népek földrajzi helyzetének megjelölését is. A bronzkori kultúrát a későbbi Magyarország területén sajátos szintézisbe kovácsoló trákok zömének a Balkán-félszigetre való húzódása után a mai Erdélyben és a környező területeken ottmaradtak a dákok, akiknek észak és észak-kelet felé szomszédaik már teljesen idegen népek: kelták, germánok és szlávok voltak. A dákoktól délre, illetve délkeletre, Havaselvén és Dobrudzsában helyezkedtek el a dákoktól nehezen elválasztható géták, akiket később Ovidius tomi-i benyomásai tettek híressé. Tipikusan aldunai nép volt a moesusoké, körülbelül a Vaskaputól délkeletre, a Duna jobbpartján, s azt is tudjuk, hogy a Balkán-hegység és a Bhodopé-vidéken az aranymosással foglalkozó besszek, a Balkán-hegységtől délre pedig az odrizek laktak. Említsük még a legnyugatibb törzset, az illírek szomszédságában lakó dardánokat, akiknek nagy fontosságuk van az albán őstörténet szempontjából.

Ebből a status quo-ból természetesen nem lehet ősidőktől való ittlakásra, szorosan vett autochton-jellegre következtetnünk. Az előzmények vázolója messze vezetne, s ezért csak annyit jegyzünk meg, hogy mindez lényegében véve az indogermán népek szétvándorlásának eredménye. A latinok, kelták és árják ősei már a Kr. e. III. évezredben elindultak északkelet európai őshazájukból, néhány századdal később vonultak el a görögök és az oszk-umbeerek, s csak azután mozdultak meg a trákok és a frígek, észak felől továbbra is kapcsolatban maradván az őshazából egyelőre el nem távozó germánokkal és szlávokkal. Még későbbi az illírek dél felé vonulása; ez a folyamat valószínűleg több hullámban játszódott le, a Kr. e. XIV. századtól a VII. századig terjedő időben. Nem csoda tehát, hogy a Balkánon éppen úgy, mint a görögség esetében, némi sikerrel próbáltak rámutatni egyrészt arra a hettita-pelazg szubsztrátumra, a mely régibb a trákok lehúzódnásánál, más-

részt azokra a kétségtelenül lefolyt területi változásokra, melyeket az illírség behatolása a trákok eredeti balkáni elhelyezkedésében okozott. Valószínű ugyanis, hogy a trákokat tulajdonképpen a később beköltözött illírek szorították a Balkán-félsziget keleti felébe, illirizálván talán

Délkeleteurópa régi népei.

azokat a trákokat is, akikből a Kr. u. első századok folyamán az albán nép kialakult.

Természetes azonban, hogy ez a trák-illír megoszlás egyáltalában nem meríti ki Délkeleteurópa hajdani népi tagozódását. Már a legrégebbi időkben oly hatalmas áramlatokat találunk, amelyeknek jellege és útiránya a Balkán életében később is, egészen napjainkig döntő hatású

maradt. Kimutatható ugyanis, hogy már ebben az igen régi korban érvényesült két olyan geopolitikailag jól indokolt befolyás, amely irányát a legújabb időkig megtartotta. Ezeknek szemszögéből az egész Kr. e. első évezred alapjában véve két etnikai és művelődési áramlat küzdelme. Az egyik a Fekete-tenger északi partja, tehát északkelet felől jön, s előbb egy szeppei lovasnépet, majd pedig a szkítákat sodorja a dunai tájra, a másik viszont délről irányul észak felé: ennek legfontosabb megnyilvánulása a Kr. e. VII. századtól rohamosan erősödő görög expanzió. A nagy történeti erők játékába csak a IV. században vegyül új elem: a kelta terjeszkedés. Ez azonban Európa többi tájához képest aránylag csak futó kaland ezen a vidéken, s mintegy csak előkészíti, sőt részben kiváltja a döntő mozzanatot: Róma megjelenését.

Tekintsük egyenkint e hatások hullámain.

A legrégebbi hullám kétségtelenül Oroszország felől jött. Innen tört elő már a szkíták előtt, tehát kb. a Kr. e. VIII. században egy kaukázusi hatásokon átment szeppei lovasnép, melyet talán a többé-kevésbé mondai ködbe vesző kimmerekkel azonosíthatunk. Nyomukban jönnek a Herodotos által oly színesen leírt szkíták, akikben a modern kutatás szintén keveréknépet lát: alighanem egy iráni vezetőréteg tartotta uralma alatt az ural-altáji tömegeket. Mindezek az áradatok már a népvándorlás roppant ázsiai népmozgalmaira emlékeztetnek s valóságos előképei annak a mély hatásnak, melyet az ugyancsak Déloroszország felől jövő későbbi török-tatár hatás a román vajdaságok kialakulására gyakorol majd. A szkíták mélyítik el az addig csak kocsizó, de nem lovagló trákok ló kultúráját, s valószínűleg az ő benyomulásuk kapcsán jutnak el Erdélybe az agatirszek, Erdély aranykincseinek első névszerint ismert felhasználói. Nincs még felmérve teljes egészében az a mély hatás, melyet a dunavidéki trákság a szellemi és anyagi kultúra terén a szkítáknak köszönhetett, de egészen bizonyos, hogy ez a régi szkíta befolyás, melyhez idővel a szkítákkal rokon szarmatáké is csatlakozott, terjesztette el például a vas fokozottabb fel-

használását s a trák mitológiába bekerült iráni elemeket. Az is bizonyos, hogy a szkíták hamarosan újabb etnikai keveredésén mentek át az északi trákok, vagyis a dákok és a géták földjén: Erdély egy-egy aranytermő vidékkel kapcsolatos iráni helyneve (Zaránd) s a géták harci kiválósága, különösen vágatva is nyilazó lovascsapatai mind e Déloroszország felől kapott kultúrhatást igazolják.

Sajnos, nem tudjuk részletekbe menően, századról-századra elképzelni, hogyan is alakult a szkíták és dákok együttélése. Az a tény, hogy éppen ekkortájt a dákok szétszórva jelentkeznek Keleteurópa igen távoleső pontjain is, le egészen Kisázsiaig, nem jelent szükségképpen hódítást, hanem vagy annak a következménye, hogy az Oroszország felől jött népek sok esetben tovább kalandoztak, magukkal sodorván egyes itt talált törzseket, vagy annak a közelebről nem bizonyítható ténynek folyománya, hogy éppen e keleti betörések miatt a dákok dunai életfeltételei átmenetileg meglehetősen megromlottak. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ez a szétszórtság is az egység, az összetartás hiányával magyarázható.

Ugyanekkor új veszélyt jelentettek, még pedig most már a Fekete-tenger partjain, tehát a géták vidéke felől, a görög gyarmatosítás előretolt bástyái: a Dnyeszter torkolatánál alapított Tiras, a későbbi Akerman, Cetatea-Albă előfutárja, majd délebbre a jón alapítású Tomoi (Tomi), a dór Kallatis (a mai Mangalia mellett), továbbá Krunoi, később Dionysopolis (a mai Balcik), valamint Odessos (Várna), Axiopolis és egyéb telepek. Mindeme városok természetesen egyetlen történeti folyamat részei: ekkor, a Kr. e. VII. század közepétől fogva indul meg, Szicília és Délitália már szintén megkezdett hellenizálása után, a nagy keleti görög gyarmatpolitikai tevékenység. Ez az a kor, amikor az idősebb Plinius adatai szerint rövid idő alatt mintegy 90 telep keletkezett. A makedón és trák partokat főleg iónok vették birtokukba, megelőzve ott az athénieket is, viszont a Pontushoz vezető út kulcspontját, a Bosporost nem ők, hanem a dór megariaiak szállották meg, megalapítva ott Byzan-

tiont, vagyis magát Bizáncot. Bizonyára ekkor lett — amint Vasmer joggal tette fel — a Fekete-tenger régi iráni nevéből (*axshaena* «zord, zavaros») valóságos babonás óvónév: Pontos Euxinos «a barátságos tenger»...

Bizonyos idő elmúltával a görög és a szkíta-szarmata érdekkörök, bár nem egyszer összeütközésbe kerültek, mégis, úgy látszik, kezdték egymást befolyásolni, sőt lassanként átformálni. A szkíták hellenizálódása kétségtelen s ez arra mutat, hogy csakhamar az előbb meglelepült, tehát relatív értelemben autochtonnak számító trák elemnél erőteljesebb asszimilációra volt képes a hellenizmus akkor is, amikor hatását nem hazájából közvetlenül történő kisugárzással, hanem Görögországtól messzesodródva tudta csak kifejteni. Az eredeti géta-dák népi erő gyengülését jelenti ez. Pedig tagadhatatlan, hogy 512-ben a géták még Dárius perzsa hadával szemben is jelentékeny ellenállást tudtak kifejteni.

A Kr. e. V. és főleg a IV. században a kelták egészen új helyzetet teremtenek. Nagy keleti expanziójuk során részint az Alduna, részint Moldva felől, a Kárpátok megkerülésével leereszkedve, betörnek a Dunamedence keleti felébe, majd elárasztják egész Dáciát, átlépnek a Duna vonalán, lerohanják a Balkán-félszigetet s végül még Kisásziában is harcolnak s városokat alapítanak (Galatia). E nagy kelta hullám egy új művelődési elemet hoz: a bronzkultúrát, de egyébként hatása mégsem mérhető fel a szkítákéval vagy a görögökével. Valamivel mélyebb a félsziget nyugati felének keltizálódása: ez a vidék ugyanis észak felől Pannoniára, a kelta és illír hatások nagy olvasztókemencéjére támaszkodik. Mikor azonban a kelták ereje e tájon gyöngülni kezd, akkor már a félszigetre nyugat felől ránehezedik Róma nyomása, s valószínűleg ez az új fenyegető veszély váltja ki a szkíta-szarmata és kelta hatásokon egyaránt átment, tehát a legműveltebb, legtapasztaltabb trák törzsnek, a dákoknak váratlan felemelkedését.

Borna hehatolása a Balkán-félszigetre.

Mielőtt azonban a dák birodalom virágkorára térnénk, a további fejlődés megértése végett előbb a Balkán-félsziget népkonglomerátumára nyugat felől becsapó új hatalmi tényezőt: a köztársasági Róma keleteurópai terjeszkedését kell megvizsgálnunk.

Ha eltekintünk a középítáliei lakosságnak ama III—II. századi békés átszivárgásától, amelyet egyes román tudósok adatszerű pozitív bizonyítékok hiányában is feltételeznek, akkor úgy látjuk, hogy Eóma keleti expanziója, az ellenállás és a célok eltérő természete szerint két nagy fejezetre oszlik. Az egyik egy hosszú, több mint kétszáz ' évre terjedő, fokozatos, lázadásokon és vérengzéseken át újra meg újra elkezdődő, makacs következetességgel végrehajtott s főleg eleinte tisztán katonai előnyomulás, a másik pedig egy világhatalom egyetlen, lökésszerű antik villámháborúja. A hódítás természetének különbözősége folytán az eredmények is eltérők: az első akciósorozatból származott a Balkán-félsziget tartós és mély, közel 6—700 éves romanizációja, a másodiknak terméke viszont csak az a felszínes, szinte improvizált római kultúra volt, mely a császárkor nagyszerű gyarmatosító technikája következtében Dáciában hamar meghonosodott, de aztán gyorsan el is tűnt a népvándorlás zivataráiban.

Tekintsünk el egyelőre a dáciai eseményektől és fordítsuk figyelmünket a balkáni romanizmus felé. Itt is, a különböző vidékek és népek szerint, eltérő mozzanatokot találunk. Egészen más volt az illír terület sorsa, mint a trák vidéké. Illyria meghódítása Itália számára az adriai béke megteremtésének feltétele volt, tehát teljes egészében a «mare nostrum» problémája. Ez teszi érthetővé, hogy már Kr. e. 229-ben, tehát alig egy évtizeddel Szicília és Szardínia hódoltatása után, megjelentek a rómaiak Issa (Lissa) szigetén és a hozzátartozó partvidéken, valamivel Spalatótól délre. Ez volt az első hídfő, az első stratégiai pont, melyre aztán a következő két század alatt elsősorban északról, tehát szárazföldről jövő újabb akciók támasz-

kodtak. Fokozatos előnyomulás és az itáliai kultúrának állandó kisugárzása után 59-től Julius Caesar proconsuli minőségben Galliával együtt igazgatja ezt a vidéket, majd Kr. e. 45-ben Illyricum már önálló provincia, ahol a Kr. e. 6-ban kitört utolsó nagy lázadás után a római uralom végleg gyökeret ver, a nélkül azonban, hogy a félsziget belsejébe is át tudna terjedni. A Dinári-Alpok, amelyek később a népvándorlás viharai ellen védelmezik a dalmát városokat, már ekkor komoly akadálnak bizonyulnak. Mindenesetre magán a keskeny parti sávon virágzó római élet kezdődik: lader (Zára), Salona (Spalato), Naron, Epitaurum mindmegannyi jelentős városi központtá fejlődnek s Dalmácia római művelődésének fejlettségéről, sőt fényűzéséről tesz tanúságot Diocletianus spalator palotája is. S ez a ragyogás akkor sem veszít fényéből, amikor Illyria déli részéről leválik az inkább Moesia felé orientálódó *Praevalis*, amelynek központja, Doclea, talán épp magának Diocletianusnak volt szülővárosa...

Egészen más természetű, távolabbi feladat volt Róma számára Trácia hódoltatása, mely csak később következett be. Lehet ugyan, hogy egyes trák törzsek már Makedónia meghódítása alkalmával római fennhatóság alá kerültek, de a komoly támadás a trák hegyilakók erejének megtörése végett mégis csak akkor indult meg, amikor a Kr. e. első évszázad hetvenes éveiben megkezdődött a küzdelem a pontusi hellén városok elérésére, mégpedig nem tengeri úton, hanem Trácián, tehát a Balkán-félsziget belsején keresztül. Az ellenállás, úgy látszik, igen erős volt, mert például a besszek esetében egészen Kr. e. 33 tájáig húzódott el a behódolás. A század közepére esik a dardánok és a szomszédos rokon törzsek lázadása, s a végleges eredményt csak a Kr. e. 29. év hozza meg a moesusok, a géták és a triballusok meghódoltatásával s egész Trácia elpusztításával. A cél ekkor azonban már inkább a Fekete-tengerhez vezető legfőbb úthoz, a Dunához közelebb eső Moesia meghódítása, ami arra mutat, hogy a félsziget belseje még továbbra is rejtett tűzfészkek tömkelege maradt. Ezért válik Moesia római provinciává

már Kr. e. 27 és Kr. u. 5 között, míg Trácia provincia megalakulása legkorábban Kr. u. 46 tájékán képzelhető el. S az a római uralom, amely itt kialakul, egészen más, mint az Itáliához közelebb eső dalmát partokon: a legrégibb művelődési terület nem az a vidék, ahol besszek és dardánok folytattak élet-halálharcot a rómaiakkal, hanem inkább a Dunához közel eső vidék, ahol jobban érvényesült az italikus elemmel átszőtt Pannónia és a Dráva—Száva közének hatása. Ezért vannak a régi fontosabb városok is (mint Singidunum = Belgrád, Viminacium = Kostolac) mind a Duna közelében. A Szerbia belseje felé vezető út Naissus-szal (Nis) már egy további fejlődés eredménye.

A dák nagyhatalom.

Éppen akkor azonban, amikor az illírek és trákok függetlensége lassan aláhanyatlott, tehát Kr. e. I. században, rendkívül megnőtt a dákok hatalma. Mint jelentős pénz- és ékszerleletek bizonyítják, a legerősebb dák fejedelemség a Bánságban volt s hatása innen sugárzott szét egyrészt egészen Noricumig, másrészt pedig a Balkán-hegység vidékéig. A külpolitikai pillanat felette kedvező volt: ekkor omlott össze Déloroszországban Mithridates pontusi birodalma, mely meggyöngítette a Fekete-tengermelléki görög városok hatalmát, s viszont ugyanekkor a Balkánon is megtorpant Róma gyarmatosító munkája és stratégiai előhaladása az Itáliában dúló polgárháborúk következtében. Mindenesetre az is kétségtelen, hogy ebben az időben a hellén, szkíta és kelta művelődési körök keresztezési pontján álló dákok — akiknek szellemi sokarcúságáról Erdélyben pontusi iparosokkal emelt, de kelta kultúrvívmányokat is felhasználó váraik tanúskodnak — azért tudtak komoly erőt képviselő államalakulatot teremteni, mert erre kiváló politikai egyéniségek szervezőereje segítette őket.

Az első nagy államalkotó *Buerebista*, nevének jelentése szerint: a «jól ismert» fejedelem, aki Kr. e. 60 körül

uralkodott. Már atyja is király volt, — ismerjük a pontusi hellén városok, így Dionysopolis követeivel folytatott tárgyalásait — de a széthúzó dák törzsekből, úgy látszik, csak fiának sikerült egységet szerveznie. Buerebista szerencsés hadjáratokkal vetette meg hatalmát. Nemcsak a Balkánon hódított, de a Száva mentén is: leverte a szkordiszkusokat, előbbi szövetségeseit, majd nyugaton, Noricum — tehát a mai Ausztria — tájékán a bójokat és a tauriszkusokat. Kalandozásainál fontosabb volt azonban belső szervezőmunkája. Kicsapongásra hajlamos és alighanem az iráni agatirszek hatására elpuhult népét önmegtadadásra, kemény és józan életmódra szorította, s e munkájában az arisztokrata-rétegre, a süveges dákokra (pileati) meg a hellén és iráni hatásokat szerencsésen összeolvasztó, belpolitikailag igen fontos papságra támaszkodott. Mindazonáltal hatalma mégsem bizonyult tartósnak: társadalmilag kiegyensúlyozatlan, arisztokratikus államát nem tudta összeegyeztetni a népi tömegek akaratával s végül is egy összeesküvés — valószínűleg az elnyomott és elégedetlen kisebb fejedelmeké — végzett vele. Halála után birodalma azonnal négy részre hullott: még egy olyan aránylag kis területen is, mint a mai Dobrudzsa, csakhamar három király jelent meg, akik jól mutatják e kor dákságának politikai sokszínűségét, pártoskodásait. Az egyik, *Boles*, már a rómaiak barátja és a bastarnák ellen hadat vezető Crassus seregének támogatója. A másik, *Dajpyx*, Roles ellenfele és a géta hagyományok védelmezője s végül a harmadik, *Zyraxes*, a törzshez hűtlen vezér, aki Crassus hadai elől kincseivel együtt Délmoldva szkíta-szarmata népeihez menekül.

A Balkánon ezalatt folyt a trákok és rómaiak nagy mérközése, de az elgyöngült, kis egységekre szakadozott dákok és géták ebbe komolyan nem avatkozhattak be. Túrniök kellett nemcsak Dobrudzsa területének elfoglalását, hanem azt is, hogy Kr. u. 52—8-ban Moesia kormányzója, *Aelianus* egészen Tyrasig s a Don vidékéig tolja előre a rómaiak Fekete-tenger-melléki gyarmatait, teljesen átvéve az uralmat a hajdani görög gyarmatok

felett. Pedig Aelianus utóbb erős tevékenységet fejtett ki . a dákok erdélyi fellegrvárának közvetlen szomszédságában is: Havaselvén és Délmoldvában erődítményeket emel- tetett, s ami ennél is fontosabb, 100,000 Dunán-inneni lakost—tehát elsősorban gétákat — költöztetett át Moesiába, hogy ott Kómának adófizetői legyenek. Kihasználta Havas- elve termékenységet is; bizonyára innen szerezte be azt a nagymennyiségű gabonát, amelyről a tiszteletére szerzett felirat hálásan emlékezik meg.

A Kr. u. I. évszázad utolsó évtizedeiben azonban a dákok ismét megerősödtek. Hiába vette körül őket Tiberius a Nagy-Alföldön jazigokkal, a Havaselvén pedig roxolá- nokkal, hogy ezekkel az «ütközőállamokkal» valósággal elszigetelje őket Pannoniától és Moesiától, a dákok áttörték a gyűrűt, elvágták a jazigokat a roxolánoktól és újra a Dunához jutottak. 69-ben és 85—86-ban ismételten betör- tek Moesiába s ezzel mindinkább kihívták maguk ellen Eóma haragját. Azonban megindítani azt a megsemmisítő háborút, amelyet már Caesar szükségesnek látott s amelyre Augusztus is gondolt, annál nehezebb volt, mert ekkor ismét hatalmas dák király tűnt föl, *Decebál* személyében.

A dákok megsemmisülése.

Három hatalmas hullámban vetették magukat a rómaiak a dákokra, akik a ravasz Decebál vezetése alatt nemcsak a halálmegvető bátorság, hanem a hintapolitika mestereinek is bizonyultak. Az első hullámot Tettius Iulianus 88-i hadjárata képviseli: eredménye a Tapaenál — valahol Karánsebes közelében — lefolyt döntő harc volt, melynek kimenetele egyenesen a közeli főváros, Sarmisege- tuza (Hunyad megyében, Várhelynél) biztonságát veszé- lyeztette. Decebál ezért testvérének, Diegisnek vezetése alatt követséget küldött Domicianushoz, aki éppen akkor szenvedett súlyos vereséget a quádok és a markomannok részéről. Megtörtént tehát a kiegyezés, mégpedig Decebálra aránylag igen előnyös feltételek mellett, míg Domitianus azzal vigasztalhatta magát, hogy diadalmanetet tarthatott

a dákok feletti győzelem alkalmából. A dákok azonban még távolról sem semmisültek meg, sőt mint Eóma forma szerinti szövetségesei, inkább megerősödtek a Eómától kapott hadianyag s a hozzájuk küldött várépítők révén. Nem csoda tehát, hogy mihelyt Domitianust Nerva erőtlen uralkodása után Trajanus váltja fel, ez rögtön számol a dákok végleges leveretésének szükségességével. A második offenzíva, 101—2-ben azonban súlyos és nehéz; a havas-elvi roxolánok is a dákokkal tartanak, és sok véres harc s egy újabb tapaei csata után is Trajanus csak újabb békekötéshez jut el, igaz, hogy a dákokra nézve sokkal súlyosabb békéhez, mint amilyen a Domitianus-féle volt. Dácia önkormányzata mégis megmaradt, s mihelyt az ellenséges csapatok kivonultak, Decebál rögtön hozzákezdett az újabb felkészüléshez. S most aztán már Eóma sem ismert többé kegyelmet. Két hűtlenül be nem tartott békekötést kellett megbosszulnia a harmadik hadjáratnak, mely végzetes erejével 105-ben sújtott le, s mely előbb Sarmisegetuza elfoglalását, majd egész Dáciának aránylag gyors meghódítását eredményezte. Decebál öngyilkos lett, s mint a Trajanus-oszlop domborművei mutatják, az előkelő dákok közül is igen sokan inkább a halált választották, mint a szolgaságot. Dácia mintegy másfél századra római provincia lett.

A változás — a népi összetétel szempontjából — óriási volt. A régi lakosság, a hazáját elkeseredetten védelmező dákság megsemmisült. Dáciai feliratos anyagunk azt mutatja, hogy mintegy 2300 név közül legfeljebb húsz-harminc olyan akad, amely trák típusú s így végeredményben dák is lehet, de nem szükségképpen az! Ebből arra következtethetünk, hogy már a hadjáratok alkalmával igen nagy arányú öldöklés mehetett végbe, a megmaradtak pedig vagy elmenekültek a Kárpátokon túl élő szabad dákokhoz, vagy római foglyok és rabszolgák lettek. Voltak persze olyanok is, akiket a rómaiak besoroztak és távoli légiókba küldtek szolgálni, bár bizonyos, hogy az «oriundus ex provincia Dacia» meghatározás sokszor tisztán helyrajzi jellegű s egyáltalában nem jelent feltétlenül népi

hovatarozást is. Mindent összevéve kétségtelen tehát, hogy a trajanusi hadjáratok után fennmaradt dákok Dácia romanizmusának alapját nem alkothatták s így önmagától elesik minden oly érvelés, mely a mai románság autochton jellegét a dák-római keveredéssel próbálná bizonyítani.

Dácia a római uralom alatt.

Kik alkották tehát a dáciai romanizmus alapját? Kik tették lehetővé, hogy a provincia nyelve a latin legyen és ne a görög, bár a görög nyelv és műveltség területe a Duna jobb partján Dáciához aránylag igen közel feküdt? E kérdéssel kapcsolatban mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy Dácia romanizmusa egészen másképp alakult ki, mint egy századdal előbb Pannóniáé. A pannóniai romanizáció alapját kétségtelenül azok az itáliai gyarmatosok vetették meg, akik még a hivatalos megszállás előtt békés kirajzás útján jutottak el a Dunántúlra. Dácia esetében efféle itáliai településekről szó sem lehet, mivel ekkorra már Itáliában annyira megfogyatkozott a lakosság, hogy Nervának és Trajanusnak szigorú rendeletekkel kellett megtiltaniuk az italikusok további kivándorlását a tartományokba. Az eltéréseket persze még fokozza a földrajzi helyzet: Pannónia — akárcsak Dalmácia — sokkal közelebb volt a birodalom szívéhez, Itáliához, mint Dácia, ez a messze előretolt és alapjában véve mindig elszigetelt védőbástya. A település főforrása természetesen csak a szomszédos provinciák, tehát Pannónia és Trácia lehettek, de ezenkívül jött igen sok keleti gyarmatos is, valamint a nyugati provinciákból származó kolonusok, akiket talán Dácia híres gazdagsága és aranykincsei is vonzottak. Mindenesetre kezdetben a gyarmatosítás itt is, mint Moesiában, teljesen katonai jelleggel bírt s elsősorban katonai intézkedés volt Hadrianus erdélyi látogatása alkalmával, 119—120-ban a tartomány két részre osztása is (*Dacia Superior* északon, *Dacia Inferior* délen), melyet később az Antoninus Pius-féle hármas tagolás követett: *Dacia Afulensis* (a déli rész), *Poro-*

lissensis (az északi rész) és *Maluensis* (a későbbi Kisoláhország).

A katonaság civilizatórikus előkészítő munkája nyomán telepedett tehát itt meg az az «ex toto orbe romano» toborzott és rendkívül vegyes lakosság, mely a feliratok tanúsága szerint írásbeliségében sem volt egységesen latin. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy ekkor már a római polgárjog sem volt a latin nyelv tudásához kötve, tehát ez sem indokolható volna valami különösen gyors romanizációt. Az bizonyos azonban, hogy Dácia köznyelve általában véve a latin volt, de persze egy olyan meglehetősen kevert nyelv, melyen az egyes népi sajátságok erősen átütöttek. Nem lehetett ennek a dáciai latinságnak teljesen keleties színezete, hiszen kialakításában a nyugati provinciákból s elsősorban Pannóniából jött gyarmatosok is hozzájárultak, viszont nem volt ez olyan latinság sem, mint például a galliai, ahol a legerősebb hatóerő a kelta szubsztrátum volt. Olyan lehetett ez a helyi gyökerekre, autochton alapra nem támaszkodó importált latinitás, mint a római Dácia egész kultúrája: egyfelől Pannónia a nyugati kelta hatásokat közvetítette, másrészt pedig Moesia és Trácia a trák-görög kultúrterület hatását élte tovább. Nyelvben és kultúrában megvolt tehát itt, mozaikszerű egymásmellettségben, jóformán az egész «orbis romanus», csak az ősi alap, a dák nyelv és műveltség nem volt többé sehol. A dák kultúra teljes eltűnését mi sem igazolja jobban, mint az a körülmény, hogy a hagyományos dák istenek jóformán együtt pusztultak el Decébállal és öngyilkos kortársaival: a római uralom idején többé egyáltalában nem hallunk róluk. Zamolxisnak, a dák főistennek kultusza elsüllyedt s helyette teljesen gyökértelenül beköltözött ide — persze csak átmenetileg — a gallok Jupiter Bussumarusa s a szíriaiak Jupiter Comma-genusa meg Jupiter Balmarcodese, hogy más keleti istenségek, így a Palmyra falai közt otthonos Malagbelnek, Bebellahamonnak és Manavatnak kultuszáról ne is beszéljünk.

Eóma nagyszerű szervező ereje azonban még ebből az

exotikusan tarka tömegeből is, legalább ideig-óraig, egy-éget tudott kovácsolni. A városokban, így az új életre sarjadt Sarmisegetusában, Porolissumban (Zilahtól keletre) és Apulumban (Gyulaféhérvár), meghonosodott a római civilizáció minden korszerű vívmánya; ha jóval szerényebb keretben is, mint Pannóniában, színházak, fürdők, utak épültek, munkásközösségek, társadalmi egyletek keletkeztek. A civilizáció azonban nem emelkedett vagy helyesebben mondva nem mélyült római kultúrává; erre Dácia rövid, jóformán csak 150 éves római életében elegendő idő sem volt. Dácia nem adott a római világnak egy Suetoniust, mint Hispánia vagy egy Szent Ágostont, mint Afrika, sőt még császárok sem származtak innen, mint Moesiából vagy Délpannóniából. S mint alább látjuk, még a rövid római uralom alatt is állandóan fenyegették ezt az előretolt bástyát a körötte mindenfelől zajló barbár tömegek hullámai.

Dácia elvesztése.

A Dunától északra elterülő dák fellegvár, melyet a rómaiak hatalmas erőddé alakítottak, földrajzi fekvésében kezdettől fogva ott hordozta pusztulásának csíráit. Sorsa elsősorban azért pecsételődött meg, mert egyetlen oldalon sem forrt szervesen oda a római birodalomhoz, hanem csak egy délnyugati nyúlvány csatolta többé-kevésbé bizonytalan módon a Dunától délre fekvő provinciákhoz s elsősorban Moesiához. E tény megértése végett tudnunk kell, hogy a havaselvi síkság sohasem tartozott a római Dáciához, hanem ott, az Olt mellett a Dunától a Kárpátokig futó vámállomások vonalától keletre, tovább is szabadon garázdálkodott a birodalom biztatására már a Kr. u. I. században betelepült roxlánok portyázó, rabló népsége. Az ő övezetüket folytatta aztán nyugat felé, Tiberius már említett ütközőállam-egondolása szerint, a jazigoké, úgyhogy ezek az ütköző-államok most már nem a provinciákat védelmezték a félelmetes dákok ellen, hanem magát Dácia provinciát

vágták el nyugaton Pannóniától és dél felé Moesiától. Amikor tehát a II. századtól kezdve egyre inkább súlyosbodtak a germán betörések, ezek természetesen legjobban Dácia helyzetét veszélyeztették, hiszen e provincia háttába — Alföldi szerint — «mint két hatalmas ék fűrődött a két szarmata törzs elhelyezkedése». Most tehát az egyetlen mentség az lett volna, ha Kóma bekebelezheti a két veszélyesen befurakodó szarmata népet is, ehhez azonban a császárság észrevétlenül hanyatlani kezdő hatalmának már nem volt sem ereje, sem elegendő politikai előrelátása, így történt, hogy a roxolánok lassanként felmorzsolódtak a germánság támadásai során, ami által a rettegett ellenségek, a kelet és észak felől közeledő barbárok még közelebb jutottak a birodalomhoz. Ha tehát a császárság nem akarta azt kockáztatni, hogy Dácia egész romanizmusával egyszerre szigetként maradjon a barbárság tengerében, akkor a rendkívül hosszú és nehezen védhető határvonal rövidítéséhez kellett nyúlnia s természetesen arra gondolnia, hogy a mentség most már nem a pusztulásra ítélt Dáciának, hanem csakis a Duna-vonalának, a híres dunai limesnek védelme lehet.

A kiűrités nem egyszerre, hanem fokozatosan történt. Már 250 után Gallienus elsősorban Itália védelmére törekszik s a provinciákat csak Itália előőrseinek tekinti. Pó védelmi vonalul az Alpokat jelöli ki, s ezért rakja körül az Alpok környékét a távolabbi provinciákból áthelyezett légiókkal. Így kerül Délpannóniába, Poetovio környékére Dácia mindkét légiója azzal a megbízatással, hogy az Itáliába vezető főútvonalat őrizze. Ezzel a folyamattal függ össze az a körülmény is, hogy a dáciai pénzforgalom már 258 körül megcsappan s megszűnnek a római feliratok is. Végleges feladásra azonban csak Aurelianus kénytelen gondolni, mégpedig 271-ben, amikor keleti háborúi megkezdése előtt előbb Dácia helyzetét igyekszik végérvényesen rendezni. Ekkor szűnik meg egyszerre a «Dacia felix» feliratú milánói pénzek forgalma s ekkor határozza el a császár — bár a gótokon hatalmas győzelmet arat — Dácia feladását, «desperans earn posse retineri»

vagyis nem látván semmi módot annak további megtartására, visszavonja tehát a romanizált lakosságot Dácia városaiból és mezőiről — «ex urbibus et agris Daciae» — s nem is közvetlenül a barbár támadásoknak továbbra is kitett Dunavonal mellékére, hanem Moesia belsejébe — «in media Moesia» — helyezi el a menekülteket, akiket a Dunától északra elhagyott otthonuk pusztulásáért, a *Dacia Aureliana* névvel, ezzel a New-York vagy Új-Kaledónia típusú elnevezéssel próbál vigasztalni.

Aurelianus, aki maga is moesiai származású volt, új Traianusnak érezhette magát e hatalmas, megfelelő katonai készség és az ő személyes felügyelete mellett végrehajtott hatalmas áttelepítés után. Oly cselekedetet végzett ezzel, mely bizonyos mértékben már benne gyökerezett a keleti provinciák tradícióiban. Ilyen volt Aelianus áttelepítése is, aki — mint fentebb láttuk, 100,000 gétával növelte Moesia adófizetőit s ilyen lesz — valószínűleg még nagyobb arányokban — Nagy Konstantin akciója, aki 334-ben a Sarmatae Argaragantes közül háromezret telepített le a birodalomban.

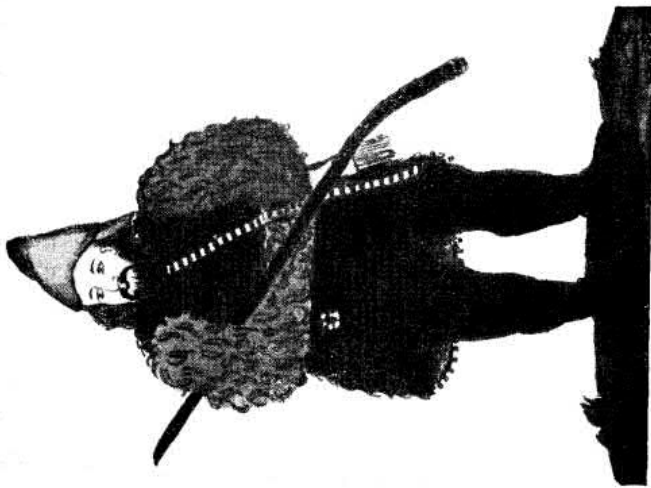
Vájjon mindenki eljött-e Dáciából? A józan logika szerint e kérdést természetesen nem dönthetjük el számszerű pontossággal, de lényegében véve nem is ez a fontos. Ha voltak is — ami egyáltalában nem valószínű s még kevésbé bizonyítható — olyan romanizált néptöredékek, melyek Dáciában maradtak, ezek ott a következő századokban úgyszólván menthetlenül prédául estek a barbár támadásoknak, vagy pedig ha itt-ott létrejött barbárok és romanizált népelemek amaz idillikus együttélése, amelyről a romantikus történetírás annyi szépet tudott mondani, akkor ezek a dáciai töredékek tovább sodródtak a gótokkal, gepidákkal és nyomtalanul eltűntek a népvándorlás zivataraiiban. Mindebből egyedül az a fontos, hogy az aurelianuszi mentőakció elérte célját: bár az előretolt hídfő, melynek rendeltetését Trajanus törpe utódai nem tudták eléggé értékelni, elveszett, helyette megerősödött a Dunától délre eső romanizmus s ezzel Aurelianus nemcsak a római birodalom keleti sarkát mentette meg,

legalább is egyelőre, hanem lényegében véve ő volt az, aki megteremtette a romanizmus s vele az őstromláság fennmaradásának kedvező feltételeit.

A balkáni romanizmus.

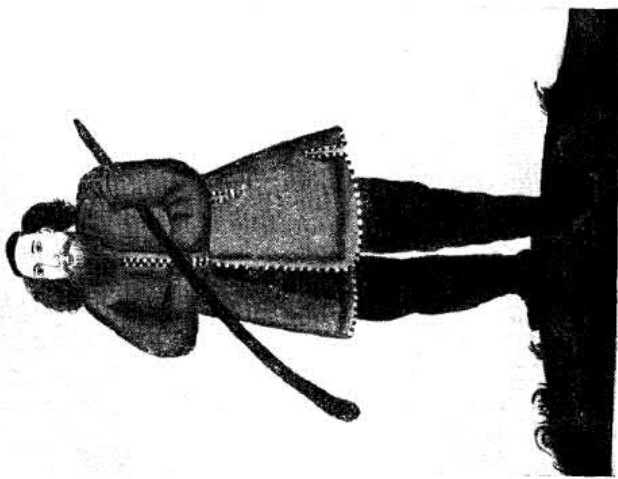
. Aurelianus minden lehető módon gondoskodott az új provincia felvirágoztatásáról. Ide telepítette át az időközben nyugatabbra vitt két dáciai légiót, Serdicában (Szófia) új pénzverdét nyitattott s mindenképpen azon volt, hogy a Duna déli partjára vándorolt rómaiság számára a régi élet kereteit továbbra is biztosítsa. S a történeti források világánál mind valószínűbb lesz, hogy ez kikerült is neki. Bár a barbár betörések természetesen a dunai limesen is többször átcsaptak, a római élet mégis csak itt és nem a balparton folytatódhatott, eltekintve persze a dalmát partvidék régebben és alaposabban romanizált s a Dinári-Alpok védőfala alatt e zavaros korban is továbbfejlődő városaitól. Természetesen nem az egész félsziget volt latinnyelvű és műveltségű, hanem csak annak északi fele; a minket közelebről érdeklő területen a határvonal Scupi-Skopljétól (Üszküb) délkeletre hirtelen felkanyarodott Serdica (Szófia) vidékére s innen még északabbra húzódva a Dunával párhuzamosan futott ki a Fekete-tenger mellékére. Ettől a vonaltól délre és keletre a görög nyelvterület terült el, illetve ott még nem romanizálódott, nem asszimilált trák és egyéb törzsek húzódtak meg. Az új Dácia helyzete persze távolról sem volt ideális. Északi, dunamelléki része (az ú. n. *Dacia ripensis*) igen sokat szenvedett, de ennek ellenére mégis sikerült sokáig megőriznie városi kultúráját, amit többek között fővárosának, Eatiariának (Vidin közelében) mindmáig fennmaradt Arcar neve bizonyít. Védettebb helyzetben volt *Dacia Mediterranea*, és mellette *Dardania*. Itt, ebben a Nis—Szófia—Skoplje között vonható háromszögben a romanizmus legalább a VI. századig fennmaradhatott, sőt időnként új népi erőkkkel is gyarapodott, hiszen például 580 körül a feldúlt Délpannónia lakói is idemenekültek.

17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Román juhásztor.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

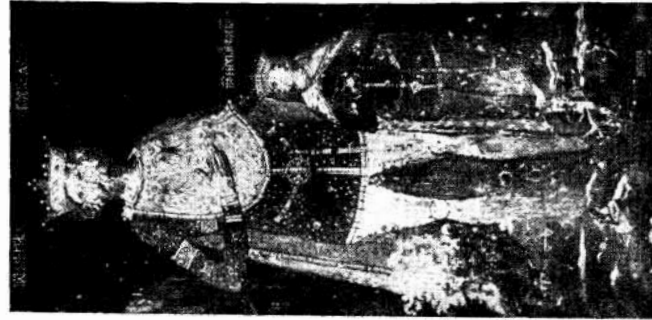

Román falusi pap.

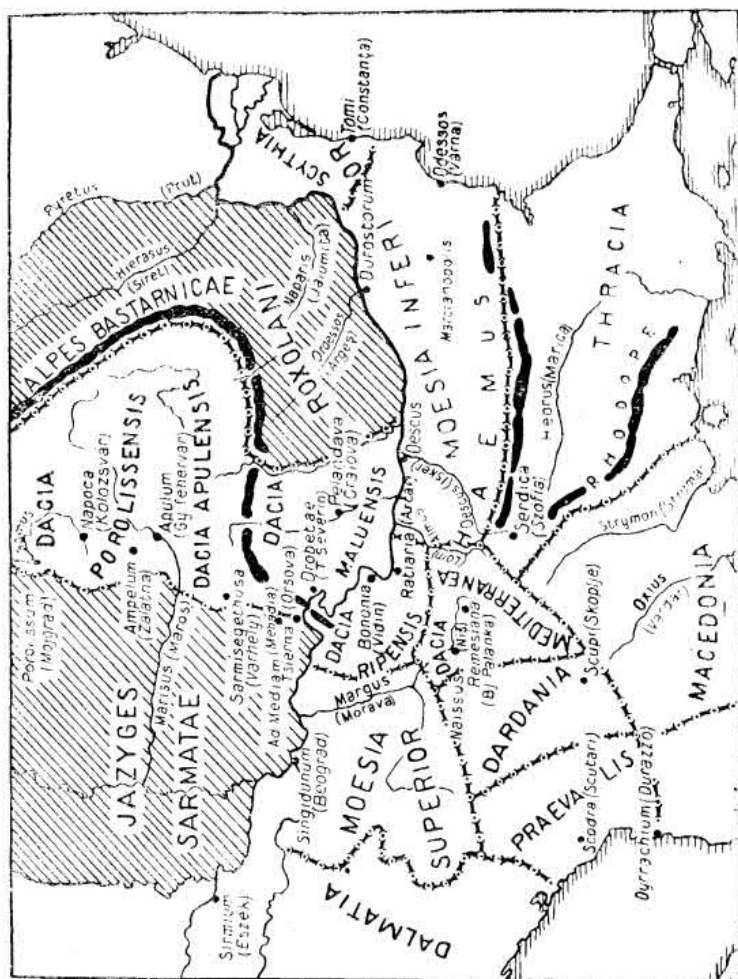
XVII. századi rajzok a kolozsvári egyetemi könyvtár G. Sion-gyűjteményében.

Nagy István moldvai vajda.
Miniatura a humori kolostor
evangéliumos könyvében 1500 körül.

I. Mircea havaseli vajda és fia.
XIV. századi falfestmény
a coziai kolostorban.

Délkelet-Európa római provinciái.

Ezen a vidéken kell elképzelnünk a románság őseinek megkeresztelkedését is. 271 előtt dáciai kereszténységnek semmi biztos nyoma nincsen, viszont a Nisből származó Nagy Konstantin korától kezdve Dacia ripensisben már püspökségeket, bazilikákat és ókeresztény kápolnákat találunk. E vidék megtérítésében nagy szerepet játszott Nicetas, a már Dacia Mediterraneában fekvő Eemesiana város püspöke is (367—414 körül), aki a délitáliai, nolai szent Pál barátja volt, s akinek működése jól megmagyarázza, miért mutat a románoknak latin eredetű, s a szláv hatásnál sokkal régibb keresztény terminológiája oly meglepő egyezéseket a délolasz nyelvjárásokéval. Nem feltűnő-e például, hogy a pap neve a románoknál preut, preot, s Délolaszország számos nyelvjárásában ma is prevutu, preutu, míg északabbra mindig prete-féle alakokat találunk, amelyekben már az eredeti görög-latin praesbyter (praebiter) b-jének semmi nyoma? S ha figyelembe vesszük, hogy az albánban is a pap neve prift (megint csak egy régebbi preut-féle alak hangtani megfeleléseként), akkor e feltevés bizonyító ereje csak még jobban kidomborodik.

Idővel e balkáni romanizmus súlypontja valószínűleg az észak felől állandóan fenyegető barbár betörések hatására még délebbre tolódott. Mint már előbb Diocletianus, Aurelianus és Nagy Konstantin esetében, most is egy nagy császárnak szülőföldjéhez való ragaszkodása érvényesült. A Scupi környékéről származó Justinianus volt az, aki a várost újjáépíttette, Prima Justinianának nevezte el és 535-ben Catellianus érsek székhelyévé tette. E metropolita hatáskörébe egész sereg provincia tartozott: *Dacia ripensis*, *Dacia mediterranea*, *Moesia superior*, *Praevalis*, *Macedonia*, valamint *Délpanónia* keleti része. Lehet tehát valamelyes igazság Friedwagner felfogásában, aki e nagy centralizáló hatalommal bíró érsekségben látja a balkáni romanizmus további sorsának irányító tényezőjét s valószínűleg egy új neolatin nyelv, a román nyelv kialakulásának magvát és keretét: «die Urzelle für die Entwicklung einer besonderen romanischen Sprache».

A feltevés első látásra rendkívül tetszetős. Ha megfontoljuk, hogy a románság történeti szereplésének kezdetétől az egész középkoron át az ochridai metropolitához tartozott, amely pedig nem volt egyéb, mint a Prima Justiniana-i katolikus érsekségnek a szláv beözönlés után elszlávosodott és a sehisma következtében ortodoxszá vált jogutódja, feltevésünk még plauzibilisabbnak vehető. Azért is valószínűnek látszik ez, mert a Prima Justiniana-i egyházmegyének része volt az Adriai-tengerre nyíló s egykor Dalmáciához tartozó Praevalis is, ami természetes útja lehetett a Délolaszország felől az Adrián át sugárzó nyelvi és művelődési hatásoknak. Harmadik érvként kínálkoznak a nyugati analógiák, hiszen ismeretes, Északolaszországban vagy Délfranciaországban mennyire a középkori egyházmegyék határa magyarázza a későbbi nyelvjárási területek eloszlását. De éppen e nyugati analógiákkal kapcsolatban felmerül rögtön a kétely is: vájjon a Balkánon, ahol a feltételek mindenesetre sokkal primitívebbek voltak, el lehet-e képzelni egy diocoesisnek ilyen centralizáló és valósággal romanizmust mentő, történeti hatását? Vájjon az olyan nomád vagy költözőkődő pásztornépre, mint amilyen az ősrómánság lehetett, egyáltalában gyakorolhatott-e a magasabb egyházi szervezet valamelyes befolyást? E kételyeket csak akkor tudjuk eloszlatni, illetve a homályos pontokat megvilágítani, ha figyelembe vesszük a balkáni romanizmus feltelezhető szociális tagozottságát.

A balkáni romanizmus kétségtelenül két elemből tevődött össze: az egyik a városlakó romanizmus volt, amelytől a későbbi korokra nemcsak a Dacia ripensisben örökítődték városnevek (ld. fentebb Eatiaria>Arcar esetét), hanem a félsziget belsejében is (v. ö. Naissus>Nis, Serdica> a középkorban Sriadec, Scupi>Skoplje, Ulpiana>Lipljan stb.). Ez a városi elem két rétegből állt: alapja Moesia katonás jellegű romanizmusa volt, de erre ráakódott előbb az Aurelianus által idehozott dáciai romanizált lakosság, majd hárem századdal később Délpannóniának ugyancsak városlakáshoz szokott menekült-tömege. Le-

het, hogy ez a közép balkáni városkultúra bizonyos kapcsolatban állott a dalmát partokéval, de tekintve a Balkán-félsziget nyugat-keleti irányban mindmáig fennálló közlekedési nehézségeit, valamint azt a tényt, hogy Dalmácia a nyugati, Moesia pedig a keleti birodalomhoz tartozott, e kapcsolatokat aránylag elég lazának kell tekintenünk. Ennél a város lakó elemnél sokkal fontosabb szerep várt azonban a vidéki lakosságra: mindenütt ott voltak a csekély mértékben földműveléssel is foglalkozó, de sokkal inkább pásztorkodó néptömegek. Ismeretes, milyen fejlett pásztorélet folyik ma is a Skoplje környéki, hegyeken s minden arra mutat, hogy hasonló lehetett a helyzet kétezer évvel ezelőtt is. A pásztorokodás, mind nomád, mind ingamozgás-szerű, téli és nyári szállás közt változó formájában (transhumance) feltétlenül az illír-trákok ősfoglalkozása volt — Dalmatia elnevezése is az albán delmë ‚juh‘ szóval áll kapcsolatban! — s az sincsen kizárva, hogy Délitáliának Apulia felőli pásztori kultúrája azért hasonlít annyira a balkánihoz, mert ide is átjutottak — talán a messzápiak átvándorlása idején — az illír népiségű pásztorok. A Balkán trák pásztorai félnomád életmódjuk következtében persze lassan romani[^]alodtak, csak fokozatosan hagyták el ősi nyelvüket, mégpedig éppen a latin jellegű állandó településekből kisugárzó romanizmus hatása alatt, mely természetesen keresztülment az említett egyházi centralizáción. Mindez tehát azt bizonyítja, hogy az idők folyamán a római örökség mindinkább «gesunkenes Kulturgut» lett s egyre jobban oly rétegekre terjedt át, melyeknek immár semmi közük sem volt Trajanus vagy Aurelianus gyarmatosaihoz. Ez az ősi praelatin hagyományokra, az illír-trák pásztorokultúrára támaszkodó rusztikus romanizmus volt aztán az a keret, amelyben elképzelhető a részleteiben sokat vitatott, de ma már általánosan elismert albán-román szimbiózis. Nem véletlen, hogy eddigi vizsgálataink során, tisztán a balkáni romanizmus sorsát követve éppen Dardaniába jutottunk, vagyis arra a vidékre, amelynek nemcsak neve magyarázható az albánból (v. ö. dardhë ‚körte‘),

de amelyet sokan az albánok őshazájának tekintenek. Valóban minden valószínűsége megvan annak a ténynek, hogy itt fejlődött ki csirájában az a «mentalité balkanique», amely által az őstromán elszakadt neolatin testvéreitől és «par excellence» balkáni nyelvvé vált.

Hogy mennyire ebben a pásztori környezetben játszódtak le az őstromán-albán együttélés legfontosabb mozzanatai, arra eléggé utal a mindkét nyelvben közös és *nem latin eredetű* pásztori terminológia. Ilyen a pásztorszállás (rom. cătun, alb. katunt), a juhakol (rom. strungă, alb. shtrungë), a karám (rom. -Care, alb. thark), bizonyos sajtffélék (v. ö. rom. brânza ‚caseus valachicus‘, a dalmáciai latinságban brenza), a kecskebak (rom. ^ap, alb. tsap) neve, melyekhez sajátos térszíni formák, mocs'arak, hegyek, növények és állatok (kígyók) elnevezése járul. E szókészletet kiegészítik azok a latin szavak, melyek az albánban és a románban ugyanazon a sajtóságon jelentésfejlődésen mentek át (pl. mérgező ‚elmerülni‘ átalakul a ‚menés‘ fogalmának kifejezőjévé, v. ö. alb. mergon, rom. merge, vagy a latin conventum ‚gyűlés, gyülekezet mindkét nyelvben általában a ‚beszéd, szó jelentést vett fel, v. ö. alb. kuvënd, rom. cuvânt stb.). Mindezeket az eseteket nehéz közvetlen albán hatásnak felfognunk, hanem inkább azt kell mondanunk, hogy azt a pásztori kultúrájú rusztikus romanizmust képviselik, mely természetesen igen sok speciális műszavát őrizte meg a félsziget ősi foglalatosságainak és térszíni sajátosságainak. E szókincshez persze még igen sok hangtani, alaktani és mondattani egyezés járul, mint például az albánban és a románban egyaránt meglévő hátratett főnévmeghatározó (v. ö. román sat ‚falu‘, sat-wi, ‚a falu‘; albán mik ‚barát‘, miku ‚a barát‘ stb.).

S ha meggondoljuk, hogy éppen ezen a téren, .népnyelv és romanizmus érintkezési felületén jóformán egyetlen olyan szó sem őrződött meg, amely a városi étellel lenne kapcsolatos, akkor egyszerre belátjuk, hogy a városi és a rusztikus romanizmus pontos kettéválasztása nem utólagos konstrukció, hanem magának a Balkán-félszigetnek

életkörülményeiből eredő tény. A két elem különböző fejlődésére egyébként éles világot vet a következő korszak, amikor egy új népelem gazdagítja a Balkán etnikai fejlődését.

Avarok és szlávok.

Amikor Justinianus Scupi körül a keleti romanizmus új mentsvárát akarta megteremteni, már újabb s az eddigieknél talán még súlyosabb veszélyek fenyegették a Balkánt. Már 520 körül megkezdődtek a bizánci-szláv ellenségeskedések: 546-ban maga Justinianus is csak úgy tudott igen rövid ideig némi nyugalmat teremteni, hogy átengedte a szlávoknak Turríst, mely a Duna balpartján levő, római alapítású őrtorony vagy kisebb település lehetett. 548-ban azonban már újabb szenvedések következnek: Illíria, Dyrrachium (Durazzo) környéke pusztul el s 550-ben egy másik támadás már az Égei-tenger mellékkét dúlja fel. A szlávokkal együtt támadtak sokszor a közép-dunai tájon a VI. században megjelent avarok is: azok a délpannoniaiak, akik 582-ben Prima Justiniana körül kerestek menedéket, Sirmium és Singidunum füstölgő romjait hagyták maguk után. 586-ban a moesiai vidék, Eatiaria, Bononia, Marcianopolis került e török fajú hódítók útjába, akiknek jórészt a szlávok katonai megszervezését is tulajdoníthatjuk. Az új hódítók egyenesen Konstantinápolyra törtek: 626-ban már közvetlen ostromra került sor. A főváros, Heraclius hősi vezérlete alatt, ellenállt, de a balkáni romanizmus végveszélybe került.

A sors különös véletlene, hogy éppen ezekben a viharos években bukkan fel a balkáni késő romanizmus első nyelvemléke. 587-ben Trákiában folyt a harc az avarok ellen. Az egyik éjszakai támadás alkalmával, miközben a bizánci csapatok előrenyomultak, egy teherhordó állat hátáról lecsúszott a poggyász. Erre a közellévők így kiáltottak az állat gazdájára: «Torna, torna, fratre!» Nem szilaj harci kiáltás volt ez, hanem egy szinte Ösztönszerű nyelvi reflex: «Fordítsd vissza, testvér». S a nyelv, amelyen elhangzott,

ha nem volt is még ősromán, de feltétlenül annak közvetlen előzménye. Mindenesetre maga e három szó — mely valószínűleg segélykiáltás a balkáni romanizmus végóráiból — érdekes *beszélt* nyelvi emlék a VI. század végéről, tehát egy olyan korból, amikor még a nyugati román nyelvek beszélt alakjáról sincs semmi értesülésünk.

A történelem kerekét nem lehetett visszafordítani. A VII. század végére már teljesen előzönlöttek a szlávok a Balkán-félszigetet. Kelet felől, az antik kor óta folytonosan új meg új népeket ontó délorosz szeppe felől egyrészt új török szervezőhatalmat is nyert Asparuehnek 679-ben erre forduló, még el nem szlávosodott bulgárjaiban. Ezek aztán a Dunától délre is létrehozták Krum kán birodalmát, a volgai hatalmas bulgár birodalomnak e kicsinyített mását, ősi ázsiai kultuszokat ültettek át a Balkán-hegység tövébe s lovaskultúrájuk örök emlékeként egy óriás sziklafalba gigantikus reliefet véstek: a madarai lovast. A szláv tömegek asszimiláló hatásának azonban ők sem tudtak ellenállni; sőt éppen ők estek át a történelem egyik leg-tökéletesebb nyelvcserején, amelyet ősi nyelvüknek alig egy-két szava élt túl. A balkáni romanizmusnak sem volt olyan ellenálló ereje, mint a nyugatinak: míg nyugaton a barbár hódítók is romanizálódtak, amint azt frankok, gótok, longobárdok esetében világosan látjuk, addig itt, a magára maradt és Itáliától teljesen elvágott romanizmus nemhogy asszimilálni tudott volna, de maga is nagy mértékben elszlávosodott.

Ennek a folyamatnak — amint azt a dalmát városok példája is mutatja — elsősorban a letelepedett lakosság volt erősen kitéve. Amint ma is a letelepedett aruménok sokkal gyorsabban szlávosodnak vagy görögösödnek el, mint a hegyeken bolyongó nomád testvéreik, úgy ez a kettősség megvolt a VIII—X. században is. A helyhez kötött, földművelő romanizmus feltétlenül hamarabb simult a szintén földművelő szlávokhoz, mint az a réteg, amely a hódítók főútvonalaitól távolabb folytatta nomád vagy költözködő pásztori életmódját. Éppen ezért nyugodtan tehetjük fel, hogy a pásztorokodás, ez az ősi illír-

trák életforma volt az, ami az ősrómányságot az asszimiláció veszélyétől megmentette. Ebből persze további konklúzióként az folyik, hogy tulajdonképpen a Balkán-félszigeten sincs sehol latin-román települési folytonosság, hiszen azok a romanizált elemek, amelyek efféle kontinuitás alapjául szolgálhattak volna, feltétlenül elszlávosodtak s a mai román nyelv épp azt a romanizmust képviseli, mely az ősrómán korban kevésbé vagy egyáltalában nem volt helyhez kötve.

Természetes azonban, hogy a szláv nyelvi hatástól még ez a pásztorkodó romanizmus sem mentesült. Legspeciálisabb pásztori kifejezései közt is találunk néhányat, mely minden valószínűség szerint szláv eredetű. Ezenkívül kb. 70 olyan szó van, amelynek átvétele még az ősrómán nyelvi egység korába tehető. Ennek alapján egyesek albán-román-szláv szimbiózist tételeznek fel, mely a VI—VII. századtól kezdve felváltotta volna az addigi albán-román szimbiózist. Ilyen együttéléstről valóban lehet szó, de meg kell jegyeznünk, hogy az távolról sem lehetett oly bensőséges, oly szoros kapcsolatokon alapuló, mint az albánoké és a románoké, hiszen a déli szláv nyelvekben — a horvát kivételével — aránylag elég kevés a régi, balkáni latinságból származó jövevényszó, s ami van is, hangalakjával sokszor élesen eltér a román nyelvi fejlődésből visszakövetkeztethető latin előzményektől. A szláv-román alakítási egyezések is egészen más természetűek, mint az albán-román megfelelések; a románban csak egy-két morfológiai sajátosság szláv eredetű (pl. az *-o* végű nőnemű vocativus), s ami az ellenkező hatást illeti, a bulgár nyelv hátrahagyott névelője (*selo-to* a falu) is lehet — legalább bizonyos mértékben — önálló nyelvi fejlődés eredménye. Mindenesetre kétségtelen, hogy a «mentalité balkanique», s annak tükrében, a balkáni közös kifejezőképesség legfeljebb a bulgárt vonja az albán és a román mellé, s nem a szerbet, mely — bizonyára régi településtörténeti okok következtében — sokkal inkább bennmarad az általános szláv fejlődés vonalában.

Az ősrómán egység felbomlása.

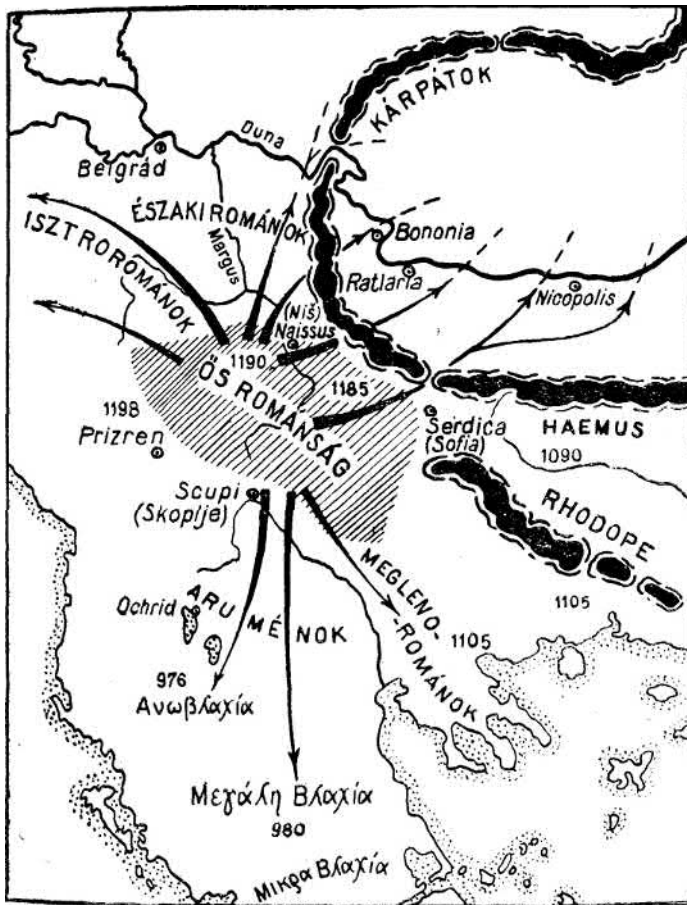
A román nyelv ma négy nyelvjárásra oszlik: a mai román területen beszélt dialektusa az északi román (ennek havaselvi változatán alapul az irodalmi és a hivatalos köznyelv), a Balkán-félsziget különböző pontjain: Macedóniában, Albániában és főleg Észak-Görögországban él az aromán (arumun, macedorómán), ennek egyik elkülönült ága a megleno-román Észak-Görögországban, Szaloniki környékén, járatos, s végül a messzi Isztriában, a Monte Maggiore tájékán kb. 2000-en beszélik még az isztrorómánt.

Ez az óriás területen szétszórt mai románság egyáltalában nem képviselhet valami eredeti állapotot. A négy fődialektus között olyan benső összefüggések állapíthatók meg, annyi a közös vonás szókincsben, alak- és mondat- tanban, hogy ekkora összetartozás semmi esetre sem alakulhatott ki abban a gigantikus őshazában, amelyet egyesek a Kárpátok és a Pindosz, az Adria- és a Fekete-tenger között képzelnek el. Az eredeti magnak sokkal kisebb területet kellett elfoglalnia, s a későbbi fejlődés csakis szétvándorlással magyarázható.

A ma általánosan elterjedt felfogás szerint az ősrómán egység körülbelül a IX—X. században bomlott fel. Előbb is lehettek bizonyos nyelvi különbségek, a földrajzi elhelyezkedés szerint (ezzel magyarázható pl. az a tény, hogy az északi románban sokkal több az albánnal egyező vonás, mint az arománbari), de mégis az albán és a szláv hatás első hulláma még együttesen érte a balkáni romanizmusból lassan kialakuló — és attól természetesen merev időbeli határral el nem választható — ősrómánságot. Az *egyiség* megszűnésének oka nem annyira a szláv beözönlés, mint inkább a Balkán elszlávosodása. Mihelyt a helyhez kötött romanizált lakosság asszimilálódott, a romanizmus által elfoglalt terület egyszerre elveszítette valószínűleg mmdig bizonytalan földrajzi egységét, s az összefüggő nyelvterületből csak foltok maradtak meg. E foltokat azután az életlehetőségek és a további népmozgalmak könnyebben

tudták magukkal sodorni, néha igen nagy távolságra, amint azt pl. az isztrorománok esetében látjuk, akiket egyes nyelvi sajátosságok úgy tüntetnek fel, mint a későbbi északi románságból — mely ekkor még szintén a Balkánon volt — kiszakadt néptörödéket. Szinte mondani is felesleges, a pásztorkodó életforma a szétvándorlást nagy mértékben elősegítette.

A szétszóródásnak késői korszakában természetesen teljesen elmosódnak már a határok a balkáni félsziget északi, romanizált és déli, görögnyelvű fele között. A vándor vlahok — akiknek nevét a görögök a szlávoktól tanulták, ezek pedig a germánoktól — megjelennek görög területen is és valósággal «belevándorolnak» a görög történeti forrásokba. Elsőnek Kedrenos említi őket, 976-ban, amikor is egyes vlach vándorok (*Βλάχοι οάιται*) Kastoria és Prespa között megölik Dávidot, Sámuel bulgár cár testvérét, tehát jóformán a cári főváros kapuja előtt. Később a thesszáliai vlachokról tudósít Anna Komnena 1071-ben, s Arbe környékén hallunk egy másik ágról, a maurovlahokról (morlások). Kekaumenos a vlachok hűtlenségéről ír utalással Trajanusra s a rómaiak régi császáraira, Kinnamos értesít a Leo Vatzes seregében harcoló balkáni vlachokról. Mindezekkel az említésekkel kapcsolatban felfel villan a latin eredet emléke, ami egészen természetes, hiszen Bizáncban ekkor még élt a latin nyelv ismerete s a balkáni román nyelvjárások is — amelyeket a bizánciak közvetlen tapasztalatból ismerhettek — sokkal jobban hasonlítottak a latinhoz, mint manapság. Kinnamos még azt is tudni véli, hogy a vlachok a hajdan Itáliából jött gyarmatosok utódai, Kekaumenos szerint pedig a vlachok nem egyebek a dákoknál és besszeknél, akik egykor a Száva és a Duna mellékén éltek. Mindebben bizonyára több a tudálékos kitalálás, mint a népi hagyomány, annyi azonban bizonyos, hogy a bizánci írók nyilvánvalóan tudták, hogy a Balkánon szétszórtan bolyongó vlach pásztornép latin eredetű nyelvet beszél. S a másik érdekes tény az, hogy még ekkor, a XII. században sem hallunk semmit a Duna balpartjáról; minden vlach vonatkozású értesülésünk a balkáni pásztorokra vonatkozik.

Az ősrómság szétvándorlása.

MÁSODIK FEJEZET.

Az északi románság bevándorlása és megtelepülése.

A románok megjelenése a Duna balpartján.

A román népi egység szétszakadása után a szerbiai és bulgáriai románság súlya — talán a pásztorélet szükségletei miatt vagy előttünk ismeretlen balkáni népmozgalmakkal kapcsolatban — északra, a Duna felé tolódott el. Már a XI. századból adataink vannak arra, hogy a bulgáriai hegyipásztorok (tehát kétségkívül a románok is) mind sűrűbb kapcsolatokat létesítettek a Duna balpartján elterülő erdős, mocsaras síkságon időnként megjelenő türk nomádokkal, a besenyőket egyenesen ők kalauzolták rablóhadjárataik alkalmával. A kétlegetős pásztorokodás (transhumance) sűrű alkalmat adott arra, hogy a román pásztorok, nyájaikat a befagyott Dunán áterelve, rövidebb-hosszabb ideig a havaselyi síkságon legeltessenek. Ilyen átránduló csoportok választhatták ki állandóbb tartózkodási helyül a Ialomita, Dâmbovita és Arges folyók partjain elterülő hatalmas mocsaras erdőseget. Havaselve gyér lakossága hozzávetőleg a VII. század óta néhány szláv törzsből és inkább átvonuló, mintsem tartósan megszálló türk nomádokból (avarok, bolgár-törökök, magyarok, besenyők, úzok, kunok) állt, politikailag azonban szervezetlen «senkiföldje» volt, kapuja a bizánci birodalmat meg-megrohanó barbároknak. A románoklakta őserdőt a környező szlávok «vlach földnek» nevezték el s ez a név máig fennmaradt *Viasza* megye és a rég kipusztult *Vlăşia* erdő nevében.

A türk népekkel való állandó kapcsolat, mely különö-

sen a besenyőkkel, azokkal és kunokkal volt tartós, szoros, jelentős hatást gyakorolt a románságra. Havaselve és Moldva területén elszórva egész tömegét találjuk ma is a türk eredetű vagy türk megszállók ott-tartózkodását bizonyító földrajzi neveknek. A középkori román személynévek tekintélyes százalékáról bizonyítható be a türk eredet, s ami még fontosabb, a román műveltség is számos türk hatást vett fel. Így elsősorban a román pásztor-kultúra bővült új ágakkal és fogalmakkal (maga a ciban = pásztor szó is türk eredetű), de a hitélet sem maradt mentes a pogány türk befolyástól. Erre mutatnak a románság körében gyakori Pogány és Szerecsen (muzulmán) nevek és a sámánkultusznak a népi jövendőmondóknál máig megtalálható maradványai. Mindezt nem lehet egyszerű érintkezéssel magyarázni, fel kell tételeznünk igazi együttélést és pedig türk politikai és társadalmi vezetés alatt. Ezt bizonyítja az is, hogy a «rumán» népnév, melyet a románság önmagának megjelölésére használt (a vlach szó és származékai, köztük a magyar oláh is, a germánból átvett szláv elnevezés), a középkorban sőt sokáig azután is a két román vajdaságban az alsóbb társadalmi osztályt, előbb talán a szegény szabad embert, később pedig a jobbágyot jelölte, tehát a vezetőréteg más, délszláv és jórészt türk eredetű volt.

Türk néppel, a besenyőkkel kapcsolatban jelenik meg a románság először Magyarországon is, a mai Fogaras megye nyugati felében. Az első oklevelesen bizonyítható előfordulás nem lehet korábbi az 1206-i évnél. 1224-ben hallunk «a blackok és besenyők erdejéről» s abban a hadseregben, melyet a magyar király Türje-nembeli Joachim szebeni ispán vezetése alatt 1213-ban Asan Borii bolgár cár megsegítésére küldött, szászok és székelyek mellett együtt szerepeltek a románok és a besenyők. Alig lehet kétséges, hogy ezek a románok a besenyő hatalomnak a XI. század végén történt összeomlása után besenyő vezetés alatt sodródtak Magyarország délkeleti sarkába, ahol a XI. században már fennálló brassóvidéki határőrség keretén belül helyezkedtek el. Hosszú időn keresztül ez a

jelentéktelen kis sziget képviselte Magyarországon a román-ságot, 1247-ig minden románokra vonatkozó okleveles adatunk a fogarasi román-ságot illeti.

A tömeges román bevándorlás nemcsak Magyarországra, hanem a Duna balpartjára is eléggé késői eseményekkel hozható kapcsolatba. Szerbiában és Bulgáriában a legelső okleveles források feltűnése óta tekintélyes román lakosságról van tudomásunk. Tagadhatatlan a románok szerepe az 1185. évi nagy bolgár lázadásban, mely évtizedes harcok után felszabadította Bulgáriát a bizánci fennhatóság alól. Az új, jellemzően «bolgár-vlach»-nak nevezett birodalom első dinasztíája is valószínűleg román származású volt. Különös ezek után, hogy még a XIII. század folyamán a birodalom nevéből a «vlach» cím eltűnt, a dinasztia teljesen bolgár-jellegűvé vált s a bulgáriai román-ságról sem hallunk többet. A XII—XIV. századokban sűrűn emlegetett szerbiai román-ságnak is nyoma veszett a XV. század elején. Egyszerű népi beolvadással nem lehet ezt a tüneményt megmagyarázni, kétségkívül elvándorlásról, népi kiűritésről van itt szó. Nem egészen ismert okok, de bizonyára elsősorban a legeltetést bizonytalanná tevő háborúk, később pedig a török előnyomulás készítették a bulgáriai, majd a szerbiai román pásztorokat, hogy kövessék az első pionírok útját és a Dunán átkelve, a havaselvi erdőségekbe és a Kárpátokba tegyék át szállásaikat. A középkor végére befejezettek tekinthetjük ezt a hatalmas népmozgalmat, mely a román fejlődést új utakon indította el.

A XIII. század elején, amikor a román bevándorlás első nagyobb hullámát tehetjük, a havaselvi síkságon a kunok uralma leáldozóban volt. Az előző századokban a délkeleti és keleti magyar határ sokat szenvedett e harcias szomszédoktól. Ellenük akartak gátat emelni a királyok, mikor a XII. század közepén Erdély déli felébe telepítették a szászokat, ezzel kapcsolatban kelet felé tolták az addig a Maros és Küküllők völgyében tanyázó székelyeket, majd 1211-ben az addig csak székely, besenyő és román határőrök által védett Barcaságra behívták a

német lovagokat. Az a súlyos vereség, melyet Szubutáj tatár vezér 1223-ban a Kalka partján a kunokra mért, arra bírta Borc kún fejedelmet, hogy hűbérül ajánlja fel országát a magyar királynak és népével együtt felvegye a kereszttségét (1227).

Kúnország dél és kelet felé határos részének a magyar birodalomba való bekebelezése és kún püspökség felállítása lehetővé tették, hogy a Magyarország keleti felének kormányzásával ezidőtájt megbízott *Béla herceg* (a későbbi IV. Béla király) fiatalos hévvel hozzákezdjen a Kárpátokon túli föld megszervezéséhez. A mai Kisoláhország (ültenia) területén, a Kárpátok, a Duna és az Olt közt a bulgár beütések elleni védekezésül felállította a Szörényi bánságot. A XII. század utolsó, békés évtizedei alatt Magyarország népessége hirtelen szaporulatnak indult, s így elég magyar népfölösleg állt rendelkezésre a még szinte lakatlan tartomány betelepítésére. Kisoláhország hosszú sor magyar eredetű folyó- és helyneve éppen eléggé bizonyítja azt, hogy a folyó völgyeket a gyér szláv lakosság után, de még a románság előtt magyarok szállták meg. Kevésbé sűrű, de jelentékeny magyar telepek keletkeztek a későbbi Havaselvén és Moldvában is, végig a magyar határ mentén. Valószínűleg ezekre az évekre vihető vissza Havaselve és Moldva városkultúrájának alapvetése is, magyar-szász lakosságú vásárhelyek alapításával, melyek később a román államszervezés és gazdasági élet központjaivá váltak. E városok magyar-szász eredetét nemcsak az bizonyítja, hogy a románok a «város» szót «oras» formában, más városias életre valló kifejezésekkel együtt a magyaroktól kölcsönözték, hanem a települések nevei is, mint Bánya (Baia), Bakó (Bacău), Nómetvásár (Târgu-Neamț), Karácsonkő (Piatra-Neamt.), Tatrosvásár (Targul Trotusului), Egyedhalma (Adjud), Szászkút (Sascut), Hosszúmező (Câmpulung) stb. A települőket vezető magyar földesurak a XIV—XV. század folyamán beolvadtak a románságba, de számos nagybojár család neve még sokáig elárulta a magyar, származást (Moldvában pl. Gelebi, Bíró, Gyula, Forró, Fejér, Ravasz, Veres, Hasznos stb.). A ké-

sőbbi román vajdaságok területén ezek a XIII. századi magyar telepések, délföldi, székely és szamosvölgyi kivándorlók tették lehetővé a kultúréletet, ők alapították az első városias központokat, ők vitték be a magasabb - rendű földművelés, a szőlőtermelés és a bányászat alapismereteit. Látni fogjuk, hogy a román politikai szervezet gyökereit viszont a magyar határőri intézményben kereshetjük.

Valószínűleg a magyar telepek létesítésével egyidőben gondolt Béla herceg az erdélyi déli határhegység gazdasági kihasználására is. A magyarság, földművelő és szikpásztor kultúrájából kifolyólag alkalmatlan volt a hegyvidék betelepítésére, viszont kitűnő elemnek kínálkozott erre a célra a románok. A nagy bolgár-román lázadás kitörését közvetlenül megelőző években a bizánciakkal harcoló magyar csapatok románlakta bulgáriai területen is megfordultak s nem lehetetlen, hogy a román telepítés kezdeményezése kapcsolatban áll ezzel a hadjárattal. De a fogarasi románok is éppen elég előzményt nyújtottak ahhoz, hogy a kúnországi és a Balkánról betóduló románok betelepítésének katonai és gazdasági előnyeivel tisztában legyen a magyar királyfi. A brassói, szebeni, hunyadmegeyi és krassószörényi hegység első román bevándorlói települési folytonosságot hoztak létre a hegyeken inneni és túli részek közt és adójukkal tekintélyes jövedelmet biztosítottak a királynak.

A jövevény románok magukkal hozták balkáni szervezetüket is, melyet a magyar állam, a középkori nemzeti-ségi politika elveinek megfelelően, alapvonásaiban sértetlenül illesztett be a maga rendjébe. A magyarországi román társadalom nélkülöz minden olyan vonást, mely helyi gyökerekre, hosszas egy helyen és együtt való élésre vallana. Semmi nyoma sincs vérségi összetartozáson alapuló nemzetségi, még kevésbé valamilyen törzsi vagy éppen magasabb politikai szervezetnek, mint a székelyeknél vagy a szászoknál. Magasabb, összefogó szervezeteik mesterségesek és magyar kezdeményezésre mennek vissza. Alkalmilag összeverődött, kis csapatokban beszivárgó

vándorpásztor népre mutat az, hogy a legkisebb, de egyúttal legnagyobb eredeti társadalmi egységük a szállás (cätun), egy vagy több család szövetsége, mely a kenéz (vagy ritkán: szondi = bíró) vezetése alatt áll. A szlávoktól átvett germán eredetű «kenéz» szót a délszláv népek általában «vezér» vagy «uralkodó» jelentésben használták, a románok kenézei azonban a mai falusi bírónak feleltek meg s csak a vezetésük alá tartozó (rendesen alig néhány családból álló) népesség számát tekintve különböztek. A vajda, mint bizonyos számú kenéz fölött álló magasabb tisztviselő, ismeretlen fogalom volt a balkáni románság előtt, a későbbi román vajdák magyar kreációk. Egyébként a kenéz fogalom hasonló jelentésben a románok megjelenése előtt is előfordul Magyarországon, sőt a magyarországi románok nem a szlávos knez, hanem a magyaros kenéz — chinez alakot használták, s így maradt fenn náluk máig is a népnyelvben. Magyarországi viszonylatban a kenéz egy összeverődött, új hazát kereső román csoport vezetője, aki a települési hely tulajdonosával szemben a telepesnépet képviseli, kisebb ügyekben bíráskodik és az adót begyűjti. A vezetése alatt álló közrománok azonban nem voltak jobbágyai; a kenéz úgyszólván «primus inter pares» köztük, csak bírói és adószedői tisztségénél fogva részesült bizonyos (de sohasem teljes) adókedvezményben. A kezdetleges román társadalom nem ismerte az éles társadalmi különbségeket, minden román egyazon jogállásnak örvendett, az «oláh jog» (ius valachicum, a Balkánon: zakón vlachom) volt mindnyájukra nézve irányadó. Ez az igazságszolgáltatás és az adózás tekintetében biztosított különleges elbánást a románoknak. Első kiváltságuk az volt, hogy kisebb fontosságú, elsősorban birtoklásra vonatkozó pörökben szabad román fölött csak a kenézből és meghatározott számú (6—12—14) esküdtből, vagy «öreg»-ből álló törvényszék bírászkodhatott, és pedig román szokásjog szerint, a másik az, hogy nem az országban szokásos adókat fizették, hanem juhötvenedet (quingagesima) és disznótizedet (décima porcorum). Mindkét adónem balkáni eredetű. Az ötvenedet a románok a

középkorban a királynak fizették, részben pénzben, de főként természetben, minden 100 juh után két bárányos juhot és egy bárányt adva. A disznótizedet s még más, szintén természetbeni adókat (méz, sajt, lószőr, zsák, néha lovak és borjak is) a románok a föld tulajdonosának fizették. Mindezek a szolgáltatások a legelők használatáért jártak.

Tudjuk, hogy a balkáni románok ősfoglalkozása a pásztorkodás, még pedig a kétlegelős hegyipásztorkodás volt. A Balkánon már a XI. századtól kezdődőleg a «vlach» népnév éppen ezért foglalkozásnévvé változott, tekintet nélkül a nemzetiségi hovatartozásra. Ezt a szokást Magyarországon is megtaláljuk; az ugocsai, beregi, ungi és máramarosi rutén hegyipásztorokat okleveleink gyakran nevezik «oláhok»-nak, a középkor végén pedig egy pestmegyei Gyenge János nevű magj^{art} is «oláh azaz pásztor» jelzővel illetnek. Az «oláh» név tehát, mely egyébként Magyarországon a XIX. század közepéig a románok kizárólagosan használt népneve volt, egyúttal mindazokat jelölte, akik az oláh pásztorszolgálatot éltek.

A magyarországi románok az egész középkoron át megőrizték hegyipásztor-életmódjukat s az újkor elején is az egykorú források egyöntetűen vallják, hogy a magyarországi románok túlnyomó részben állattenyésztők voltak. Ez magyarázza meg azt, hogy az általuk nem annyira megtelepített, mint inkább megszállt területek mindenütt a magas hegyek, illetve a hegyilegelők közelében, gyakran éppen az erdőövezeten belül vannak és a síkságra csak évszázadok elteltével, főleg a XVI. századdal kezdődőleg ereszkedtek le. Állataik, a juh, a disznó, a kecske és a ló, jellegzetesen hegyi és erdei pásztorkodásra vallanak, szarvasmarhatenyésztésnek és valamely kezdetleges földművelésnek a középkorban csak szórványos nyomait találjuk náluk. Erről tanúskodik egyébként a két nemzeti adónem, a juhötvened és a disznótized is. A pásztorszolgálat követelményeinek megfelelően a magyarországi románság a középkor folyamán állandó hullámmásban található. A «transhumance» (kétlegelős pásztorkodás, mely abban

állott, hogy nyaranta a hegyekre, a tél beálltával pedig a völgyekbe és a síkságra terelték a nyájukat) párhuzamosan folyt a hegyvonulatokkal egyirányú lassú vándorlással, melynek során a románság egy évszázad leforgása alatt elérte Magyarország északkeleti határhegységét. Érthető, hogy ilyen körülmények közt végleges megtelepedésről egyelőre nem lehetett szó, a román jövevények falvakat nem alapítottak. Sajátos települési formájuk, mely az erdélyi hegyekben kissé módosulva ma is feltalálható, a szállás, egyetlen helyiségből álló pásztorkunyhók (kalibák, sátrak) szétszórt csoportja volt.

A tatárjárás következményei.

A nagy tatárjárás (1241—42) döntő fordulatot jelent a magyarországi románság életében. Kádán és Bogutáj tatár vezérek a Szamos, a Maros, az Olt, a Küküllők és a Sebeskörös völgyeit elpusztították, a földművelő magyar lakosságot az ellenség lemészárolta vagy fogságba hurcolta s az erdőbe és hegyekre menekültek nagyrésze is éhenpusztult. Súlyos veszteségeket szenvedtek természetesen a Kárpátokon túli fiatal telepek is, melyek az elnéptelenedett anyaországból többet nem kaphattak magyar népi utánpótlást. IV. Béla királynak a hegyipásztor életmódjánál fogva bántatlanul maradt román elemet kellett igénybevennie a déli határterületek újjászervezésében, így keletkeztek azok a román határvédelmi alakulatok, melyek a későbbi két román vajdaságnak alapjait alkották. A szőrényi bánóság területén, a hegyeken innen és túl, kenézi kerületek alakultak, a kisoláhországi két kenézség vezetői, *János* és *Farkas* valószínűleg magyarok voltak, ami azt bizonyítja, hogy a magyar elem itt még a tatárjárás után is játszott bizonyos szerepet. A bánóságot a király 1247-ben a johannita lovagrendnek adta és rájuk bízta az ottlakó románok fölötti uralmat is. Kisoláhországból kiszakított azonban egy darabot a Zsil középső folyása mentén és Hunyadmegye déli részével, Hátszeg földjével együtt *Litvoj* román vajda kezére adta. Ez lett a XIII.

század Litva földje. Végül az Olttól keletre, a tulajdonképeni Kunországban *Szaniszló* (Seneslaus) román vajdasága alakult meg, mely valószínűleg kapcsolatban volt a szintén románoklakta fogarasi részekkel. Adatok híján nem ismerjük a keleti (moldvai) határ megszervezését, de valószínűleg itt — ahol a magyar elemek a leginkább fennmaradtak — szintén megkezdődhetett a vajdaságok alapítása. A Kárpátok két lejtőjét összekötő határszervezetek nem román, hanem magyar királyi kezdeményezésre mennek vissza, amit mutat maga a vajdai cím is. IV. Béla az erdélyi vajdaság mintájára akarta ezeket a területeket vajdaságokba szervezni s a román vajdák éppen olyan királyi hivatalnokok voltak, mint az erdélyi, természetesen kisebb jelentőséggel és hatáskörrel.

Magyarország XIII. századvégi anarchikus közállapotai megakadályozták az új alakulatok közigazgatási berendezését és az anyaország életéhez való szorosabb odakapcsolását. Mint ahogy a magyarországi oligarchia megkísérelte a tisztviselői minőségben igazgatására bízott területeket kiskirálysága alá vonni, éppen úgy a román vajdák is az uralomrajtó hűbéres eszmék sodrában önállósulási törekvéseket kezdtek elárulni. Litvoj Kún László uralomra jutásának éveiben (1272 körül) kiüzte vajdaságából a királyi adószedőket és az uralkodónak járó jövedelmeket magának tartotta vissza. Baksa-nembeli György mester, a büntető expedíció vezetője azonban az engedetlen tisztviselőt megölte és Bärbat nevű testvérét elfogva, kényszerítette az elbitorolt jövedelmek kiszolgáltatására. Litva föld vajdáiról nem hallunk többet, úgy látszik, hogy a király ezt a területet a Szörényi bánságba kebelezte. A példa azonban ragadós és csábító volt. A belső zavarok növekedésével Kán-nembeli *László* erdélyi vajda (dunántúli magyar család sarja) és a kúnországi román vajdák, Szaniszló utódai, az igazgatásukra bízott tartományokat hasonlóan királyi jogok bitorlásával hatalmukba kerítették. László vajda kúnországi kartársával összejátszva elfogta Ottó királyt és visszatartotta a szentkoronát, sőt rokonsági kapcsolatokat keresve a balkáni

uralkodócsaládokkal, a teljes függetlenség megszerzésére gondolt. Annál természetesebb, hogy az ortodox keleti vallású kunországi vajdák méginkább kacsintgattak a Balkán felé. *Buszaraba* vajda (1320 kör.—1352) akinek türk neve sejteti, hogy önállósulási törekvéseit a havas-elvi kun uralom hagyományai is szították, a bolgár cári családdal kötött rokonsági viszonyt és uralmát kiterjesztette a szörényi bánság hegyekentúli részeire is. Az a fél évszázad, mialatt a magyar királyság az oligarchia ellen folytatott küzdelmében levette kezét és szemét a hegyeken túli román vajdákról, alkalmat adott arra, hogy a balkáni kultúrkör, melyhez a vajdák és népük vallásilag tartoztak, érvényesítse vonzását a magyar hatás ellenében. A délszláv kisállamok kormányzási elvei és közigazgatási szervezete ekkor találtak utat a román vajdaságokba, melyekben a magyar rendszert idő híján még nem lehetett meggyökereztetni. A Dunán át még állandóan tartó vándorlás balkáni román elemekkel duzzasztotta fel Kúnország lakosságát s ezek nem mentek át a magyar határszervezet nevelőiskoláján. így került túlsúlyra a volt Kúnországban a délszláv hatás, mely gondolkozásban teljesen elidegenítette ennek a magyar államterületnek népét és vezetőit a magyar birodalmi gondolattól.

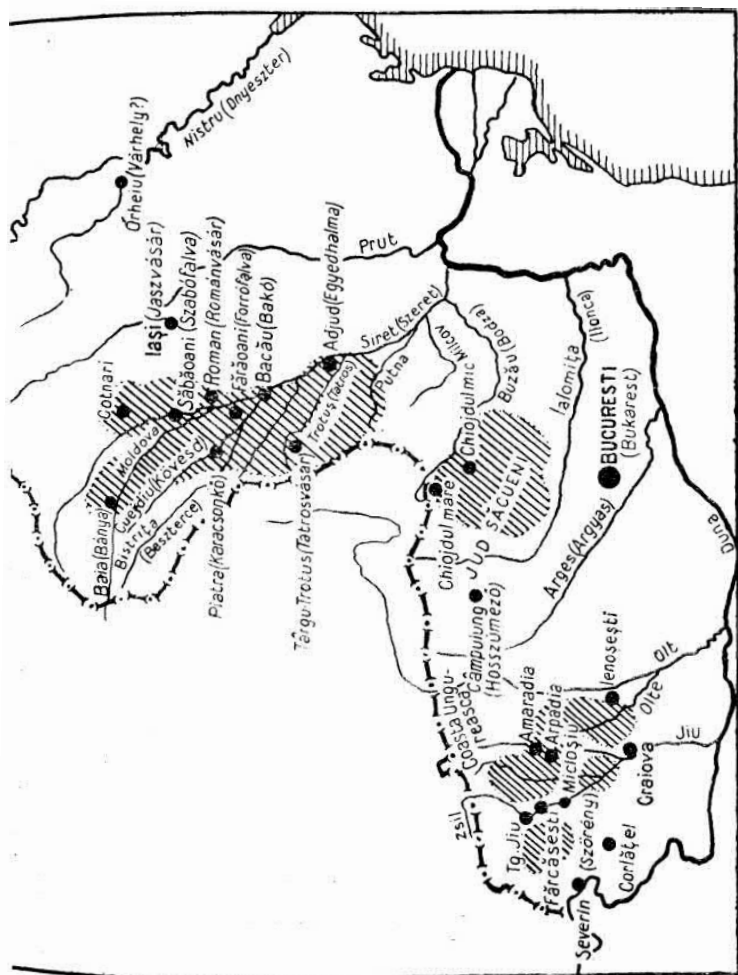
Amikor Károly Róbert uralma megszilárdult, egyelőre maga sem gondolt többre, mint hogy a régi tisztviselői függés helyreállítása helyett legalább hűbéri viszonyt teremtsen a magyar királyság és a most már havas-elvi (transalpinus) vajdának nevezett kúnországi bitorló közt. 1324-ben újjászervezte a szörényi bánságot és hódolásra kényszerítet te Baszarabát, akit «a mi havas-elvi vajdánknak» nevezett. A magyar vezetőköröknek azonban még élénk emlékezetében volt az, hogy a kúnországi vajdák éppen olyan királyi tisztviselők voltak, mint az erdélyi vajda s ezért tanácsosai közül többen arra igyekeztek rábírni Károly Róbertet, hogy állítsa vissza a régi állapotot. 1830 őszén, felhasználva azt a körülményt, hogy Baszaraba rokonát és szövetségését, Mihály bolgár cárt a szerbek kevéssel azelőtt a velbuzsdi ütközetben megverték és

megölték, a magyar király haddal indult a román vajda ellen. Baszaraba hajlandó lett volna mindent megfogadni, adót és tekintélyes hadikárpótlást fizetni, egyik fiát kezesül adni és az időközben megint elbitorolt Szörénységet is visszabocsátani, de a király többet akart, Baszaraba előtte csak «juhainak pásztora» volt, akit mint hűtlenségben talált tisztviselőt leváltani szándékozott. A tatárokkal szövetkezett Baszaraba, kinek seregében kunok is voltak, a türk guerilla-harcmodort alkalmazta a magyar lovag sereggel szemben, mely így nem tudott döntő ütközetet kiereszokolni s kénytelen volt a közelgő tél elől visszavonulni. A színleg megalázkodó Baszaraba által kijelölt vezetők azonban egy szűk völgybe csalták a magyarokat, s itt a románok négy napig tartó szörnyű mészárlásban nagyrészüket agyonkövezték. A király is alig tudott megmenekülni.

A román kérdés ezzel véglegesen más fejlődési irányt vett, Károly Eóbert és utódai már csak a hűbéri függés elismerését követelték a havaseli vajdától, akik így királyi tisztviselőből uralkodókká léptek elő. A Kárpátok országhatárrá merevültek s a hegyekentüli magyar telepések «kisebbségi sorsba» kerülve, lassú felszívódásra ítéltettek. A havaseli románságon belül azért ezután is maradtak a magyar királyhoz hűséges elemek, főként olyan kisebb vajdák, akiknek hatalmát Baszaraba egyeduralma lehetetlenné tette. Mikula fia, Bogdán vajda például 1335-ben egész népével bekéredzkedett Magyarországra és Temes megyében telepedett meg. Ettől kezdve Magyarország a román «emigránsok» állandó menedéke lett s a beköltöző csoportok a magyarországi románságot szüntelenül szaporították. Elég, ha Bogdán vajda követői közül itt csak a temesmegyei Eékási és Dobozi Dánfi nagybirtokos családok őseit vagy Balk és Drág moldvai vajdafiakat említjük.

A magyarországi román bevándorlás első hulláma.

A Kárpátokon túli területek fokozatos elszakadásával a XIII. század elején a magyar anyaországba telepedett románságot királyaink kivonták a megbízhatatlan vajdák

Havaselve és Moldva magyar telepei a középkorban.

hatásköréből és királyi várbirtokok köré szervezték. Ez a folyamat a XIV. század második felében a román kerületek (*districtus olachales*) kialakulására vezetett. A déli határ mentén húzódó várszerkezet románsága ezzel különleges helyzetbe került. A királyi várnagyok váltották fel a vajdákat, ők lettek a román kenézek és közrománok közigazgatási és igazságszolgáltatási vezetői. A várnagyok a magyar fő- és középnemesség soraiból kerültek ki, de a románság önkormányzata is biztosított az «oláh jog» intézményes érvényrejuttatásával, amennyiben a várnagyok román kenézeket, papokat és közrománokat vettek maguk mellé bírótársakul, a közigazgatási teendőket román kenézekkel és karajnokokkal (*crainic*, szláv szó királyi kiküldött jelentésben) végeztették s a román szokásjogot tiszteletben tartották. A váruradalmak románsága a quinquagesima lefizetésén, a vár fenntartását szolgáló közmunkák teljesítésén és a hadiszolgálaton túl mentes volt minden egyéb kötelezettségtől, jobbággyi terheket nem viselt és egyéneiben teljes személyi szabadságnak és törvény előtti egyenlőségnek örvendett. A Szörényi bánság hegyeken inneni területén, a mai Krassószörény megyében nyolc ilyen autonóm román várkerület volt: *Lugas* és az egyesült *Sebes* és *Karán* a Temes közepfolyásánál, tőlük nyugatra *Komjat*, a Temes forrásvidékén *Miháld*, a Karas forrásvidékén *Krassófő*, a Berzava forrásvidékén *Borzvafő*, ezektől délre *Hlyed* és a Néra völgyében *Halmágy*. A XV. században ezek egyetlen közigazgatási egységgé forrtak össze királyi ispán vezetése alatt. Hunyad megyében *Hátszeg*, *Vajdahunyad*, *Déva* és *Jófő* (ma Dobra) voltak a román kerületek központjai. A szebenmegyei *Salgó* és *Tolmács*, és a brassómegyei *Töröcsvár* köré is szerveződtek román várkerületek, ezekről azonban nagyon keveset tudunk. A fogarasi románság autonómiájáról a XV. század elején hallunk. A XIII. század második felétől kezdődőleg, de főként a XIV. században az ország belsejében fekvő királyi váruradalmak köré is szerveztek román telepeket (*Világos*, *Kecskekő*, *Léta*, *Csicsó*, *Bálványos* stb.), de ezek sohasem jutottak el a kerületi autonó-

miának olyan fokára, mint a határmentiek, egyrészt azért, mert szolgálatuk fontossága nem ért fel amazokéval, másrészt és főleg azért, mert a belországi királyi váruradalmak adományozás címén hamar magánkézre kerültek s a hozzájuk tartozó románok így jobbágyokká váltak. A tatárjárás népirtása súlyosan érintette a magánbirtokosokat is, mert munkáskezek híján birtokaik nagyrésze műveletlenül maradt. Mivel földművelő telepéseket hamarosan nem tudtak keríteni, a déli határvidéken tapasztalt pásztortelepítési sikereken felbuzdulva, magánbirtokaikra románokat kezdtek hozni. Ezek a magánbirtokokon először megszálló románok a déli váruradalmaknak az erdélyi Középhegységben legeltető népeiből kerültek ki. De mivel a románok beköltöztetése eddig kizárólagos királyi jog volt, a XIII. század közepén tekintélyes jövedelemmé növekedett ötvenedet elveszteni nem akaró király minden eszközzel igyekezett megakadályozni, hogy a románok a királyi területről elköltözzenek. IV. László uralkodása idején (1272—1290) azonban az állandósult belső zavarokat a magánbirtokosok felhasználták arra, hogy a királyi uradalmak pásztornépét elvonják, sőt a király maga is, párthívek szerzése céljából, engedélyezni kezdte a románoknak magánbirtokra történő telepítését. Utódja, III. András megkísérelte a jogbitorlás megszüntetését, és elrendelte, hogy az összes magánbirtokra telepített románokat az alsófehérmegyei Székes nevű királyi birtokra kell vitetni. Láthatólag a XIII. században még kevés román juthatott magánföldesurakhoz. Nehány esetben azonban őmaga is kivételt tett és megerősítette az erdélyi káptalannak és Miklós brassói grófnak még elődje által adományozott jogát néhány román telep tartásához (Enyed, Dálya, Ompojica, Fülesd ill. Tollán), majd engedélyt adott a hunyadmegyei Dienessy-család ősenek három román telep létesítésére (Marosillye, Fenes és Guraszáda). Ugyanebben az időben már a váradi püspöknek, a Rátót-nemzetség bihari ágának és az erdélyi vajdának is voltak román telepesei. Ezek voltak az első románok (mindössze néhány szállásról lehet szó, az erdélyi

káptalan például telepenként hatvan családra nyert engedélyt), akik a déli határszéli megyék területét észak felé átlépték. A III. András halála és Károly Eóbert uralmának megszilárdulása között eltelt másfél évtized züllött közállapotai minden ellenőrzést lehetetlenné tettek s a románok magánbirtokra való költöztetése olyan méreteket öltött, hogy Károly Eóbert kénytelen volt, a kizárólagossági jogról lemondva, szabaddá tenni a telepítést s azzal kárpótolni magát, hogy a magánbirtokokon élő románoktól is továbbszedette az ötvenedet, mely így a románoknak egyetemes királyi adója lett és újabb román telepítéseket kezdeményezett, most már az ország északkeleti részén. Később szokássá lett, hogy királyaink, főleg Nagy Lajos, még az ötvenedet is átengedték a magánföldesúrnak. Ez a királyi jövedelem annyira megfogyatkozott, hogy a XV. század közepén törvényben kellett kimondani az elajándékozott ötvenedjogok visszavételét. Ennek ellenére is továbbfolyt a jog elidegenítése. Mátyás király például 1461-ben Erdély egyévi ötvened-jövedelmét adta Eozgonyi Jánosnak és Sebestyénnek. A százszok a maguk területén az ötvened szedésének jogát már korábban elnyerték.

A XIV. század elején nagy lendülettel megindult magánjellegű telepítések során román falvak birtokába jutottak a szebenmegyei szász grófcsaládok, a hunyadmegyei Ákos- és Hermány-nemzetségek és több magyar középnemesi család, nyugatabbra a Maros balpartján a Csanád-nemzetség (itt jelenik meg 1337-ben az első román eredetű helynév: Kaprevár), a béli hegyvidéken a Becsegergely-nemzetség, Alsófehér és Kolozs megyében az erdélyi püspök, a káptalan, Kolozsvár városa, a Gombási-, Gyerő- és Tyúkod-nemzetségek, Torda megyében a Torockaiak és mások. Az Erdélyi Középhegység déli és keleti lejtőjét követő telepítés már a XIV. század első évtizedében Kolozs megye déli részét is elérte. Itt és Bihar megyében találkozott az északról ugyanebben az időben érkező második nagy bevándorlási hullámmal.

Különösen élénk telepítési tevékenység folyt a mai Temes és Krassó megyék területén. A szörénységi (már

említett) várbirtokok szomszédságában néhány magánföldesúr hasznosította a királyi uradalmak népfölöslegét és a Duna túlsó oldaláról folytonosan érkező román elemeket. A XIV. század harmadik és negyedik évtizedében keletkezett Krassó megyében a Szalók-nembeli Himficsalád hatalmas birtokteste Remete és Egerszeg központokkal. A telepítés menetét egykorú forrásokból jól ismerjük, román kenézek néhány családnyi népükkel szálltak meg a jórészt lakatlan (de azért megelőző magyar és szláv településeket felmutató) vidéken. A kenézekről elnevezett falucskák (pl. Szaniszlókenézfalva, Jánoskenézfalva, Fileskenézfalva) a középkor folyamán állandó hullámvásban vannak, eltűnnek, nevet változtatnak, egy szóval magukon viselik a folyton költözködést igénylő pásztoréletmód jellemvonásait. Állandóbb jellegűek voltak a Temesvölgy síksági részén keletkezett falvak, ezeknek azonban eredetileg magyar és szláv lakossága volt és csak akkor románosodtak el részben, mikor három Havaselvéről bevándorolt román család (a Békásiak, Dobozi Dánfiak és Nekcsefiak) birtokába kerültek. A Himn-uradalomhoz hasonlóan erdős-hegyes területen létesültek az ikusi, zsidóvári és hódosi nagybirtokok is.

A középkorban a román település mindenütt szorosan a hegyvidékhez csatlakozott s csak elvétve jelentkezett a mezőségi részeken. Érthető ez a román települők pásztorfoglalkozásából. Verancsics Antal történetíró még a XVI. század elején is azt írja az erdélyi románokról, hogy «kevesen laknak nyílt helyeken és barmaikkal inkább a hegyekben és erdőkben húzódnak meg». A földművelő életmóddal csak nagyon kevesen és későre barátkoztak meg, csak a középkor végén hallunk arról, hogy a «keresztény földekre» (katolikus vallású, tehát magyar jobbágyoktól elhagyott telkekre) költöző, földművelő románokat a már alkalmazhatatlanná vált ötvened helyett a földművelő jobbágyok adójának vetik alá.

Meg kell állapítanunk, hogy a magashegyi vidékek kivételével egyetlen olyan terület sincs Magyarországon, ahol a románokat magyar és részben szláv települők meg

ne előzték volna. Olyan vidékeken, ahol ma alig találunk magyarokat (pl. Krassószörény, Hunyad, Fogaras, Máramaros megyék, továbbá Alsófehér megye, Bihar megye, Szolnokdoboka megye, Kolozs megye ma románlakta részei, stb.), a román lakosság egész sor folyó-, hegy- és községnev eredeti magyar nevét őrizte meg vagy fordította le és használja máig is. Ugyanígy vagyunk a szláv elnevezésekkel is. Az első állandó jellegű román telepek (1283-ból ismerjük a legelsőt, az azóta eltűnt Oláhtelek nevű falucskát), magyar környezetben keletkeztek, amit bizonyít nevük is (Oláhtelek, "Üjoláhfalu, stb.) vagy már meglévő magyar és német falvak mellé, faluvégi településként tapadtak, ezért találunk annyi «Oláh-» előnevé helységet (pl. Oláherkes, Oláhbocsárd, Oláhbányabükk, Oláhfráta, Oláhcsaholy). így különböztették meg a később létrejött román pásztorszállást az anyaközségtől. Az első önálló román falvak az alapító kenéz nevét viselik (pl. Barcánfalva, Bogdánháza, Tuszatelke), ezeknek fiatalabb életkorát elárulja maga az összetett név, ugyanis az ilyen elnevezések csak a XIV. században váltak általánossá. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a román jövevények a letelepült életmódot a magyaroktól és részben a szászoktól sajátították el.

A második telepítési hullám és Moldva megalapítása

Moldvának Havaselvével érintkező, Háromszékkal szembeeső vidékein már a XIII. század elején megjelentek a román pásztorok s a magyar és német telepésekkel együtt szállták meg a Kárpátok keleti lejtőit. Ezek a románok a havaselvinél erősebb magyar hatáson mentek keresztül, mert amikor legeltető vándorlásaik során Máramarosig értek és Károly Róbert elkezdte betelepíteni őket, már meggyökeresedett vajdai szervezetet és számos magyar keresztnévet találunk náluk. Soraitak erősen felduzzasztottak rutén elemek is, amelyeket csak nehezen lehet etnikailag elválasztani a románoktól, mivel pásztorfoglalkozásuk miatt forrásaink ezeket is «oláh» névvel

illetik. Tudjuk azonban, hogy a Tiszától északra megszálló «oláhság»-ban túltengett a rutén etnikum, míg a Tiszától délre román nyelvet beszélők érkeztek többségben. Betelepítésük nem várbirtokok köré történt, mint-édelea, hanem több kenézt vezető“ vajdák irányítása alatt, szállták meg trjfisza, Visó, Iza, Mára s a Tisza többi mellékfolyóinak völgyét. Ezek a hamarosan magyar nemesi rangra emelt vajdacsaládok több faluból álló birtoktestek tulajdonosai-ként tűnnek fel Máramarosban, Beregben és Ungban; mellettük ugyan még néhány kisebb kenézcsalád is kiemelkedett, jórészt hadiérdemek révén, de megállapíthatjuk, hogy már kezdetben sokkal élesebb társadalmi különbségek figyelhetők meg ennél az északról érkező románságnál, mint a déli, korábbi bevándorlóknál. A szörénységi vagy hátszegvidéki «kenézdemokrácia» északon teljesen ismeretlen, a vajdák hovatovább földesúri hatalmat gyakoroltak a vezetésük alatt álló nép fölött s ez a körülmény érthetővé teszi, hogy a máramarosi románság sokkal hamarabb alkalmazkodott a magyar társadalmi rendhez, mint száz évvel előbb beköltözött déli testvérei.

^ . Visó és Iza felső folyása mentén, Konyha központtal alakult az“ első vajdaság, *Juga* és *Bogdán* testvérek uradalma. Az Iza alsó völgyében a *Barcan fiak* egyik ága szállt meg Szurduk vidékén, a másik ág Szarvaszón, a Tisza balpartján jelenik meg *Erdő vajda* személyében. Innen délre és keletre *Bedőháza* és *Gyulafalva* központokkal telepedett meg egy másik előkelő vajdacsalád két ága. Máramaros és Bereg határán *Karácsony* és *Tatamér* vajdákat telepítette le Károly Róbert, Büke és Ilosva uradalmait adományozva nekik. A szomszédos *Bolhai* vajdacsalád egyik tagja, Szaniszló, a szaza d közepén Ung megye románjainak élén tűnik fel, mint vajda.

E vajdák jogkörét nem ismerjük egészen tisztán, azonban a XIV. század közepéről származó adataink arra mutatnak, hogy a király által kinevezett magyar megyésispán mellett az alispán szerepkörét töltötték be, bűnügyek (emberölés, csonkítás, lopás, rablás, házasságtörés, gyűjtogatás és hatalmaskodás) kivételével bíraskodtak az illető

megye összes románjai felett, összegyűjtötték és a megyésispánnak beszolgáltatták az adót. Tudomásunk van arról is, hogy a vajdát a «románok összessége» választotta és közigazgatási teendőiben a szabad kenézek közreműködését vette igénybe. Úgy látszik azonban, hogy a románok választási szabadságát erősen befolyásolta a nagyhatalmú családok tekintélye, mert a vajdák kizárólag ezeknek tagjai közül kerültek ki. Az ungi románok fölött a Dolhai, a beregiek fölött a Bilkei családból származó vajdák állottak. Máramarosban eleinte több vajdaság is lehetett, de a XIV. század közepén már az összes máramarosi románoknak egy vajdája volt, előbb Bogdán és Juga, majd az utóbbinak fiai, végül pedig Bogdán hűtlensége miatt a Bedőházi család tagjaira szállt át ez a méltóság. A bevándorló románok nem szakították meg a kapcsolatot Moldva földjével, segítettek azt Nagy Lajos királyunknak a tatár rablókordától megtisztítani. Moldva északi szögletében, az országnak később nevet adó Moldva folyó völgyében, ahol már állt a magyar alapítású Baia (Bánya) város, Lajos király határőr-szervezetet létesített és vezetésével a máramarosi Bedőházi-család egyik tagját, *Dragust* bízta meg. *Dragus* halála után fia, *Szász* vette át a vajdaság vezetését, de a féltékeny máramarosi vajda, *Bogdán* magának akarta megszerezni az új tartományt s midőn ez nem sikerült, bosszúból elpusztította *Szász* testvérenek, *Gyulafalvi Gyulának* Mára-menti birtokait. Tettéért vajdasága elvesztésével lakolt, s az testvére, *Jugára* szállott. *Szász* halála után *Bogdán* újra megkísérelte ennek fiát, *Balkot* a vajdaságból kivetni és (későbbi hagyomány szerint 1359-ben) fegyveresen támadta meg. A háborúskodás évekig eltartott. Nagy Lajos király megbízásából *Gyulafalvi Dragus*, *Balk* unokatestvére 1360-ban megszilárdította rokonát a moldvai vajdaságban, visszakényszerítve a *Bogdán*nal szökött kenézek egy részét Máramarosba, de végül is *Bogdán* győzött, elűzve *Balkot* és testvéreit Moldvából. Két vajdacsalád torzalkodásából így lett nyílt lázadás a magyar király ellen s ezzel Moldva elszakadt Magyarországtól, a havas

elvi vajdaság útjára térve. Lajos király birtokokkal halmozta el a vitézül küzdő Dragust, számos ma is élő máramarosi nemes román család őseit, a seregében harcoló kenézeket megnemesítette, de Balk vajdaságát nem tudta helyreállítani, ezért kárpótlásul 1365-ben neki és Drag, Dragomir és István nevű testvéreinek adta a hűtlen Bogdán elkobzott birtokait s ennek megbízhatatlan családját megfosztva a máramarosi vajdaságtól, azt is Balkra ruházta. Ez lett a kiindulópontja a magyar középkor egyik legfényesebb közéleti pályafutásának, mert Balk és Drág (testvéreik hamarosan elhaltak) nemsokára a vajdai cím mellé a máramarosi, később pedig a szatmári megyésispáni címet is elnyerték, az ország első zászlósurai közé emelkedtek, különféle magasrangú tisztségeket töltöttek be és a század végén több mint száz faluból álló hatalmas birtokot hagyhattak utódaikra. Drág leszármazol, a Drágfiak katolizáltak és elmagyarosodtak, később pedig protesztánsok lettek. A család a XVI. században halt ki.

A máramarosi folyóvölgyekből kiindulva a román telepések már a XIV. század harmadik évtizedében elárasztották az Erdélyi Középhegység nyugati oldalát egészen a Fehér Körösig, s itt érintkezésbe jutva déli irányból előretörő testvéreikkel, bezárták a Máramarostól Brassóig terjedő hatalmas települési félkört. A kétféle román települést megkülönböztethetjük a szerint, hogy tisztán kenézi vagy pedig vajdai szervezetben éltek. Az északi ág további kirajzásai már nem találtak olyan kedvező települési körülményekre, mint Máramarosban, nagy többségükben ugyanis nem királyi, hanem magánföldesúri birtokokra kerültek. Kivétel a biharmegyei Sólyomkő váruradalmát 1327 körül telepítő Komorzován vajda, akinek leszármazol már a XIV. század végén magyar nemesek lettek. Ugyancsak széleskörű, bár a déli kenézekéhez nem mérhető autonómiát élveztek sokáig a *kővári* uradalom románjai, de már Csicsó, Bálványosvár szolnokdobokamegyei királyi várak, s a radnai völgy románsága már a középkorban kikerült a közvetlen királyi fennhatóság alól s így a társadalmi emelkedés útjai

elzáródtak előtte. A nemkirályi telepések közül a legkedvezőbb helyzetbe azok kerültek, akik a váradi püspök birtokain szálltak meg. A vajdák itt ú. n. «egyházi nemesek» lettek a püspökök jóvoltából, ami azt jelentette, hogy népeik fölött földesúri jogokat gyakorolhattak, de birtokaik után a püspöknek tizedet és adót fizettek és bíraskodásuk alól nem a nemesi vármegyéhez, hanem a püspöki udvarhoz lehetett fellebbezni, ők maguk is a püspök bírói hatalmának voltak alávetve s birtokaikat nem idegeníthették el. Ezek a hódosi, venteri, keresztényfalvi, bonafalvi, gyepesi, remetei, belényesi, kárándi, kocsubai «nemes vajdák» a környékbeli magyar kisnemességgel házasodtak össze és a püspöki bandériumban harcoltak. Többen közülük elestek a várnai csatában (1444). János püspök 1442-ben a püspöki románok közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezetét is megteremtette, amennyiben a déli «kenézdemokráciák» mintáját véve alapul, a vajda elnöklete alatt 12 esküdt kenézből álló bíróságot létesített, a kenézségei krajnikságokba, ezeket pedig vajdaságokba osztotta be, az egész szervezet fölé a püspöki várnagyot állítva.

Bihar megye többi románjai kezdettől fogva világi nagybirtokosok földesúri hatósága alá kerültek s így autonóm szervezet nem alakult ki közöttük. A Sebes-Körös és a Berettyó közt elterülő Bézaljára a Bátót-nemzetség, később pedig a Telegdi-család hozott románokat, a Kraszna és Berettyó forrásvidékén fekvő (ma szilágymegyei) valkói uradalom románjai is feltűnésükkor már magánbirtokos kezén vannak. A Sebes-Körös völgyében a Cibakcsalád létesített román telepeket. Zaránd megyében a Fehér-Körös felső folyásánál a halmágyi vajdaság tűnik fel a század második felében mint az északi települési hullám legutolsó, a délivel találkozó lecsapódása. Szolnokdoboka megyében az említett királyi uradalmakon kívül a Cégei Vass és a Bánffy-családok telepítettek, utóbbiak a későbbi Marostorda megye területére is vittek román és rutén jobbágyokat és részük volt a kolozsmegyei román telepek szaporításában is. Szatmár és Szilágymegye

területén a románok telepítése elsősorban az ismert Balk és Drág vaj danákhöz fűződik, csak az aranyosmedgyesi uradalom románságát hozta a Pók-nemzetség. Mondani sem kell, hogy a magánbirtokra került románok kezdetől fogva jobbágyi sorba kerültek és vajdáik, kenézeik csak a falusi bírónak megfelelő szerepkörrel rendelkeztek, egyébként maguk is jobbágyok voltak.

A vallási kérdés.

A bevándorló románok sajátos szervezetükkel együtt magukkal hozták ortodox keleti vallásukat is. A XIII. században már régóta meggyőződéses katolikus magyarság ezeket a szakadár (schismatikus) jövevényeket nem is tekintette keresztényeknek. Mindegyre halljuk középkori forrásainkban, hogy a magyarországi románokat pogányoknak nevezik. Kétségtől volt ennek az idegenkedésnek olyan oka is, melyet a románságnak a türk népekkel való hosszas együttélése alatt felvett pogány szokásaival és hiedelmeivel magyarázhatunk, de a katolicizmus és a keleti ortodoxia között amúgy is olyan mély volt már a szakadék, hogy aligha kellett más ok a románok és magyarok közti ellenézés fokozására. A középkorból adataink vannak, hogy é vallási ellentét egyenesen egymás templomainak, kolostorainak megtámadására és pusztítására vezetett, a kerci monostort a fogarasi románok például többször feldúlták s a másik oldalon is fordultak elő hasonló merényletek. A magyar közigazgatás azonban e vallásos korban csodálatraméltó tárgyilagossággal torolta meg ezeket a kilengéseket és általában azt kell mondanunk, hogy az egész középkoron át Magyarországon a románokat vallási üldöztetés a politikai hatóságok részéről nem érte.

A katolikus egyház azonban nem nézte jó szemmel ezt a «türelmességet». Már IV. Bélát megeskette a pápa, hogy országából a nem-katolikusokat kiirtja, de az eskü megtartására sohasem került sor. IV. Lászlót egyenesen a szakadárokkal való tüntető barátkozással vádolta a pápa s ennek ellensúlyozására tiltotta meg a budai zsinat a

szakadárok nyilvános vallásgyakorlatát, de a polgárháború zajában ennek a határozatnak talán még a híre sem jutott el az érdekeltekhez.

A pápai politikának oly sokat köszönő Anjou-ház trónrakerülése adott csak lehetőséget a katolikus egyháznak, hogy ha nem is erőszakkal, de legalább a térítés fegyvereivel felvehesse a harcot a magyarországi ortodoxok ellen. A térítés munkáját azonban erősen akadályozta a neofitáknak a tizedfizetéstől való idegenkedése. Királyaink mindaddig nem sokat törődtek a kérdéssel, amíg az politikai jelentőséget nem nyert. Baszaraba, majd Bogdán lázadása után az új román államalakulatok ortodox államvallásukkal nemkívánatos politikai vonzóerőt gyakorolhattak a magyarországi románságra s ezért Nagy Lajos erőteljesebben segítette a déli határvidéken folyó térítési munkát.

A középkori államéletben oly döntő jelentőségű vallási szempontokat nem hagyhatjuk figyelmen kívül a magyar-román viszony vizsgálatánál sem. Láttuk már, hogy Baszaraba ortodox politikája hogyan vonta Havaselvét mind közelebb a Balkánhoz. A velbuzsdi ütközetben elesett Mihály bolgár cár utódja, Sándor, veje volt Baszarabának, és Baszaraba fia, *Miklós Sándor* (1352—1364), bár második felesége, a magyar Klára számára katolikus templomot épített Arges-ben és egyik lányát, Erzsébetet Oppelni László magyar nádorhoz adta feleségül, 1359-ben mégis ő alapította meg a havaselvi ortodox érsekséget, amennyiben kérésére a konstantinápolyi pátriárka Jácint vicinai érseket Havaselvére helyezte át. Másik két lányát ortodox uralkodók, Stracimir bolgár cár és Vlkasin szerb király vették el. Általában megfigyelhetjük, hogy a magyar királlyal szemben követett ingadozó politikája során a mélypontokat mindannyiszor ortodoxiájukkal tüntető cselekedetek jelzik, míg valahányszor szüksége volt Nagy Lajos segítségére (mint például a tatárok ellen), a katolicizmus iránt mutatott barátságot. Utódja, *Vladislav* (Vlaicu vagy László kb. 1364—1380), már harcos ortodox fejedelem volt, a magyar királlyal való szembeállítás nála

vesz föl először nyílt vallási színezetet. Nagy Lajos 1365-ben V. János bizánci császár segítségére sietve, megtámadta Vladislav sógorát, Stracimir bolgár cárt, elfoglalta fővárosát, Vidint és a meghódított területen «bolgár bánságot» szervezett. Eokoni kapcsolatai Vladislavot is beavatkozásra készítették s így a katolikus király hadjárata a két ortodox fejedelem ellen a vallási szenvedélyek kirobbanásához vezetett. V. János még az évben tárgyalásokat kezdett a pápával a nyugati és keleti egyházak egyesítése tárgyában, s e tárgyalások azzal végződtek, hogy a bizánci császár áttért katolikusnak s mint a keleti egyház feje, kihirdette a két egyház egyesülését a pápa főségé alatt.

Az ortodox világ azonban ellene volt az uniónak, melyet nem ok nélkül tartottak a magyar király művének. Ebben a hitükben megerősítette a balkáni ortodoxokat az, hogy Nagy Lajos beleegyezésével a ferencesek térítgetni kezdtek Vidinben. Valószínű, hogy a keleti papság Bulgáriában és a határos magyar részekén izgatni kezdett a katolikus király politikája ellen. Ennek tulajdonítható Nagy Lajosnak az az intézkedése, mellyel megbízta Himfi Benedek bolgár bánt, hogy vétesse őrizetbe a déli határvidék ortodox papjait, anélkül azonban, hogy bármilyen bántódásuk történnék. Az ortodox oldalon kevesebb szelídséget tanúsítottak, mert midőn Vladislav bujtotgatására Vidinben forradalom tört ki a magyar helyőrség ellen s a vajda a várost árulás segítségével elfoglalta, az ortodox szerzetesek az ő beleegyezésével öt ferences barátot meggyilkoltak. Nagy Lajos büntető expedíciója Havaselve ellen éppen olyan szerencsétlenül végződött, mint atyja kísérlete, a magyar sereg vereséget szenvedett és Lackfi Miklós erdélyi vajda holtan maradt a csatatéren. A király számotvetett a bulgáriai helyzet nehézségeivel s visszaállította Vidinben Stracimir uralmát, azzal a feltétellel, hogy mind a bulgár, mind a havaselvi fejedelmek tegyenek hűbéri esküt neki. Vladislav valóban meghódolt s ennek fejében hűbérbirtokul kapta a Szörényi bánságot, a szebenmegyei Omlás-uradalmat (a megszünt Salgó vár tartozó-

kait) és Fogaras földjét. Ezenfelül kötelezte magát, hogy az erdélyi katolikus püspök vikáriusát befogadja Havas-elvére, valószínűleg az ottani katolikusok lelki gondozására. Ezekben az években Vladislav «Isten és a király öfelsége kegyelméből havaselvi vajda és Szörényi bán» címet használt, pénzeire pedig a magyar király címerét verette. De a viszony véglegesen megromlott a király közt és közte, különösen amikor Vladislav a Balkánon éppen ezidőtájt feltűnő törökkel kötött szövetséget a magyarok ellen. Magyarország déli határa ekkor zárult le végképpen, Nagy Lajos megerősítette Talmács és Törcs várait, ezzel is mutatva, hogy Havaselve meghódításáról véglegesen lemondott. Vladislav 1870-ben elérte a második, valószínűleg kisoláhországi metropolita kinevezését s nem sokkal azután gyakorlatilag megszűnt a Szörényi katolikus püspökség, pusztá címmé válva. Éppen ebben az elhagyott egyházmegyében kezdte meg működését a szerb Nikodim szerzetes, megalapítva Vodita és Tismana kolostorait, az elsőket román földön. Jellemző, hogy építésükhöz a szerb cár is hozzájárult tekintélyes birtokadományozással, míg Vladislav a maga részéről az Athosz-hegyen Cutlumuz kolostorát létesítette, elkötelezve magát és országát Keletnek. Vladislav utódja, *Badu* (1380 után), a nagy templomépítő, már a magyarországi hűbértokokról is lemondott, minden kapcsolatot megszakítva nemcsak Magyarországgal, hanem a nyugati civilizációval is. A románság sorsa ettől kezdve egy a Balkánéval.

Moldvában Bogdán fia és utódja, *László* (Lackó, 1364—1373) közeledni kényszerült Nagy Lajoshoz, mert ez 1370-ben lengyel király is lett és a fiatal vajdaságot most már két oldalról fenyegette a bosszú. A pápa és Lajos azt hitték, hogy ebben az irányban kárpótolhatják magukat a havaselvi és bulgáriai kudarcokért. Valóban László vajda át is tért katolikusnak s beleegyezett a szireti katolikus püspökség felállításába, de 1373-ban meghalt és utódjai, *Costea*, ennek fiai, *Péter* és *István*, majd unokái, *Juga* és *Jó Sándor* visszaállították az ortodoxia uralmát, és a század vége felé elérték, hogy Moldva is saját metropolitát

kapjon. Havaselve után Moldva is nyíltan színtvallott a keleti kultúrkör mellett.

A Kárpátokon belüli Magyarországon, ha időnként lan-
kadó buzgalommal is, folyt a ferencesek és dominikánusok
térítőmunkája, de a XIV. században a románok háborítat-
lanul élhettek ortodox vallásukban. Ebben a korban
aránylag ritkán fordul elő katolizáló román, az első, akit
névszerint ismerünk, Ócsvai Sorbán, újrakereszteltetésé-
ben kapott nevén István, 1366-ban. A szörénységi Mutnoki
nemes kenéz-család egyik tagja valamivel később mint
gyulafehérvári kanonok tűnik fel. De még a nemesség
elnyeréséhez sem volt kötelező a katolizálás, hiszen az
egész nagyszámú máramarosi nemesség ortodox volt a
XIV. században s még szakadár pap is került ki soraikból.
Balk és Drág éppenséggel magyar zászlósurak és országos
méltóságok viselői lehettek, a nélkül, hogy át kellett volna
térniök. A hunyadmegyei román papok a kenézekkel
együtt a kerületi bíróság tagjai voltak s mi több, a váradi
püspök 1349-ben maga engedte meg Péter venterai vajdá-
nak, hogy falujában román keleti papot tartson, elismerte
birtokain a keleti egyházi szervezetet és a segestyei ortodox
esperességet, mindössze vajdái nemesítését tette függővé
a katolizálástól. Csak román püspökség alakulását nem
engedélyezte (bár tudomásunk szerint a XIV. században
tettleg nem akadályozta) a magyar királyság, a román
papok ezért Vidinben nyerték el a felszentelést.

. Ennek az elnéző bánásmódnak köszönhetette az ortodox
vallású románság XIV. századi szabad vallásgyakorlatát.
Ebből az évszázadból és a következő elejéről egész sor
magyarországi román templomról tudunk, a legtöbb
Hunyad megyében állott. A sztrigyszentgyörgyit 1408-ban
Lackó és Kenderes román nemesek alapították. De volt
román templom Zaránd (Kristyór, Ribica), Kolozs (Rőd),
Máramaros (Jód, Apsa), Szeben (Resinár) és Brassó
(Rozsnyó) megyékben is és kétségkívül mindenütt, ahol
a román lakosság építeni akart. A templomoknál is fon-
tosabbak voltak a kolostorok, mert ezek voltak az ortodox
kultúrélet központjai. Az első magyarországi s egyáltalán

első román kolostort a Bedőházi család tagjai alapították a máramarosi Körtvélyesen. Balk és Mg ispánok, mint a kolostor kegyurai, konstantinápolyi zarándoklatuk alkalmával azt a jogot nyerték a pátriárkától, hogy a körtvélyesi kolostorfőnök (egumen) egyúttal az északi román (tehát a bereg-, máramaros-, szatmár-, szilágy-, bihar- és szolnokdobokamegyei) bevándorlók egyházi főhatósága legyen. Pachomios apát tehát püspöki jogkört gyakorolt, papokat szentelt stb. Valószínűleg XIV. századi a hunyadmegyei *szilvási* (Prislop) kolostor is, a hagyomány szerint ugyanaz a Nikodim alapította, aki az első kisoláhországi zárdákat.

A helyzet csak a XV. század elején változott meg. A nagyszabású térítési munkát, mely később üldözésmént át, azok a ferencesek kezdték meg, akik 1372 után a karánsebesi, cseri, kövesdi, orsovai, harámi, kevei és hátszegi rendházakat alapították. Hatásuk a század végén már megérzett. Nemcsak híveket, hanem rendtársakat is sikerült szerezniök a szörénységi románok körében. A Vajai kenézcsalád egyik tagja a XV. században már boszniai ferences vikárius volt, a Mutnoki és Macskási román kenézivadékok közül pedig többen beléptek a harmadrendűek közé. Hunyad megyében az első ismert nemesített román, Almási László ortodox papnak családja, a Zalasdiak tértek át először s példájukat igen sokan követték, többek közt a törökverő Hunyadi János apja, Mátyás király nagyapja is. A ferencesek a sikereken felbuzdulva végső és döntő csapást akartak mérni az ortodoxiára és 1428-ban rendeletet adtak ki Zsigmond királlyal, a Husz-égető német császárral, melynek értelmében minden szörénységi és hátszegvidéki román kenéz és nemes birtokát veszti, ha nem katolizál és nem űzi el birtokairól az ortodox papokat. Ez a rendelet, melyet ugyan nem hajtottak végre teljes szigorúságában, az illető területek románságának vezetőrétegét arra indította, hogy nagy többségében áttérjen a katolikus vallásra, ami idővel a magyarságba való beolvadásukat is megkönnyítette. A XV. században az aradi és csanádi káptalanban már több románszármazású

kanonok ült. A ferencesek munkáját a XV. század elején három inkvizitor, Marchiai Jakab, Újlaki Dénes és Kapisztrán János támogatta. Az utóbbi fogatta el és térítette át erőszakkal a hunyadmegyei románok első ortodox püspökét, a feketetengermelléki Kaffa városából Erdélybe menekült Jánost. A pápa a flórenci uniós zsinat alkalmával áttért Macarie püspököt küldte Erdélybe, hogy a románok közt az egyesülést előmozdítsa, de az unió korai hírnökének a magyar katolikus püspökök féltékenysége miatt hamarosan távoznia kellett. Az üldöztetést azonban nem szabad túloznunk. Hunyadi László, mint földesúr például 1456-ban megengedte a vajdahunyadi ortodox románoknak, hogy romladozó templomukat kijavítsák, pedig itt tartotta tüzes prédikációit az a Péter esperes, akinek hatására — amint a katolikus hittérítők panasztolták — a románok inkább tűzbeugrottak volna, semhogy hitüket elhagyják. Mátyás király a pápához írott egyik levelében élesen tiltakozik a szörénységi hittérítők brutális módszerei ellen s a pápa annál is inkább szelídségre intette őket, mert éppen az évben (1479) kellett egy lelkes misszionáriust feloldoznia, aki egy makacs románt karóbahúzott, egy másikat meg felakasztott. Az ilyen esetek, valamint a szörénységi Porecea-családnak ortodox hitéért történt birtokvesztése inkább kivételesek. Nem kell elfelejteni, hogy a románok is gyakran tanúsítottak hasonló türelmetlen magatartást katolikus szomszédaikkal szemben.

Erdély északi részén és főleg Máramarosban ezalatt az ortodoxok vallásgyakorlatát nemcsak tűrte, hanem védelmezte is a törvény. A körtvélyesi monostor Hosszúmező magyar polgárai ellen 1458-ban megnyerte birtokperét s a birtokok határainak megállapítását a leleszi katolikus konvent végezte. Mátyás király 1479-ben biztosította a máramarosi román papok adómentességét s valószínűleg a körtvélyesi kolostorban talált menedéket az országszerte üldözött huszitizmus is, mert a huszita hatásra készült első román bibliafordítások, egyúttal az első összefüggő román nyelvemlékek, a máramarosi dia-

lektus jellemvonásait tükrözik. A XV. században létesültek a romoszi, felgyógyi (Alsófehér megye), kövesdi, hódosi (Arad megye), révi, füzesi (Szolnokdoboka és hordói (Besztercenaszód) román kolostorok is. A révit és füzesit Nagy István moldvai vajda alapította s egyúttal püspököt is állított a magyar királytól kapott erdélyi hűbértartományain élő román alattvalói számára. A XV. és XVI. század fordulóján a Kolozsvár melletti kis Felek községben Márk, Dániel és Péter püspökök zavartalan egymásutánban működhettek, bár ez az ortodox püspökség is tiszavirág-életű volt, mint a többi.

A magyarországi román társadalom válsága.

A kezdetleges román társadalmi szerkezet, melyben a társadalmi különbségek alig játszottak szerepet és az «oláh jog» a pásztorközösség minden egyes tagjára nézve egyformán jelentett jogokat és kötelességeket, a középkor folyamán bomlásnak indult és a bomlási folyamat, vidékenként más és más tüneteket mutatva azzal végződött, hogy a románság egyes elemei felemelkedtek a magyar nemesség soraiba, a többség pedig beolvadt az egységes j obbágy osztályba.

A nagy átalakulás azzal kezdődött, hogy a vezetőréteg és a nép közt a távolság megnövekedett. A kenéz a románok képviselőjéből a földesúri hatalom tisztviselője lett. A fejlődésnek ez az iránya egészen természetes. A tényleges hatalom nem a népnek, hanem a föld tulajdonosának (király, egyházi vagy világi földesúr) kezében volt, Ő adott engedélyt vagy megbízást a legelőterület kihasználására, később pedig a telepítésre. Célszerűségi okok készítették a királyt és a magánföldesurakat arra, hogy egy-egy terület megtelepítésére és kihasználására ne a román jövevények egyetemét, hanem az azt képviselő kenézt hatalmazzák fel, mivel a jövedelmek összegyűjtése és a telep igazgatása könnyebben történt egyetlen felelős személyen keresztül. A kenézi jog (ius keneziale) így nem a közrománok által történt választás, hanem a földesúr részéről történt

ráruházás által szállt a kenézsre. Ennek a jognak, mely adókedvezményekben és királyi birtokon a telephez való korlátolt birtoklási jogban nyilvánult, alapja mindig az volt, hogy az illető kihasználatlan terület megtelepítését a földesúr engedélyével vagy megbízásából a jog későbbi élvezője vezette légyen. Mivel így a gazdasági létalap, a föld, a kenéz rendelkezése alatt állott, a közrománok gyakorlatilag függő helyzetbe kerültek, amit az ellensúlyozott, hogy a román szokásjog értelmében a kenéz bírói hatalmát csak a közrománok képviselőivel, a falu véneivel (máshol esküdtekkel) együtt gyakorolhatta. Ez a szokás sokáig még ott is fennállott, ahol a közrománok már nem egyenlőjogú néptársai, hanem jobbágyai voltak a kenézeknek.

A társadalmi kettéválás akkor kezdődött, amikor a királyok mind nagyobb számban adományozták a háborúban kitűnt kenézeknek az örökletes kenézségeket. A tulajdonjogot és bizonyos szolgáltatásokat ugyan a királyok fenntartották maguknak s az ilyen «nemes kenézek» (nobilis kenezius vagy más kifejezéssel: megerősített kenéz) továbbra is a királyi várnagy bírói és közigazgatási fennhatósága alatt maradtak, helyzetük mégis közeledett a nemesekéhez, mert jogaikat utódaikra átörökíthették, adókedvezményekben részesültek és a közrománokat jobbágyaikká teheték. Esküjük is egyenértékű volt a nemesekével. Hasonló helyzete volt a váradi püspök «nemes vajdáinak» is, amint azt már láttuk. Azok a kenézek, akik nem tudták családjukban örökletessé tenni tisztségüket — s ilyenek voltak a világi magánbirtokosok összes vajdái és kenézei — a falusi bíró szerepkörével kellett, hogy megelégedjenek (nevük communis kenezius, közönséges kenéz) és a közrománokkal együtt az egységes jobbágyosztályba süllyedtek le. Amíg a közrománok a királyi várszervezetben a király közvetlen védelme alatt állottak, részesei voltak az «oláh jog» által biztosított autonómiának. Mihelyt azonban közéjük és a király közé földesúri hatóság (egyházi és világi birtokos vagy nemes kenéz) került, helyzetük megkötöttebb lett, bírói hatóságuk a földesúri hatalmat

gyakorló birtokos lett és a királyi adón kívül még a földesúrnak is kellett járandóságokat fizetniük.

A XIV. század közepén megindult és a XV. században állandóan gyorsuló társadalmi fejlődési folyamat különbözőképpen nyilvánult meg a déli és északi román települési területen. Már említettük, hogy az északi ágnaál kezdetől fogva élesebb társadalmi különbségeket figyelhetünk meg, mint a délinél, tehát az átalakulás kezdetei még a bevándorlás előttre nyúlnak vissza. A nagyobb vajda- és kenézcsaládok Máramarosban már a XIV. század elején több falu kenézi jogát tartották kezükben és a fentebb jellemzett nemes kenézekhez hasonló korlátolt földesúri jogokat gyakoroltak a lakosság fölött. Kétségtől magán a telepítés is ilyen jogok adományozásával történt, a déli területen fokozatosan kialakult gyakorlatot tehát királyaink északon mindjárt a telepítés kezdetén érvényesítették. A minden románra egyaránt kiterjedő '«oláh jognak»' nyomait megtaláljuk ugyan az esküdt kenézek bíróságában és a vajdaválasztás elvében, de az autonómia gyakorlatát a nagybirtokos vajdák hatalma lehetetlenné tette. Azt a lépést, amely a nemes kenézt, illetve a nemes vajdát a teljesjogú országos nemes mellé emelte, először máramarosi románok tették meg, a tatárok és a hűtlen Bogdán ellen vívott harcokban vitézkedő' vajdákat és szabad kenézeket Nagy Lajos tömegesen nemesítette meg a XIV. század derekán, megadva nekik a korlátlan, örökíthető' birtokjogot, az adómentességet és a jobbág_yaik felett való bíraskodás jogát. A barcánfalvi, gyulafalvi, rónai, váraljai, szarvaszói, szaploneai, krivai, nyíresi, gorzoházi, dormánházi, farkasrévi, veresmarti, bedőházi, szarakszói, karácsonyfalvi és más nemesek és a tőlük származó több száz máramarosi román nemesi család máig is sajátos színt ad a máramarosi román társadalomnak. Hozzá kell tenni, hogy Máramarosban a nemesek elmagyarosodása az erőszakos katolikus térítés elmaradása miatt korántsem öltött olyan méreteket, mint délen. A máramarosi román nemesiség sorsával olvadt össze a szintén korán nemesített beregi, bilkei, kisházi, ilosvai és dolhai vajdacsaládok élete is.

1385-ben már teljesen kialakult nemesi vármegyét találunk Máramarosban, román főispánnal, alispánnal és szolgabírákkal. Ezzel a máramarosi románság társadalmi szerkezete azonossá vált a magyar társadaloméval.

Az északi települési terület románjai ezenkívül csak Biharmegyében jutottak hozzá a társadalmi emelkedés lehetőségeihez. Országos nemesi állást csak a sólyomkői királyi és a remetei püspöki vajdák nyertek, a püspök «nemes vajdái» azonban a nemes kenézekhez hasonló társadalmi helyzetben éltek, de az erdélyi fejedelemség korában a teljesjogú nemességet is nagyobb részben megkapták. Még a radnai román kerületek XV. századi autonómiáját kell említenünk, mely azonban a vidék Besztercéhez való csatolásával megszűnt. A zarándi vajdák leszármazottja a XV. század elején katolizált és nemességet nyert Kristyóri család. A Máramarosból kiinduló román telepések túlnyomó többsége magánföldesurak birtokaira kerülve, kezdettől fogva jobbágysorban élt és maradt.

Délen, Hunyad megyében a hátszegi kerület kenézei a XIV. század végén jutottak el a «nemes kenéz» állapotába. A XIV. század közepén még kenézek, közrománok és papok a várnagy vezetésével együtt ítélnék «oláh jog» szerint, de a XV. században a 12 esküdt kenéz már a maga nevében ad ki közhitelű oklevelet, a nemes kenézek ekkor máibirtokaikon osztozkodtak, öröködnék, sőt birtokrészeket el is zálogosítanak. Zsigmond, Albert királyok és Hunyadi János kormányzó (maga is hátszegvidéki nemes kenéz fia) s az ő ajánlására Ulászló és V. László királyok a török elleni harcokban szerzett érdemekért hosszú sorát nemesítették a román kenézcsoportoknak. Ezek bizonyos szolgáltatásokat továbbra is tartoztak teljesíteni és a közrománok autonómiája sem enyészett ekkor még teljesen el. Csak a XVI. század elején, amikor a várnagy hatósága alól a megye magyar nemeseivel együtt a nemesi vármegye bíraskodása alá kerültek s a királyok adókötelezettségeiket is fokozatosan megszüntették, emelkedtek a hátszegvidéki román nemes kenézek az országos nemesek közé. Lehetetlen e helyen kimerítőleg felsorolni az összes hátszeg-

vidéki román nemes“ családokat s így csak néhány nevezetesebbre szorítkozunk:“ Zalasdi, Nádasdi Ungor, Szálláspataki, Szerecsen, Kenden, Zeyk, Hunyadi, Csolnokosi, Morsinai, Galaci Buda, Pestényi Pap, Móré, Kenderesi, Pónori Török, Szilvási stb., stb. E családoknak nagyrésze még a XV. században katolizált, elmagyarosodott, végre pedig református vallású lett. A vajdahunyadi, dévai és jófői váruradalmak hamar magánkézre kerültek s így a körjük szervezett román kenézek nemesítésére — egy-két kivételtől eltekintve — nem került sor.

A szörényi román kerületekben a XIV. század derekától kezdve találunk már nemes kenézeket, így a már említett, korán katolizáló Vajai, Macskási és Mutnoki családokat. Az országos nemesség itt is elég későn jelenik meg. V. László király még a nyolc román kerület minden nemese, kenéze és összes többi románja számára adja ki kiváltságlevelét, tehát a közrománok még a XV. század közepén sem veszítették el teljesen jogaikat. Egyedül a szörénységi románoknak ebben a privilégiumában hallunk olyan román jogról, hogy a nyolc kerületben csak a nemes románok beleegyezésével kaphatott birtokot kívülálló egyén. Tudjuk azonban, hogy ezt a jogot sohasem sikerült érvényesíteni. A század végére itt is bekövetkezett a kenézi nemesség átalakulása országos nemességgé.

Talmács, Salgó, Törcsvár román kerületeit Mátyás király a szászoknak adományozta s így az ottlakó románság szász földesúri hatalom alá került. Különleges helyzete volt Fogaras földjének, mely a XIV. és XV. századokban gyakran volt a havaselvi vajdák kezén, mint húberbirtok s így az itteni románok a havaselvi társadalmi fejlődés hatásán is átmentek. A vajdák ugyanis falvakat adományoztak teljes földesúri joggal Havaselvéről ideköltözött bojárjaiknak. Amikor a magyar király saját igazgatásába vette vissza Fogarast, a bojárok a nemes kenéznek megfelelő társadalmi helyzetbe kerültek. A várnagy szerepét a főkapitány töltötte be, az alkapitányokat rendszeren a bojárok közül választották. A főkapitány elnökletével üléselő bíróság 12 esküdt bojárból állt, az esküdt kenézek

mintájára. Itt is megindult a bojárok nemesítése, egyik nevezetes fogarasi nemesített bojárcsalád a Majláth grófoké.

A román történetírás, amikor a magyarságot teszi felelőssé az autonóm román társadalom felbomlásáért és a románság nagy tömegeinek jobbágyságra jutásáért, megfélelkezik arról, hogy ezt a sorsot a magyar jobbágyok százezrei is megosztották velük és a magyar jobbágyok mellett románok is harcoltak helyzetük javulásáért az 1487. és 1514. évi nagy parasztfelkelések idején. Egyébként is a román társadalom átalakulásának legfőbb okát a kenézek természetes emelkedési vágyában kell keresnünk. A magyar nemesi életforma nagy vonzóerőt gyakorolt rájuk és az országos nemesek teljes szabadságának eléréseért sokan vallásukat is feláldozták. Az elmagyarosodás csak természetes következménye volt ennek és sohasem kényszer útján történt. A moldvai magyar telepések vezetői is beolvadtak vallásilag és nyelvileg az uralkodó románságba s ebben sem kell semmi rendellenességet vagy nemzeti sérelmet keresnünk.

HARMADIK FEJEZET.

A román vajdaságok a dunatáji magyar hegemónia korában.

Önálló törekvések.

Az európai társadalmak fejlődésének természetes kerete az állam. A román élet alakulására éppen ezért felbecsülhetetlen jelentőségű volt Baszaraba nagy műve, a havaselvi vajdaság. Ez az első román állam, bár létrejöttében a románságnak még kevés része volt, később egyenes vonalban vezetett át a román nemzeti királyság egyik összetevőjéhez, a múlt századi felújulás korának «munteniai» fejedelemséghez. Baszaraba állama kicsiny volt és kezdetben bizonytalan lábon állt, azonban a XIV. század szerencsésen alakuló politikai viszonyai közt, — országépítő uralkodóinak buzgalmából, akik ügyesen kihasználták a külső erők hullámszását és természetes egyensúlyát — fokozatosan kiépült, és többé-kevésbé szilárd keretet tudott adni a román élet további fejlődésének.

A munteniai — magyarul havaselvi, egykorú szláv és görög szövegekben ungrovlachiai — vajdaság az Olt és Prahova közti területen, a hajdani argeç-câmpulungi magyar őrvidek táján alakult ki, s eredetileg sem az Oltón inneni földekre, — a mai Olteniára — sem az Erdély délkeleti sarkával átellenes secuieni kerület vidékére nem terjedt ki; távolabb, a tenger melléki, aldunai síkságokra természetesen még kevésbé. Az Oltón innen akkortájt a szörényi magyar bánok voltak az urak. A keleti síkságokon nem volt semmiféle kialakult politikai rend, voltaképpen amolyan senkiföldje volt ez, amelyen legfeljebb valami fajilag meghatározhatatlan, gyér pásztor-népeség imbolygott. A vajdaság azonban hamarosan kilé-

pett kezdeti, szűkreszabott kereteiből. Nagy Lajos idejétől kezdve szokássá lett, hogy a király a Szörényi bán méltóságát havaselvi hűbéresére ruházza. Ez természetesen csak abban az esetben történt meg, ha a vajda nem vonakodott letenni a királynak járó hűbéri hűségesküt, s csak a király tetszésének tartamára szolt. Ami azt jelentette, hogy a király bármikor elvehette és másra ruházhatta a báni tiszteletet, s valóban azt látjuk, hogy a hűtlenedő vajdák kiszorultak Szörényből és kénytelenek voltak helyüket ismét magyar bánoknak engedni át. Azonban nagy részük ragaszkodott ehhez az új szerzeményhez, s uralmuk *eléggé* gyakran *isméltődött* s *eléggé* huzamosan tartott ahhoz, hogy országuk törzse s a Szörénység között mélyebb kapcsolat jöjjön létre. *így aztán* a bánok hatásköre a XV. században a Szörényi vár közvetlen közelében fekvő földdarabra, a bánóság hajdani területének északnyugati csücskére korlátozódott, Kisoláhország többi része pedig végleg a román vajdák fennhatósága alá került. Különállását azonban a vajdaságban is megőrizte. Külön tartományi főnöke volt, a Craiovában székelő bán, — ezt a tisztséget a románok a Szörényi magyaroktól kölcsönözték, — aki székhelyén külön udvart tartott, s majdnem ugyanolyan jogokat gyakorolt, mint fejedelme, a vajda. A keleti területek minden nehézség nélkül, szinte észrevétlenül vonódtak a havaselvi vajda hatalma alá. E széles földeken a középkorban semmi jelét nem látjuk civilizált életnek; nem volt itt sem állam, sem magasabb társadalom, sőt még csak elemi politikai életnyilvánításokra képes népesség sem, s így a vidék természetszerűleg korán és ellenállás nélkül került a Baszarabák friss, fiatalos lendülettel előretörő országának vonzása alá. A tatárok a XIV. század folyamán — jórészt a Moldvában, magyar hadaktól szenvedett vereségeik következtében — fokozatosan visszaszorultak, pusztító raidjeik meggyérültek s egyelőre a tenger melléket is kevesebbet háborgatták. A havaselvi vajdák előtt megnyílt az út: I. Mircea országa a XIV—XV. század fordulóján a Dunatorkolat tájáig ért, sőt rövid ideig — amíg moldvai vetélytársa el nem

hódította tőle — a fontos tengervidéki kikötőváros, a genovai alapítású Chilia is az ő uralma alá került.

Havaselve hirtelen területi gyarapodása azzal magyarázható, hogy e keleti tájak életének még nem voltak szervezett, kialakult politikai s társadalmi formái, a gyérös laza népesség pedig könnyen engedett a közelében fejlődő államhatalom természetes vonzásának. Ettől függetlenül azonban a tények egyszersmind arra vallanak, hogy a Baszarabák országának ereje és tekintélye a XIV. század folyamán növekedőben volt. Ezt kétségkívül elősegítette az a körülmény, hogy Havaselve különböző hatalmi érdekek ütközőpontjában feküdt, s ezek a vajdaság megalakulásának kritikus időszakában annyira közömbösítették egymást, hogy egyikük sem tudta a fiatal ország életét magához láncolni s egyéni kibontakozását meggátolni. A XIV. századi hatalmi befolyások közt a legkiemelkedőbb helyen még mindig a magyar birodalomé állott, azonban ennek aldunai irányú érdeklődése látszólag csökkent az előző századhoz, a kun térítés korához viszonyítva. Valójában arról van szó, hogy a magyar állam szerkezete megváltozott, hűbéries elemek hatották át, és így, saját benső rendjének megfelelően, a kárpátontúli területen sem akart többet, mint az uralkodók hűbéri függését biztosítani. Ez viszont éppen elég mozgási lehetőséget hagyott a vajdáknak. Hűbéres fejedelmek voltak, ebben a minőségükben magyar «országbároknak» számítottak, sőt egyéb kedvezések mellett, hűségük s a király tetszése tartamára, az anyaországban kaptak birtokokat, így — amint láttuk — a XIV. század utolsó harmadában Fogarast és Omlást az erdélyi határon. Vajdaságbeli uralmukat viszont csak akkor tekintették jogosnak, ha a magyar király is megerősítette. Fogadalmat kellett tenniök hűségükről, s függésük néhány többé-kevésbé formai követelésben jutott kifejezésre. Mindez inkább csak látszat, a valóságos viszony az erők pillanatnyi állapotától függött. A hűbéri kötelékből adott esetben nem volt nehéz kibújni, s így a legkevésbé sem gátolta a vajdát abban, hogy országával egyéni politikát folytasson. Természetesen

a nyílt szembeszegülés veszedelmes volt, nemcsak katonai okokból, hanem azért is, mert a vajdaságok gazdasági élete sokban Magyarországtól, az erdélyi városok kereskedelmétől függött. Éppen ezért ritkán került sor ilyenmire, s ha mégis, az összekoccanások egy-két gyors hadjáratral vagy rövid huzavonával hamarosan elintéződtek. A vajdák arra törekedtek, hogy uralmukat biztosítsák s országukat lassan-lassan kiemeljék az idegen fennhatóság alól. Erre a hűbéri hűség nyílt megszegése nélkül is elegendő módjuk volt. Szövetségi csoportokat igyekeztek kiépíteni, s ebből a célból főleg azoknak az északbalkáni államoknak uralkodóházaival kerestek kapcsolatokat, amelyek részben amúgy is az övékhez hasonló helyzetben voltak. A XIV. századi Baszarabákat több házasság révén rokoni kötelek fűzte a szerb fejedelmekhez s a bolgár cárokhoz, akik akkortájt félig meddig szintén magyar hűbéresnek számítottak. A rokoni összeköttetés szálain tudatos politikai vonalvezetés indult. A magyar korona északbalkáni alattvalói látszatófüggésük leple és védelme alatt szövetségfélét alakítottak, néhányszor, — bár nem következetesen, — együtt léptek fel ellenségeikkel szemben, s a század vége felé már bizonyos súlyra tettek szert.

Ebben a szövetségben a vajdák helyzete jelentősen megerősödött. Az elvben magyar hűbéresek valójában mindinkább önállóan cselekedtek, s mindenesetre nagy lépéssel közeledtek végső céljuk, a függetlenség felé. A változás érdekesen jut kifejezésre két kiváló vajdának, a század derekán élt I. Vladiszlavnak és unokaöccsének, a századforduló táján országoló *I. Mirceának* (Mircea, 1386—1418) címében is. Az első egy alkalommal «Isten és a magyar király kegyelméből» uralkodó vajdának címezte magát, s ortodox templomalapító létére a magyar szent királyok átkával fenyegette meg azokat az alattvalóit, akik bizonyos intézkedését megszegik. Mircea már a bizánci udvarral is kapcsolatban állt, a hűbéri eskütől eleinte vonakodott, s a következő büszke címmel juttatta kifejezésre, hogy fejedelmi jogainak gyakorlásában semmiféle jóváhagyásra nincs szüksége: «Isten kegyelméből Havaselve vajdája,

Fogaras és Omlás hercege, Szörény grófja, Dobrudza despotája és Silistria ura.» Címének magyar vonatkozásai csak igényt fejeznek ki, ebben az időben ugyanis, uralkodása kezdetén, nem állt a legjobb viszonyban Magyarországgal. Sőt megkísérelt kiemelkedni az eddigi névleges függésből is, és a magyar uralkodó, Zsigmond ellen az ellenséges Jagelló-házzal lépett szövetségre. Politikájának szálait tehát valóban messzebbre fonta, mint bármelyik elődje: délszláv uralkodóházak mellett már a lengyel királlyal s a bizánci udvarral is voltak kapcsolatai.

A magyar hűbéresség tehát éppenséggel nem gátolta a Baszarabákat abban, hogy államukat megszilárdítsák, politikai tényezővé emeljék és önálló célok felé vezetgessék. A másik román állam, a moldvai vajdaság nagyjában hasonló pályát futott meg. Nagy Lajos király moldovamenti, kicsiny határvédő alkotásából nőtt ki, de I. Bogdan lázadása elszakította magyar alapjairól s elindította egyéni útján. Később a havaselvi minta szerint helyezkedett el az Anjouk magyar birodalmának hűbéri rendjében, ugyanúgy megtalálta a maga érvényesülésének módját, s a század végén külön tényezővé nőtt a kelet-európai politikában, amellyel a szomszédos országok vezetőinek komolyan kellett számolniuk.

Bár a moldvai vajdaság később alakult meg, mint a havaselvi, rövid egy-két évtized elég volt ahhoz, hogy súlyban, tekintélyben utolérje, sőt talán el is hagyja. Területe káprázatos gyorsasággal növekedett, határa a század vége felé a Ceremus és Dnyeszter folyók s a Fekete-tenger mentén vonult. A kilencvenes évek egyik vajdája, I. Eoman büszkén hangoztathatta, hogy országa «a Kárpátoktól a tengerig» ér. A másik vajdaság felé bizonytalan volt a határ, csak lassan, sok ingadozás után rögzítődött azon a tájon, ahol a természet a «foci-sanii kapu» dombvidékében eleve kijelölte. Egyes határmenti kerületekért, főleg pedig a fontos kikötőért, Ghiliáért még a XV. században is sokat torzsalkodtak a vajdák.

Mindenesetre tény az, hogy a moldvai vajdaság területben és tekintélyben egyaránt gyorsan növekedett, bár

a keleti földeknek, mint csaknem lakatlan pusztaságoknak, itt sem lehetett sok hasznát venni. A vajda mégis erős ország urának mondhatta magát, hatalma megalapozásában kétségkívül jelentősen kezére játszott egy gazdasági tényező. A XIV. század második felében a lengyelek, illetőleg a galíciai városok érdeklődése a Fekete-tenger felé fordult, ahonnan Moldván keresztül közvetlenül, szárazföldön kaphatták a keleti piacok termékeit. Bár az út egy része pusztában vezetett, élénk kereskedelem indult a partvidéki kikötők áruival. A vajdák jelentős hasznot húztak ebből a kereskedésből, mivel az út, a vámhelyek s később maguk a kikötők is az ő kezükön voltak. Ez magyarázza, hogy kincstáruk elég szépen megtelt; abban az időben, amikor más, hatalmasabb és fejlettebb országok uralkodóinak készpénzkészlete rendesen csekély volt. I. Péter vajda például egyízben háromezer aranyat kölcsönzött a lengyel királynak, ami akkoriban tekintélyes összegnek számított: zálogul egy egész tartományt kötöttek le érte.

A moldvai vajdák más erőforrások és szövetségek segítségével, de ugyanolyan céltudatossággal próbáltak kiemelkedni a magyar fennhatóság alól, mint havaselvi társaik. Nagy Lajos uralkodásának idején többé-kevésbbé megmaradtak a hűbéri függés szabta keretek közt, de közben kapcsolatokat kerestek más szomszédaikkal is, és mindenképpen iparkodtak politikai helyzetüket megerősíteni, így jutottak összeköttetésbe a lengyel állammal, amely a XIV. században természetszerűleg érdeklődni kezdett a tengeri utat biztosító területek iránt. A lengyel barátság eredménye az volt, hogy Moldva főhatósága a magyar király kezéből a lengyel uralkodóba csúszott át. Nagyon megkönnyítették ezt azok az évek, amelyekben a lengyel koronát is Nagy Lajos viselte. A hűbéri világ személyies levegőjében az államjogi viszonyokat nem formálták ki mai élességgel, s így a moldvai vajda Nagy Lajos halála és a magyar-lengyel unió felbomlása után könnyen átállhatott magyar oldalról a lengyel király mellé, aki végeredményben éppúgy az elhalt hűbérúr, Nagy Lajos

jogutódja volt, mint a magyar uralkodó, akit egyébként akkortájt benső' bonyodalmak kötöttek le. I. Péter moldvai vajda kihasználta a bizonytalanságot, s hogy a magyar fennhatóságtól szabaduljon, 1387-ben a lengyel királynak, Jagelló Ulászlónak esküdött hűséget.

Ez a lépés a függetlenségre törekvő fiatal állam vezetőjének részéről kitűnő diplomáciai érzéket árul el. Sejthető volt ugyanis, hogy a magyar király nem hagyja szó nélkül tekintélyének ezt a súlyos csorbáját, viszont amíg a lengyelség is hatalma teljében áll, nem lesz rá módja, hogy hűtlen hűbéresét visszakényszerítse korábbi helyzetébe. A számítás bevált, Moldva hovatarozása ettől fogva valóban állandó vita tárgya a két hűbérúr, a magyar és a lengyel király között. A civakodás, amelynek olykor fegyverrel, olykor félmegoldásos egyezkedésekkel akarták végét vetni, kisebb-nagyobb szünetekkel egészen addig tartott, amíg a magyar birodalom a török csapásai alatt össze nem omlott, ebből azonban már sem a lengyelekre, sem a moldvaiakra nem hárult haszon. A közbeeső időben azonban, amíg az erők egyensúlya fel nem borult, Moldva vajdái ügyes hintapolitikával sok előnyt szereztek. Amint politikai egyensúlyérzékük javallta, hol az egyik, hol a másik oldalhoz közeledtek, függésük így merőben névlegessé vált, s két úr közt voltaképpen a maguk gazdái voltak.

A két román állam tehát a XIV. században gyorsan haladt a függetlenség felé. A vajdák néhány évtized alatt kiemelkedtek alárendelt helyzetükből, s közel álltak ahhoz, hogy lerázzák a hűbériség enyhe kötelékeit is, ha ezek a gyakorlatban nem is jelentettek sokat. *Jó Sándort* (1400—1432) például, Moldvának a XV. század elején élő kiváló uralkodóját, mind a magyar, mind a lengyel király hűbéresének tekintette, jogait azonban egyikük sem tudta tényekben érvényesíteni. Közös megegyezéssel akartak dönteni országa sorsáról, az is megfordult a fejükben, hogy a vajdaságot két részre osztják. Végül valami semmitmondó formulában egyeztek meg, olyanképpen, hogy a vajda mindkettőjük alattvalója legyen. Ezekután

még kevésbé tudtak rajta igazi fennhatóságot gyakorolni. Amikor azt tapasztalták, hogy rendelkezéseiket megkerüli, sőt a törökkel is egyezkedni kezd, felháborodtak és el akarták távolítani. Hadjáratot azonban egyikük sem vállalt, s Jó Sándor egészen haláláig megőrizte trónját. Hosszú, több mint harmincéves uralkodása olyan aranykor, aminőt Havaselve Mircea alatt élt meg: a hatalom és jólét addig nem látott időszaka.

-Jó Sándornak és vajdatársainak sokat emlegetett kétszínűsége, amelyen a lovagi szellemben nevelt magyar és lengyei urak joggal felháborodtak, politikailag egyszerű és igen hasznos fegyvernek bizonyult a függetlenségre törekvő román államok vezetőinek ügyes kezében. A hintapolitikának, a hatalmi tényezők kiegyensúlyozásának köszönhetőek, hogy fiatal országukat a XIV. század végén, aránylag gyorsan, kedvező helyzetbe juttatták. Azonban ennek a hirtelen politikai emelkedésnek román szempontból is megvoltak az árnyoldalai. Űteme túlságosan gyors volt ahhoz, hogy a benső fejlődés nyomon követhette volna. Nagyfokú bizonytalanság származott ebből; a középkorvégi román élet, szilárd benső alapok híján, biztosíték nélkül ki volt szolgáltatva a hatalmi tényezők változásainak.

A román államok létének a középkorban nem voltak intézményes alapjai. Egyetlen erő szabályozta, a hatalom. Ezt később némileg korlátozta a szokás, de csak igen tág körben. A XIV—XV. században még az uralom elemi rendjének kérdései sem tisztázódtak, az addigi néhány évtizedes fennállás rövid volt arra, hogy bármilyen tekintetben is határozott elveket eredményezhetett volna. Még annak sincs semmi nyoma, hogy a trón öröklését illetőleg kialakult szokást, állandó rendet követtek. A középkorban csak annyit látunk, hogy az új vajdatól valaminő vérségi kapcsolatot követeltek az uralkodócsaláddal. Közlebbbről ezt sem határozták meg. A XIV. századi vajdák örökébe rendszerint fiaik, de néha testvéreik léptek. A fiúk és testvérek jogigényét azonban nem különböztették meg, nem is korlátozták: a következő

korszakban gyakran látunk példát arra, hogy egy-egy-
vajda halála után fiai és testvérei valamennyien egyszerre
pályáztak a trónra, s igényeik érvényesítésére nem találtak
más módot, mint hogy évekig háborúskodjanak, kiki
mindenki ellen. Az öröklésből a távolabbi rokonok, sőt a
törvénytelen ivadékok sem voltak kirekesztve. így aztán,
jogok és igények kaotikus összevisszaságában, minden
trónváltás igen válságos helyzetet teremtett. A politikai
helyzet a hatalmi viszonyok gyors hullámszerűsége szerint
egyik napról a másikra megváltozhatott, a belvillongások
kiélesedése esetén az állam rendje pillanatok alatt teljesen
felborulhatott. Nem voltak eléggé szilárd alapjai, a társa-
dalom még nagyon is fiatal volt ahhoz, hogy ilyeneket
termelhetett volna.

Európa magasabb társadalomrendjének elemi gyökere
az a szoros kapcsolat, amelyben a nép a földjével áll.
A vajdaságokban még ez is hiányzott, lakosaiknak jórésze
ragaszkodott ősi életmódjához. A középkori románság,
kenézeinek vezetésével, kicsiny, sejtyszerű pásztorközössé-
gekben (cätunokban) vándorolt a legeltetésre alkalmas
területeken, helyhez kötődésének folyamata lassan haladt
előre. Ebben is fokozatokat kell megkülönböztetnünk, az
első lépés kétségkívül az volt, hogy a pásztorszállásokat
egyre kisebb körben váltogatták, míg végül egészen meg-
szilárdulva, állandó teleppé alakultak. Már a XIV. század-
ban találunk egy-két helységet, amelynek népe átlépett
az időszakos pásztorszállást a falutelepüléstől elválasztó
határvonalon. Számuk azonban igen csekély, s határaik
közt irtatlan hézagok, benépesítetlen földek tömege
tátongott. A népnek nagyobb csoportjai csak a XV.
században formáltak állandó szállásokat, azonban a fő-
foglalkozás még ekkor, sőt később is a pásztorkodás
maradt, rendszeres földművelésnek csak néhol találjuk
nyomát. Viszont még a XVII. században is bőven akadtak
a népben laza, bizonytalan, állandó szállás híján ide-oda
imbolygó elemek.

Ilyen kezdetleges életformákon biztos felépítésű, fino-
mabb rétegzésű társadalom nem alapulhatott. Osztódása-

nak korai formáit kezdeti állapotban figyelhetjük meg a XIV—XV. század fordulóján. A szabad nép tömege ekkor már három nagy csoportra oszlott, legalábbis az oklevelek megkülönböztetik egymástól a bojárokat, kenézeket és a szegényeket. A legutóbbi elnevezésen a közrendű szabadokat értették, kenézen az egyes kis közösségek vezetőit. Bojárnak az előkelőket mondták, akik valami oknál fogva kiemelkedtek a közemberek sorából. Azonban még egyik réteg helyzete sem tiszta, a többitől nem váltak el éles határvonallal, jogaik, megkülönböztető jeleik nincsenek világosan körülírva. A társadalom fejlődésének azon a korai fokán, amikor az ősi, primitív közösségek sejtjei jórészt még bele sem törtek a helyi szerveződés tömörebb, magasabbrendű kereteibe, egészen természetes, hogy az egyes rétegek nem öltenek határozott alakot. Tisztább körvonalak, finomabb formák csak a vajdák környezetében mutatkoznak. Az uralkodó körül udvartartás alakult, s bár ez sem volt állandó, — a XIV—XVI. században maguk a vajdák is folyton változtatják székhelyüket, ide-oda vándorolnak birtokaik közt, — központi vonzásával mégis mintegy kristályosodási magként szolgált a felső társadalom kibontakozásában. Tisztségek fejlődtek a vajda személyes szolgálatából, egyes gazdasági, bírói, közigazgatási tevékenységek elvégzésére. A főtisztségek rendje nagyjából már a középkorban kialakult. Eangsoruk, szerepkörük a XV. század derekán alig változik. A társadalom csúcsán állnak, néha fontos ügyekben tanácsként is szerepelnek a vajda mellett. Kinevezésük azonban mindig az uralkodótól függött, s csak tetszése tartamára szólt. Ha úgy akarta, bármikor leválthatta őket. Trónváltáskor pedig rendszerint az egész tisztikar kicserélődött, a méltóságokat az új vajda személyes hívei, rokonai, barátai kapták. A főtisztek működése soha nem kapott olyan széles társadalmi jelentőséget, intézményes alapot, mint Közép-Európában. Éppen ezért, ha jutott is valami részük az országos ügyek intézésében, a politikai felelősséget nem vehették át. Az éppen úgy, mint a hatalom, osztatlanul a vajdát illette. Ami azt jelenti,

hogy az uralkodó személyének változásával a politikai helyzet is egy csapásra megváltozhatott. Ha pedig a trón méltó utód nélkül üresen maradt, akkor semmiféle szerv nem volt, amely az amúgyis széteső, bizonytalan állam és társadalom rendjét biztosíthatta volna.

Ennek a benső kiforratlanságnak keserves következményei voltak. Ha a román államok a XIV. század végén eléggé kedvező, rövid fennállásukhoz képest igen tekintélyesnek mondható helyzetbe jutottak, ezt főleg annak köszönhették, hogy ügyesen kihasználták a dunatáji politika ellentétes erőinek változásait, s természetes egyensúlyát. Ez a nyugodt fejlődés azonban csak addig tartott, ameddig az egyensúlyi állapot egy új tényező beavatkozása következtében fel nem borult. Ez az új tényező, a török hatalom nem olyan enyhe módszerekkel nyúlt a Duna-vidék életébe, mint magyar riválisa. Nyers katonai erejének nyomása alatt egészen megváltoztak a viszonyok, államok, birodalmak omlottak össze és a dunai népek életútja új irányba fordult. A változás nagyon hirtelen jött, felszabadította a vajdaságok benső kiforratlanságában lappangó bomlasztó erőket, s ezeknek rohanó sodrában elsősorban a XIV. század országépítő vajdáinak nagy álma vált semmivé: az erős, független állam.

A magyar bástya román kapui.

A törökség a XIV. század derekán jelent meg Európa földjén, s a mohamedánizmusban fiatal népek ellenállhatatlan lendületével, gyorsan nyomult előre. Szultánjainak legfőbb vágya, hódításaik koronája a fényes, nagymultú császári város, Konstantinápoly elfoglalása lett volna. De bár a császárok régi hatalmának már árnyéka is eltűnt, s birodalmuk maradványai egymásután kerültek török kézre, maga a város ellenállt a megújuló ostromoknak s még közel száz évig adott menedéket a keleti világ immár névleges urainak, Bizánc utolsó császárainak.

Bizánc tehát állott, de hatalma már semmivé vált. Oszmán népe diadalmasan tört előre, s egyre újabb népeket

fűzött a keleti császárság romjain felépített birodalmához. Felsőbbséges hadiszervezetének Délkelet-Európa egyetlen népe sem tudott ellenállni. Azok a kisebb-nagyobb országok, amelyek a XIII—XIV. században a régi bizánci birodalom szélső területén, a császárok névleges fősege alatt vagy önálló államként indultak virágzásnak, egymásután tűntek el a pusztító viharban. A XIV. század végén a török hódítás elérte a Duna vidékét, kemény próba elé állítva az itt élő népeket: lesz-e elég erejük arra, hogy kereszténységük nevében felvegyék a harcot és megpróbálják megvédeni függetlenségüket.

A törökök balkáni előnyomulását kétségkívül megkönnyítette az, hogy sem a görög, sem a délszláv területen nem ütközött egységes állam ellenállásába. Ellenkezőleg, az egymással torzsalkodó szerb és bolgár kiskirályok olykor maguk hívták segítségül a pogányt, fajtájukbeli ellenfeikkel szemben. A török útját tehát, legalábbis eleinte, a meghódítandó népek maguk könnyítették meg. Amikor feleszméltek, már késő volt. 1387-ben szerb és bolgár csapatok együttesen támadtak az ellenségre, s Plocniknál sikerült eredményt elérniük egy kisebb török haderővel szemben. A szultán erre személyesen kelt hadra a szövetség vezetője, a szerb Lázár fejedelem ellen. 1889-ben Kossovopoljén — a magyar történetből is szomorú emlékű Eigómezőn — teljes győzelmet aratott. Lázárt a magyar segítség sem menthette meg, serege színéjával holtan maradt a csatatéren. A szultán is drágán: életével fizetette meg diadalát, de helyére erőskezű utód került, aki folytatni tudta a megkezdett munkát. A délszlávok ellenállása viszont megtört; a következő években megesett még, hogy támogatni próbálták a török ellen küzdő magyar hadakat, de ezt is egyre ritkábban, félénkebben, önálló akcióra pedig nem vállalkoztak többet.

Eigómező, a délszláv Mohács megpecsételte az északi Balkán népeinek sorsát. A bosnyák király, Tvrtko már azelőtt is barátkozott a törökkel, az egyik bolgár cárság pedig teljességgel meghódolt. Most a másik került sorra; 1891-ben a török elpusztította az Alduna fontos erődjeinek,

Nikápolynak és Szilisztriának vidékét, két évvel utóbb foglyul ejtette a cárt és Bulgáriát végleg uralma alá hajtotta. A szultán birodalma a Balkán nyugati részén már a magyar határbanyságokkal, keleten pedig a havas-elvi vajdák földjével érintkezett, s nyomását mindkét terület hamarosan megérezte.

A magyarság már korábban megismerte az oszmánokat, Nagy Lajos seregei a hetvenes években a Balkánon ugrasztották szét egy-két portyázó csapatukat. Azonban a török előnyomulás döntő időszakában, a nyolcvanas-kilencvenes évek táján a magyarság sem szentelt kellő figyelmet a Balkán ügyeinek. Benső kérdések kötötték le, Zsigmond király trónja tudvalevőleg nehezen szilárdult meg, külső trónigénylőkkel és hazai ellenzékkel kellett érte megküzdenie, így a török terjeszkedésre a magyar állam sokáig nem figyelt fel, pedig már saját érdekei forogtak kockán. Nagy Lajos idejében ugyanis Szerbia, Bosznia és Sztracimir bolgár cársága hűbéres államnak számított, s legalább elvben a magyar koronához tartozott.

Havas-elvi vajdái — amint láttuk — a XIV. században szoros összeköttetésben álltak a szerb és bolgár uralkodóházakkal. A havaselveket nem hagyhatta hidegen szövetségeseik élet-halál harca, s valóban úgy látszik, egyszerűen sereggel is támogatták őket. Azonban saját érdekeiket szem előtt tartva, igyekeztek kerülni a kockázatot. Vladiszlav, miután sógora, Vlkasin szerb király a pogánnyal vívott harcában életét vesztette, jobbnak látta kiegyezni a török «emir»-rel, bizonyára abban a hitben, hogy jó támaszpontot szerez benne a Magyarországgal szemben következetesen folytatott hintapolitikához. Sem ő, sem közvetlen utódai nem sejtették, hogy ebből a hintából rövidesen szörnyű kényszer származik a vajdaságokra, fejlődésüket derékban töri ketté, s állami létüket fokozatosan vegetatív szintre süllyeszti.

A török természetesen nem elégedett meg addigi hódításaival. Magyarországot még nem merte egyenesen megtámadni, csak határait nyugtalanította apró portyákkal. Annál élénkebben törekedett arra, hogy a még be nem

hódolt balkáni államokat, köztük Magyarország megmaradt hűbéreseit uralma alá vonja. Ilyen sorsot szánt Havaselvének is. Jó alkalom nyílt a beavatkozásra, amikor I. Mircea vajda ellen egy trónkövetelő' lépett fel. Ez a törökhöz fordult támogatásért, mire a vajda nem tehetett mást, kénytelen volt Magyarországra menekülni s a királytól kérni segítséget. Mircea büszke terveinek, állama függetlenségének végét jelenti ez a lépés. Áldozatot kellett hoznia, máskülönben nem várhatott segítséget Zsigmond királytól, aki ellen a lengyelekkel szövetekezett, s országától, amelynek hűbéri fennhatóságát uralma kezdetén vonakodott elismerni. Most letette az esküt s 1395-ben oklevélben kötelezte magát, hogy vállalja ennek következményeit s a magyar királyt teljes erejével segíti a török elleni hadműveleteiben.

Zsigmond, miután trónja megszilárdult, idejét érezte, hogy gátat vessen a török további terjeszkedésének s visszaszerezze birodalmának elvesztett balkáni támaszpontjait. Mirceát visszahelyezte országa élére, egyúttal elfoglalta a török őrsegtől Kis-Nikápolyt, a fontos aldunamenti határerősséget. A kezdeti sikeren felbuzdulva, nagy terveket szőtt: európai keresztesháborút akart hirdetni a pogány ellen, s lovagi szellemének hősi fellobbanásában talán arról is ábrándozott, hogy egy hatalmas szövetséges haderő élén egyszersmindenkorra kiszorítja a törököt, «Krisztus keresztjének gyalázatát» Európából. Felhívásának nem volt valami nagy foganatja, csak a távol nyugatról érkezett számottevő' erő néhányezer francia és burgundi lovag képében. Ezzel és a magyar hadakkal, akkori fogalmak szerint igen tekintélyes sereggel indult Zsigmond 1396-ban új hadjáratára. Most a szultáni derékhadakkal került szembe, s azokkal nem tudott megküzdeni. Vállalkozásának csúf vége megnövelte a török önbizalmát, s annál jobban megingatta a balkániakét. A nikápolyi kudarc után még azok is kiegyezést kerestek a törökkel, akik addig megpróbálták ellenállani. Kénytelen-kelletlen Mircea is meghajolt s elindult azon a szomorú úton, amely országa romlásához vezetett. Utódai már egytől-egyig adót fizet-

tek s kezeseket küldtek a szultánnak hűségük biztosítékául. Moldva sem kerülhette ki sorsát, de távolabb feküdt a török hadak útjától és egyelőre jobban járt. Jó Sándortól a szultán csak «ajándékot» követelt, ez azonban a XV. század derekán itt is rendes évi adóvá lett.

A nikápolyi vereség Magyarországon is megdöbbenést keltett. A támadókedv ellankadt, évtizedekig nem merték megkísérelni, hogy a töröktől elhódítsák balkáni foglalásait. Megelégedtek volna azzal, ha a még megmaradt területeket biztosíthatják. Zsigmond király helyes stratégiai érzékkel a Duna vonalát akarta védelmi bázissá kiépíteni. Iparkodott megszerezni a dunamenti erődöket: Nándorfehérvárat visszavette a szerb fejedelemtől, Galambócért később, császári gondjai dandárjában is személyesen szállt hadba. Az erődvonalon kívül húzódott a bánságok karéja, ezeknek vezetését erőskezű férfiakra bízta. Az ő kötelességük lett volna, hogy a török támadásokat feltartóztassák, s alkalomadtán megsegítsék a még hűségben maradt hűbéres államokat. Valóban, a temesi ispánok, a macsói és szőrényi bánok seregei többször küzdöttek Szerbia vagy Havaselve területén, de a török terjeszkedést nem tudták megállítani. Az ellenség portyázol pedig könnyen megkerülték a magyar erődöket, s mielőtt a határmenti seregek egybeverődtek volna, már füstölgő falvak, elpusztított földek tanúskodtak a pogányok véres munkájáról, gyakran a Duna innenső partján, a magyar anyaország testében is.

Zsigmondot királysága második felében Csehország, sőt a német birodalom urává is megkoronázták. Sokoldalú gondjai elvonták amúgyis könnyen forduló figyelmét a Balkán eseményeitől. De azért ezeket is számon tartotta s megmaradt hűbéreseit igyekezett szorosabban magához fűzni. A főbbeket magyarországi birtokokkal kötelezte le, lovagrendjébe vonta, de arra is gondolt, hogy hűségüket ellenőrizze és szükség esetén erélyes fellépéssel biztosítsa. Ezért fogadta udvarába a balkáni trónkövetelőket, akikben kész eszközt remélt politikai terveihez. A hűbéres fejedelem hűtlensége esetén a trónkövetelő

kapta meg a magyar állam támogatását, ami rendszerint elég volt a sikerre. A hűbéreseket mindenesetre hűségben tartotta vagy legalábbis meggondolásra kellett hogy intse az, hogy ellenlábasaik, akik helyükre pályáztak, a magyar udvarban élnek, s bármikor ellenük vonulhatnak, ha magyar szempontból kedvezőbb színben tudnak mutatkozni.

Míndez azonban kevés volt arra, hogy megszüntesse a dunai népeken elhatalmasodott félelmet és bizonytalanságot. A török nyomás nem gyengült, s a bosnyák, szerb, román fejedelmek kénytelenek voltak egyre nagyobb engedményeket tenni. Ez aztán magyar oldalról is erősebb ellenhatást váltott ki s az ellenséges hatalmi törekvések ütközéspontjában zúzódó kis államok sorsa napról-napra rosszabbá lett. Mindkét féllel igyekeztek túrhető viszonyban maradni, de egyiknél sem találtak megértést. Magyarország és törökök egyaránt hűtlenséggel, csalfasággal, köpenyegforgatással vádolták a balkániakat.

E bizonytalanra fordult helyzetben elemi erővel robbant ki mindaz a nyers indulat, lefojtott széthúzó törekvés, amely a vajdaságok benső kiforratlanságában gyökerezett, de korábban, nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb viszonyok közt kevésbé érvényesülhetett. Mircea és Jó Sándor még keményen tartották országuk gyepölőjét, de haláluk után, vizálykodó pártok, egymást utolsó vérig üldöző trónkövetelők kusza háborúskodásában, mindkét vajdaság nagyot sülyedt. A rend felborult, Moldvában az 1432—1457 (Jó Sándor halála és Nagy István trónralépése) közt eltelt rövid huszonöt év alatt több mint tucatnyi trónváltás történt, a kisebb válságokról s a csaknem állandó belvillongásokról nem is szólva. Egyik vajda a másikat taszította le székéből, hogy röviddel utóbb maga is hasonló sorsra jusson. Amíg éltek, egyikük sem mondott le jogosnak vélt igényeiről, néha kétszer-háromszor is megpróbálkoztak az uralom megszerzésével. Az is megesett, hogy egyszerre két-három vajda tartózkodott az országban, ideig-óráig iparkodtak békésen megférni, hogy aztán annál ádázabb dühvel essenek egymásnak.

A benső egyenetlenség természetesen kedvezett azoknak az idegen államoknak, amelyek jogot formáltak a vajdaságok életének ellenőrzésére. A trónkövetelők előbb-utóbb külföldi segítséghez nyúltak s ezzel maguk egyengették az idegen fennhatósági törekvések útját. Moldva földjén a trónharcok időszakában többször álltak lengyel, magyar vagy török seregek, színre valamelyik trónkövetelő segítségére, de valójában saját állami érdekeik védelmére, vagy kiterjesztésére. Jó Sándor erős országa, amely két hatalmas hűbérúrral mert és tudott dacolni, utódainak kezén külső erők játéka lett. A vajdák tekintélye nagyot csökkent, helyzetük egyre bizonytalanabbá vált. Nemcsak benső ellenzékük, vetélytársaik miatt kellett állandóan készenlétben állniuk, de közben folytonos ideg feszültségben kellett figyelniük a külső erők változásait. A sokféle fenyegetés között légtornász ügyességgel egyensúlyban maradni, lengyelnek, magyarnak hűséget fogadni s közben a török felé is jó arcot mutatni, nem volt kis feladat. Nem csoda hogy legtöbb kísérletező belebukott s életével fizetett uralkodói vágyaiért. Havaselvén, ahol a török korábban és jobban megvetette a lábát, még rosszabb volt a helyzet. Az Alduna balpartján fekvő erősségek egymásután török kézre kerültek s rájuk támaszkodva az ellenség portyázol bármikor eláraszthatták az országot. így a vajdák függése a XV. század folyamán egyre keményebb formában, adózással, kezesszolgáltatással súlyosbítva jutott kifejezésre.

A török terjeszkedés tehát felborította a Dunavidék egyensúlyát és áldatlan állapotokra vezetett a vajdaságokban. Az állam rendje felborult, tekintélye lezüllött. A vajdák magyar, lengyel vagy török hűbéresek voltak, de nem a kifejezés enyhe, XIV. századi értelmében, hanem sokkal rosszabb körülmények között, alárendeltebb állapotban. Országukat idegen érdekek hányták-vetették, a török nyomás pedig fokozatosan, napról-napra növekedett, s mindjobban közelgett az idő, amikor a fiatal román államok ellenállóképessége teljesen felmorzsolódik.

A magyar állam számára nem lehetett közömbös, hogy

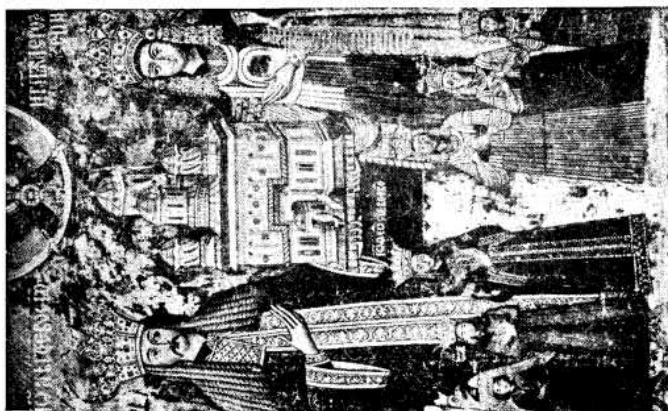
mi történik hűbéreseivel. Vezetői úgy érezték, hogy hagyományos kötelességük megvédeni a kereszténységet a pogány előnyomulása ellen, másrészt jól tudták, hogy ha a megmaradt hűbéreseket is elvesztik, a török előtt szabad út nyílik egyenesen Magyarország felé. A hűbéri javakkal kecségtetés és a trónkövetelőkkel sakkbantartás politikája, amelyet Zsigmond alkalmazott, önmagában nem bizonyult elegendőnek a balkáni országok hűségének biztosítására. A török nyomást kellett volna kisebbiteni s Magyarországon egyre jobban érett a háborús hangulat. A királyok még mindig bíztak Európa segítségével, de ősi kereszténység-védő küldetésük tudatában egyre égetőbbnek érezték a szégyent, hogy «az ország legfőbb ellensége», «a keresztény hit gyalázatára» szabadon garázdálkodjék határainkon. A bástyaeszme alapelemei forrottak a magyarság közhangulatában, azé a gondolaté, amely két keserves évszázad magyarjainak adott erőt és bátorságot, hogy országuk romjain húsukból és vérükből emeljenek élő gátat az oszmán áradat útján. Egyelőre még többet akartak, a XV. század negyvenes éveiben odáig érett a helyzet, hogy a magyarság maga lendült támadásba és saját erejéből próbálta visszaszorítani a törököt a Balkán északi részeiről.

Ezeknek a harcoknak legnagyobb hőse Hunyadi János, tetteit egyidőben lélekzetfojtott izgalommal figyelte a keresztény világ és átkozódva emlegették török ellenfelei. Néhány ragyogó győzelmet aratott s ezek rövid időre felvillanyozták a Balkán népeit is, legalább azokat, amelyek még nem görnyedtek teljesen az oszmán iga alá. A siker nem tartott sokáig, Hunyadi legnagyobb vállalkozásai kudarcot vallottak. Várnánál és Kigómezónél súlyos vereség érte, s bár bámulatos gyorsasággal állt újból talpra, azt nem tudta megakadályozni, hogy Balkáni szövetségesei kedvüksegetten visszahúzódjának a további vállalkozásoktól. A szerb várak katonái a század derekán egy akkor élt török harcos, Turszun bég leírása szerint azzal biztatták egymást kintásra, hogy «majd jön a magyar». A kudarcok után azonban a magyarvadás lelkes

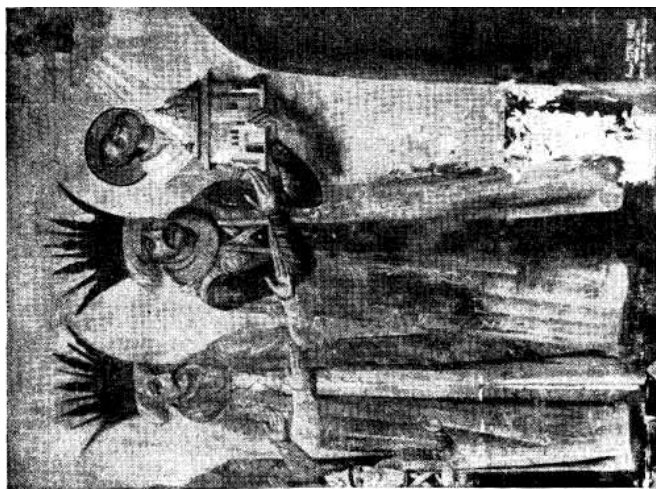
hangulatát fásult közöny váltotta fel, a magyar hadak hiába csaptak át török területre, a balkániaktól nem kaptak komoly támogatást. Azok már tudták, hogy az ilyen pütkösi királyságnak megjön a bójtje: a magyar hadak kivonulása után a török portyázok véresen megtorolják minden megmozdulásukat.

Hunyadi háborúi minden dicsőségük mellett is azt mutatták, hogy a magyarság a maga erejéből nem tudja visszanyomni a törököt. A sokat ígért nyugati segítség sem érkezett meg, Európa a pápák minden buzdítása ellenére tétlen nézője maradt a magyar küzdelmeknek. Eészen éppen ez indította Mátyás királyt arra, hogy szakítson apja háborús politikájával, és más módon keresse a török-kérdés megoldását. Hunyadi Mátyás vérbeli renaissance fejedelem volt, büszke és magasratörő. Erőj3 ország ura volt, de még nagyobb hatalmat akart. Királyságához nyugaton új tartományokat csatolt, sőt egy időben a német császárok trónjára is pályázott. Ez a törekvése nem járt eredménnyel, de birodalma így is nagy volt és hatalmas, a magyar király az ő idejében Európaszerte tekintélynek számított, még a török is óvatosan bánt vele. A magyar közvélemény szemében azonban továbbra is a félhold volt a legfőbb kérdés. Nem érdekelt senkit Mátyás nagy terve, nyugati hódítása; arra sürgették, amire egyébként Európa nagyjai is folytonosan bíztatták: lépjen apja nyomaiba s indítson nagy, általános támadást a pogány ellen. Mátyásnak ehhez érthetően nem volt kedve, bár büszkén emlegette, hogy országa «a kereszténység védőbástyája», többre tartotta magát, semhogy erejét meddő balkáni huzavonákban fecsérelje szét. Európa ellen fordította a követelést, hogy a nagy háborút szívesen és azonnal elindítja, mihelyt a keresztények valóban összefognak s megküldik a sokszor ígért segítséget. Erre természetesen senki sem volt hajlandó, Európa országait a XV. században már sokkal jobban lekötötték saját ügyeik, semhogy a keresztény közösség nevében elhangzott magyar kívánságoknak eleget tettek volna.

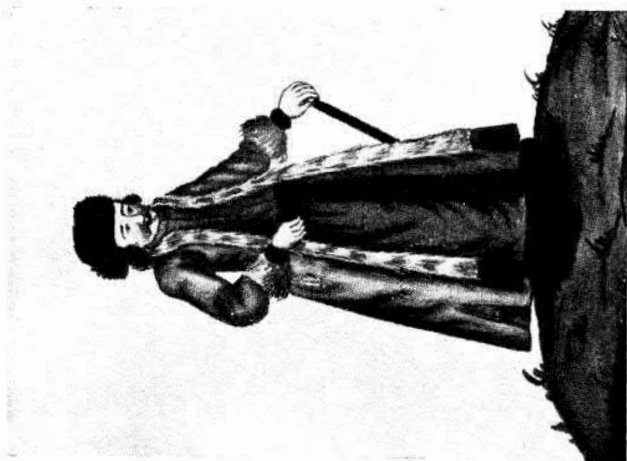
Mátyás mindamelllett komolyan foglalkozott a török

Neagoe Basarab havaselvi vajda és családja.
XVI. századi falfestmény a curtea de argeși
püspöki templomban.

Rareș Péter moldvai vajda fiával.
XVI. századi falfestmény a pobratái
kolostorban.

Román bojár és felesége. XVII. századi rajzok a kolozsvári egyetemi könyvtár G. Sion-gyűjteményében.

ügyekkel. Személyesen csak kétszer szállott hadba, hogy a török végekre induljon, de egyébként élénk érdeklődéssel kísérte az ottani eseményeket. Célja védelmi volt, országát akarta a folytonos zaklatástól mentesíteni. Jobban kiépítette Zsigmond védelmi vonalát, két nagy hadjárata is voltaképpen azt a célt szolgálta, hogy egyes török kézre jutott fontos támaszpontokat, a Boszniát biztosító Jajcát s a Temesközt védő Szabácsot visszafoglalja. Ez sikerült is, és bár a védelmi vonal maga nem volt valami elsőrendű, Mátyás országának és haderejének tekintélyétől támogatva mégis elég erős volt arra, hogy a törököt a nagy király halála után még hosszú évtizedekig visszatartsa egyenes támadástól. A portyázókat azonban nem tudta feltartani, ezek csaknem állandóan nyugtalanították Magyarországot s a szomszédos területeket. A válasz erre az volt, hogy a magyar határvédő csapatok a török birodalom szélső sávjait pusztították végig. Mindez természetesen az ott élő népeket sújtotta elsősorban: földjüket, például a szerbeké, állandó csatatérre vált.

A Hunyadiak török politikájában a balkáni hűbéreseknek határozott szerep jutott. Azt kívánták tőlük, hogy illeszkedjenek bele a magyar birodalom szerkezetébe és szolgálják híven annak céljait. Hunyadi háborúinak idején ez azt jelentette volna, hogy teljes erejükkel támogassák a magyarok támadó hadműveleteit, Mátyás korában pedig éppúgy, mint utódai alatt, egészen a mohácsi összeomlásig azt, hogy zárják el a Magyarország felé igyekvő török portyák útját legalább addig, amíg a határmenti magyar seregek megfelelő számban összegyűlnek. A vajdák többségében meg is volt a jószándék, hogy e kívánalmaknak eleget tegyenek. Legyengült, szétzilált, idegen érdekek közt meghasonlott kis országaik elemi létérdeke is azt parancsolta, hogy ne húzzanak ujjat a még hatalmas birodalommal. Másrészt trónkövetelő korában csaknem mindegyik XV. századi vajda hosszabb időt töltött Magyarországon, némelyikük itt is nevelkedett s megismerte és elsajátította az itteni gondolkodást. Tudták és hangoztatták, hogy Magyarország támogatása egyet jelent a

kereszténység egyetemes szolgálatával. Elismerték, hogy országuk a Szentkorona része és tartozéka, s levonták ebből azt a következtetést, hogy teljesíteniük illik azt, amit magyar oldalról kívánnak tőlük. Független helyzetükben nem is tehettek másként, hiszen a hűtlenség azt jelentette, hogy a magyar királyság támogatását valamelyik trónkövetelő nyeri el, ez pedig rendszerint végzetes következményekkel járt. Csakhogy másrészt az Alduna innenső oldalán török erődök álltak, ahonnan éles szemek kémlelték a vajdaságok, különösen Havaselve minden mozgását. A vajdák állandó nyugtalanságnak, pusztulásnak tették ki magukat és országukat, ha a török akaratával ellenkezni mertek. Ezt nem vállalták, inkább megalkudtak. Bármilyen szép szavakkal ígértek hűséget uralmuk elején, előbb-utóbb a törökkel is egyezkedni kezdtek. Némelyikük attól sem riadt vissza, hogy elkísérje a Magyarország dűlására indult török hadakat. Az ilyenek persze kényszerre hivatkoztak s utólag minden lehető módon igyekeztek szerepüket tisztázni a magyarság felé. A vége rendesen az volt, hogy a magyar udvar más vajdát jelölt, ez az erdélyi seregek segítségével el is foglalta trónját s aztán röviddel utóbb maga is arra a rossz útra tévedt, amelyen elődje elbukott.

Az a kötéláncosi ügyeskedés, amivel a XV. század havaselvi vajdái próbálták uralmukat s országuk bántatlanságát biztosítani, nemcsak megalázó volt, hanem szinte teljesíthetetlen feladatot rótt a vállukra. Hűséget ígértek a magyaroknak és ugyanakkor kezeseket küldtek a szultánnak. Ha két uruk közt háborúra került a sor, — amint legtöbbször nagy hadjáratok nélkül is, állandóan folyt a hadakozás — mindenképpen a rövidebbet húzták. A század derekán kétségbeesett békevágy lett úrrá rajtuk. Kendesen ők voltak a közvetítők a török-magyar fegyverszüneti tárgyalásokban s minden terhet szívesen vállaltak, olykor tekintélyes anyagi áldozatokat is hoztak, csak hogy a hadviselés borzalmaitól megszabaduljanak. Pedig így egyre tovább sülyedtek a lejtőn. Kétoldali lekötöttségük egyre súlyosabban nehezedett rájuk, tekintélyükből

és országuk különállásából mind többet kellett elveszteniük.

A vajdák ezt nem látták, vagy ha igen, nem volt elég lelkierejük, hogy elszánt lépéssel próbálják a züllést megállítani. Félték a harctól, a bizonytalanságtól. Hunyadi idejében *Vlad Dracul* vajda (1435—1446) — hajdan Zsigmond király sárkányos lovagja — részt vett egy-két magyar vállalkozásban, de hamar kedvét veszítette. Utódai már csak kénytelenségből segédkeztek hadjáratokban, s akkor sem lehetett megbízni bennük: Eigómezőnél a havaselvi kontingens éppen a kritikus percben állt át a török mellé. A XV. század második felében egyetlen havaselvi vajda akadt, aki megállította országa züllését és fegyverrel a kezében akarta visszanyomni a pogányt: Dracul fia, *Vlad Tepes* (1456—1462) fanyarul józan politikus, de betegesen hatalomvágyó ember, egyébként a Hunyadiház lelkes híve, aki minden tőle telhetőt elkövetett vajdasága felemelésére. Eettenetes kegyetlenséggel irtotta országában az ellenpártokat, s rövid időre megszüntette a szét húzást. Vérengzéseiről legendák keltek, viszont sikerült helyreállítania a nyugalmat és közbiztonságot. Mikor elég erősnek érezte magát, megtagadta a török adót és végigdúlta a Duna jobbpartját. Leveleiben s eljárásaiban a magyar ügy harcos hívójének mutatkozik: «amit tettem, az Felséged és a Szentkorona érdekében történt» — írta eredményes hadjárata után hűbérurának, Hunyadi Mátyásnak. Kegyetlenségével azonban Magyarországon is sok ellenséget szerzett. Mikor aztán a szultán személyesen támadt rá s a túlerő elől kénytelen volt Magyarországra menekülni, gyanúba keverték és itt tartották. Vajdaságát csak évek múltán kapta vissza, de alig foglalta el, életét vesztette ellenfeleivel vívott harcában. Utódaiból hiányzott az ő vakmerő bátorsága, kemény tettejeje. Visszatértek a könnyebb útra, megadták a szultánnak, amit követelt, és lassan mindjobban elszakadtak a magyar állam képviselte ügytől, a keresztény közösség nevében az előnyomuló pogány ellen folytatott védelmi harctól. Ma gyár kortársaik sokat kárhoztatták őket, bár eljárásuk

érthető. Hintapolitikájuk hagyományból kényszerre vált: Magyarországnak voltak hűbéresei, de a szultánnak fizettek adót, s ezt a fonák helyzetet, a vajdák kétfelé kötelezettségét maguk a magyarok is elismerték a törökökkel kötött fegyverszünetekben. A végvidékek sorsát, ami néhány évtizeddel később a magyarságnak jutott, a havaselveiek nem vállalták, a hadviselés pedig ezt jelentette volna. A siker reménye nagyon kevés volt, a függetlenség álma eltűnt a múlt ködében és elvesztette csábító erejét.

Moldvában valamivel jobb volt a helyzet. A belharcok ugyan felőrölték az ország erejét és a vajdák tekintélyét nagyon aláásták, de a hintapolitika még nem vált olyan könyörtelen kényszerre, mint Havaselvén. Magyar és lengyel befolyás váltogatta egymást, sőt a század derekán a török is megvetette a lábát, Hunyadi halálának évében rendes adó fizetésére kényszerítve Péter Áron vajdát. A következő évben azonban egy nagyszabású egyéniség került a trónra, aki kiváló képességeivel fél évszázadon át feltartóztatta országa romlását.

Ezt a kiváló uralkodót, *III. István* vajdát a román történetírás «Nagy» névvel jelzi, mert népe középkori történetének kétségkívül ő volt a legkiemelkedőbb alakja. Nagynak ismerték már kortársai, sőt ellenfelei is. Válságos viszonyok közt közel félszáz évig (1457—1504) megtartotta trónját, gátat vetett országa benső züllésének, helyreállította az előző évtizedek pártvillongásaiban felborult rendet és külpolitikai egyensúlyt, sőt, kitűnő gyakorlati érzéssel használva fel minden lehetőséget, jelentős tényezővé emelte Moldvát Kelet-Európa életében. Uralma első évtizedében helyzetét igyekezett megszilárdítani. A töröknek tovább fizette az elődjére rákényszerített évi adót, a lengyelekkel barátságos kapcsolatokba lépett. Mátyással, aki befogadta a moldvai trónkövetelőket, az önérzetes ifjú vajda feszült viszonyban állt. Háborúig fajult a dolog, Mátyás feldúlta István országának leggazdagabb részét, de nem tudta megadásra kényszeríteni. Később mégis magyar oldalra állt, de nem

kényszerre, hanem józan politikai belátásból. A trónkövetelők elhaltak és Istvánt most már semmi sem gátolta, hogy Magyarországhoz közeledjék. Helyes érzéssel fogta fel, hogy az igazi veszély más oldalról fenyegeti. A török ekkortájt a Fekete-tenger vidékén terjeszkedett, sorra elfoglalta a keresztény országokat és a parti kikötőtelepeket, s világos volt István előtt, hogy az első alkalommal az ő országának függését is megpróbálja majd szorosabbra vonni. Az alkalom pedig megvolt, a moldvai vajda ugyanis határincidensek következtében viszályba keveredett Havaselve urával, aki végül is az aldunai török bégektől kért segítséget. István ezeket is megverte, közben biztosította magának a magyarok támogatását s a megbüntetésére küldött hatalmas török sereg fölött fényes diadalt aratott. Mátyás rendeletére ekkor már erdélyi segédcsapatok is küzdöttek mellette, ő pedig győzelmi jelentését a magyar koronához címezte s még abban az évben hitlevelet adott ki, amely szerint «elődei, a moldvai vajdák, országukkal együtt örök hűséggel tartoztak a magyar királyoknak és a Szentkoronának»; ezt teljesítették, mint ahogy ő is teljesíteni fogja a török elleni hadiszolgáltatásokkal együtt.

István uralkodásának következő évei azzal teltek el, hogy a magyar seregek támogatásával hadakozott a keleti végeket fenyegető török támadók ellen. Ezekből a harcokból megnövekedett hírral és dicsőséggel került ki, sikerült a távoli Velence s a pápai udvar figyelmét is magára fordítania. Szerepe azonban nem elégítette ki, mert végső célja természetesen országa függetlensége lett volna. Ebben már nem számíthatott sem a magyarok, sem a lengyelek, még kevésbé a törökök segítségére. Másutt igyekezett támaszpontokat szerezni, s uralkodása második felében egyre nagyobb figyelmet szentelt orosz kapcsolatainak. Rokoni, baráti összeköttetésbe lépett a moszkvai fejedelemmel s később politikájának súlypontját fokozatosan a keleti térre tolta át. Azonban a magyarokkal ekkor is igen szívélyes viszonyban maradt, s bár a lengyelekhez szintén hűbéres kötelék fűzte, még Mátyás

halála után, a gyenge Ulászló idejében is a magyar királyt mondotta urának.

Nagyralátó terveit nem valósíthatta meg. Politikájának kétségtelen eredménye, hogy országát ismét erőssé tette, s talán első ízben sikerült a távoli Európa figyelmét, legalább futólag, ráirányítania; de ez nem volt elég arra, hogy végső célját, a függetlenséget elérhesse. Nem tért el a hinta hagyományossá vált politikájától, de ismét művészi magasságba emelte és hatósugarát jelentősen kitágította. Az, hogy magyar kapcsolatait mindvégig ernyedetlenül ápolta, világosan megmutatja, hogy a felemelkedés reményét mégis itt kereste, s egyben azt is bizonyítja, hogy az ő korában eredményes román politikát csak magyar vonalon lehetett folytatni. A magyar hatást a XV. században már sok minden gyöngítette, de még mindig eléggé erős volt ahhoz, hogy irányítóan megmutatkozzék a vajdaságok életében. A török elnyomással szemben emelkedést, magasabb célt jelentett, európai tartalmat adott a román politika szűk kereteibe. Legvilágosabban példázza ezt, hogy az első román államcéleszme, az első gondolat, amely szavakba öntve próbálta meghatározni a román állam létének célját és európai helyét, éppen a XV. századi magyar hatásnak köszönhető. Említettük, hogy a vajdák jórésze nevelésénél vagy a körülmények kényszerénél fogva mindenképpen megismerkedett a korabeli magyarság gondolkozásával és beletanult azoknak a fogalomkörébe, akik egyetemes keresztény érdeknek vallották a magyarság harcát a török ellen. Ezek a vajdák Magyarországot a kereszténység védőbástyájának látták és tudták, hogy saját országuk a Szentkorona része. Ebből vezették le létének fogalmi indokolását. Évtizedek küzdelmeiben és csalódásaiban formálódott az eszme, töredékei itt is, ott is felbukkannak a kor forrásaiban, de világos kifejezést csak Nagy István-Velencébe küldött követének ajkán nyert. A vajda ekkor azzal az érveléssel kért támogatást, hogy országa a magyar birodalomnak s ezzel nyilván egész Európának kapuja és öre. A magyar bástyagondolatnak ez az ügyes tovább-

képzése nem fakadt mélyebb gyökerekből, István inkább csak politikai fogásként alkalmazta. De így annál világosabban tanúskodik a magyar eszmék leszivárgásáról a román államok életébe. A magyar bástya román kapuja — ez az eszme, mint államának célja, aligha elégitette ki Istvánt, de igen világosan kifejezi azt a szerepet, amelyet a vajdaságoknak a XV. század török-magyar küzdelmében kellett, vagy legalább kellett volna betölteniök, A bosnyák végekkel egyetemben valóban ezek voltak a bástya kapui; sajnos, a rájuk nehezedő nyomásnak nem sokáig tudtak ellenállani.

Bármily jelentős volt a magyar hatás, a vajdaságokat nem tudta mentesíteni a török nyomás alól, s azok nem voltak eléggé erősek, hogy önmagukért helyt állhattak volna. Nagy István a törökkel vívott harcokban elvesztette országa «kulcsát»,. Chiliát meg a fontos kikötővárost, Dny észter fehér vár at. Ezekkel az egész tengerpart török kézre került. Moldva területe megkisebbedett, gazdasági erőforrásai megcsappantak, s éppen úgy, mint a másik vajdaság, állandóan ki volt téve a török portyázók zaklatásainak. István élete végén újból adófizetésre kényszerült, sőt az évi összeg a régi kétezer arany helyett hamarosan a kétszeresére szökött. A török nyomás egyre nehezedett, közelgett az idő, amikor Moldva is éppen olyan rossz helyzetbe jutott, mint Havaselve. Az ezerötyszázas évek elején, II. Ulászló és Szelim szultán békéjében mindkét vajdaság török adózóként szerepel, bár kiemelik, hogy azért magyar hűbéresek. Nemsokára elszakadtak a hűbéresség utolsó vékony szálai, a magyar birodalom mohácsi összeomlása után a Dunavidéket török áradat borította el és visszafoghatatlanul magával sodorta a román államokat, egyre távolabb a múlttól, az önállóságtól és Középeurópa fejlődésének közösségétől.

Kelet és Nyugat között.

A románság nem tudott a török terjeszkedésnek ellenállni s az egész további életére döntő hatással járt. Nem

csoda ez, hiszen a török kor nálunk is mélyreható változásokat okozott, politikai, népi, társadalmi életünk sok vonatkozásában. Pedig itt a török és balkáni járulékaik egy már részleteiben kialakult, szilárd felépítésű társadalmat, kiforrott fejlődést támadtak meg. A XV. századi vajdaságok fiatal, kezdeti szervezete viszont minden hatásra fogékonynak mutatkozott.

Ez a fogékonyság bizonyos fokig a román élet egészére is jellemző. «Románia különféle műveltségek és befolyások országútja volt» — írta egyszer egy kitűnő román szakember, P. Panaitescu, s valóban alig jellemezhetnők találóbban népe történetét, mint ezzel az egyszerű hasonlaltal. A román terület a Kárpátok s a Fekete-tenger közt széles országút, amelyen idők folyamán különféle népek nagy sokasága áramlott végig. A népvándorlás itt majdnem a középkor végéig tartott, voltaképpen csak a román államok megalakulásával ért véget. Azonban ekkor is csak az állandó bizonytalanság, a nagy népmozgások kora fejlődött be; a vajdaságok területén az életet később is kusza mozgalmasság jellemzi.

A szinte folytonos változásokat némileg érthetővé teszi a románság késői kialakulása, sok idegen elemből nehezen kibontakozó egyénisége. Minden európai nép keveredett, többféle idegen hatáson ment át. De talán egynél sem volt a keveredés olyan jelentős a fejlődés alakítására, s az egységesülés folyamata sem tartott; olyan hosszan seholy, mint a románoknál. Neolatin alaprétegük már a Balkánon jelentős szláv keveredésen ment át, s a délszlávok hatásával kapcsolatos társadalmuknak elemi, nagycsaládszerű szervezete. A Dunától északra vándoroltukban szlávokkal, türkökkel, magyarokkal találkoztak, s többet-kevesebbet mindegyiktől átvettek, vérben is, műveltségben is. Vezetőrétegüket az itt talált népek adták, s bár ezt később fokozatosan magukba szívták, előkelőik a középkorban még megőrizték másfajúságuk tudatát. Az újkor elején aztán elrománosodtak, de a XVII—XVIII. században háttérbe szorultak egy friss idegen elemmel szemben, amely a Balkánról vándorolt be, számító

ügyességgel kiszorította a régi vezető családokat s a társadalom élére küzdötte föl magát. Napjainkra kétségkívül ennek maradékai is elrománosodtak, azonbanaz“ idegen vezetőség nyomása az egész román fejlődésben szembeszökő.

Különösen fontos az idegenek hatása abban az időben, amikor a román élet még határozott formák nélkül, tapogatózva kereste egyéni kibontakozásának útját. Azok a népek, amelyekkel keveredett, sajátos műveltségüket, megszokott életformáikat átmentették az új együttélésbe is. Nemcsak vérségileg színezték át az ősrómán alapréteget, de műveltségvilágának, életformáinak alakítására is döntő hatást gyakoroltak. A sajátos román élet e különböző hatások egyesítéséből, összefogásából született meg, bár teljes egységig, éppen a folytonos hullámmzás, változás következtében talán még ma sem jutott. A középkor végén, amikor a román élet benső rendjéről részint a források szükséztavúsága, de másrészt éppen a fiatalos kiforratlanság miatt alig alkothatunk egységes képet, a magasabb műveltség formái szláv, türk, magyar és más idegen, egymás mellett, bonyolult összevisszaságban működő elemek kisugárzó hatásában mutatkoznak.

A «műveltségek országútján» végigáramló idegen hatások valóban alapvetőnek bizonyulnak a román élet alakításában. Tőlük eredt a termékenyítő csíra a románság magasabb civilizációjának gyökérvérésekor, s később, ennek egyéni irányú, teljes kibontakozása idején is az idegen hatások egymást váltogató vonásai adják a román élet jellemző színét, sajátos ritmusát. S ha ennek az életnek európai helyét keressük, ismét csak a fejlődés idegen alapjainál találunk útmutatást. A hatások, amelyek a románságot a magasfejlődés kezdeti állapotában érték, három nagy kultúrkörhöz tartoztak. A délszlávokon és oroszokon át Bizánc, s az ősi császárváros műveltségének barbár átéléséből származott balkáni élet vonta magához a románok őseit; a türkök képében a szteppenépek sajátos világa hatott rájuk; a magyarok s lengyelek felől viszont Középeurópa nyugatias civilizációja igyekezett őket elhódítani műveltségük régebbi forrásaitól.

A közép-korvégi román művelődés benső nyugtalan-sága, vonásainak tarka sokszínűsége e három nagy kultúr-kör váltakozó küzdelmét takarja s ez adj\ szerepének lényegét az európai fejlődések együttesében. Átmeneti táj, végvidék volt Európa nagy kultúregységei, a Kelet és Nyugat világa közt. Annyi időnek távlatából s viharos változások után természetesen bajos volna pontosan megállapítanunk átmeneti mivoltának minden egyes vonását, meg kell elégednünk azzal is, ha csak nagyjából vázolni tudjuk főbb összetevőit, s ezeknek jelentőségét, hullámzó küzdelmét, ami végül a román élet egyéni formáihoz vezetett.

A románság a Balkánról kezdetleges életformákat hozott magával. Magasabb szervezet híjján, kicsiny közösségekben élte a vándorló hegyipásztorok szokásos életét. A bolgárokkal való együttélés során a földművelésről is szerzett ugyan némi halvány fogalmakat, de csak legkezdetlegesebb, állandó szálláshoz nem kötött módjairól. A telepes életben semmi jártassága sem volt, kifinomult, helyi osztású társadalmat nem alkothatott. Kereszténysége is csak a vallás alapelemeire értendő, egyházi szervezetet nem hozott létre. Ez különben sem volna elképzelhető abban a korban, amikor a társadalom is a leg-
elemibb csoportosulás alaktalan állapotában volt.

A Dunától északra a románság türkök hatása alá került s ez meglátszik a nép életének formáin. A pásztorkodás köre kitágult, az ősi juhtenyésztés az újkor elejére magasabbfajú állattartással, ló- és szarvasmarhatenyésztéssel, türk típusú szeppeit legeltetéssel bővült. A türk keveredés legfontosabb művelődési hatása azonban abban nyilvánul meg, hogy ösztönzően hatott a társadalom rétegzésére s a politikai fejlődésre. A középkorban a vajdaságok előkelőinek tekintélyes része türk eredetű, s türk vagy tatár volt I. Baszaraba is, az a nagy szervező, aki a román állam alapját megvetette. A türk szervezés ereje meglátszik az állam és társadalom későbbi, fejlettebb rendjén is, így a hadviselés csalogató, portyázó, az ellen-séget előbb nyugtalanító, agyoncsigázó, s a döntés után

végsőkig űző, típusosan szteppeit technikájában. A moldvai adó- és vámszerkezet egyik-másik vonása viszont a közeli tatár kánság berendezésére vall.

Bár a román társadalom már a türk együttélés következtében elindult a magasabb szervezés útján, még igen távol állt attól a szilárd benső alapokon nyugvó, kifinomult rétegzéstől, amelyet a nyugatibb országok fejlődésében a középkor vége felé látunk, s ami az újabbkori Európa bámulatosan magas szintű életének kibontakozását lehetővé tette. Ebben a tekintetben a románság soha nem jutott olyan fokra, mint akár a szomszédos Magyar- vagy Lengyelország társadalma, amint ezek is messze állnak a nyugati népek fejlődésének finomságaitól. De annak, hogy a románság egyáltalán megindult ezen az úton, éppen a magyarság hatása volt az oka.

Minden társadalom életében döntő fordulat az, amikor a laza, bizonytalan népesség megtelepül s állandó, szilárd kapcsolatba kerül a földdel, amelyen él. Erre az alapvető lépésre, amely a magasabb társadalomszervezés elemi feltétele, a románokat magyar hatás indította. Első állandó jellegű szállásaik Románia földjén 1247-ben, a Szörényi magyar bánóság területén, s részben magyar telepítők vezetésével bukkannak fel. A vajdaságok más vidékein az első állandó román szállások a kárpátaljai magyar telepek vonzásának körében mutatkoznak. Ez a vidék népesül be legelőször, itt fejlődnek román falvak rendszeres földművelést folytató, állandó lakossággal, mert itt a magyar elem magasabb életformái önkéntelenül is példát adtak a románságnak. A középkori oklevelek virágzó gazdasági életről tesznek tanúságot a Kárpátok keleti alján, a magyar telepek övezetében, a távolabbi, tengermentes részek viszont még sokáig pusztán maradtak, legfeljebb gyér, laza pásztornépesség imbolygott rajtuk.

A település korai rendje, a helyhez szokott élet szervezete, jogalkotása, a földművelés és adózás egész technikája világosan mutatja a magyar hatást. A szállások egyes fontosabb pontok, korábbi telepek környékén mozogtak. Eleinte nyugtalanul változtak, eltűntek és ismét fel-

bukkantak, végre megszilárdultak s pásztorközösségből fokozatosan földművelő egységgé, faluvá alakultak. E hosszú folyamat magasabb fokain az első román telepek népe az előtte álló magyar példáról tanult, onnan vette át a fontosabb formákat, szokásokat, az intézmények nevét és jelentését. Bár a későbbi fejlődés a romániai magyarság jórésztét intézményeivel együtt elsodorta, a moldvai román köznyelvben egészen a legújabb időkig magyar eredetű szóval jelölték a közbirtokost (részes—razeç), a telepés szomszédot (megyés—megias.), s egyéb hasonlóan alapvető faluéleti fogalmakat. Az oklevelekből halvány vonásokban még kinyomozható régi birtokjog s a falusi élet rendje szintén magyaros vonásokat mutat.

A vajdaságok földjén élő magyar elemek száma nem lehetett valami nagy, de nem is tömegükkel, hanem magasabb életformáiknak erejével hatottak a románságra. Hatásuk nemcsak a település korai rendjében érvényesült, hanem a középkori vajdaságok életének egészében, a társadalom minden fokán, a gazdasági élet minden ágában. A XV. századi vajdák környezetében, a tisztségviselő nagyurak sorában éppúgy jelentős számban találunk magyarokat, mint a falvak népében vagy a sófejtő munkások soraiban. A moldvai sóbányák kitermelését a magyarság kezdte meg, művelőik közt később is többségben maradt, s ismereteit, módszereit átadta a románságnak. Ennek következtében a bányászat moldvai szervezete a középkori magyar kamararend egy származékából alakult ki. Mindenütt látunk magyarokat, városokban és falvakban, katolikus térítőpapok templomaiban s az első vajdai oklevelek írói közt egyaránt, s ahol megfordultak, mindenütt rajtahagyták építő, alakító kezük nyomát a román élet akkori, kusza vonásain.

Később a vajdaságbeli magyar elem sorvadásnak indult. Anyaországától elszakadt, minden oldalról idegenek vették körül. Egyedül műveltségi fölénye tartotta fenn, s amint a románság fejlődése során ez is kiegyenlítődtött, jelentősége fokozatosan megkisebbedett, és többé nem tudott ellenállni az idegen tömegek népi vonzásának

Jórésze beleolvadt a románságba, a XVII. századi utazók sok középkori magyar helységben már nyomát sem találták a régi lakoságnak. Megmaradt telepeik is az elhanyagoltság, pusztulás sivár képét mutatták. Gazdaságilag eléggé erősek voltak, de szellemi létük, egyházi gondozás híján, fokozatosan elszakadt magyar gyökereitől. Hatalmas életerejüket dicséri, hogy egy töredékük ennek ellenére, mindmáig megőrizte magyarságát. A mai moldvai csángóság azonban, bár az utóbbi évszázadokban némi hozzávándorlás is erősítette, már csak vérszegény hírmondója annak az izmos, erőteljes magyarságnak, amely a középkori vajdaságokban még szilárd népi tömböket alkotott, fejlett életformáival messze a körülötte élő idegenek fölé emelkedett s a románsággal szemben a vezető és tanító szerepét tölthette be.

E magyar elemek munkája nyugatias színezetű, közép-európai jellegű vonásokat vegyített a románság addigi műveltségébe. Velük egy irányban hatottak azok a politikai és gazdasági összeköttetések, amelyek a vajdaságok termelését az erdélyi városok piacához, előkelő rétegük életét a magyar udvarhoz fűzték. Hasonló értelmű, bár kevésbé erős hatás sugárzott felénk, azaz inkább csak Moldva felé a lengyel területről. Moldva ugyanis nemcsak politikai kapcsolatban állt Lengyelországgal, összeköttetésük számai mindennapi életét is átfönték. Az országot erdélyiek mellett lembergi kereskedők járták, a katolikus egyházakban magyar papok mellett lengyelek is buzdították Moldva népet a katolikus vallásra. A városok polgári lakossága viszont tekintélyes részben erdélyi és halicsi eredetű német elemekből telt ki. Politikailag a magyar és lengyel hatás ellentétes volt, azonban művelődés és életforma tekintetében egy irányban hatott: Középeurópa felé vonta a románságot.

E vonzás erejét s eredményét nem szabad lebecsülnünk. A későbbi fejlődés más irányba fordította a románságot, de középkori életében sokkal több nyugatias vonást látunk, mint amennyit az újabbkori viszonyok ismeretében sejteni mernénk. Nemcsak az udvar előkelőire áll ez, akiket a

hűbéri kapcsolatok a magyar vagy a lengyel királysághoz fűztek, hanem a társadalom szerkezetére, az élet mélyebb gyökereire is. Ez elsősorban a vajdaságokban élő magyar elemek hatásából magyarázható. Azonban a nyugatias hatások együtt sem voltak eléggé erősek ahhoz, hogy a románságot egészen elhódítsák műveltségének régebbi forrásaitól. A törkök a középkor végén háttérbe szorultak, de a Balkán hatása annál erősebben sugárzott a románok felé. Mindig ki tudta egyenlíteni a másirányú hatóerőket s így a vajdaságok középkori műveltségvilágában ugyanolyan sajátos egyensúlyi állapotot látunk, mint politikai fejlődésükben. Az ellentétes hatások kiegészítették egymást, elkeveredtek, változatos formákat alkottak a bontakozó román élet fiatalos forrongásában, de nem tudták egymást kiszorítani, legalább addig nem, amíg az egyensúlyi helyzet a török beavatkozás következtében meg nem változott.

A fejlettebb középeurópai társadalmakkal való érintkezés következtében a román társadalom megszilárdulása, magasabbrendű tagozása nyugatias nyomokon indult. A műveltségben nyugatias elemek hatottak, azonban a románság soha nem szakadt el fejlődésének bölcsőjétől, s lelkében mindig inkább vonzódott a Balkán szláv-bizánci kultúrvilágához. A XIV. század vajdái politikai okokból kerestek kapcsolatokat a szerb és bolgár uralkodóházakkal, azonban ezek mögött mélyebb összeköttetés szándéka és lehetősége, műveltségbeli vonzás lappangott. A délszláv befolyás korán megnyilvánul Havaselve belső szervezésében is. A vajdák környezete, a tisztségek rendje részben magyar, részben — s idővel egyre erősebben — délszláv hatást mutat. Az első vajdai főtitel, a vornic, eredetében a magyar udvarnok, s későbbi fejlődésében a nádorispán utánezata. A többi méltóságok közt is akadnak magyarosak (päharnie, cämäras), azonban többségük bizánci-balkáni eredetű (Zogofat-kancellár, vistiernic — kincstartó, comis—lovázmester stb.), s mintájukat a bolgár és szerb udvarokban találhatjuk meg.

A lelki-szellemi élet irányítása egyre inkább délszláv

kezekbe került. A XIII—XIV. századi magyar térítőmunka nagy lendülettel igyekezett az Alduna vidékét a nyugat katolikus közösségéhez fűzni, de nem volt képes tartós gyökeret verni itt, s még kevésbé tudta a keleti vallás befolyását kiszorítani. Később a térítés lendülete csökkent, a XV. században egészen ellanyhult. Ha egy-két vajdasági úr még ekkor is katolizált, az már tisztán csak politikai belátásból vagy esetleg magyarországi neveltetés eredményeképpen, a baráti kapcsolatok kimélyítése érdekében történt. A román tömegek lelke viszont kelet felé fordult, s érdeklődésének állandósításáról a középkor végén már mindkét vajdaságban erős szláv egyházszervezet gondoskodott. I. Baszaraba még csak templomot emelt câmpulungi székhelyén, de fia Sándor már központi szervezetet adott országa ortodox vallási életének és *Nagy Badu* (1495—1508) vajda idejében, a XVI. század elején már három állandó püspökség működött Havaselvén, s az ortodox világ több kiválósága nem restellte, hogy hosszabb-rövidebb időt maga is ott töltsön a nagy egyházépítő környezetében.

Moldva az ortodox egyház kereteinek megszervezésében néhány évtizeddel később követte Havaselvét. Úgy látszik, kezdettől fogva külön úton járt, s a keleti egyházszervezet amúgyis laza egységében önálló helyet biztosított. A XIV. század végén két püspök működött Moldvában, akiket a konstantinápolyi patriarcha nem akart eleinte elismerni, azonban a moldvai vajdák mellettük álltak s végül is győztek: Jó Sándor idejében az egyik püspököt, Józsefet metropolitává szentelték. Az első püspököt itt is több más püspökség követte a XV. század folyamán, s a klérus előkelő helyet biztosított a társadalom és udvar életében. Nagy ünnepekről nem hiányozhattak, Nagy István például minden diadalát «püspökei és összes papjai» társaságában, Isten dicséretével ülte meg. A világi papságnál még fontosabbak a kolostorok; ortodox területen mindenütt ezek a szellemi művelődés melegágyai. Láttuk, hogy Havaselvén az első nagy kolostorokat I. Vladislav vajda támogatásával Nikodim balkáni szer-

zetes, állítólag a szerb fejedelem rokona, építette Tismanában és Vodkában. Moldvában I. Péter vajda idejében, Neam^ban emelték az elsőt; s röviddel utóbb Jó Sándor két másik híressé vált monostor, a bistrifai és a moldovai, alapját vetette meg. A kolostorokban szláv műveltségű szerzetesek éltek, apátjaik, egumenjeik vezetésével. El-látásukról az alapító vajdák és utódaik birtok- és egyéb adományokkal bőkezűen gondoskodtak. A szerzetesek «egyszerű» része Isten dicséretével s a kolostor körüli munkákkal töltötte idejét, képzetebb csoportjuk viszont, a Balkán magasabb egyházi műveltségének ismeretében, szlávnyelvű iratok készítésével, miniatúrafestéssel foglalkozott. Valószínűleg közülük kerültek ki a XVI. században a román történetírás úttörői, az első, szlávnyelvű krónikák leírói. Az első kolostorokat később egyre több követte, a XV—XVI. században a vajdaságok előkelői egymással vetekedtek új kolostorok alapításában, s a már meglévők segélyezésében. A társadalmi támogatásnak ebben a meleg levegőjében gyorsan fejlődött az ortodox kolostorok élete, s a XVI. században előkelő helyre emelte a vajdaságokat a Kelet bizánci-szláv művelődésének világában.

Kétségtelen, hogy a balkáni vonások már a középkorban jelentősek voltak, nemcsak a nép primitív kultúr-kincsében, hanem a magasműveltségben s a társadalom életének formálódásában is. De ugyanakkor az életnek más, éppen olyan fontos oldalain nyugatias formákat látunk. Azok a vajdák, akik az első ortodox kolostorokat alapították Havaselvén, s a magyar befolyás ellensúlyozására a Balkánon kerestek összeköttetéseket, magán-életükben és uralkodói mivoltukban nyugati lovagoknak akartak látszani, s a megfelelő életformákat a magyar udvartól kölcsönözték. Ilyen különös kettősséget látunk a művelődés más területein is, és éppen ez, a keleti és nyugati elemeknek lüktető váltakozása tárja elénk a kiforrotlan középkori román élet igazi arcát.

A középkori román művelődés Janus-arcára érdekes fényt vetnek azok az ásatások, amelyeket a román régészek a XIV. századi havaselvi vajdák székhelyén, Curtea-

de-Argeçban végeztek. Az itteni udvar építését már az első Baszarabák megkezdték, az ortodox nagytemplom alapjait talán maga az országalapító, a közeli, kisebb Szent Miklós-templomét, amelyben katolikus papok tartottak istentiszteletet, valószínűleg magyar származású felesége vetette meg. Az udvar azonban csak I. Vladislav idejében vált lakhatóvá; ő és utóda, I. Kadu, itt éltek, sőt családjukkal együtt ide, az argesi nagytemplomba temetkeztek. Sírjukat eléggé jó állapotban sikerült feltárni, néhány előkelő hívük, részben rokonaik koporsójával együtt. A sírleletek tisztán megmutatják a XIV. századi Havaselve előkelő, udvari embereinek életét, többféle tapogatózó, különböző idegen forrásokból eredő műveltségüknek ingadozását Kelet és Nyugat világa közt.

A sírok lakói, akiket ortodox templomban helyeztek örök nyugalomra, életükben a nyugati lovagokat utánozták. Halóporukban is azoknak jellegzetes viseletét hordták, I. Radu például gyönggyel gazdagon varrott, aranygombos bíbortunikát. Bullájának más részei, amint maradványaikból és egykorú ábrázolatokból megállapítható, szintén az akkori Európa lovagi díszének feleltek meg. Egyik gyűrűjére, bizonyos Alexander magister művére, Lukács evangéliumának egy részletét, a másakra az angyali üdvözlés kezdőszavait latinul vésték. De nemcsak a vajdák viseltek ilyen nyugati eredetű díszet, hanem környezetük előkelő tagjai is. Az egyik argesi sírban egy ismeretlen ifjú fekszik, aki nem volt a vajdacsalád tagja, mert hiányzik róla a jellegzetes diadém. Mindamellert az ő képét is lovagi díszben, oldalán hosszú karddal, lábánál tornajeles sisakkal festették rá a templom egyik oszlopára.

Mindez többet jelent futó divatnál. A vajdák környezete a hűbéri kapcsolatok szűrőjén át megismerte az Anjouk magyar udvarának lovagi életformáit és igyekezett hozzájuk alkalmazkodni. A vajdák címert vettek fel — az egykorú emlékeken mindenütt meglelhetjük a jellegzetes Baszaraba-sast — és ebbe, hűbéri függésük jeleként, belefoglalták a magyar országpajzsot. I. Radu még pénzén is a lovagok harci díszében, páncélosán ábrázoltatta magát, kezében a hűbéres fejedelmek lándzsajelvényével.

Lovagnak, nyugati úrnak akart látszani életében és halálában, s példáját részben még a hűbéri kötelékek közül önállóságra törekvő utóda, I. Mircea is követte: coziai ortodox kolostorának falfestményén fiával együtt nyugatias öltözékben ábrázolták. Ezeknek a szétszórt jelenségeknek azért tulajdoníthatunk felszíni divathatásnál súlyosabb értelmet, mert a társadalom életének mélyén is akadunk hasonló, nyugatias vonásokra.

Igazi lovagi élet a vajdaságokban, Curtea-de-Arghe[^] lakóinak lovagi érdeklődése ellenére sem alakult. Bertrandon de la Brocquière, a híres burgundi utazó, aki a XV. század elején járt Havaselvén, azt tapasztalta, hogy Magyarországtól keletre nincs lovagság. Arges[;]; világa csak arra mutat, hogy a fejlődés elindult ebben az irányban. De nem juthatott teljességre, hiszen a nyugatias formák már Argeçban is egyenlő erejű idegen elemekkel keveredtek. A lovagdíszes urakat ortodox szertartással temették el s a képek, amelyek nyugati mivoltukban ábrázolják őket, balkáni művészek ecsetjét dicsérik. Vladislav, az ortodox kolostoralapító a magyar írásterület latin nyelvén adta ki első oklevelét, amely egyben a romániai írásos műveltség első emléke. De később a benső írásos gyakorlat szláv minták után, szláv nyelven fejlődött ki, bár ezekben az oklevelekben is bőven akadnak magyaros fogalmak, szavak és formák. A vajdák a pénzverési jogot hűbéruruktól, a magyar királytól kapták, s erdélyi mesterekkel vagy saját földjükön magyar mintára szervezett kamarában állíttatták elő pénzeiket, de a felirat ezeken is egyre ritkábban latin, inkább szlavón. Az egymással ellentétes magyar és balkáni műveltségelemeknek ez a kusza fonadéka a középkori román élet kettősségére vall, s ugyanolyan egyensúlyi állapotnak a kifejeződése, mint aminőt az önálló politika kibontakozása során, annak alapfeltételeként megfigyeltünk. A műveltségi hatások egyensúlya is éppen úgy felborult, mint a politikaiaké. A török terjeszkedés északra szorította a balkáni országok népét és műveltségét, s meggyöngítve a magyarságot, Középeurópa élharcosát, szabaddá tette útjukat Kelet és Nyugat határterületein.

A magyar elemek konszolidáló munkája igen fontos volt s ezért mélyen hatott a román élet magasabbrendű kibontakozásában. A román település korai rendjében, a rendszeres földművelésben, a termelés fejlettebb ágaiban magyaros vonásokat látunk s ennek megfelelően a társadalom ősi, alakatlan tömegéből elsőnek kiemelkedő szilárdabb képletek is középeurópai analógiákra utalnak. De mindez kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a románságot megtartsa a megkezdett úton. A török terjeszkedéssel kapcsolatosan egyre erősödő balkáni nyomás a magyaros műveltségelemeket mindjobban elszigetelte, háttérbe szorította. A változás nem hirtelen történt, a középkorban a magyar birodalom még állott, és a vele való összeköttetések s a vajdasági magyar elemek életereje elegendőnek mutatkoztak arra, hogy a román élet csak lépésről-lépésre forduljon el a Balkán felé. Lassú fejlődés eredményeképpen, az újkor elejére mégis elkövetkezett a fordulat: a balkáni elemek teljes túlsúlyra jutottak a román fejlődésben. A nyugatias, középeurópai vonások vagy kiszorultak vagy elvesztették eredeti értelmüket: a XV. századi moldvai vajdák udvarában egy előkelő harcos csoportot látunk, a «vitézek» nevében és lényegében egyaránt magyar eredetű rendjét; ez a következő időszakban eltűnik. Az apródok, akik szintén a magyar udvari élet kisugárzó hatására jelentek meg a román életben, névleg megmaradtak, de valójában új szerepkört kaptak: adószedőkkel lettek. Az újabb korban balkáni formák alakultak a nyugatiak helyén s a román fejlődés teljesen hozzájuk simulva, amazoknak még a nyomát is eltakarta vagy szinte a felismerhetetlenségig eltorzította.

Nyugat műveltsége a magyar hatások megcsappanásával visszaszorult az Alduna vidékéről, sem a lengyel hatás, sem egy-két későbbi vajdasági úr erdélyi kapcsolatai nem voltak elegendőek ahhoz, hogy újra előtérbe juttassák. A «műveltségek országútján» nagy hullám söpört végig, Kelet és Nyugat harcában az előbbi maradt felül. A románság életútja Középeurópa küszöbéről visszakanyarodott a Balkánhoz, ahonnan elindult.

NEGYEDIK FEJEZET. Török nyomás alatt.

Az államélet elhanyaglása.

A balkáni szülőföldjén hontalanná vagy legjobb esetben megtűrtté lett bizánci-szláv műveltség a középkor végén és az újkor elején északi tájak felé indult hódító útra. Ekkortájt bontotta ki szárnyát a moszkvai cárok udvarában, de talán még szorgosabb istápolókat talált román földön. A XVI. század elején Havaselve vajdai székében röviddel egymásután két olyan uralkodó ült, akinek nevét nem dicsérik nagy haditettek, de annál fényesebb betűkkel jegyezték fel a keleti egyház és műveltség történetében. ¹/₄³/₄³/₄

szervezője (v. ö. 103.1.) sem politikusnak, sem hadvezérnek nem volt alkalmas, legalább egyik téren sem aratott sikert. Annál többet tett kulturális tekintetben. Országá ortodox püspökségeinek szervezetét kiépítette s maga is gyarapította, sőt arra is kísérletet tett, hogy az elűzött konstantinápolyi patriarchát, a szentéletű Nifont Havas-elveire telepítse. Deali templomával a havaselvi egyházi építészet egyik leghíresebb remekművét alkotta meg, a kolostorokat bőkezűen támogatta. Fejlett kulturális érzékének kiváló tanújelét adta, amikor a Balkánon már nagynevű nyomdászt, Macariét Cetinjéből országába hozatta és munkával bízta meg. Nyomdaalapításának korai időpontjával megelőzte a legtöbb keleti államot. Macarie nyomdája szép eredményt hozott, 1508—1512 közt három szlávnyelvű egyházi mű jelent meg benne.

E művekben, alapításának gyümölcseiben Radu már nem gyönyörködhetett. Halálát a szokott zavarok követ-

ték, de végre néhány átmeneti uralkodó után méltó utód került Radu trónjára. *Neagoe Baszarab* (1512—1521) meglehetősen ingatag jogalapon s bizonytalan körülmények közt nyerte el a vajdaságot, éppen abban az évben, amelyben Radu nyomdájának harmadik terméke, egy finom pergamenre nyomott szláv nyelvű evangélium megjelent. Az eseményeknek ez a véletlen játéka szimbólumot fejez ki: az új uralkodóban még Radunál is nevezetesebb pártfogót nyert a keleti világ művelődése. Fejlett ízlésű templomépítő volt, argeçi alapítása az egykorúak véleménye szerint minden más keleti teinplomot felülmúlt szépségben. Felszentelése nagy esemény volt Kelet egyházában; erre az ünnepségre maga a konstantinápolyi patriarcha is Havaselvére utazott, négy idegen metropolitával, s az Athosz-hegy híres tizenkét kolostorának főnökeivel együtt. Nemcsak a templom érdemelte meg ezt a kitüntető érdeklődést, hanem Neagoe személye és további működése is, sőt ez talán még inkább: számtalan alapítványt tett, részben országában, részben külföldön. Alig akad a keleti egyház szenthelyei közt olyan, amelyet kisebb-nagyobb adományokkal ne pártolt volna.

Havaselve ezekben az időkben előkelő helyet foglalt el a Kelet kulturális világában és méltán. A bizánci-szláv művelődésnek a Balkánon már-már kialakuló parazsa itt lobbant újra lángra, s hamarosan átterjedt Moldvára is. A XVI. század mindkét vajdaságban a szláv kultúra virágzásának kora, egyre-másra épültek az egyházak, amelyekben szláv liturgiát tartottak. Minden előkelő kötelességének érezte, hogy adományokkal támogassa a kolostorokat, ahol szláv szerzetesek éltek, s fáradságos gonddal másolgatták a balkáni vallásos irodalom termékeit. Szlávul írták az okleveleket, szlávul a román történet első, szűkszavú összefoglalásait. A Balkán műveltsége gazdagon kivirágzott az új talajban, s bár minden kolostor távolabb vitte a románságot Közép-Európa életétől, ugyanakkor egyre magasabbra emelte a Kelet értékelésében.

Ez azonban egyáltalán nem mentesítette a románokat

a kegyetlen nyomás alól, amely immár közel másfélszáz éve, egyre fojtogatóbban nehezedett politikai fejlődésükre. Havaselye már a XVI. század elején évi nyolcezer arannyal adózott a töröknek, bár ez nem lehetett olyan nagyon súlyos teher akkor, amikor a sok kolostori adomány egyikére-másikára könnyen rászánták ennek az összegnek legalább a felét. Azonban a nyomás egyre súlyosbodott, az adóprés szűkült, s közeledett az idő, amikor már elviselhetetlen terheket rótt a társadalom végsőkéig csigázott adózó elemeire. Ugyanakkor a török egyre szűkebbre fogta a vajdák működési körét, mind szorosabb s^éffiar^lhatatlanabb köteléssel fűzte őket magához s hamarosan árnyékká halványította államfői tevékenységüket.

Harcos kiállásra, végsőkéig vívott ellenállásra, aminőre félszáz év múltán a magyarság kényszerült, ott senki sem gondolt. Havaselyének népe már a XV. század török-magyar háborúiban elvesztette bátorságát, nem tudott bízni a keresztény ügyben, s akik még hittek, nem mertek hitükért fegyverrel helytállni. Már Mátyás korában világosan megmondta az egyik havaselyi vajda, Baszarab Jepelus, aki pedig egyébként ^h“angozÇa'tta jó-hiszeműségét s áldozatkészségét a keresztény ügy iránt: «a török féken vezet, oda, ahová akar». Népe is hasonlóan vélekedett: «a török oly számos, mint a tenger fövénye, s nem állhat ellene senki» — írta erdélyi barátainak Neagu volt vornic, fepelus bojárja. Mátyás halála, országa tekintélyének fokozatos süllyedése idején vagy éppen a mohácsi katasztrófa után a volt hűbéresek még reménytelenebbnek ítélték a helyzetet, s mindenáron modus vivendit kerestek. Megtették, amit a török kívánt, bármi volt is az. Hűségesen elzarándokoltak a portára tetteik jóváhagyásáért, Nagy Raduról például egy egykorú jelentés azt mondja, hogy évente eljárt a szultán kezeit csókolgatni. Mások még tovább mentek, s nyers őszinteséggel fedték fel állásfoglalásuk velejét: «Ugyan mit várhatunk mi a királytól? semmit!» — írta egy előkelő havaselyi úr, Mogos spätar, aki a XVI. század harmincas éveiben nem restellte, hogy Magyarországot dúló török sereget vezessen. A ro-

mánok könnyű lélekkel álltak át a másik oldalra, gondolván, hogy legalább nyugalmukat megőrzik; bizonyos fokig talán megkönnyebbülést is jelentett számukra, hogy a végvidék sorsától, a XV. század állandó huzavonáiról megszabadultak.

Egyik-másik vajdát mégis arra bírta a hagyományok ereje, hogy ebben a gyökeresen megváltozott politikai helyzetben is ápolja azokat a kapcsolatokat, amelyek az előző korszak román államéletének vezérfonalát adták. Mohács előtt, amikor a magyar hadak a Jagelló-uralom minden gyengesége ellenére még elég gyakran beavatkoztak Havaselve ügyeibe, természetes volt, hogy a vajda, ha huzamosabban meg akart maradni trónján, a magyarokkal is jó viszonyban próbáljon élni. De Mohács után is akadtak, akik szívből vagy színre hűségajánlatot tettek a magyar királynak. Sok eredménye az ilyesminek nem volt, legfeljebb annyi, hogy ezek a vajdák egy-két birtokot kaptak Erdély területén, ahová nyugodtan menekülhettek veszedelem esetén.

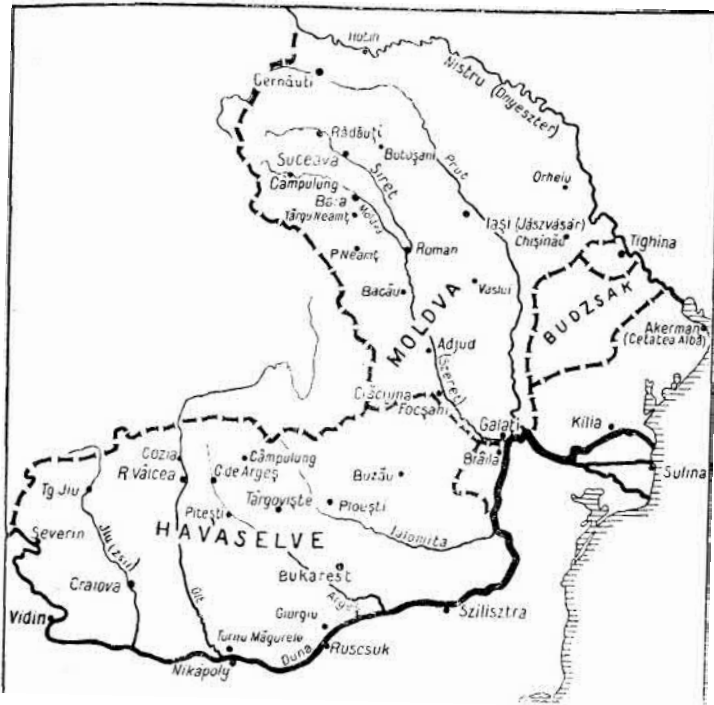
A török keményen megvetette lábát Havaselvén. Az országhatárát biztosító dunamenti erődöket már a XV. században elfoglalta s a maga céljára rendezte be. Kis-Mikápoly (törökül Kule) és Giurgiu (Yerköki) környékét kiharította a Vajdaság testéből, s közvetlenül az erődök török katonaságának hatáskörébe vonta, rájasággá szervezte. Ezekről a támaszpontokról kiindulva a török portyák egy-két nap alatt végigszágulhattak az országon, s a havaselveiek minden mozdulatát jól szemmel tarthatták. Még nagyobb biztonság okából arra kényszerítették a vajdákat, hogy székhelyüket a védettebb Targovi[^]téből Bucureçtibe, a könnyen hozzáférhető síkságra helyezték át. Itt a sikeres ellenállás reménye nélkül, tehetetlenségig kiszolgáltatott állapotban kénytelenek voltak mindent megtenni, amit a dunai bégek kívántak. A török ezzel sem elégedett meg, idővel újabb támaszpontokat szerzett. A XVI. század derekán Mircea Ciobanul utódai kénytelenek voltak rájaságszervezésre engedni át a fontos kikötőváros, Brăila hadászati szempontból is jelentős területét. A nyolc-

vanas évek táján Szörény vidékét is magának követelte a szultán. A vajdaság szabadon maradt részeinek katonai megszállása már nem volt fontos: az ország ellenállásra képtelenül, egyre nagyobb katonai és gazdasági kiszolgáltatottságban, magától hullott a törökök kezébe.

A süllyedés gyors volt, de fokról-fokra haladt. A vajdák jórésze talán észre sem vette, elhárítani semmiképpen sem próbálta. Többségüket csak az érdekelte, hogy valamilyen uralomra jusson, s azután éppen csak hogy megtarthassa trónját. Ez sem lehetett könnyű dolog, mert a zavargások csaknem állandóan napirenden voltak. Az országalapító Baszaraba családja egyenes ága kihalóban volt, oldalágon viszont egyre több homályos jogú trónigénylő bukkant, fel, aki mind uralkodni akart, s hogy célját elérje, ott keresett támogatót, ahol éppen akadt, a dunai bégek zsákmányra éhes csapataiban, vagy saját országa mind nagyobb hatalomra vergődő bojárcsaládainak valamelyikében. Némelyikük egészen szerény életviszonyok közül emelkedett ki, akadt köztük vándor kereskedő, szerzetes, sőt pásztor is. Ezeket egyedül az juttatta szerencséjükhöz, hogy egy alkalmas pillanatban valamelyik pártnak jelöltre volt szüksége, s ezt, bonyolult vérségi kapcsolatok címén, éppen bennük vélték fellelni. Mert egyelőre a dinasztikus elv ereje, ami talán a Baszarabák türk jellegű karizmájából, elhivatottságuk általános hitéből fakadt, még hatott a társadalomban. Azonban már csak egy lépés hiányzott ahhoz, hogy a nagyurak, vérszemet kapva, ne tekintsék többé a vérnek addig szentül hitt jogait, hanem félretéve rejtélyes mélységekből kiemelt jelöltjeiket, nyers hatalmi szóval, a maguk érdekében szóljanak bele a trón kérdéseibe.

Az előkelők erejét és tekintélyét a folytonos zavarok jelentősen megnövelték. Az udvar körüli szolgálatuk fejében egyre nagyobb javadalmakat, birtokadományokat kaptak a vajdától. Egyik-másik előkelő család tagjai nemzedékeken keresztül udvari tisztségeket viseltek, s már a XV. század végén nagy vagyonra, tekintélyre és hatalomra tettek szert. Jelentőségük és erejük a XVI. század-

ban, a pártvillongások kiélesedése s a jelentéktelenség homályából kiemelt vajdák váltakozása idején rohamosan növekedett; nem csoda, hogy a vajdai szék betöltése körül egyre súlyosabban hallatták szavukat, s magára

Havaselve és Moldva a XVI. században.

az uralkodóra is nyomást tudtak gyakorolni. A folyton kiújuló véres harcok, amelyek a XVI. században a trónigénylők és pártjaik, illetőleg a vajdák és ellenzékük közt folytak, idővel a központi hatalomnak s az alóla kihúzódo hatalmasoknak küzdelmébe torkoltak. Körülbelül ebben az időben nyugaton is látunk valami hasonlót, a rendek

és a kibontakozó abszolutizmus küzdelmeiben; a vajdaságok fejlődése azonban egészen más: itt a bojárok szerepének nem voltak intézményes, társadalmi alapjai. A harc nyersebb, tisztán hatalmi jellegű volt s az erőviszonyok szerint változott. A vajdák, ha erejük engedte, időnként vérfürdőket rendeztek az ellenzéki bojárpartok közt, így a XVI. század elején *Mihnea* (1508—1510), akit a megsértett előkelők éppen ezért «Rossz»-nak kereszteltek, azonban a nagyurak hatalmát nem sikerült megtörniük; a század végén Mihály, a keménykezű katonavajda, is alkura kényszerült velük. '

Ilyen körülmények közt a vajdák tekintélye egyre alább hanyatlott. Egyes nagyurak, egy Badica comis, vagy a híres Craiovescuk, akik olteniai földjükön szinte korlátlan hatalommal rendelkeztek, a XVI. század derekán kedvükre váltogatták jelöltjeiket, vajdákat buktattak és' újakat emeltek a trónra, s így éppen nem csodálkozhatunk azon, hogy végül maguk is igényt emeltek az uralomra, amellyel olyan könnyedén játsztak. A szerezetesből lett vajdával, Radu Paisziével szemben 1536 táján egy Draghici nevű előkelő lépett fel. A portán Baszaraba-rokonnak adta ki magát, támogatást kapott s átmenetileg, úgy látszik, sikerült a trónt megszereznie. Utána egy másik előkelő, Serban bán, a Craiovescuk rokona tett hasonló kísérletet. A vajdai szék méltatlan próbálkozások, kalandos tervek zsákmánya lett: Moldvában egy samosi eredetű, idegen kalandornak, az ál-Heraklidesz Jakabnak is sikerült azt' elérnie. A benső züllés következtében a török egyre keményebben megvetette a lábát, kiépíthette a rájaságokat, észrevétlenül mind nagyobb követeléseket támasztott a vajdákkal szemben, folyton magasabbra csavarta az adót, s mellette évi «ajándékok» tömegét követelte, kezesküldéssel, portai látogatásokkal súlyosbítva.

Moldvában a viszonyok talán nem voltak annyira ziláltak, mint a másik vajdaságban. Nagy István erős országot hagyott hátra, időbe telt ezt teljesen megtörni. A rájaságokat itt is megszervezték; a tengermellékét már Nagy István elvesztette uralma második felében. E tejület

két fontos gócpontja, Chilia és Akerman (Dnyeszterfehérvár) körül török tartományok alakultak katonai közigazgatás alatt s ezek határát később még jobban kiterjesztették. 1538-ban török sereg szállta meg Moldva fontos északkeleti vám- és őrhelyét, Tighinát is, később új erődök épültek e megszállott területek biztosítására, s végül Moldva is éppen olyan teljes kiszolgáltatottságban hevert a szultán lábainál, mint Havaselve.

Nagy István utódai azonban nem nyugodtak bele olyan könnyen helyzetük rosszabbodásába, mint havaselvi pályatársaik. Többször is megpróbáltak ellenállni, s e harcok egyik első hőse a nagy vajda természetes fia, *Bares Mer* (1527—1538, 1541—46) volt. Nyugtalan, izgága, szerfölött nagyravágyó ember, aki alacsony sorból — egyesek szerint halkufár volt — későn emelkedvén a trónra, annál mohóbban igyekezett hatalmát kiélvezni és megnövelni. Átvette apja bátorságát és nagyralátó terveit, de nem örökölte óvatos politikai érzékét, s józan előre látását. Hányatott életében sok ellenséget szerzett, s nagy célját, országa felemelését nem érthette el. Uralma kezdetén belelegyedett a Mohács utáni magyar belviszályokba, Zápolyai János oldalára állt, s az ő nevében hadakozott Erdélyben a Ferdinánd-pártiakkal. Eésze volt Grittinek, a szultán magyarországi küldöttjének meggyilkolásában, s ezzel magára haragította a törököket. Közben a lengyelekkel is háborúba keveredett a már több mint száz év óta vitás határtartomány, Pokucia birtokáért. Ellenségei egyszerre támadtak rá, bojárjainak nagy része elfordult tőle, s válságos helyzetéből csak nehezen tudott megmenekülni. Később újból uralomra került, de nagy árat kellett fizetnie: a török tizenkétezer aranyra emelte évi adóját, s egyik fiát kezesül a portára kellett küldenie. 1541-ben, amikor Jüerdinánd hadai elindultak Buda alá, úgy érezte, hogy eljött a szabadulás órája; szakított a Zápolyai-párttal, a Habsburgokkal lépett érintkezésbe, s most már az ő részükre próbált Erdélyben foglalgatni. A királyi hadak kudarca után egy ideig talán arra gondolt, hogy foglalásait a maga számára tartja meg, azonban végül mégis

visszavonult, s az újonnan megalakult erdélyi fejedelemség földjét szabadon hagyta a jogos birtokosoknak, Izabella királynénak s csecsemő gyermekének. A következő években némileg visszahúzódott, s bizonyára ennek köszönhető, hogy 1546-ban betegségben halt meg — ritka eset e kor véresnyomú román vajdáinál! — miután kegyes adományok, alapítványok útján igyekezett megbarátkozni a másik világ békésebb életével.

A bojárokkal Péternek is sok baja volt, erős kezéért nem nagyon kedvelték s bukása idején csúfosan cserbenhagyták. Azonban politikai tekintetben teljes tájékozatlanságot árultak el, felelőtlen opportunizmussal rángatva elő különféle jelölteket, s végül szó nélkül elfogadva azt, akit a török a nyakukra rakott, hogy aztán röviddel utóbb ellene lázadjanak és szűkebb kíséretével együtt lemészárolják. Tettüket egy jellegzetes levélben iparkodtak a lengyel udvar előtt jobb fénybe helyezni. Kifejtik ebben, hogy a meggyilkolt gonosz ember volt, a mellett nem is volt igazi joga az uralkodásra. Úgy került följük, hogy a szultán egy törököt moldvai viseletbe bujtatott, s ők örömmel fogadták, azt gondolván, hogy közülük való. Mellesleg igaz, hogy ők akkor akár cigányt vagy arabot is boldogan fogadtak volna, csakhogy békén maradhassanak.

Ez a levél önmagában is ékesen szóló bizonyítéka, hogy a vajdaságbeli előkelők éppen annyira vonakodtak a komoly helytállástól, mint amennyire szerették a benső torzsalkodást, de fejtegetésük gyermekessége mégis világos tanúság a mellett, hogy az ország társadalmának vezető rétegéből, amely a hatalmi kérdésekben ugyancsak hallatta szavát, tökéletesen hiányzott a politikai érzék és iskolázottság. Moldva felemelésének gondja egyedül a vajdák vállán nyugodott. Érthető, ha kevesen vállalták ezt a feladatot, s támogatás híján egyáltalán nem tudták megoldani.

A XVI. század folyamán egyszer-kétszer történt még kísérlet az államhatalom növelése s a török visszaszorítása érdekében. E küzdelmeket vereségek és benső meghasonlások tették egyre nehezebbé, s eredménytelenségük miatt

az ország romlása mind rohamosabbá vált. A török adó a század második felében ugrásszerűen emelkedett, a Bares-kori tizenkétezer aranyról előbb negyven-, majd csakhamar nyolcvanezerre. Segítség sehonnan sem érkezett, az élet-halálharcát vívó magyarságtól, az alakulás benső nehézségeivel küzdő erdélyi fejedelemségtől, a veszedelmes időkben a vitás határterületekért alkudozó lengyelségtől nem is lehetett várni. Vitéz János vajda hiába fogott fegyvert, küzdelmeinek kudarc lett a vége. Moldvát idegen seregek taposták végig s helyzete nemhogy javult volna, de folyton rosszabbodott. A század végén egy baiai polgár elkeseredve írta a beszercei bírónak: «a föld a lengyelé, a várak a pogányé, s az adót éppen úgy kell fizetnünk, mint ezelőtt». — Bizony, Moldva népe sem hajlott arra, hogy vállalja a reménytelen harcot, a török idő magyarságának, Európa élő és vérző bástyájának keserves sor-sát. Egy-két szomorú tapasztalat után a vajdáiból is kivészett a vágy, fölemelkedni alárendelt s egyre nehezebb helyzetükből. A század végén beletörődtek, s később már egészen természetesen hajoltak abba a járomba, amelyet havaselvi társaik jó száz éve hordtak.

Havaselve államéletében a XVI. század második felét Const. C. Giurescu, az újabb román történetírás elismert vezére a hanyatlás korának nevezi. Valóban, a viszonyok még tovább rosszabbodtak, ez azonban nem egyéb, mint betetőzése annak a közel kétszázéves hanyatlási folyamatnak, amelyet a török terjeszkedés indított meg, s amely az ifjú állam önállóvá fejlődését és benső kiépülését egyaránt meggátolta. Az államélet szervetlensége, kiforratlansága most meztelen ridegségben mutatkozott. A fokozódó török nyomás alatt a vajdák egészen elvesztették maguk alól a talajt, tevékenységük arra a szűk körre korlátozódott, amit a porta s a dunai török hadak vezetői engedélyeztek. Alig volt ez több, mint hűségesen begyűjteni a szinte évente, új meg új címeken szaporodó adókat, amelyeknek egyik fele a vajda és tisztikara, egy másik, tetemesebb része a szultán és udvari hatalmasságai zsebébe vándorolt, harács, ajándék és Isten tudja mi minden

címén. A vajdák uralma a török urak kedvétől függött, a porta ebben az időben már kénye-kedve szerint váltogatta, letette, felemelte és ismét elejtette a trónkövetelőket. Aki uralomra akart jutni, a porta urainak igyekezett kedvében járni. Mások kalandos utakra indultak Európa távoli tájaira, rábízván magukat a jószerecse és saját talpraesettséjük segítségére. Egyikük Spanyolországba, egy másik trónkövetelő, *Cercel Péter* későbbi vajda (1583—1585) a francia udvarba is eljutott. Jogaik már nem igen voltak, igényük valójában azzal a befolyással jelentett egyet, amit maguk vagy pártfogóik csengő aranyak formájában gyakoroltak a porta hatalmasságaira. Kalmárok kezébe kerültek, s hitelezőiknek lassan nagyobb szavuk lett a vajdaságban, mint nekik maguknak.

Ilyen szomorú viszonyok között jutott uralomra *Mihály* vajda (1593—160³/₄) akit a román történetírás *ji^Ö&lj^Jiév-vèTiiIètf s'iTregTelicsőség* helyreállítója, sőt Nagyromania előfutáraként legnagyobb hősei közt tisztel. Nem volt az, akinek vélik, sok benne a felelőtlen kalandor vonás. Annyi azonban bizonyos, hogy kivételes képességekkel rendelkezett, saját erejéből küzdötte fel magát kereskedőből hivatalnokká, főtisztté és végül uralkodóvá. Eövid, de mozgalmas országlása bővelkedett vakmerő tervekben, váratlan sikerekben és keserves bukásokban. Havaselve hanyatlásának nem vetett gátat, dicsőséges jövő előtt nem nyitott utat. De legalább megszakította a tehetetlen tespedés szomorú korát, amely évtizedek óta nehéz korszak súlyával ülte meg az ország életét.

Erdély a XVI. század végén, erős fejedelmek kormánya alatt átvészelve az állammá alakulás első nehézségeit, politikai tényezővé nőtt. Fiatal és szertelen uralkodója, *Báthory Zsigmond* nagy terveket szőtt. Talán nagybátyjának lengyel királysága is érdekelte, esetleg a vajdákat szerette volna fősége alá vonni, a töröktől azonban mindenképpen szabadulni akart. Tehát kapcsolatot keresett a Habsburg királlyal, és szövetséget beszélt meg a pogány ellen. A háborúba bevonták a havaselvi vajdát is. *Mihály* kalandos szellemét megragadta az alkalom, a

siker és a felszabadulás csillogó ábrándja. Erdélyi támogatással néhány szép győzelmet aratott a törökön. Tetteit sokáig emlegették a Balkánon, jóval tovább, mint ameddig az egész szövetség tartott. Ez sarkaiban fordult ki akkor, amikor a királyi sereg Mezőkeresztesnél vereséget szenvedett. Zsigmond elkedvetlenül visszahúzódott, koronáját átengedte rokonának Andrásnak. Eudolf király viszont magának követelte Erdélyt. Mihály kihasználta a kedvező lehetőséget s a király nevében megszállta az országot.

A továbbiak a magyar történetből ismereteseek: bo nyodalmak következtek, végül a vajda magának szerette volna megtartani Erdélyt. A rendek részéről *azonban*, minden politikai éretlenségük ellenére is határozott ellenérzést kellett tapasztalnia, s erre egészen természetesen ahhoz az eszközhöz nyúlt, amelyet erélyesebb elődei saját országuk bojárásával szemben alkalmaztak: vérengezni kezdett a nemesek között. Holott nem annyira egyének ellenállását kellett leküzdenie, a baj mélyebben gyökerezett. Erdély fejlettebb, középeurópaias társadalmát nem lehetett balkáni módszerrel vezetni. A vajda ezzel nem számolt, bár érezte, hogy a magyarokat, Erdély korábbi vezetőelemeit nem mellőzheti. Amikor mégis ilyesmivel próbálkozott, uralmi kísérlete önmagában lehetetlenné vált.

Nehéz harcokat vívott, átmenetileg Moldvát is meghódította. Amit fegyverrel és csellel szerzett, fegyverrel és csellel vették el tőle. Hányatott életét nagy kalandjának színhelyén, Erdély földjén fejezte be. A császárkirály hadainak vezére, Básta elfogta és levágatta. Országának egy későbbi krónikása keserű szóval siratta el: «úgy esett el szép teste, mint a szálfa; vitéz kezével ki sem vonhatta kardját». A románság nemzeti hőseit tiszteli benne, bár nem egészen helyes értelemben. Bizonyos, hogy nem nagyromán céleszmék“ vezették, sokkal inkább az uralom, a pyers hódítás kalandos vágya. Azonban kétségtelen az is, hogy utána semmi sem történt, ami a vajdaságok politikai hanyatlásában megállást, lenyomott életükben bát-

rabb, szabadabb cselekvést jelentett volna. Mihály vajda kalandkereső szellemével kilobbant a vállalkozókedv utolsó maradéka. Benső szervezés munkája váltotta fel, de idegen érdekek szolgálatában: a vajdaságok hovatovább egyetlen nagy adópréssé alakultak át, hogy a román nép keserves kínjának árán egy-két konstantinápolyi hatalmasságot gazdagítsanak.

A társadalom az újkor elején.

A mozgalmas idők nem kedveztek a román élet benső megszilárdulási, kiegyensúlyozódási folyamatának. A török terjeszkedés s a velejáró balkáni néphullámok megzavarták a román társadalom alakuló rendjét. Alig kezdte a románság felszívni, népi egységgé formálni a vele együtt élő másfajú elemeket, máris újak gyarapították ezek számát. A középkor végén Balkánról menekülő délszlávok vándoroltak be a vajdaságokba, s az újkor elején egészen elszlávosították a művelődést s a társadalom fejlődését. Nyomukban a későbbi századokban görög elemek következtek, a rájaságok vidékén pedig török földesurak és tatár legeitetők ütöttek tanyát.

A változások megzavarták a település rendjét is. A XV. században a román népnek mind több és több csoportja vert állandó szállást, egy jelentős része a század végén már falvakat alkotott és úgy-ahogy hozzáért a földjéhez. A török beütések ezt a félig-meddig állandó lakosságot is megbolydították. Szokás volt ugyanis az ellenség előtt mindent, vetéseket, falvakat teljesen elpusztítani, s az embereket, állatokat visszavonni a hegyek, erdők biztos menedékeibe. Az ilyesmi természetesen megnehezítette az amúgyis nyugtalan népesség helyhezkötését. Mégis, a település lassan-lassan előrehaladt, benépesültek a lakatlan földek, a XV—XVI. században már a pusztákat is kezdték megbecsülni. A vajdák ilyeneket is adományoztak híveiknek, s ezek családjukkal, házuk népével — ha tehetősebb emberek voltak, akkor nagyobb közösség élén — elfoglalták a földet, munkába vették s egy-két

évtized, vagy esetleg évszázad alatt falut virágoztattak fel rajta. Az újkorban számos község tűnik fel a forrásokban, XV—XVI. századi adományszerzők leszármazottainak kezén, egy-egy hajdani pusztá helyén.

Ezek a megtelepült elemek fokozatosan összenőttek a földdel, amelyen éltek, s belevonódtak a helyi felépítésű társadalom szilárdabb rendjébe, bár még sokáig hajlamosak voltak arra, hogy lakhelyüket hirtelen megváltoztassák: a XVII. században is sokszor olvashatjuk, hogy egyik-másik falu népe, megunván az adót vagy az egyhangúságot, vándorlásba kezdett, másutt próbált szerencsét. Voltak azonban a társadalomnak olyan elemei is, amelyek egyáltalán nem törtek bele a helyi tagozású éle», kereteibe. Megállapítható foglalkozás nélkül, állandó lakóhelyhez sohasem kötve magukat, kis csapatokban kóboroltak a hegyekben, néha lemerészkedtek a lakott vidékekre és szabályos szerződéseket kötöttek a falusi lakossággal: a mezei munka idejét velük töltik, azután pedig engedjék őket tovább vándorolni. Ezeknek a megfélemlítésére is történtek kísérletek, itt-ott megpróbálták földesúri hatóság alá vonni őket. De úgy látszik, ez nehezen ment. Olykor maga a vajda int meg egy-egy községet: «ne halljam, hogy ezután is kóboroltok, vagy más portájára jártok». Csakhogy az intésnek nem mindig volt meg a fogantatja, végig az egész újkoron, mindenfelé találkozunk ilyen laza, megkötetlen, ide-oda imbolygó elemekkel.

Ez az amorf, társadalmi építőmunkára nem használható népréteg a földesurakat sem valami nagyon csábította. A XVII—XVIII. század gazdasági fejlődése fokozott birtokkihasználást követelt s erre a célra első eszközü a telepítés kínálkozott. Maguk a vajdák jártak elől s példájukat hamarosan több nagyúr és kolostor követte. Növelni akarták birtokaik népét, azonban nem saját orszáruk kóborló elemeiből, hanem inkább idegen földekről bevándorló telepésekkel. Igen helyesen abból indultak ki, hogy a külföldieknek, magasabb gazdasági ismereteiknél, fejlettebb életviszonyaiknál fogva jóval több hasznát láthatják. Áldozatoktól sem riadtak vissza, többéves

mentességgel, különféle adókedvezményekkel csalogatták az idegeneket. Kísérleteik sikerrel jártak, többek közt Magyar- és Lengyelországból is vándoroltak a vajdaságokba új hazát kereső emberek, főleg olyanok, akik otthonukban elvesztették a talajt, s külföldön jobb megélhetést reméltek, mint például a tatárdúlta Nimirov ukrán népe, vagy nálunk a Buccow-féle székelymészárlás menekültjei.

Idegeneket telepíteni hasznos politika volt, kétségkívül sokat emelt a vajdaságok gazdasági állapotán. A vajdák egyébként is jó üzletembernek bizonyultak. A török előnyomulás kapcsán elvesztvén egyik legfőbb anyagi erőforrásukat, a Fekete-tengeri kereskedelem közvetítéséből származó jövedelmeiket, más módon igyekeztek helyreállítani kincstáruk egyensúlyát. A XVI. században például nagy tömegben szállítottak szarvasmarhát — hatalmas birtokaikon folytatott állattenyésztés évi termését — az erdélyi városok piacára, ahonnan ismét tovább kerültek nyugat felé. Később a magyar kereslet csappanásával ez a bevételi forrás is elapadt, mást kellett keresni. A vajdák többé-kevésbé találtak is, ekkor kezdték a telepítéseket, másrészt bonyolult adótechnikai fogások segítségével igyekeztek mindent kisajtolni országuk testéből, amit csak lehet.

Szükségük volt gazdasági erőforrásokra, hogy ellensúlyozhassák azt a hátrányos változást, ami az újkor elején hatalmi helyzetükben történt. Haderejük javát például a középkorban «vitézek» és egyéb udvari elemek tették, mellettük a nagyurak kontingensei. Külső támadás esetén az összes szabadokat fegyverbe szólíthatták, de ennek a gyakorlatlan és rendezetlen seregnek, amelyet hosszabb ideig semmiképpen sem lehetett együtt tartani, a haditechnika fejlődésével egyre kevesebb hasznát látták. Így az alsóbb elemek fokozatosan kiszorultak a hadviselésből. A tömeg maga sem vállalta szívesen a háborúzás fáradalmait, a népfölkelést mind kevesebbet, s végül egyáltalán nem hívták össze, a hadakozás gondja a kiváltásos elemekre, elsősorban a bojárookra hárult. Ezek viszont az újkor elején gyakran álltak ellenzékként urukkal szem-

ben. A vajda tehát zsoldosokat fogadott, — ez felelt meg a korszerű hadviselés követelményeinek is, — csak hogy ez sokba került. Szükség volt tehát olyan elemekre, amelyeket a zsoldos keret kiegészítésére lehet használni, s ha nem is olyan gyakorlottak, bármikor készek fegyverrel szolgálni urukat, a vajdát. A fejedelmek lenyúltak a társadalom alsóbb rétegeibe, s onnan emeltek ki újabb és újabb csoportokat, amelyek bizonyos kiváltságok fejében katonai szolgálatra kötelezve, biztos támaszt jelentettek.

A hadrend átalakulása egyben a társadalom újabbkori osztódását is jól visszatükrözi. Az általános népfölkelés eltűnése kapcsolatban áll a szabad társadalom alsóbb elemeinek fokozatos lesüllyedésével, a megkötött jobbágy-ság kialakulásával s egyes kiváltságos elemek kiemelkedésével. A középkorban a román társadalom még kezdetleges állapotban élt, osztódásának ezen a fokán két nagy csoportra, szabad és nemszabad elemekre bomlott. Az utóbbiak főleg bizonyos idegen népekből: cigányokból, tatárokból kerültek ki, személyi jogaik nem voltak, életükkel és vagyonukkal együtt mindenben uruktól függtek. A szabadok közt a XV. századi források három bizonytalan körvonalú csoportot különböztetnek meg: «szegény» néven az alsó elemeket, kenéz néven az egyes kis közösségek főnökeit, s bojár gyűjtőfogalom alatt az előkelőket.

Ezt a bizonytalan, kezdetleges társadalmat a letelepülés törte szilárdabb formákba. A helyhez szokott népesség állandóbb alakot öltött, a szegények apró közösségei falvakká fejlődtek, vezetőik a kenézek néha urukká emelkedtek, de gyakrabban egyszerű falusi bíró módján olvadtak a népbe. Az előkelők közül viszont sorozatos birtokszerzések, “adományok, vagyon- és tekintélynövelő tisztségek révén lassan kiemelkedett egy szűkebb csoport, amelynek tagjai, egyes nagyúri családok idők folyamán mind nagyobb súlyra, hatalomra tettek szert, s az újkor elején, mint láttuk, már az ország dolgában is hallatták szavukat. Az urak földjén élő, nekik alárendelt elemek függése viszont a birtokformák megszilárdulásával pár-

huzamosan egyre élesebb körvonalakat öltött, fokozatosan jobbágysággá fejlődött.

A jobbágység, legalább is túlnyomó része a közsabadok alsóbb rétegéből alakult ki, olyan elemekből, amelyek a mások földjére települtek, vagy egyéb úton, elszegényedés, vajdai adomány révén magánföldesurak hatósága alá kerültek. Kezdetben ez a viszony nem korlátozta személyes szabadságukat, adót fizettek ugyan, de ha kötelezettségeiknek eleget tettek, joguk volt megváltoztatni urukat, elhagyni tartózkodási helyüket. A birtokkihasználás intenzíválása során azonban a földesurak részéről egészen természetesen felmerült az a kívánság, hogy jobbágyaik szabad mozgását megakadályozzák. Törvényszerű megfogalmazásban Mihály vajda adott e törekvéseknek kifejezést és egyben szentesítést, amikor a jobbágység egy részét rendeletileg röghözkötöttnek nyilvánította. Tudvalevőleg nálunk is történt hasonló intézkedés, de jóval hamarabb, amint egész társadalmi fejlődésünk is korábban jutott kialakult formáig. Magyarországon a röghözkötés az egységes jobbágyosztály kialakulásának zárófejezete volt, a vajdaságokban viszont nem kerekítette ki a fejlődést. Itt a jobbágység Vitéz Mihály rendelkezéseinek idején még korántsem alakult ki teljes egészében, a következő évszázadok során is szinte állandóan bővült új, a szabad kisbirtokosságból leszivárgó, süllyedő elemekkel.

A közsabadoknak az a rétege, amely nem tartozott magánföldesurak hatósága alá, hanem a saját földjén élt és azután adózott, a török kor fokozódó nyomása alatt egyre súlyosabb helyzetbe került, a vagyont nemcsak az egyenesági leszármazottak örökölték, hanem az oldalágak, sőt a nemzetség távolabbi tagjai is részesedtek benne, így a birtokok igen gyorsan szétaprózódtak. Az oklevelekből világosan kimutatható, hogy olyan helyeken, ahol a XV—XVI. században még csak egy-két birtokos élt, utódaik a következő századra úgy elszaporodtak, hogy egy egész falut megtöltöttek. Ezek a szabad kisbirtokosok az újkori forrásokban sokat szerepelnek, leggyakrabban a magyar eredetű, razeç (részes) néven, ami birtoklásuk

módjára, közös eredetére utal. De sok más névvel is illeték őket, a szerint, hogy birtoklásuk formájának, jogalapjának, vagy társadalmi helyzetüknek minő oldalát akarták kiemelni. Egységes réteget nem alkottak, a sok rázes-, megiaş-, jude|-, kneaz-, stb. falu közt csak annyi a kapcsolat, hogy lakosaik a maguk gazdáik voltak. Helyzetükben, vagyoni állapotukban viszont jelentős különbséget tapasztalunk. Ahol az elaprózódás kevésbé haladt előre, a részbirtokok nagyobbak maradtak, s némelyiken az úr mellett még egy-két jobbágy család is megfért. Legtöbb helyen azonban nem voltak jobbágyok, vagy ha valaha voltak, hamarosan kiszorultak. A razecek magukban éltek kicsiny földcskéjükön, s életmódjuk alig különbözött a jobbágyokétól.

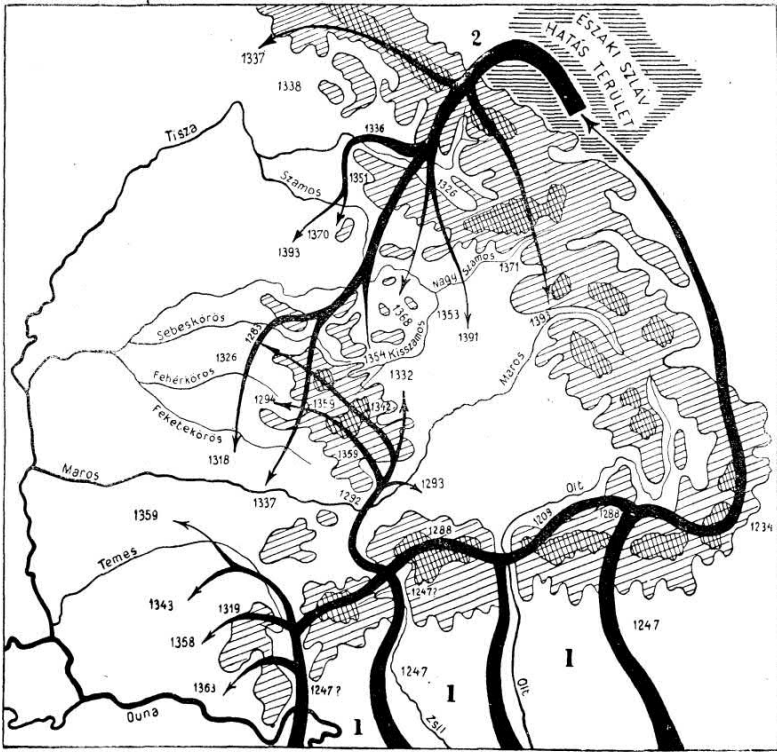
Ezeket az elszegényedett szabadokat rettenetes súllyal nyomta az adó. A török és a vajdák versenyezve keresték a módot, hogy folyton újabb terheket rakjanak az adózók vállára. A szegény szabad senkitől sem várhatott támogatást, eladósodott, végül mégis hátralékba került, nem tudott fizetni, s vagy hitelezője, vagy a vajda foglalta el a birtokát, őt magát pedig jobbágysorba kényszerítette. A XVII. század elején sok példáját látjuk, hogy nemcsak egyének, de egész falvak ilyen végzetes helyzetbe kerültek. Eleinte tiltakoztak a jobbágyság ellen, évtizedekig kuporgatták a garasokat, amíg végre sikerült kiszorítaniuk azt a rendszerint tekintélyes összeget, amivel visszaválthatták magukat a rabságból, ahová «akarattuk ellen», tartozás, illetőleg adóhátralék címén taszították őket. Mások elmenekültek az adószedők elől, otthagyták földjeiket és vándorlásra adták fejüket. De később egyre többen törődtek bele a helyzet szabta kényszerűségbe, s inkább választották a szolgaságot, mint a nincstelen, bizonytalan életet. Voltak, akik maguk adták családjukat örökös szolgaságra, sőt néha egész falvak önként szegődtek valamelyik úr jobbágyául, csupán annyit kötve ki, hogy gazdájuk megfizeti helyettük az adóhátralékot, ami elkeserítette addigi életüket, a jövőben pedig védeni fogja őket.

A jobbágyság tehát még a XVII. század folyamán is alakulóban volt. A szabad adózóktól röghözkötött volta, személyes szabadságának elvesztése már élesen megkülönböztette. Befelé azonban nem volt egységes, egyes csoportjai lényegesen különböztek egymástól. Voltak köztük olyanok, akik ősi foglалású falvakban laktak, saját földjük, házuk volt. Bár ezeket is el lehetett adni birtokukkal együtt, aránylag mégis jó viszonyok közt éltek. Vagyont is gyűjthettek, sőt néha ki tudták váltani magukat a szolgaságból. De voltak egészen nincstelenek is, akik csak két munkás kezükkel szolgálhatták urukat. Ezek a zsellérnél, kalákás munkásnál is rosszabb helyzetű elemek valójában már alig különböztek a rabszolgáktól, bár a törvény a XVII. században még különbséget tett jobbágy (rumán, vecin) és személyrab (cigány, hadifogoly, stb.) közt.. Egészében, a román jobbágyság rosszabb helyzetben élt, mint magyarországi sorstársai. Az adók és szolgálmányok tengere, a XVII—XVIII. század zsaroló korszaka félállati sorba juttatta őket, nem csoda, hogy állandóan szökdöstek, menekülni próbáltak embertelen terheik kegyetlen jármából. Uraik természetesen felkutatták őket, s törvényadta joguknál fogva visszakényszerítették szolgálatukba, így a szökevények olykor a hegyekben, vagy külszörökben kerestek menedéket; az erdélyi kútfökben is eléggé gyakran találkozunk ilyen szökésben lévő, kóborló «vagabundus»-szá vedlett, vagy martalóccá züllött szerencsétlenekkel.

A szabadnak maradt adózókat a terhek növekedése s földjük elaprózódása kikerülhetetlenül vonta lefelé. Személyes szabadságukat megtartották, de fokról-fokra sülyedtek a társadalom lejtőjén. így történt, hogy azok a kifejezések, amelyekkel az újkor elején még jobbmódú, olykor jobbágytartó kisbirtokosokat illettek, — például megiaç — legújabbán, a XIX. században már egészen alacsonyrendű, szolgálai értelmet nyertek. A razeç-falvak nem mindenütt őrizték meg tisztaságukat, népük a sülyedés során földesúri elemekkel, kalákás jobbágyokkal keveredett.

A társadalmi nehézkedésnek e kegyetlen törvénye alól csak azok az elemek vonhatták ki magukat, akiket valaminő vajdai szolgálat, különleges kapcsolaton alapuló kiváltságolás tartott a felszínen. Már a legkorábbi időktől kezdve, mindig akadtak olyanok, akik az uralkodó szolgálata révén emelkedtek ki a tömegből. A «fejedelmi szolgák», az udvari tisztségek viselői a XV. században a társadalom csúcsára kerültek, s az ő ivadékaikból alakult ki az újkor félelmes erejű nagybirtokos bojársága. A XV. századi moldvai vajdák «vitézi» kíséretének tagjai már egységes csoportot alkottak s mint a vajda szolgálattévői, előkelő helyzetbe jutottak. Később, amikor a magyar udvar hatása meggyöngült, a vitézek eltűntek, fejlődésük más irányt vett. A XVI. században azonban jíljiarcos elemek bontakoztak ki a közszabadosok lesüllyedő tömegéből. Curteni, cerveni, roşi, dorobanⁱ néven a vajdának tartoztak katonai szolgálatot teljesíteni, de már nem emelkedtek olyan magasra, mint vitézi elődeik. Jóval többen is voltak, s az országban szétszórva, szabadon éltek kicsiny birtokaikon. Életszintjük alacsony, csak katonai szolgálatuk, illetőleg a vajdával való kapcsolatuk óvta meg őket a lesüllyedéstől, éppenúgy, amint egyéb szolgálattévő elemeket, határőröket, fejedelmi vadászokat, plájásokat, akik speciális megbízatásuk révén egészen a legújabb időkig megőrizték szabadságukat, noha valójában paraszti sorban éltek,

A közigazgatás rendjének, a hivatalok szerkezetének osztódása során állt elő egy sajátos csoport olyan kiváltságos elemekből, akik valamelyik főtiszt alá besorozva katonáskodtak, egyben azonban hivatali teendőiből is átvállaltak egy részt. Főnökeik címének kicsinyítő képzős alakjával nevezték őket (vornic—vornicel, paharnic—paharnicel, stb.), illetőleg egységesen slujitoroknak, vagyis vezetőik, a főtisztek «fejedelmi szolgálta» nevének megfelelően: szolgálattévőknek. Néhol külön falvakban tömörültek, s háborúban «zászlók» és «csaták» szerint elosztva, hivatali főnökük vezetésével vonultak a vajda seregébe. Szolgálataik fejében különféle könnyítéseket, mentességet élvez-

A románság bevándorlása Erdélybe a XIII—XIV. században.

A társadalmi nehézkedésnek e kegyetlen törvénye alól csak azok az elemek vonhatták ki magukat, akiket valamiféle vajdai szolgálat, különleges kapcsolaton alapuló Jriváltságolás tartott a felszínen. Már a legkorábbi időktől kezdve, mindig akadtak olyanok, akik az uralkodó szolgálata révén emelkedtek ki a tömegből. A «fejedelmi szolgák», az udvari tisztségek viselői a XV. században a társadalom csúcsára kerültek, s az ő ivadékaikból alakult ki az újkor félelmes erejű nagybirtokos bojársága. A XV. századi moldvai vajdák «vitézi» kíséretének tagjai már egységes csoportot alkottak s mint a vajda szolgálattelvői, előkelő helyzetbe jutottak. Később, amikor a magyar udvar hatása meggyöngült, a vitézek eltűntek, fejlődésük más irányt vett. A XVI. században azonban Jjjiarcos elamek bontakoztak ki a közszabadok lesüllyedő tömegéből. Curteni, cerveni, roși, dorobanⁱ néven a vajdának tartoztak katonai szolgálatot teljesíteni, de már nem emelkedtek olyan magasra, mint vitézi elődeik. Jóval többen is voltak, s az országban szétszórva, szabadon éltek kicsiny birtokaikon. Életszintjük alacsony, csak katonai szolgálatuk, illetőleg a vajdával való kapcsolatuk óvta meg őket a lesüllyedéstől, éppenúgy, amint egyéb szolgálattelvő elemeket, határőröket, fejedelmi vadászokat, plájásokat, akik speciális megbízatásuk révén egészen a legújabb időkig megőrizték szabadságukat, noha valójában paraszti sorban éltek.

A közigazgatás rendjének, a hivatalok szerkezetének osztódása során állt elő egy sajátos csoport olyan kiváltságos elemekből, akik valamelyik főtiszt alá besorozva katonáskodtak, egyben azonban hivatali teendőiből is átvállaltak egy részt. Főnökeik címének kicsinyítő képzős alakjával nevezték őket (vornic—vornicel, paharnic—päharnieel, stb.), illetőleg egységesen slujitoroknak, vagyis vezetőik, a főtisztek «fejedelmi szolgálata» nevének megfelelően: szolgálattelvőknek. Néhol külön falvakban tömörültek, s háborúban «zászlók» és «csaták» szerint elosztva, hivatali főnökük vezetésével vonultak a vajda seregébe. Szolgálataik fejében különféle könnyítéseket, mentességet élvez-

tek, s az újkori társadalom szervezetében eléggé tekintélyes helyet foglaltak el. Az ő kezükben volt a közigazgatás, a helyi alakulatok ellenőrzése. A törökkori adók egyre súlyosabb nyomásának következtében aztán a slujitorok hivatali munkája is jellegzetes szintet kapott: főleg adószedésben, illetőleg ezzel kapcsolatos ellenőrző működésben nyilvánult, mint ahogy különben a vajdaságok benső életének egész elrendezése egy nagy cél, az adóztatás körül csoportosult. Később a szolgálattelvők úgy elszaporodtak, hogy valósággal fojtogatták a társadalmat. A XVIII. század elején erélyes intézkedésekkel csökkenték számukat, főleg azért, mert ekkor a fanarióta vajdák görög környezete már fejlettebb adó- és hivatalrendet kezdett megvalósítani.

Látjuk, hogy az újkor elején a központi szervezés messzenyúló szálakkal fonta át a román életet. A társadalom archaikus formái lassankint európaias osztódásnak indultak. E folyamat sok kezdeti vonása, a telepestársadalom kibontakozása, első rétegzése, sőt némely későbbi jelenség is, így a jobbágység kialakulása középeurópai gyökerekre mutat. Azonban a későbbi fejlődés egyre jobban közeledik a bizánci-balkáni élet formáihoz. A középeurópai nyomokon nem alakult középeurópai társadalom, a fejlődés gyökeresen elhajolt attól a vonaltól, amelyen a középkori magyar hatás elindította. A központi szervezés, amely a slujitorokon át egyetlen hatalmas adópréssé sűrítette a román társadalom erőit, túlságosan nyersen és korán, kiforratlan állapotban ragadta meg a kibontakozó formákat, s valamiképpen megakasztotta a szilárd, nyugatias értelemben vett rétegek képződését. A román társadalom egyszintű elemei sohasem tudtak renddé izmosodni. A nép adózók és adóztatok, urak és szolgák csoportjára szakadt, s a fejlődés nem tudta kitölteni e nyers kategóriák éles, merev közeit. Nem alakultak középrétegek, mint nyugaton és nálunk, s a legújabb évek mohó nyugatiasodása, sietősen elnagyolt átképzése csak növelte a szakadékokat a román társadalom életében: azokat a mély, erős alapokat, amelyeket a Nyugat és Középeurópa

társadalmában évszázadok finom, szakszerű osztódása teremtett meg, itt nem pótolta semmi. Ezért van, hogy a román élet ma is, sok felszínes nyugati átvétel ellenére, Európa keletéhez tartozik.

Nemzeti műveltség és idegen elnyomás.

A román társadalom szerkezetének éles elhajlása balkáni irányba szorosan összefügg azzal a politikai hanyatlással, amelyet a XVI. századi vajdaságok állami életében megfigyelhettünk. Végső' fokon egy forrásból fakadt mindkét vonás: abból az egyre súlyosbodó nyomásból, amelyet a törökség a Dunatáj életére gyakorolt. Az államélet elsorvadt alatta, a művelődést elöntötték a szláv elemek, amelyek a középkor végén, menekülőben a szülőföldjükre nehezedő elnyomás alól, a vajdaságok földjén reméltek új hazát. A román élet sok fejlesztő elemet köszönt nekik, de hatásuk alól csak lassan, küzködve tudott kiemelkedni, akkor is csak azért, hogy ismét idegen hatások alá, külső érdekek szolgálatába kerüljön. A XVII. század ennek a nehéz benső küzdelemnek a kora; itt találjuk az önálló román szellem első jegyeit, de szinte kielemezhetetlenül belefonva az idegenek nyomása alatt elfulladás állapotú állam és társadalom fejlődésének komor hátterébe.

A vajdaságok állami léte, bár formailag épségben maradt, valójában semmivé vált. Különálló országnak számítottak a török birodalomban, de csak azért, mert a szultánnak nem volt fontos, hogy megszállja területüket, a vajdákat a nélkül is teljesen a kezében tartotta. A XVI. század kalandos vállalkozásainak kudarcra kiölte a román uralkodókból a politikai mérés maradékát. Céltudatos államvezetésre, megalapozott öncélú cselekvésre különben sem voltak képesek abban a korban, amikor viharos gyorsasággal váltogatták egymást a trónon, a porta hatalmasainak ingatag szeszélye szerint. Bethlen Gábor erdélyi fejedelemségének első tíz évében például hét uralkodó váltotta fel egymást a szomszédos moldvai fejedelemségben.

Egy vajda sem tudhatta, uralma meddig ér. Ha elvesztette, szűkös kegyelemkenyéren élhetett, vagy új összeköttetéseket kellett keresnie a portán, hogy ígéretekkel, vesztegetéssel ismét kegybe jusson és visszakapja méltóságát. Az ilyesmi sem volt ritka, *Mihnea Badul* például tizenkét év alatt ötször volt vajda (háromszor Havaselvén, kétszer Moldvában), és ugyanannyiszor vették el trónját. Ez a folytonos bizonytalanság nagyon megviselte a vajdaságokat, tekintélyüket végkép lejáratta. A trónkövetelők, hogy uralomra jussanak és meg is maradhassanak a vajdaságban, kénytelenek voltak mindenkinek kedvében járni, hízlegéssel, vesztegetéssel, ígéretekkel biztosítani különböző 'külső' hatalmasságok jóindulatát: «hajlongani a porta, a lengyelek, a tatárok, velenceiek, angolok és franciák előtt», hogy a portai előkelők, vagy az idegen hatalmak befolyásos követségeinek támogatásával elnyerhessék a szultánok mindenható kegyét. S ez még a jobbik rész, de ekkor már pénzen vesztegették a vajdaságokat: majdnemhogy az nyerte el, aki többet fizetett értük. Az előzmények után mindez természetes, de azért megérthetjük egy multszázadi történész és nagy román hazafi, Xenopol kifakadását: «E lesüllyedt, gyalázatos kor az ember arcába kergeti a vért».

Hovatovább idegenek vették kezükbe a vajdaságok politikai életének irányítását. A vajdák árnyékuralkodóvá lettek, kénytelenek voltak ügyvivőket tartani a portán, többnyire befolyásos görög pénzemberek személyében. Ezek vesztegetéssel biztosították megbízóik sorsát, viszont teljesen kezükben tartották őket. Elárasztották a vajdák udvarát a maguk kalmárnépségével, s az ország pénzügyi vezetését fokozatosan megkaparintották. Végeredményül a vajdaságok agyonhajszott népe már akkor idegeneknek adózott, amikor még saját törzséből való fejedelmek uralkodtak, azaz inkább csak próbáltak uralkodni rajta.

Az állam tekintélyének lesüllyedését a külső hatalmak egyre követelőbb fellépése, és sorozatos területi veszteségek jelzik. A lengyelek hűbérigénye már teljesen névlegessé vált, a román földet török területnek tekintették,

s csak a török háborúkkal, határvillongásokkal kapcsolatban mutatkoztak rajta fegyveresen, de akkor is inkább csak a határon, a lengyel erődök biztonságos védelmi övezetében. Benső viszálykodásaik jobban lekötötték őket, semhogy a régi súllyal szólhattak volna a vajdaságok benső ügyeibe. Annál többet szerepeltek a lengyei-orosz-török határvidék nyugtalan portyázol, a kozákok örökké békétlen, harcra s prédára éhes népe. A XVI—XVII. században hol törökkel, tatárral csetepatézva, hol meg valamelyik végső elkeseredésében hozzájuk menekült trónigénylőnek érdekében több ízben végigdúlták Moldvát. Megjelenésük mindig zűrzavart keltett, de egyáltalán nem mentesítette a vajdaságokat a török és tatár nyomás alól.

Besszarábia legelőire a XVI. század végén tatár pásztorok szivárogtak. A délorosz steppék félelmes urai, akik a középkori magyar hegemonia alatt kiszorultak az Alduna vidékéről, most felújították ottani érdekeiket, s mind erősebb nyomást gyakoroltak a gyengülő, ellenállásra képtelen vajdaságokra. A török helyőrségek jóindulatú támogatásával egyre jobban befészkeltek magukat a rájaterület szélein, a vajdákat adófizetésre bírták, a szomszédos román falvak népét zsarolták, szolgálmányokra kényszerítették. Mindegyre beavatkoztak a vajdasági trónzavarokba, folyton többet követeltek. A XVII. század elején állandó szállásterületükké alakították a keleti pusztákat, s leszakították a vajdaságok testéről. Vezérük, Gantemir olyan erősnek érezte magát, hogy elszakadt a krími kánságtól, s külön tatár országot alakított a román vajdaságoktól elharácsolts földön. A szultántól pasai rangot kapott, s rábízta «a partvidék helytartóságát». Később kegyvesztetté vált, lefejezték s népét visszaszorították. De a XVII. század derekán ismét csak visszaszivárgott a tatárság, s bár Cantemir-kori politikai súlyát többé nem nyerte vissza, a keleti legelőterületeket továbbra is birtokában tartotta.

Megcsonkult és meggyengült országukban, izgága népségektől, ellenségektől körülvéve, teljes bizonytalanságban uralkodtak a XVII. század első felének vajdái, már amennyire egyáltalán uralomnak nevezhetjük azt a szűkre-

szabott tevékenységet, amelyet a török erődök vezetőinek megfigyelése alatt, nyugtalan szomszédokkal civakodva végezhettek. A rájaterület szélén előretolt török erődök vigyázták a lengyelek és kozákok mozgólódásait; ilyen körülmények közt a vajdák nem is gondolhattak ellenkezésre. Politikai működésüket a rájaságok török vezetői irányították, sőt ők maguk is a szultán katonáinak számítottak: kinevezésükkor egyéb jelvények közt janicsártiszti köpenyt kaptak a portán, s valóban a török hadjáratokba elég gyakran kellett segédcapatokat küldeniük. Alárendeltségük egyre teljesebben kiütközött. Trónjukat a szultán megbízásából, az ő kiküldöttként foglalták el, s rövid időközönként Konstantinápolyba kellett utazniok, hogy személyesen vigyék el az adót és ajándékaikat, egyben pedig számot adjanak országlásukról. Ha valami gyanú vagy kifogás merült fel ellenük, a megszokott időn kívül is a portára rendelték őket, vizsgálatot tartottak s az ilyesmit ritkán sikerült baj nélkül megúszniuk. Az olyan vajdát, akinek uralkodói működését valamilyen okból nem találták kielégítőnek a porta urai, egyszerűen letették, utódját pedig a bő választékban rendelkezésre álló vetélytársak közül, valamelyik török vagy görög hatalmasság ajánlására a szultán nevezte ki, hogy török zászló alatt, török csapatok és görög kalmárok kíséretében vonuljon országába. Tiltakozás nem volt, nem lehetett. A török nyomás ellenállhatatlannak látszott, hintapolitikára nem volt többé alkalom. A trónkövetelők örökös háborúskodása is megszűnt, hiszen mindnyájan tudták, hogy hiába keresik fel a lengyel vagy a magyar udvart, eredményt csak a portán érhetnek el. Oda tódultak, ott igyekeztek kapcsolatokat gyűjteni, s rábízván magukat hitelezőik pártfogására, türelemmel várakoztak, amíg a szultán kegye egyszer rájuk mosolygott.

Önálló akciókról többé szó sem lehetett. Megtört az ellenállás, s az előző kor feszült nyugtalanóságát a XVII. századi vajdaságokban viszonylagos rend váltotta fel. Azonban ez állami létükben nem haladást jelent, a rend látszólagos, a nyugalom természetellenes. Nem a fejlődés benső kiegyensúlyozódását jelenti, hanem egyszerűen csak

azt, hogy az elnyomás egyre fokozódott s a mozgási lehetőség kül- és belpolitikai értelemben egyaránt erősen korlátozódott. A vajdák nem tudták megtörni országukban az ellenzékét, de amíg a portán kegyben álltak, bojárjaik nem fordulhattak máshoz, legalább a siker reményével nem. A török csapat, amelyet a vajdák Konstantinápolyban kaptak kíséretül, kicsiny volt, de mégis a szultán végtelen hatalmát érzékeltette. Ahhoz pedig, hogy ez ellen lázadjon, a legnyakasabb ellenzéki úrnak sem lehetett kedve. Így lassan-lassan háttérbe szorultak, helyüket kénytelenek voltak átengedni azoknak az új nagyságoknak, akik a vajdák konstantinápolyi összeköttetései révén jutottak be az országba, eleinte kisebb számban, később mind többen és többen, míg végül kezükbe kerítve a pénzügyek s a gazdasági élet vezetését, nagyhatalommá nőttek, s egyre gyakrabban kaptak helyet az országos főtisztek, a tanácsurak sorában is.

Konstantinápolyi pénzemberek, illetőleg megbízottaik már a XVI. század végén szép számmal szerepeltek a vajdaságokban. Az uralkodók már csak azért is rájuk szorultak, mert trónjuk a portai hatalmasságok jóindulatától, ez viszont végső fokon a konstantinápolyi pénzemberek erszényétől függött. Kénytelenek voltak kedvezni az idegeneknek s ezt annyival szívesebben tették, mert támogatót találtak bennünk anyagi erőforrásaik teljesebb, célszerűbb kihasználására és országuk bojári ellenzékének megfékezésére. A bevándorlók lassan kezükbe kerítették a pénzforrásokat, elsősorban az adóbehajtással kapcsolatos, jövedelmező hivatalokat. Moldvában *Áron* vajda (1592—1595) idejében, a XVI. század végén «a főtisztviselők idegenek, főleg pimasz görögök», írja egy császári ügynök, Marini, aki személyes tapasztalatból ismerhette a vajdaságok viszonyait, hiszen raguzai létére maga is ott élt, sőt belekerült a havaselvi divánba, *Mihnea* vajda (1577—1583, 1585—1591) tanácsába, később pedig elvesztvén tanácsosi rangját, hatalmas üzletekkel busásan kárpótolta magát.

A vajdák idegen összeköttetések segítségével háttérbe szorították a hatalmaskodó bojárcsaládokat, de közben

pusztító siserahadat bocsátottak országukra. A hatalomra jutott idegenek jobban zsarolták a népet, mint addigi urai. A régi nagycsaládokat letörték, kiszorították a jövedelmező állásokból. Ezek természetesen összefogtak ellenük, s bár éppen ők ingatták meg a hagyományok rendjét, amikor a központi hatalom csorbítására törekedtek, most a hagyományok, a régi jó világ védőiként léptek fel a betolakodók ellen. Az idegen- és főleg göröggyűlölet hulláma időről-időre végigsöpört a vajdaságokon. Összeesküvések ütötték fel a fejüket a bojárok között. Ha kiderültek, az uralmon levők irgalmatlanul kiirtották a lázadókat, s legközelebb egy-két ősrégi nagyúri családdal kevesebbet kellett megfélemezniük. De máskor jobban sikerült az összeesküvés, átmeneti válságok, palotaforradalmak törtek ki s egyik-másik vajda kénytelen volt «szakítani» barátaival, intézkedéseket hozni az országot elárasztó, kizsákmányoló idegenek ellen; azonban az ilyesmi nem volt őszinte és nem lehetett tartós eredménye. A baj gyökere magában a konstantinápolyi rendszerben volt, amely a vajdák és országaik sorsát egy-két idegen pénzember hiteléhez kötötte. Minthogy ez nem változott, a vajdaságokat minden idegenellenes intézkedés ellenére, egy-két éves pihenő után újult erővel öntötte el az idegenek áradata. A gyors trónváltozások, átmeneti uralmak csak súlyosbították a helyzetet: minden pénzember azon igyekezett, hogy tőkájének kamatait minél hamarabb kisajtolja az ország testéből.

Nemcsak a bojárok, de Erdély fejedelmei sem nézték jó szemmel az idegenek térfoglalását. Őket az érintette kellemtelenül, hogy a szomszédos országok egy kizsákmányoló rendszer gúzskötelésében napról-napra súlyosabb válságba kerülnek, s így úgyszólván állandó benső bizonytalanság kútforrásává válnak. Erdély urainak megvoltak a maguk céljai a vajdaságokkal. Legjobbjaik messzemenő terveket forgattak fejükben, Bethlen Gábor és Rákóczi György például a lengyel koronára pályázott, s ebben nagy előnyt jelentett volna, ha a vajdaságok támogatását biztosítják. Egy új Dácia körvonala villant eléjük, erdélyi protestáns vezetés alatt. A fejedelmek helyzete igen kényes volt, nem

léphettek fel erőszakkal, inkább óvatos diplomáciával dolgoztak. Bethlen okosan egyensúlyozva kis országát a török és a német nagyhatalom között, arra is módot talált, hogy többször beavatkozzék a két vajdaság ügyeibe; elhamarkodott előde, Báthory Gábor felvette a Havaselve fejedelmé címet is, ez azonban sem a töröknek, sem a németnek nem tetszett. Bethlen sokkal elővigyázatosabban járt elj, fennhatóságot, formai alárendelést sohasem követelt, s éppen ezért gyakran sikerült elérnie, hogy a szultán az ő elgondolását valósította meg a vajdai szék betöltése körül. Azonban mielőtt ebből a diplomáciai bevezetésből *bármilyen kézzelfoghatóan kibontakozhatott volna, Bethlent* elragadta a halál. Utóda I. Rákóczi György az ő nyomán haladt, de kevesebb ügyességgel; végül II. Rákóczi György elhamarkodott lengyel hadjárata Erdélyt is bizonytalan helyzetbe taszította, és végleg megfosztotta attól a tekintélyes szereptől, amit a dunavidéki politikában játszani kezdett.

Bár az erdélyi befolyás nem volt tartós, mégis kedvezett a vajdaságok belpolitikai rendjének. A század derekán némileg engedett a feszültség, kevesebbet változtak a vajdák, s köztük két kiemelkedő egyéniség került a *trůnrarr'Lupu Vazul* (1634—1653), illetve *Baszaráb Máté* (1632—1654). E bölcs uralkodóknak átmenetileg sikerült kiegyenlíteni országuk előkelőinek s a bevándorolt idegeneknek ellentétét; uralmuk a viszonylagos nyugalom, benső egyensúlyozás, rendezés kora. Törvénykönyvekkel szabályozták a jognak addig pusztas szokás alapján, szabadon burjánzó világát, s valamelyest megszilárdították a benső rendet. Ez az állapot kedvezett a kulturális fejlődésnek: a szellemi élet fellendült, nyomdákat állítottak fel, könyvek és kéziratok láttak napvilágot, jelül a művelődés új virágzásának. Lupu Vazul és Máté korának s az utánuk következő éveknek szellemi életét érdekes megfigyelni, a román művelődés új fordulata mutatkozik itt. Az irodalom termékeiben utoljára lobban fel a szláv kultúra, de már egy újabb idegen elemmel, a görög hatással keveredve. S idegen nyomokon, a szláv hagyományok süllyedő talaján, s egy-két vékonykán szivárgó közép-

európai elemtől megtermékenyítve, ekkor bontakozik ki a románság saját nyelvű, egyéni műveltségének első zsongéja is.

A szláv műveltség, amely a XVI. századi vajdaságokban oly szép virágba szökkent, a XVII. században fokozatosan elsenyvedt. Életerejé megcsappant, teret kellett engednie a népi mélységekből felkívánczó új elemeknek. Az oklevelek írásán tisztán látjuk ezt; a szlavón formák már előbb megmerevedtek, elvesztették élettéljességüket, viszont egyre több román nyelvi alak keveredett közéjük, eleinte inkább csak a nevekben, később szavakban, mondatföredékekben is, végül pedig már csak az oklevél formális, merev részeit írták szlávul a hagyományos mód szerint, a lényegét, a tartalmi részeket románul, a nép nyelvén szövegezték. Olyanformán bontakozott ki ez a nemzeti nyelvű írástudás, mint nálunk az újkor elején latin nyomokon. Nyers és pallérozatlan írásforma, durva, csiszolatlan nyelvkészség volt első eredménye, amelyet még nehéz volt irodalmi célokra hajlítgatni. Erre az első lökést bizonyára az erdélyi protestáns térítésekkel kapcsolatos románnyelvű írásművek adták.

Erdély fejedelmei gondot viseltek az országukbeli románok művelődésére. Éimaradtságukon azzal próbáltak segíteni, hogy anyanyelvükön készült zsoitároskönyveket, bibliafordításokat adtak tanulmányzó vezetőik kezébe. Ezzel persze a református hitre édesgették őket, de egyben irányt mutattak, lehetőséget adtak a román nyelv irodalmi kifejlesztésére. A protestáns akció hatása átnyúlt a Kárpátokon, s meglehetősen nagy vihart támasztott a keleti egyház világában. Hitviták, vallástételek követték s az egyházi irodalom lendületet kapott. Valláselméleti téren a hatás nem bizonyult valami jelentősnek, a protestáns elemek nem vertek mélyebb gyökeret a Kelet ortodox szellemében. Annál fontosabb maga a vita, amit felidéztek, mert ez adta az indítékot a románnyelvű egyházi irodalom kezdetéhez. A protestáns hatás ellensúlyozására olykor az ortodoxok is kénytelenek voltak a nép nyelvén, románul fogni tételeik védelmébe. A XVII. században egymásután több hitvitázó irat jelent meg, s a románság nyelve ezek-

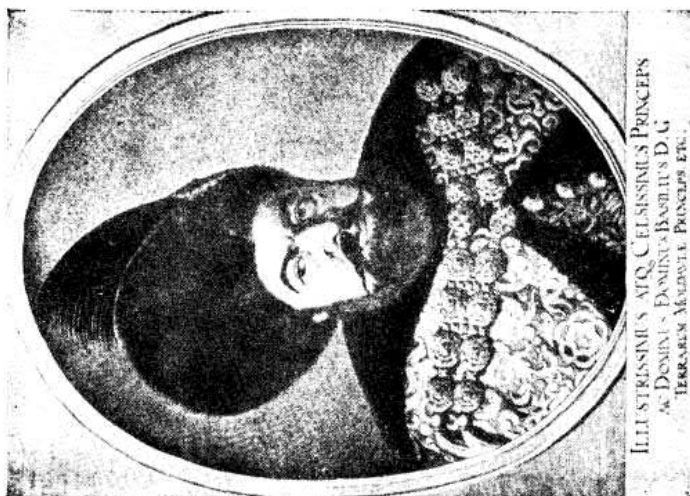
Vitéz Mihály havaselvi vajda.
Frans Francken Heródeest ábrázoló képén. Madrid, Prado.

Brâncoveanu Konstantin havaselvi vajda.
Alessandro a Via metszete.

Basarab Máté havaselvi vajda.
 Marco Boschini metszete.

Lupu Vazul moldvai vajda.
 XVII. századi metszet.

nek a vitáknak edző tűzében kezdett kifinomulni, irodalmi célokra alkalmassá válni.

Még mélyebbre nyúlt a népi nyelv kincsébe a nemzeti irodalom másik gyökere, a XVII. századi román történetírás. Részből még ezt is szerzetesek fordították, másolgatták, de éppen legkiválóbb, egyéni értékű képviselői világiak voltak s nem a kolostorok egyházi iratainak merev formanyelvén, hanem népük ízes, erőteljes szavai-val fejezték ki gondolataikat. Nem is annyira krónikát írnak, mint inkább gestát, saját korukról pedig emlékiratot; előadásuk szélesen, szabadon és ami fő, román nyelven folyik. Különösen kiemelkedik közülük a nagy moldvai triász, *Ureche György*, *Costin Miron* és az utóbbinak fia, *Costin Miklós*. Működésük átfogja az egész XVII. századot: Ureche még az előző század végén született, Costin Miklós pedig már a következőben halt meg. Mindhárman előkelő urak, nagy bojárok voltak, a vajdák udvarában fő tisztségeket viseltek s közvetlen közelből szemlélhették az országos eseményeket. Munkáik szélesebb látókörét részben ez is megmagyarázza, de írásaik mélysége máshonnan ered: külföla^^Jei^s'megismérkeffiel a közép európai irodalom eredményeivel. Ismereteiket meg tudták gyökereztetni a hazai élet durvább talajában, a régi, másirányú művelődés idegen levegőjében. Benső vívódásuk, a környezet s az új szempontok ellentéte meglátszik írásaikon, de csak növeli alkotásuk értékét. Ureche elsőnek írta meg Moldova történetét román nyelven. A Costinok már több nagy művet hagytak hátra, történelmi könyveket, emlékiratokat vegyesen, sőt Miron költészettel is foglalkozott, írt egy elméleti munkát a román verselésről s több verset latin, lengyel és román nyelven.

A román szellem ez első úttörőivel kibontakozott az idegen műveltségek gyámsága alól, és jelentékeny alkotásokkal adta tanújelét nagykorúságának. Ugyanakkor azonban a vajdaságok gazdasági és társadalmi életét még mindig, sőt egyre erősebben nyomták az idegenek. A század nagy törvényalkotói, Baszaráb Máté és Lupu Vazul, akiket a románság «nemzeti» uralkodóinak tekint, átmenetileg tud-

ták csak áthidalni népük s az idegenek érintkezésének nehézségeit, s a görög befolyás alól maguk sem tudtak, nem is akartak szabadulni. Konstantinápolyban kénytelenek voltak görög ügyvivőt tartani, sőt közvetlen környezetükben, udvaruk előkelői közt is akadtak görögök: hogy csak néhányat említsünk, Máté postemik-ja és főtanácsosa, Cantacuzino Konstantin volt, Vazul nagyjai közt pedig előkelő helyen állt Rosetti Sándor, s a kereskedőből lett kincstartó, Ursachi. Utódaik aztán egyre erősebb görög befolyás alá kerültek, tisztjeik, sőt legtöbbször feleségük, rokonaik is görögök lévén, lassanként maguk is elgörögösödtek: az idegenek nyelvén beszéltek, az ő mintájukra írtak és gondolkoztak. Végül pedig odáig romlott a helyzet, hogy az idegenek maguk emeltek szemet a trónra. Konstantinápolyi kalandorok már a XVII. század elején megpróbálkoztak ilyesmivel s köztük például Gratiani, a horvát eredetű szerencselovag, aki a szultáni udvarban eleinte a parosi hercegségre pályázott, 1619-ben vajdaságot kapott. A század második felében előtérbe nyomultak a konstantinápolyi görög pénzemberek: az albán eredetű, de elgörögösödött Ghicák, a görög Cantacuzinok, a Eosettik, Dukasok családja egyre nagyobb befolyásra tett szert a vajdaságban, a vajdák csak az ő támogatásukkal maradhattak uralmon s végül egyszerűen közülük kerültek ki. Az országot elöntő idegen áradat ellen a század végén ismét mutatkozott valamelyes visszahatás, Cantacuzino Serbán (1678—1688) és *Brâncoveanu Konstantin* (1688—1714) alatt valóban némi javulás észlelhető, de lényeges változás ekkor sem történt: a XVII—XVIII. század fordulóján mindkét vajdaság életében az újonnan beszivárgott idegen, főleg görög eredetű családok voltak az urak. Virágzásuk kora a következő század, az a fényben és árnyban, de különösen az utóbbiban gazdag s a románok előtt ma is gyűlöletes idő, amelyet e családok eredőhelyéről, a konstantinápolyi Fanar-negyedről a fanarióták koraként emlegetnek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az erdélyi románok a XV. és XVI. században.

Az erdélyi fejedelemség társadalmi tényezői és a románság.

Az erdélyi fejedelemség külső nyomásra, a Magyarország feldaraboló török politikai akarat folytán és részben az ellene való védekezés megszervezéseként jött létre. A XVI—XVII. századbeli erdélyi állam megalkotásában a döntő szót Szolimán szultán mondta ki, aki 1541-ben a szászföldi Nagyselyken országgyűlésre gyűlt három erdélyi nemzetnek megüzenni a maga akaratát: «Hatalmaságom értesült a Majlát és Balassa Imre által támasztott zavarokról. Hatalmam teljéből adtam az országot János király fiának s nem tűröm, hogy határozatom ellen történjék valami». A Majlát István és Balassa által okozott zavar arra irányuló törekvés volt, hogy az országrész a kettős királyság megszűntével, Zápolyai János halála után, a megmaradt egyedüli király hatalma alá térjen vissza. A lelkekben nem élt külön erdélyi állam képe, nem volt külön erdélyi állam megvalósítására törő politikai akarat. Csupán a hódító török politika érdeke volt, hogy ne engedje integrálódni egykori hatalmas ellenfelét, a Buda elfoglalásával három részre osztott Magyarországot. Erdély politikai különállásához, mint Szolimán találmányához, oly híven ragaszkodott a török külpolitika, hogy amikor Bethlen Gábor 1620-ban meghódítja az egész királyi országrészt s a kezében volt már a szűnt korona, a lehetőség a magyarság politikai egységének keletről való helyreállítására, a török külpolitika így fogalmazza meg magatartását e kérdésben: «Bethlen Gábor, ha Isten adja, legyen magyarországi koronás király bátor, de Erdélyt

mi Magyarországhoz soha nem engedjük, hogy bírja; mert Erdély Szolimán találmánya és sajátja az hatalmas császárnak, mi olyan tökéletesen nem bízhatunk azután Magyarországhoz, mint Erdélyhez s nem hagyjuk mi másnak a miénket». Az erdélyi politika irányítói Fráter Györgytől Báthory Zsigmondig, sőt Bocskay Istvánig minden alkalmat megragadnak, hogy Erdély politikai önállóságát feladják és visszatérítsék a keleti földet és népeit a magyar királyság egységébe. S hogy ez a törekvés nemcsak a vezetőkben élt, hanem az akkori erdélyi társadalom széles rétegeiben, azt híven mutatta Báthory Zsigmond 1595. évi hadjárata a török ellen, melybe mind a három nemzet nagy lelkesedéssel, anyagi és katonai ereje megfeszítésével kapcsolódott be.

Az erdélyi fejedelemség e kényszerű önállósága a török politika magyarellenessége és a nyugati német politikának magyar szempontból való megbízhatatlansága hatásként jött létre. Ezt az erdélyi történet kritikai vizsgálatából származó tanulságot jól szem előtt kell tartanunk, amikor az erdélyi fejedelemséget alkotó társadalmi tényezőket vesszük vizsgálat alá.

E társadalmi tényezők Erdély nemzetei: a magyarok, székelyek és szászok autonóm közületei voltak. Nem faji, nyelvi, nemzeti különbségeik alapján szerveződtek külön testületekké, hanem a középkori magyar királyságból hozták magukkal külön birtoklási, jogi, igazságszolgáltatási különbségekből összetevődő rendiségüket. Erdély első rendje, a *natio hungarica* tulajdonképpen a Középerdély vidékein kialakult hét vármegye nemesi testületével, az *universitas nobilium*-mal azonos, melynek tagjai eredetükben nem mind magyar fajúak voltak, hanem hozzájuk tartoztak Hunyad megyében mintegy 60 román kenézségből nemességre emelkedett család tagjai is, Krassószőrényben pedig a török elleni XV. századi harcokban privilégiumot kapott nyolc román kerület nemessége is ugyanennek a rendnek kiváltságait élvezte. A hét megye nemesi társadalma alkotta az erdélyi fejedelemség tulajdonképpeni politikai támaszát. Középerdély nemesei,

különösképp a főurak — vagy ahogyan akkor nevezték — a «tanácsi renden» levők, találtak elsősorban alkalmat felemelkedésre az önálló politikai élet keneteiben, ők állottak legközelebb a többnyire partiumbeli (Zaránd, Bihar, Kraszna, Középszolnok, Szatmár, Márámaros, Szabolcs, Ugocsa, Bereg), hatalmas családi vagyonú, erdélyi fejedelmekhez és a partiumbeli urakkal együtt leginkább ők tudták átlátni e kényszerűségből, külső nyomásra létrejött, de rendeltetésszerű politikai formáció, az erdélyi fejedelemség szükségességét és követendő politikáját. Mindenesetre alkalmasabbak voltak erre, mint a partikuláris szemléletű székelység vagy az Erdélynek három vajdaságra bontását több alkalommal megpróbáló szászság.

A második társadalomalkotó tényezőnek, a *székelységnek* társadalmi helyzetét az határozza meg a tejedelmi kor küszöbén, hogy mint a keleti végek állandóan katonáskodó népe, nem ment át azon a fejlődésen, mely a magyar társadalom középerdélyi és Erdélyen kívüli részében a XIII. század végére már le is zárult. Ez a társadalmi folyamat abban állott, hogy megszüntette az ősi nemzetségek leszármazottainak közös birtoklását, a királyi ispánok, nemzetségfők nagy birtokokat szereztek, a várbirtokokból a nemzetségek egyes tagjaiból kialakult a birtokos ármális nemesség, a későbbi vármegye alapja, a nemzetségek szegényebb része, a várszolgák és a felszabadult rabszolgák rétege pedig költözködési jogát is csak részben és bizonyos időkben birtokló, földhöz kötött jobbágyréteggé lett. Ennek a társadalmi folyamatnak a sodrába került a románság is, előkelőbb elemei (vajdák és kenézek egy része) nemesek lettek, a többség pedig a jobbágyok sorába került. A székelységben ez a folyamat csak későn indult meg, de már a XV. század folyamán feltűnnek a «fejekötött székelyek», akik talán a hadiszolgálat elől való menekülésért, talán nyomorúságuk okából, egy-egy főember alá adják magukat, földhöz kötött jobbágyokká lesznek. A XV. század végén, Báthory István vajda, semmi ősi jogot el nem ismerve, szabad székelyeket

várszolgálatra kényszerített, székely birtokokat pedig familiárisainak adományozott. A XVI. századra már erdélyi főnemesek és székely főemberek állandó gyakorlattá tették e jogfosztásokat s a társadalmi forrongásban, állandó izgatott légkörben élő székelységnek ráadásul az önállóan berendezkedő erdélyi fejedelemség alkotó tényezőjeként új terheket is kellett vállalnia. A fejedelemség első idejének sok hadviselése főként a székelyek hadi erejét vette igénybe. Az államháztartáshoz és török adóhoz a székelyeknek is hozzá kell járulniuk. Az elkeseredett székelység 1562-ben fegyvert fogott. János Zsigmond fejedelem vezérei azonban megverték a lázadók egyrészét, másrésze önként kiszolgáltatta vezéreit és hazavonult. Az 1562-i segesvári országgyűlés megtorlásként a közszékelyek egész rétegét, mintegy 40,000 embert jobbaggyá tett.

A harmadik náció, a *szászság*, hasonlóképpen mint zárt társadalmi egység illeszkedik be az erdélyi fejedelemség politikai egységébe. A fejedelemség megszületésekor a szászság közjogi és közigazgatási egysége már kialakult. Az Andreanum kiváltságait, melyek eredetileg csak a Szeben vezetése alatt álló hét széknek szóltak, már Mátyás király kiterjesztette az egész szászságra. így e kiváltság sáncai között helyezkedtek el a meggyesi és nagyselyki Kétszék, Brassó és Beszterce vidéke is. 1583-ban alkották meg a szászság autonóm jogait, a kialakult önkormányzatot kodifikáló törvénykönyvet, melyet Báthory István lengyel király erdélyi fejedelmi hatáskörében, még abban az évben szentesített. A törvénykönyv szerint az «Univiersitas Saxonum», mint egyetlen nemzeti szervezet, egyesítette és képviselte Erdély 60,000 főnyi szászságát. A szászság szervezetében és életében ez időszak alatt a városok jutnak vezető szerephez, mintegy maguk alá rendelve a vidéket, melynek székei számára a városi bírói hatóság fellebbviteli fórumként szerepel. Nemesség vagy főnemesesség nem alakulhatott ki szász földön, mivel a szászság — nehogy immunitását saját vérei semmisítsék meg — nem engedte, hogy szász ember nemeslevelet vagy éppen

házára, földjére nemesítő exempciót fogadjon el. A vezetés így egy nem is nagyszámú, 100—200 családot számláló patricius réteg kezébe ment át. S bár a város élén álló Stadtrichter-t évenként választották, volt olyan városbíró, aki 10—12-szer is viselte ezt a tisztséget.

A magyar, a székely és a szász — a *trés nationes* — Erdély államalkotó társadalmi tényezői a fejedelmi korban. Nem kívánunk itt azzal foglalkozni, hogy e három nemzet, melyek mindegyike a maga öröklött, zárt társadalmi rendjében élt, privilégiumaira féltékenyen Őrködött, hogyan lépte át mégis rendi világának határait, hogyan alkotott közös védekezésre alkalmas politikai szervezetet. Az erdélyi fejedelmeknek, a XVI. és XVII. századi magyar történet legnagyobb magyarjainak, személyes hatalma, államvezető művészete, hadi ereje volt kétségtelenül az erdélyi állam legdöntőbb tényezője s az ő hatásuk és akaratauk teremtett egységet és államot a három szerte-húzó rendi tényezőből. Vizsgálatunk azonban nem a három nemzet uniója és a fejedelmi hatalom alapjai felé fordul, hanem a románokra irányul. Hol voltak a románok Erdély államalkotó nemzetei között? Benne foglaltattak-e valamelyik másik terület rendiségében, vagy olyan negyedik rendet alkottak, melyet a Kápolnán 1438-ban unióra lépett három nemzet kizárt Erdély vezetéséből, vagy pedig az államalkotó rendeken kívül, a földhöz kötött jobbágy életformájában élt-e egész nemzetük?

Saguna püspök, a XIX. századi erdélyi románság nagy vezére, az erdélyi három uniált nemzetet és a négy recipiált vallást — Wesselényi másértelmű hasonlóságát idézve — együttesen a hét főbűnnek nevezte, jelezve ezáltal, hogy történeti felfogása szerint a román nemzet és a görögkeleti vallás is helyet kellett volna, hogy foglaljon a privilegizált testületekben. A választ e vádra a XVI—XVII. századi erdélyi románság életviszonyai adják meg. Eomán és magyar kútfők szerint a korabeli románság szociális állapotáról a következő képet nyerjük: Az országban szerteszét élő románság legnagyobb része jobbágy, mégpedig helyhez nem kötött, nomád, pásztor-

kodó jobbágy, aki földesurának, választott előljárójának vagy a környék várispánjának kezéhez fizeti le a fiscusnak járó adót. Ez az adó nem tized, nem kilenced, nem a «bizonyos rovatai», mint a magyar jobbágyoknál, hanem az állatokból, juhokból járó ötvened, a «quingagesima ovium». Ennek behajtási módját az 1548. évi tordai országgyűlés szabályozta, alapegységül a 25 juh után fizetendő egy juhot és egy bárányt állapítva meg. Ahogyan növekedtek az önálló erdélyi állam szükségletei, olyan mértékben szaporodott a nomád jobbágyság anyagi terhe is s így az 1578-i kolozsvári országgyűlés már elrendeli, hogy azok, akiknek ötvennél több juhuk van, a quingagesimán kívül az országos rovást is hordozzák.

Súlyosabb adóterheket viseltek azok a románok, akik beköltöztek egy-egy faluba, «keresztény» földeket és telkeket foglalva el. Ez új telepések rendszerint megpróbálják a letelepedett élet magasabb szintjét s kényelmét megszerezni, úgy hogy ugyanakkor az ötvenedfizetés boldog állapotában is megmaradjanak, aminek azonban mind a földesurak, mind maguk a fejedelmek is több ízben erélyes rendelkezésekkel vetnek véget.

A jobbágy román nép között éltek a nemességet nem szerzett kenézek, vajdák s a papok, akiknek életszínvonalja nem sokban tért el a jobbágylakosságtól, de azért mégis megkülönböztetett jogállásuk volt. Mind az említett 1548-i, mind az 1578-i kolozsvári végzés külön emlékezik meg a kenézekről és a papokról, felmentve őket mind az ötvened, mind a rovatai fizetése alól. Ellenben más végzések gondoskodnak arról, hogy az ilyen kiváltságosok ne nagyon sokasodjanak el, s hogy egy faluban csak egy kenéz (mintegy falusbíró) s legfeljebb két pap legyen. Vajdákat főképp a Kővár várához kapcsolt, katonai szolgálattal tartozó várjobbágyi, puskás gornyik falvakban találunk, egy-egy vajda gondnokságára 4—8 falu lévén bízva. Ezek a középkori román autonóm szervezetek szórványos maradványai. A vajdák és a kenézek kisebb ügyekben ítéleztek is fajtestvéreik felett.

Külön kell megemlékeznünk a fogarasi bojárokról,

akiknek kiváltságai azokból az időkből származnak, amikor e terület Havaselvéhez tartozott. A XVI. századra e bojári kiváltságok nagyon megnyírbálódtak, várjobbágyi szolgálatot kellett teljesíteniük, sőt az 1561-i kolozsvári diéta őket is kötelezi a hadiadó megfizetésére. Ismét más volt azoknak a román telepeseknek a helyzete, akik a szász városok: Brassó, Szeben, Beszterce külvárosaiban vagy a közeli falvakban laktak s mint küldöncök, szekeresek, tolmácsok, kémek, később mint kereskedők bekapcsolódtak a városok életébe.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a jobbágy és félszabad rétegeken kívül sok teljes jogú nemes ember volt a románok között. Karánsebes, Lúgos környékének, ama bizonyos privilegizált nyolc bánsági kerületnek a nemessége szinte teljes egészében román. E bánsági román nemesség kialakulása és V. Lászlótól nyert privilégiumlevelük (1457) a török elleni harcokkal áll összefüggésben. De ugyanígy harci erények révén sűrűn kaptak nemességet más végvárok körül vitézkedő román vajdák és kenézek is, amint azt már előbb láttuk. Ügy, hogy Fogarasban, Hunyadban, Biharban Mám marosban és Zarándban is, de különösképpen Kővár vidékén nagyszámú román nemességet találunk. A nemességből egyes román urak, ha személyi arravalóságuk megvolt, könnyen emelkedhettek az ország vezetői közé is, elég, ha csak a Zápolyai Jánossal dacoló Majlát Istvánra vagy a magyar ellenreformáció megindítójára, Oláh Miklósrá gondolunk.

Az erdélyi románság e korbeli pontos számáról nincsenek feljegyzéseink. Verancsics Antal szerint a románság számlál annyi tagot, mint a három nemzet bármelyike. A XVI—XVII. századi betelepedések után, melyeket talán a moldvai fejedelmek erdélyi birtokai (Csicsó és Küküllővár) is elősegítettek, Lupu Vazul moldvai vajda 1643-ban a nagyvezérhez írt levelében azt írja, hogy a románság Erdély lakosságának $\frac{1}{3}$ -át teszi ki. A század végén Erdélybe jövő jezsuiták feljegyzései alapján Jancsó Benedek azt mondja, hogy a leopoldi diploma korában, tehát az 1658—62 közötti nagy erdélyi pusztulás és az

azt követő tömeges román bevándorlás után, Erdély lakossága a magyarországi részek nélkül mintegy 500,000 lelket tett ki s ennek a fele volt román.

Erdély románsága tehát számbelileg az országnak jelentős tényezője volt, azonban e korszakban, mely nemcsak Erdélyben, hanem Európában mindenütt a rendiség kora, államalkotó tényezőnek csak a föld és a jogok birtokosait, ahogyan a korabeli erdélyi meghatározás mondotta: a tanácsi rendet, a vitézlő rendet és a polgári rendet tekintették. A románságból, láttuk, éppúgy kerültek fel egyesek a vitézlő és a tanácsi rendbe, mint a magyarok közül, ezek többnyire azonban megtagadták jobbágyvéreikkel való sorsazonosságukat. Amiképpen — nem megbélyegzés ez, hanem a kor jele — megtagadta azt az Erdélyt meghódító Vitéz Mihály vajda is.

Erdély fejedelmeit pedig, kik ez egész százötven év történelmének a tulajdonképpeni nagy összefogó, államirányító és építő erői, román alattvalóikkal szembeni mulasztás miatt vád nem terheli. Román gornyiknak éppenny adtak nemességet, mint székely darabontnak. Az egész román nemzet nevelésére, művelésére, nemzetté és társadalmi tényezővé való formálására kulturális és szociális téren rengeteget tettek. Megindították és minden rendelkezésükre álló eszközzel munkálták az erdélyi román népelem államalkotó társadalmi tényezővé való emelését, s hogy ez az átalakulás nem ment olyan gyorsan, ahogyan azt a fejedelmi politika kívánta volna, azért nem Erdély fejedelmeit vagy a három nemzetet terheli a felelősség.

Az erdélyi románok és a Kárpátokon túli vajdaságok.

Az erdélyi románság XVI—XVII. századi sorsalakulásában fontos tényező volt az erdélyi fejedelemségnek Moldvával és Havaselvével való kapcsolata, jó szomszédi vagy időnkint ellenséges viszonya.

A románokkal szemben követett türelmes erdélyi politika egyházpolitikai és hitbeli alapokon nyugodott, de kialakulásában kétségtelenül része volt az Erdélyt és a

vajdaságokat összekapcsoló gyakori politikai szövetségeknek is.

A XVI. század elején Erdélybe sokszor betörő moldovai vajda, Kares Péter harcai világosan mutatják azokat a kapcsolatokat, melyek a magyar királyság és a román vajdák között fennállottak. B harcias vajda, akiről *úgy* szokott megemlékezni a román történetírás, mint az összes románok egyesítésének egyik előfutáráról, a magyar királyok hűbérese s mozgolódására csak az szolgált okot, hogy a két ellenkirály harcaiban vesz részt: hol János királyt támadja meg Ferdinánd szövetségében, hol a Ferdinánd hívei ellen hadakozik János király szolgálatában. Zápolyai Jánosról maga írja egyik levelében: «János öfelsége, Magyarország királya, a mi legkegyelmesebb urunk». E hűbéri viszonyból származott az az erdélyi románság megerősödése szempontjából nagyjelentőségű tény, hogy Zápolyai János neki adományozta Csicsó, Bálványos, Küküllő várait és Beszterce vidékét.

Bareş Péter vajda északerdélyi birtokain, Réven alakul ki az első, huzamosabb ideig fennálló erdélyi, görög keleti román püspökség. 1523—1561-ig áll fenn ez a püspökség, melyben Moldvából bejött, a vajda által beküldött püspökök kormányozzák a vajda erdélyi birtokain élő román jobbágyság egyházait. Hasonló következménye van *János Petrascu* havaselvi vajda és Izabella királyné politikai összeköttetésének is. Minden valószínűség szerint hálából a vajda segítségéért nevezi ki a királyné *Kristóf* szerzetest algyógyi püspökké. 1557—1570-ig áll fenn ez a püspökség és Délerdély románsága körében tölti be ugyanazt a hivatást, amit északon Rév teljesített.

Végigtekintve a fejedelemségkori románság történelmét, láthatjuk, hogy a vajdaságok Erdélybe átható befolyása az egész időszak alatt egyházi téren nyilvánult meg. A XVI—XVII. századi európai történet elsődlegesen egyháztörténet; a közösségi élet egységeket alkotó kerete az egyház volt, az élet tartalmát, irányát, az egyház tanítása, hitvallása határozta meg. Nemcsak a korszak román történetét, a vajdaságok és az erdélyi románság

életét nem ismerhetjük meg a görög keleti ortodoxia nélkül, de Erdély történelmét sem érthetjük meg, ha azt nem a reformáció és ellenreformáció európai egyháztörténeti összefüggésében szemléljük. A keresztény koalíció XVI. századvégi nagy háborúja a török ellen, mely Mezőkeresztesnél oly szerencsétlen véget ért, missziói hadjárat volt, melyet a kereszténységnek a pogányság elleni önvédelme indított meg és éltetett. A pápai és jezsuita diplomácia fáradzik legtöbbit a koalíció létrehozatalán. Báthory Zsigmond, a buzgó ellenreformációs szellemű erdélyi fejedelem hitbéli meggyőződésből szakít a törökbarátság politikájával. Mihály vajda fényes balkáni haditetteit pedig a leigázott görögkeleti népek és egyház felszabadulás utáni reménysége kíséri. Tanácsadói között egész sereg balkáni, bulgár, görög és albán püspök foglalt helyet és martalócokból álló seregének csak az egyházi szempontoktól áthatott vezetés ad magasabb értelmű rendeltetést. Báthory Zsigmond és Mihály vajda politikai szövetségéből Erdély román egyházára az az eredmény származott, hogy az erdélyi fejedelem engedélye alapján Mihály vajda Gyulafehérvárt görög keleti kolostort építtethetett. A váron kívül elhelyezett szentmihálykövi zárda lett a Báthoryak alatt létesült gyulafehérvári román püspökség székhelyévé. Mihály vajda alapításából pedig az egész századon át évi 6000 oszpora segélyt adtak e zárdának Havaselve uralkodói.

A vajda erdélyi szereplése azonban az erdélyi románság sorsalakulása szempontjából mégis határozottan káros volt. Erdély nemessége hitszegésnek minősítette támadását, hiszen kevéssel a had megindítása előtt Mihály vajda megújította hűségesküjét s Báthory Andrásnak ugyanazt a szövetséget ígérte, amivel magát Báthory Zsigmond iránt kötelezte. Támadása előkészítésére a román papokat és a gyulafehérvári görögkeleti szerzeteseket eszközként használta fel, küldöncei és megbízottai által pedig nemcsak a székelyeket lázította fel, hanem a román jobbagy Iokcságot is urai legyilkolására tüzelte.

Mihály vajda támadása, különösen pedig hadainak egy

éves erdélyi garázdálkodása gyökerestől felforgatta a kialakult magyar-román viszonyt. Havaselvét ellenségként állította a fejedelemséggel szembe; az erdélyi románokat pedig, akik a fejedelemség megalakulása óta magyar uraik egyre szélesebb, intézményes keretben megnyilvánuló, jóindulatú gondoskodását élvezték, kiszolgáltatta a vérig sértett, feldúlt ország bosszújának. Mihály vajda támadása váltja ki azokat a románellenes, megtorló országgyűlési végzéseket, amelyekhez hasonlókat sem azelőtt, sem azután az erdélyi rendek nem iktattak törvénybe.

A kolozsvári országgyűlés a következő év elején ismét foglalkozik a Mihály vajda támadását elősegítő román papokkal s megszabja a velük szemben követendő eljárást: «Az oláh papok, kik támasztók és égetők voltak az országban, meg ne maradhassanak, hanem az ispánok és királybírák hozzájuk nyúlhassanak és törvény szerint megbüntettessék őket, ha penig afféle oláh pap kárt tött, az arculus tartása szerint vegyenek az ispánok satisfációt rajta». Ez a határozat mutatja, hogy nemcsak a Havaselvről bejött kalugyerek, hanem a vármegyék és szász székek területein szerteszét élő papok is «támasztók és égetők»: felbujtók és lázadásvezetők voltak s ellenük országos eljárás megindítását látták szükségesnek a rendek.

Meg kell állapítanunk azonban azt is, hogy e súlyos határozatok csak írott törvényben maradtak és semmilyen feljegyzésünk sincs arról, hogy e rendeletek végrehajtása szerint kalugyereket űztek ki az országból, vagy hogy papokat fogtak össze és vittek a törvény elébe. Egyetemes üldözés nem következett be. A Básta rémuralmától megszabadult Erdély pedig igyekezett újra felvenni a kapcsolatokat a román vajdaságokkal; Bethlen Gábor és a két Rákóczi a vajdaságok irányában Erdély hagyományos keleti politikáját folytatja és nem történt semmi változás az erdélyi állam belső rendjét meghatározó türelmi szellem sem. A fejedelemségnek román alattvalóival szemben követett politikája a XVII. században, Mihály vajda után is azt a türelmi szellemtől áthatott fejedelmi gondos-

ködást mutatja, amelynek alapjait a XVI. századi fejlődés rakta le.

A politikai szövetség így Mihály vajda után is éreztette hatását az erdélyi fejedelmek román egyházpolitikájában, ami időnként az erdélyi román egyház nagy megerősödését jelentette. A gyulafehérvári püspökök (vladikák) az egész időszak alatt akadálytalanul mehettek ki Oláhországba, hogy ott a târgoviçtei érsektől nyerjenek felszentelést. Volt olyan vladika (Jóreszt Illés), akinek megválasztatásához I. Eákóczi György a moldvai vajda kedvéért, a vele kötött szövetség érdekében járult hozzá. Amikor pedig a fejedelmek nyomdát állítottak fel a román egyházi könyvek kinyomatására, Havaselvéről kérnek és kapnak betűanyagot és nyomtató mestert. A szoros politikai kapcsolat tette azt is lehetővé, hogy egyes egyházak, így a brassói Szent Miklós-templom a Kárpátokon túlról rendes évi segílyt kapjon s hogy a moldvai és havaselvi kalugyerek, a lécfalvi gyűlés tilalma ellenére is, sűrűn bejárhassák Erdélyt s kézírásos, keleti hitű szertartás-könyveiket eljuttassák a legnyugatibb román falvakba is.

Az erdélyi románság egyháza, egyházában megnyilvánuló népi, művelődési életérdekek szempontjából nagyjelentőségű, termékeny hatású volt az a politikai szövetség, magyar fönnhatóságot elismerő kapcsolat, mely a Mohács előtti királysághoz hűbéres tartományokként kapcsolta a két román vajdaságot s mely az erdélyi fejedelemség korában is — bár módosult formában és szakadozottan mégis — fennállott.

Az erdélyi román egyház és kultúra a XVI—XVII. században.

Láttuk azt a jelentőség nélkül való társadalmi helyzetet, amelyben a XVI—XVII. századbeli románság élt. E helyzet elesett voltát, népi nyomorúságát akkor értjük meg igazán, ha az egyház- és művelődéstörténeti tényeket vesszük figyelembe. A korszak krónikáiról egybehangzólag nagyon sötét képet rajzolnak a románság erkölcsi és

művelődésvilágáról. S a korabeli oklevelek bizonyosága szerint feljegyzéseik nem túloznak. A szász univerzitás kimondja 1543-ban, hogy a hét szász szék területén lakozó mind, kivétel nélkül tartoznak engedelmeskedni a szász törvényeknek: «A románok, akik törvényes feleségükön kívül másokat is tartanak — szóval poligámiában élnek — halállal büntetessenek, hogy ez az isteni törvény elleni szokás az emberek közül kitöröltessék». Gyilkosságokról, sőt testvérgyilkosságokról is van feljegyzés a bánáti román nemesség XVI. századi történetében. De a legtöbb feljegyzés, jegyzőkönyv, panasz, rendelet a románok (román pásztorok) lopásairól, prédálásairól, juhelhajtásáról beszél. Hogy mennyire elharapozódhatott a tolvajlás, azt az erdélyi diéta amaz 1552-i drákói rendelete mutatja, mely szerint, aki egy forint érőt lop, halállal büntetessék. Az 1554-i marosvásárhelyi diéta úgy intézkedik, hogy keresztény jobbágyot csak hét tanú szavára szabad elítélni, román jobbágy elítélésére azonban elegendő három is.

Hogy milyen lehetett e primitív erkölcsű nép szellemi világa, arra nézve útmutatást nyújt *Pópa Grigore* kéziratos kötete. Pópa Grigore, az aranyosszéki Mohács falu papja, a XVI. század végén és a XVII. század elején élt. Kéziratos kódexe a néphitet alkotó vallásos legendák gyűjteménye s mint ilyen híven tükrözi e korszak román népének szellemi világát. A legendák, ősi apokrif jellegű, keleti szent mesék, mutatják azt a néphitet, amely a görög keleti egyház szertartásos vallásossága mélyén húzódott meg s amelyet a keleti ortodoxia misztikus világszemlélete őrzött meg. A legelterjedtebb ezek közül a «Vasárnap legendája» volt, melynek tulajdonképpeni tartalmát azok a büntetések és átkok alkották, melyek a vasárnapi munkaszünet és a böjtnapok (évente 182 böjtnap volt e korabeli zsinatok végzése szerint) megszegőit fenyegették a niceai 318 egyházatya nevében. A szigorú böjt és az átok rettentése volt e korszakban az erdélyi románság vallásos szellemi világának az alaptörvénye. Az «Ábrahám haláláról» szóló legenda — ugyancsak Pópa Grigore

iratai közül — valamint Pál apostol apokalipszise és Szűz Mária utazásának leírása a román vallásos szellem egy másik oldalával ismertet meg. E legendákban a mennyei látnokok leírják a pokolban szenvedők kínjait, hogyan rágják őket különféle bűnökért a férgek, hogyan emészti őket félig vagy egészen a tűz. Nem mások — nagyon elterjedt és nagyon népszerű apokalipszisek, mint a túlvilágnak bűnös fantáziával kirajzolt képei, amelyeket azután a kolostorok falképei népszerűsítettek, mélyen belenyomva azok érzelmi hatását a tanulatlan nép lelki világába. Ezek a képzetek alkotják a XVI—XVII. századi románság vallásos szellemi világát, melynek szövedékébe mélyen beágyazva él a nép rengeteg babonája. A reformatori zsinatok másfél évszázadon át a legnagyobb küzdelmet nem az ortodox hit vagy keleti szertartás, hanem a román népi babonák ellen folytatják. Az igazsághoz híven meg kell írunk, hogy a korbéli magyar jobbágyok sem éltek valami nagy lelki-szellemi világosságban. Az ő életük sötét háttére is boszorkányokkal, kóbor lelkekkel volt tele, mint az akkori nyugati országoké is, ahol akkor élte virágkorát a boszorkányüldözés. Azonban a magyar jobbágyok lelki felemelkedése, igazabb Isten-ismerete, tisztább valóságsszemléletre jutása érdekében minden eszközt megragadva harcolt mindegyik magyar keresztény egyház.

Az erdélyi románság XVI—XVII. századi állapotrajzában azonban a legleverőbb képet épp az egyházi viszonyok átnézete adja. Említettük, hogy a szerencsés politikai összeköttetések eredményeként miképpen alakul meg a révi és az algyógyi püspökség. Ez a két, rövid ideig fennálló, korlátozott jogkörű püspökség az erdélyi románság első átfogó egyházi szervezete. Országos román egyház nem volt Erdélyben a XVI. század közepe előtt. Balkánról menekült, vándor püspökök tűnnek fel a XV. században Erdély földjén, ők szentelnek papokká egyes, a pap-ságot pénzen megváltó jobbágyokat, de rendszeres egyházlátogatást, irányító, nevelő munkát nem végezhetnek. A révi és az algyógyi püspökök román kegyuraik birtokain

meghúzódva munkálkodhatnak addig, amíg valamilyen fejedelmi donáció nem jelöl ki új tulajdonost a birtoktestnek. Országosan elismert, országgyűlési határozattal hivatalába iktatott püspököt 1566-ig nem találunk Erdély földjén. Ebben az évben létesíti a nagyszebeni országgyűlés az erdélyi románok reformatori püspökségét és jelöli ki Szentgyörgyi György román szuperintendenst, hogy hajtsa végre a román egyházak reformációját.

Az erdélyi román egyház XVI.—XVII. századi fejlődése azonban nem ennek a kezdeményezésnek a folytatása. János Zsigmond halála után Báthory István fejedelem rendezi újra az erdélyi románság egyházi viszonyait. Ő állít fel országos görög keleti egyházat az erdélyi románság számára 1571-ben. Az új román püspökség székhelye Gyulafehérvár lett. A püspök választására nézve pedig az a jogszokás alakult ki, ugyancsak Báthory István alatt, országgyűlési határozat alapján, hogy a román püspököt a papság választja, a fejedelem erősíti meg s megerősítése alapján mehet a választott püspök Târgoviștebe, hogy ott felszentelését kérje. Átmeneti időre, a XVI. század végén és a XVII. század elején a révi püspökséget is újra betöltetik a fejedelmek, de ezidőben a révi püspök már a gyulafehérvári vladika alárendeltje. 1628-tól kezdve pedig megszűnik e második egyházi központ.

A gyulafehérvári román püspökség létrejötte a reformáció viharain átment erdélyi állam türelmes valláspolitikájának az eredménye. Felállításában kétségtelenül része van annak a politikai belátásnak is, hogy erdélyi államérdek az, hogy az itt lakó, egyre nagyobb számú románság ne vándorló kalugyerektől, vajdaságbeli püspököktől, hanem egy, a fejedelmi székhely közeléből igazgató püspöktől nyerje irányítását, egyházi vezetését. De akár milyen politikai megfontolásból jött is létre a gyulafehérvári püspökség, hangsúlyoznunk kell, hogy az erdélyi románság országos egyházi szervezete nem előbb, hanem a XVI. század végén létesült, létesítője pedig nem valamelyik vajdasági érsekség, nem is az egyetemes keleti egyház, vagy éppen a románság, hanem az erdélyi feje-

delem és az országgyűlés. Eredete és helyzete határozza meg az erdélyi román püspökség sorsát. Görög keleti püspökség, mely kánonjogilag a társgoviței érsekség alá tartozik; püspökké csak az écskek felszentelése által válik a megválasztott és fejedelmileg megerősített jelölt; a társgoviței érsek pedig csak olyan szerzetest szentel püspökké, akinek személye, hithűsége biztosíték arra nézve, hogy nem fogja megtagadni a keleti ortodoxiát — ez helyzetének egyik meghatározója. A másik oldalon áll az, hogy a fejedelem csak olyannak adja megerősítését, aki alkalmazkodik az erdélyi állam valláspolitikájához és nem áll mereven ellen azoknak a missziói kezdeményezéseknek, melyeknek célja az erdélyi román egyház reformációja volt.

E kettősség határozza meg a gyulafehérvári román püspökség XVII. századi életét és teszi mind a reformáció megvalósítása, mind a görögkeleti hagyományok megőrzése szempontjából alkalmatlan eszközzé. A fejedelemség politikai jelentőségének változása szerint változtatják a fehérvári vladikák magatartásukat, hol a reformátori iránynak engednek inkább, hol azzal szembeszállva a keleti egyház vallásosságát, az ősi népi babonás hitet és a Konstantinápolyból és Kievből jövő idegen kultúrát védelmézik. Azt kell e helyen nagyon világosan megállapítanunk, hogy azok a vladikák, akiket mint hithű ortodoxokat ismer a keleti egyháztörténetírás, voltak az erdélyi román nép szellemi-vallási kultúrája emelkedésének, előhaladásának a megakadályozói. Ők védelmezték a fejedelmi valláspolitikai irányzattal szemben azt a primitív néphitét, amelynek néhány vonását ismertettük és terjesztették azt a keleti egyházi kultúrát, mely mint Konstantinápolyból és Kievből kiindult szellemi irányzat, idegen volt a román adottságoktól, görög- és szlávnyelvű egyházi irodalmat teremtett Moldovában és Havaselvén is, Erdélyben pedig a román nyelv egyházi használatának az ellenzője volt.

Elég, ha csak a legnevezetesebb keleti hitű erdélyi püspök, *Brankovics Száva* személyiségével ismerkedünk

meg, hogy az általa képviselt irányzat hátrányosságát megláthassuk. Brankovics Száva Partium-beli ember volt, aki 1656-tól 1680-ig kormányozta mint gyulafehérvári vladika az erdélyi román egyházat. Püspöksége Erdély feldúlásának és az erdélyi fejedelmi hatalom aláhanyatlásának az idejére esik. A nagytekintélyű püspök, akit teljes fejedelmi bizalom iktatott be méltóságába, arra használta fel a megváltozott politikai viszonyokat, hogy az erdélyi görög keleti egyház és református püspökség kialakult mielőtt névlegessé tegye. B törekvésében támogatták őt a két román vajdaság egyházi vezetői és minden valószínűség szerint biztatást kaphatott, moszkvai útja alkalmával, az orosz egyház főpapjaitól is. Működésének az volt az eredménye, hogy megakadályozta Gyulafehérvárt a román iskola felállítását és a Kákóczi-korszakban nagy eredménnyel dolgozó román nyomdát elrejtette, ami által sikerült az erdélyi román könyvkiadást 25 évre megszakítani. Keleti hithűsége tehát épp azokat az utakat zárta el, amelyeken át a fejedelmi valláspolitikai az erdélyi románság «e vak hűség superstíciói» ellen küzdött, amelyeken át az erdélyi románság tanultabb vezető rétegének a kialakítására történtek kísérletek. A román papok zsinatának ítélete alapján. Apafi börtönbe vetette, ami után kevéssel meg is halt. A keleti román egyház mártírjának tekinti, bár több román történész világosan rámutatott mind személyi hibáira, mind az egyházpolitikája által okozott nemzeti, művelődési károokra.

Nem lephet meg, ha ilyen vezetés mellett az egyházat, az erdélyi románság e korszakának egyetlen átfogó szervét, a legszorultabb, elhanyagolt állapotban találjuk. A XVII. századból két tudósítást idézünk. Mindkettő' a román papokról, a népről, magának az egyháznak a helyzetéről mond jellemzést: Az első tudósítás egy, a bujdosó *György István* moldvai vajda környezetében élő, románul is tudó némettől származik s szól az 1658—59-i esztendő máramarosi román papjairól. E feljegyzés szerint a papok egyformák a paraszttal viseletükben is és háztartásukban is; köztük és a parasztság között más különbség nincs,

csak az, hogy tudnak olvasni, írni és hosszú hajuk van, míg a többiek rövidre vágják a hajukat.

«Gyakran tréfáltam ezekkel az emberekkel, — írja — az ökrökhöz hasonló diakónusokkal vallási kérdésekről akartam vitatkozni; de hiába akartam: én egyet kérdeztem, v mászt felelt. Csak az évi két nagy böjtjünkkel dicsekedett és az évente néhányszor tartott istentisztelettel, amelyre összegyűlnek az emberek s amelyen ő prédikál. Megkérdeztem, hogy mit prédikált? Akkor megmutatott egy könyvet és azt mondta: Ezt! Ebből megtudtam, hogy csak olvasta a prédikációkat. Megkérdeztem, hogy miért nem tanulja meg és miért nem mondja könyv nélkül a beszédet? ISem, mondta ő, ha könyv nélkül mondanám a prédikációt, az emberek nem hinnék el, mivel az emberek gonoszok.» A tanulmányaira azt mondta, hogy ifjú korában az apja megtanította olvasni és csak annyit tud, a jövőre Ő is megtanítja a gyermekét olvasni azért, hogy ő utána a fia legyen a diakónus.

Hasonló feljegyzéseket tesz *Freyberger András* jezsuita atya 1702-ben az erdélyi román egyháznak az uniót megelőző állapotáról szóló jellemzésében.« A papok csak vasárnap és ünnepnapokon tartanak istentiszteletet, hétköznapokon soha. Mezei munkával foglalkoznak: ásznak, kapálnak, aratnak, búzát csépelnek, éppen úgy, mint más parasztok. Bullájukban nem különböznek a laikus falusiaktól, mivel ugyanúgy juh- és kecskebőrbe öltöznek, mint azok. A néptől csak a papi süvegük különbözteti meg; ennek színe a papoknál kék, az espereseknél és az archidia-konusoknál fekete s e süveget a legnagyobb tekintélyű emberek előtt sem veszik le.»

«A papok szeretik a nagy evéseket, ivásokat és módfelett gyanakodó természetűek. Liturgiájukban a konstantinápolyi pátriárka nevét említik meg és nem a római főpapét. Az istentiszteleteken nem mondanak önmaguktól összeállított beszédeket, mivel azt hiszik magukról, hogyha írni és olvasni tudnak, már eleget tanultak. Ünnepnapokon és vasárnapokon liturgia után régi könyvekből olvasnak beszédeket, de semmit sem mondanak ezen kívül, sem

magyarázatot, sem a hit kérdéseiről, sem a szokásokról, attól félvén, hogyha ezt tennék, a nép azt mondaná nekik: nem vagy tanultabb, mint ez a szent könyv, ami törvényként adatott nekünk, a magad gondolatait tartsd meg magadnak! A papi méltóságra, nem előzvéen meg azt semmi vizsgálat, szabadon mehettek olyanok is, akik sem az Úri imádságot nem tudták, sem a sakramentumok számát nem ismerték, sem a keresztény hitvallás tanítását, ellenben ajándékokkal megvásárolták a püspököt, hogy szentelje pappá őket.»

Nem kívánjuk tovább szaporítani a példákat, sem új magyarázó okokat keresni ennek az egyházi helyzetnek a megértésére. Azt úgyis világosan látjuk, hogy ez az egyház, ezek a rác nyelven miséző papok, nem végezhettek nevelő, a lelki sötétség és babonáság el'en az Ige világosságával küzdő munkát népük körében. A XVI—XVII. századi erdélyi románság egyházi élete, vallási világa nem más, mint szláv nyelven, értelmetlenül lepergetett liturgia, fantasztikus apokaliptikus váradalmak rajzai és hangulata, az átok borzasztó rettegése s az ezekből következő életgyakorlat, a vasárnapok és az évi 182 böjtnap kínosan pontos megtartása. A románság ekkor még nem más, mint püspöki szervezet nélküli tudatlan papok tudatlan nyája.

A reformáció az erdélyi románok között.

Az erdélyi románság XVI—XVII. századi történetének legismertebb szakasza a román reformáció története. A román irodalom Erdélyből indul, az első román könyvek Erdélyben jelennek meg, lutheránus és református pártfogók költségén adatnak ki és céljuk a reformáció bevitelére a románok közé. E könyvek nagy része fennmaradt s tanúságuk szerint a reformációnak a román művelődésre és közelebbről az erdélyi románságra gyakorolt hatása oly kétségbevonhatatlan tény, hogy azt a román történelemírás is elismeri. A reformáció román irodalmának feltárásában azonban e történetírás olyan egyoldalú szem-

pontokat juttatott érvényre, amelyek mellett elsikkadt a nagyjelentőségű mozgalom igazi lényege és jellege. Általánosan reformációnak azt az újítását szokták idézni, amely a Szentírásnak a népnyelvre való lefordítását mondja ki, valósítja meg és innen elindulva a román reformátori iratoknak az általános művelődéstörténeti jelentőségét emeli ki, elhallgatva azok tulajdonképpeni tartalmát és rendeltetését. A másik gyakran érvényesülő, téves szempont az, mely a reformátori missziót burkolt nemzetiségi asszimilációnak tekinti és az egész XVI—XVII. századi nagy egyházi mozgalmat úgy ítéli meg, mint amelyik az erdélyi román nép olnemzetietlenítése érdekében indult meg.

A reformációnak a románok közötti missziója nem valamilyen elvi program gyakorlati megvalósítása. Az, amit a XVI. századi román nyomtatványokból idézni szoktak az újkori román történeti munkák: «jobb az anyaszentegyházban öt szót értelemmel, mint tízezret értelem nélkül mondani» valóban a reformáció igazsága volt, de nem valamilyen egyetemes jellegű elv. Ez a Pál-i idézet csak kifejezi azt a felelősségtudatot, amely elevenen élt Erdély magyar és szász reformátusaiban, püspökeiben, huzgó protestáns főuraiban; azt a felelősségtudatot, amely tekinteteket a közelükben élő sötét, babonás, tudatlan nép felé fordította, szánakozást és szolgáló akaratot ébresztett bennük. A románokról úgy látták ez időszak erdélyi protestáns vezetői, hogy «temérdek tudatlanságban» élnek, «szuperszticiók» alkotják szellemi világukat, vezetőik «vakok, akik vakokat vezetnek», éppen ezért Isten egyházáért érzett felelősségből tesznek meg minden kísérletet, hogy a román vallást megreformálják és hogy az Isten igéje románul hirdetessék.

Ezt a missziói felelősségtudatot bizonyítják az első román nyomtatványok, amelyek Erdély földjén protestáns kezdeményezésből jöttek létre. Feljegyzések szólnak arról, hogy 1544-ben a szebeni városi tanács költségén megjelent a «Káté» román nyelven. Ez lehetett az első románnyelvű nyomtatott könyv, mely azonban nem maradt fenn. Fennmaradtak azonban a brassói román nyomda

termékei, amelyekből megállapítható, hogy a *Coresi* diakónus által vezetett nyomda, működésének első évtizedében, 1559—1570 között, egy nagyarányú irodalmi missziói terv szolgálatában dolgozott. *Benkner János*, brassói bíró, *Háportoni Forró Miklós* székely főúr és a román reformátor püspökök költségével ad ki könyveket ebben az időszakban. Első nyomtatványa, az első ma ismeretes román nyomtatott könyv, a román lutheránus káté, 1559-ben jelent meg. E 22 lapnyi, rövid munka nemcsak a román könyvirodalom, hanem a román reformáció megindulását is jelentette. A tízparancsolat, a hitvallás, a Miatyánk, a keresztelési és úrvacsorai ígék román fordítását közli s ezeken kívül néhány kérdést és feleletet, melyben a hitről szól, a hit általi megigazulás igazságát fejtegeti. Ma már eldöntött kérdés, hogy a román káté Luther Kis Kátéját követő valamelyik magyar lutheránus hitvallási irat átdolgozása, melybe a bibliai szövegek az ugyanakkor nyomtatás alatt lévő román Újszövetség-fordításból tétettek át.

A román Újszövetség két könyvben jelent meg, ugyancsak *Coresi* nyomdájának termékeként: 1561-ben a Négy Evangélium, 1563-ban pedig az Apostoli iratok, amely a Jelenések Könyvének kivételével az Újszövetség többi iratát tartalmazza. A brassói nyomda legjelentősebb könyve, a fennmaradt negyedik román nyomtatott mű, az 1564-ben megjelentetett: «x\z Evangéliumok magyarázata és a Szertartás könyv.» E hatalmas, több mint 500 lap terjedelmű kötet a XVI. század román irodalmának, sőt az egész román reformatori irodalomnak legkiemelkedőbb alkotása. Világos bizonyossága annak, hogy e XVI. századi művelődési irányzat nemcsak humanista irodalom-pártolás volt és nemcsak a románnyelvű nemzeti irodalom megeremtését kereste, hanem a román lelket igyekezett igazabb Isten-ismeretre, a román egyházat pedig tisztultabb, evangéliumi életrendre juttatni. A könyv ismeretlen szerzője (egyik feltevés szerint az erdélyi románok első reformátor püspöke lehetett) jól ismerte a korabeli keleti egyház és román néphit világát, de ugyanakkor meg-

győződéses protestáns lélek és a Szentírást alaposan ismerő, képzett igehirdető volt, aki munkája által nem kisebb célt, mint a román egyház evangéliumi reformját kívánta szolgálni. Könyve 59 prédikációt tartalmaz, amelyekben pozitív, evangéliumi tanítások mellett, a keleti egyház ellen intézett éles polémia hangja is megszólal. A második rész pedig az új, reformatori román egyház agendas könyve, mely minden részében szakít a görög keleti hagyományokkal; Heltai Gáspár *Agendája* nyomán készült.

Az irodalmi misszió munkáját kiegészítette és követte az az egyházi reform, amely a XVI. századi román reformált püspökséget hozta létre. Az 1566-i szebeni diéta jelöli ki *Szentgyörgyi Györgyöt* a román egyház szuperintendensévé és kötelezi a román papokat arra, hogy neki és az általa képviselt evangéliumi iránynak engedelmeskedjenek. Az 1560—70 közötti évtized második fele Erdély reformációkori vallási forrongásainak legválságosabb ideje; az unitarizmus előtörése határozza meg ezt a néhány évet, János Zsigmond fejedelemségének végidejét. Az unitarizmus előtörése magyarázza meg ennek az időszaknak átmeneti jellegű, türelmetlen valláspolitikáját. A türelmetlenség kitetszik a román reformatori püspökséget felállító országgyűlési határozatból, valamint azokból a fejedelmi rendeletekből, amelyekkel János Zsigmond támogatta *György* püspöknek, majd 1569-től utódjának, *Tordasi Pálnak* a munkáját. Az 1566-i országgyűlés azt rendeli el, hogy a reformációra nem hajló román papokat és püspököket ki kell űzni az országból. Nem kevesebb szigorúsággal szól a fejedelem rendelete, melyben 1567 októberében azt rendeli el a vármegyék ispánjainak, hogy György püspök segítésére legyenek és a «vakmerő, szófogatlan oláh papokat minden büntetés alatt, országunk végzése szerint kényszerítsék.»

Az unitarizmus vallási türelmetlensége hozza létre a román reformatori püspökséget János Zsigmond uralma alatt. Hogy ez a vallási türelmetlenség azonban milyen távol volt minden nemzeti elnyomástól, vagy éppen népi beolvasztó törekvéstől, azt a püspökség reformatori

zsinatai bizonyítják. E zsinatok egyik legfontosabb, a reformáció érdekében hozott határozata a román nyelv egyházi használata volt. A türelmetlenség és a büntető hatalom nem általában a román papok, hanem a román gyülekezetek ama lelkészei ellen irányult, akik «idegen nyelvű birbitelésükkel» akadályozták az igaz igehirdetés és a nép egyházi nevelésének ügyét. A Tordasi Pál elnöklése alatt tartott 1569-i, nagyenyedi román zsinat félreérthetetlenül mondja ki e kérdésben a maga súlyos ítéletét: «Végeztetett, hogy amely rác nyelven való papok az oláhok között az papság tisztit viselik, ha a községet olá hul a szentségekre nem tanítják, azok papok ne lehessenek.»

A románnyelvű román reformáció szolgálatában további új román könyveket jelentetnek meg. 1570-ben jelenik meg Erdélyben a Zsoltárok románnyelvű kiadása, valamint egy kis Liturgiás könyvecske. Legnevezetesebb e munkák közül az 1581-ben kiadott Szászvárosi Pália, mely ismét egy magyar pártfogó, *Geszthy Ferenc* költségén jelent meg. A Szászvárosi Pália a román Ószövetségfordítás kezdete, Mózes első és második könyvének Heltai Gáspár magyar szövege alapján készített fordítása.

A Szászvárosi Páliát sok munkatárs segítségével, a harmadik, névszerint is ismert román reformátor püspök: *Tordosi Mihály* fordította le. Ővele megszakad e püspökök sora. A román reformatori püspökségnek 1566—1571 között nagy lendülettel megindult szervezkedését Báthory Istvánnak bölcs és türelmes, de ellenreformációs szellemű valláspolitikája eljelentéktelenítette. Görög keleti püspökséget állított fel, annak munkáját hivatalosan engedélyezte, támogatta s így Tordasi Pál püspöksége alatt csak az a néhány gyülekezet maradt meg, amelyeknek pásztorait az öt évig tartó fejedelmi misszió nemcsak hatalmi eszközeinek erejével, hanem lélek szerint is meg tudta nyerni a reformációnak. Ezek a gyülekezetek a fejedelemség délnyugati részén: Krassó, Szörény, Zaránd és Hunyad vidékén voltak, azon a vidéken, melynek természetes központja volt a püspöki székhely: a Szászváros mellett lévő Tordos falu. A reformált püspökség visszaszorítása, majd

Tordosi Mihály után való megszűnte pótolhatatlan kárára lett az Erdélyben szép fejlődésnek indult román könyvnyomtatásnak. 1559—1570-ig Erdélyben 7 román- és 8 szlávnyelvű, románok számára készített nyomtatott könyv jelent meg. 1570 után megváltozott ez a helyzet s a Coresinyomda utolsó fennállási évéig, 1583-ig Coresi és Lőrinc diakónusok nyomdái 12 szláv és 2 szláv-román könyvet adnak ki. A Szászvárosi Ószövetséggel zárul a XVI. századi román reformáció története. Az ellenreformáció valláspolitikája, a görög keleti egyház ellenállása, majd a bekövetkezett politikai változások, háborúk és a nyomorúságok ideje eltemette a XVI. századnak e nagyjelentőségű egyházi kezdeményezését, mely magyar főurak, szász városbírák áldozatkészsége által az újkori román műveltség alapjait vetette meg.

A századforduló nagy válságának elmúltával újra megindul a reformációnak a románok között és a románok érdekében végzett munkája. Új egyházi reform megvalósítására törekednek Erdély református fejedelmei és püspökei; azonban munkájuk nemcsak egyházi, hanem művelődési és társadalmi téren is a románság emelkedését szolgálja. *Bethlen Gábor* az új reformtörekvések megindítója. Keleteurópai politikai tervei kapcsán gondol a keleti egyház protestáns jellegű reformációjának megvalósítására. Az egyházi reformot Erdély románsága között akarta megkezdeni s e terv érdekében levéllel kereste fel *Cyryll Lukaris* konstantinápolyi pátriárkát, kérve, hogy tevőlegesen, vagy ha úgy nem, legalább hallgatólagosan vegyen részt e reformban: engedje, hogy azt a fejedelem a gyulafehérvári vladika segítségével indíthassa meg. *Bethlen Gábor* reformterve — az ő általa elgondolt egyetemes megoldás formájában — megvalósítatlan maradt. Nemcsak azért, mert a pátriárka a terv ellen nyilatkozott, hanem mert korán bekövetkezett halála megakadályozta annak keresztülvételében.

Püspöke: *Keserői Dajka János*, legfőképpen pedig annak utódja: *Géleji Katona István* azonban nem ejtik el a tervet, s *I. Rákóczi György* támogatását megnyerve,

sikerül is azt bizonyos formában megvalósítaniuk. 1684-ben az erdélyi református püspök felveszi «az ortodoxus oláhok püspöke» címet is s ez időtől kezdve ellenőrzést gyakorolnak a gyulafehérvári püspök, valamint egyháza felett. Bethlen Gábor terve nem valósult meg: az erdélyi román egyház nem lett református egyházzá, de megvalósult abban a formában, hogy unió jött létre az erdélyi református egyház és a görög keleti román egyház között.

Az unió kétféle kapcsolatot létesített a két, különböző hitvallású egyház között. Egyfelől azt jelentette, hogy bizonyos román esperességek, mint református egyházmegyék közvetlenül a magyar szuperintendens kormányzása alá kerültek. Ezek voltak azok a bizonyos «ortodoxus oláhok» — akiknek a nevében külön püspöki címet vett fel a református püspök; tudnivaló, hogy e kor erdélyi szóhasználatában az «orthodoxus», «ortodoxa» (=igazhitű) a református egyház jelzőjeként volt használatos. A református román esperességek száma nagyon sűrűn változott; a református püspökök igyekeztek minél több román esperességet hatalmuk alá vonni; így például 1642—1643-ban a gyulafehérvári vladika, *Jórszt Illés* fogsága idején a 20 erdélyi román esperességből 17 került Geleji Katona István kormányzása alá. A református püspökök missziói buzgóságával szemben a fejedelmek védelmezték meg a román püspökök érdekeit s így, ilyen átmeneti időktől eltekintve, általánosságban kilenc román esperesség volt közvetlenül a református püspök kormányzata alatt. Ezeknek az esperességeknek nagy része azon a délerdélyi területen volt, melyen a XVI. századi misszió a legmélyebb gyökereket verte. Más részük pedig Fogaras megyében, ahol a fejedelemasszonyok: *Lorántffy Zsuzsanna* és *Bornemissza Anna* gondoskodása teremtett a misszió számára erős központot.

Az unió, másfelől a református püspöknek a fehérvári vladika felett ellenőrzési jogot adott. Már Keserői Dajka János megfogalmazott bizonyos pontokat, amelyek megtartására a vladikának köteleznie kellett magát. E feltételeket azonban teljes rendszerességgel Geleji Katona

István dolgozta ki. 1640-től kezdve 15, 1669-től kezdve pedig 19 kondíció szabta meg, hogy a román püspöknek miképpen kell kormányoznia, tanítania egyházát. A fejedelmi megerősítés alapját ezek a feltételek alkották s Geleji utódai közül is többen: *Csulai György*, *Tiszabecsi Gáspár* és különösképpen Brankovics Száva ellenfele *Topheus Mihály* püspökök éberren vigyáztak arra, hogy a román püspökök meg is tartsák azokat. Az igehirdetésről, a keresztség és az úrvacsora kiszolgáltatásáról, a kátéről, a román egyházi könyvek használatáról, Krisztusról, mint egyedüli közbenjáróról, az egyház kormányzásáról, fegyelmi rendjéről, a rác nyelven miséző papok eltávolításáról szóltak ezek a pontok s általuk a román egyház belső átalakítását kívánták a református egyház vezetői. Nem kívánták érinteni a román egyház kialakult szervezetét, még annak keleti kapcsolatai ellen sem emelték fel szavukat, hanem azon munkálkodtak, hogy mind több és több reformátori hatást vigyenek be a román gyülekezet életébe, a püspökség kormányzásába, hogy így közelítsék ezt a sötét tudatlanságban és babonákban élő egyházat ahhoz az ideális egyházhoz, melynek előképe az Evangéliumban adatott meg. Erős kézzel tartották fenn a létesített külsőleges, szervezeti uniót, mert hitték, hogy azon keresztül, a román egyház reformációját előbb és előbb vive, a teljes uniót valósíthatják meg.

Az unió szolgálatára a fejedelmek: *I. Báhóczi György* és utódai is Gyulafehérvárt román nyomdát tartottak és iskolákat állítottak fel. A XVII. századi román reformáció, ugyanúgy, mint a XVI. századi fejedelmi misszió nemcsak egyházi, hanem kulturális téren is a románság érdekeit szolgálta. A gyulafehérvári nyomda görög keleti szertartás-könyvek mellett kiadja, két alkalommal is, a Heidelbergi Káté román fordítását és megjelenteti 1648-ban az első, teljes román Üjszövetséget. A gyulafehérvári nyomda tette emlékezetessé két tudós román papnak a nevét, akik — görög keleti hitüket soha nem tagadva meg — felismerték a reformációnak népük művelődése, egyházi irodalmuk kialakítása terén tett nagy jelentőségét és

mint buzgó munkatársak kapcsolódtak be a református fejedelem és püspökök által kezdeményezett munkába. Az első *István* gyulafehérvári vladika, aki mind az Újszövetségnek, mind az 1651-ben kiadott «Zsoltároknak» a fordítója volt. A másik *Zoba János*, alvinci esperes, Bránkovic Szávával szemben a református egyházi uniót védő román papság vezetője. Bránkovic Száva elítéltetése után (1680) ő állítja helyre a nyomdát és ad ki 1683 és 1689 között négy románnyelvű egyházi munkát. E négy könyv közül az egyik: «Kegyes cselekedetek rövid ösvénye» Kézdivásárhelyi Matkó István angoltól magyarra fordított pietista munkájának román átültetése, így érintkezik — s ez az első érintkezési pont — a magyar reformáció erdélyi közvetítésén át az angol és a román irodalom.

A reformáció XVII. századi román irodalmának értékelésénél János pap (Pópa Ioan) messzire nyúló fordítása a helyes útbaigazító. A XVII. századi erdélyi román irodalomnak már nem az a helyzete, ami a XVI. századié volt. A gyulafehérvári nyomda nem olyan egyedülálló szellemi központ, mint amilyen Coresi brassói nyomtatóműhelye volt. A XVII. század első felében megindul a görög keleti egyház és szellem újjáalakulása. Kievdben és Konstantinápolyban jeles teológusok állnak őrt, tisztázzák és védik a keleti hagyományt minden római katolikus és protestáns támadással szemben. Hatásuk Moldvában és Havaselvón érvényesülhet a legakadálytalanabban s így mindkét román vajdaságban rövid időn belül szláv- és görögnyelvű, nyomda és iskolák létesülnek. Ezeknek az árnyékában azonban lassanként felnő, megerősödik a románnyelvű keleti kultúra is. Amikor I. Rákóczi György gyulafehérvári román nyomdája megkezdte működését, román könyvek jelennek meg a havas-elvi *Govorán* és Lupu Vazul országában, *Jászvásáron* is. A gyulafehérvári román nyomda református kátéjára Moldovából élehangú válaszirat érkezik s ami még jelentősebb volt: a református egyház ellen polemizáló *Varlaam* érsek prédikációs könyvet («Bomán könyv») ad ki, amely

Erdélyben is úgy elterjed, hogy hosszú időre hátráltatja a román reformáció megszilárdulását.

Nem lehet tehát a XVII. századi református román irodalmat úgy tekintenünk, mint a románság 8 korbeli egyetlen kultúrankotását. A XVII. századi református román irodalom jelentősége nem az elsőségben és az egyetlenségben van, hanem abban, — amint ezt Pópa Ioan fordítása is mutatja — hogy általa a nyugati kereszténység, a nyugateurópai műveltség kincsei kerestek utat a román népielekhez. Az egyházi unión át a magyar református egyház a protestáns nyugathoz vezető utat készítette elő az erdélyi románságnak.

Ismételten hangsúlyozni kívánjuk, hogy amint a XVI. századi román reformáció, úgy a XVII. századi sem követett semmilyen nemzetiségi beolvasztó gondolatot. Az egyházi unió feladata elsősorban a román igehirdetés volt. Van azonban egy területe e XVII. századi reformációnak, ahol ez még nyilvánvalóbbá válik. Ez pedig az iskolázás. A román nép egyházi nevelése, a román papoknak a Szentírás ismeretébe való bevezetése érdekében az egyházi unió munkálói románnyelvű iskolákat állítanak fel Erdélyben oly korban, amikor a vajdaságokban még csak szláv- és görögnyelvű iskolák működtek. Lúgoston, Karánsebesen, Fogarason, Déván, Gyulafehérvárt és Mármarosban létesültek ilyen román református iskolák a XVII. század folyamán. Legnevezetesebb mindannyiuk között a Lorántffy Zsuzsanna által 1657-ben alapított fogarasi iskola. Alapító okirata világos foglalatú annak, hogy milyennek ismerték e korszak vezető reformátusai az erdélyi román népet és egyházat és minden időkre fennmaradó, nevezetes bizonyossága annak a mély keresztény vallásosságnak, annak az erdélyi magyar türelmes szellemnek, mely a románokkal szemben magatartásukat meghatározta.

Az egyházi unió nemcsak egyházi és művelődési tekintetben, hanem társadalmi téren is áldást hozó kezdeményezés volt a románság számára. A román papság élvezte elsősorban ennek az uniónak a társadalmi előnyeit. A román papság szociális helyzetén *Báthory Gábor* tette az első

lényeges javítást: 1609-ben kiadott diplomája felmentette a román papokat az összes jobbágyszolgáltatások alól s megengedte nekik a szabad költözködést. Báthory Gábor rendeletét megerősítette mindenik utóda s így ez mint Erdély alkotmányának egyik tétele bekerült az Approbata Constitutiók törvénykönyvébe is! E kiváltságot Apafii számos rendelete is megerősítette, sőt gyarapította azzal, hogy a papokat felmentette a kincstárnak járó szolgáltatások alól is.

A román papok ily módon privilegizált helyzetbe kerültek s ha egyházi munkájukat hűséggel végezték, vagy ha reformátussá lettek, vagy pedig ha katonai, politikai szolgálattal tűntek ki, nemességet is nyertek. A román papok számára így előállott társadalmi helyzetet akkor méltányolhatjuk igazán, ha tudjuk, hogy — mivel többnyire alacsony mértékűek voltak a kívánalmak — bármelyik jobbágyrománból, ha a felszentelést elnyerte, pap lehetett. A románságnak, mint jobbágy-lakosságnak a társadalmi helyzete a papoknak adott kiváltságokon át nyert emelkedést. Jobbágyvolta nem jelentett végleges megkötöttséget, olyan társadalmi rendet, melyből nincs szabadulás: a fejedelmek gondoskodása révén felemelkedett a különleges helyzetű, személyére nézve szabad papság rendjébe s mint román pap a nemesség kiváltságát is elnyerhette.

A XVI—XVII. századi erdélyi román reformáció a görögkeleti egyház megtisztításáért s a románság európai kultúrájáért küzdött. Egyszersmind elmondható róla az, aminek Lórántffy Zsuzsanna fogarasi iskoláját nevezte: «Isten dicsőségére és az oláh nemzet épületére felette szükséges dolog» volt,

HATODIK FEJEZET.

A román vajdaságok a fanarióták korában.

A politikai események.

Már az egész XVII. században és különösen annak második felében a kárpátalji vajdaságokban egyre nőtt a görög befolyás. Ez a fejlődés eredményezte, hogy a XVIII. század második évtizedében, előbb Moldvában, azután Havaselvén megszakadt a román származású «honi fejedelmek» (domnii pamânteni) egymásutánja s helyükre görög nemzetiségű s a töröknek hűségesen szolgáló hoszpodárok kerültek. Nagy bizánci történelmi nevek viselői voltak ezek: legnagyobb részük Konstantinápoly Fanar nevű diplomáciai negyedéből származott, s ezért saját koruk s azóta a történelem is egységesen fanariótáknak, Fanar-lakóinak hívja őket, még azokat is, akik máshonnan, a görög szigetekről vagy a Levantéről emelkedtek a két román vajdaság ingatag és pénzért megvásárolható trónjára,

A görögök uralomra jutásának vannak-általános, világpolitikai okai s vannak olyan indítékai is, amelyek a diaszpóra görögségének külön nemzeti ügyében gyökereznek. Az általános okot a török birodalmat a XVII. század végén ért nagy csapások sorozatában látjuk: ekkor szorítja ki a dicsőséges felszabadító háború a törököt Magyarországra szívéből s ezzel a művelt Középeurópából, ekkor korlátozódik a török uralom észak felé már csak a dunamelléki tartományokra. Ezeket az előretolt hídfőállásokat különösképpen meg kellett tehát erősítem, azokat a lehető legszorosabban a távoli Konstantinápolyhoz csa-

tolni, s erre a nehéz feladatra maguk a román fejedelmek, akikben a török mind kevésbé bízott, egyáltalában nem látszottak alkalmasnak. Kapóra jöttek tehát a porta hűséges emberei, a török uralom védelmének álarca alatt saját érdekeiket is védelmező, ravasz görögök.

Vájjon mi hajtotta a Fanarból kikerült simanyelvű és olaszos műveltségű tolmácsokat meg diplomataikat arra, hogy alárendelt helyzetükből mindenáron kiemelkedést keressenek s a románok vajdái legyenek? Erre a sajátos karrierre már konstantinápolyi szereplésük előkészítette őket. Nyelvtudásuk és európai látókörük révén ők voltak a porta külpolitikai tanácsadói, minden diplomáciai titok, minden cselszövény tudói vagy tovább bogozói, s a fejedelmi rangot jelentő kaftánt forma szerint rendesen hű szolgálataik jutalmául nyerték el; később egyenesen előírták, hogy hoszpodár csak az lehet, aki már előbb Konstantinápolyban a főtolmács (bas-fcerdzümán) tisztségét viselte. Igen természetes, hogy ezeket a kínálkozó lehetőségeket a görögök nagyon kihasználták, annál is inkább, mert sokakat közülük már régebbi családi kapcsolatok kötöttek a román bojársághoz s a törzsökös fejedelmi családokhoz. Ezek a rokon kapcsolatok egyszerre valóságos jogfolytonossági alapot jelentettek a bevándorolt bizánciak s a román vajdák között, mint például már a XVII. században a Cantacuzinok esetében; ezeknek egyik sarját (akit egyébként 1658-ban II. Eákóczi György részesített magyar nemességben) Traian Cantacuzinonak hívták, bizonyára az ekkor már fel-felötlő dákoromán mítosz hatása alatt. A hatalomvágy mellett természetesen a meggazdagodási lehetőségek is csábítottak, s bármily rövidre — rendesen három évre — volt is szabva egy-egy fejedelem uralkodása, azért mégis megérte a konstantinápolyi vezető köröknek s különösen a vajdasági ügyek mindenható képviselőjének, az ú. n. «kapukehájának» fizetett hatalmas összegeket. Mindezek az egyéni indítékok háttérben ott voltak aztán végül a görög nemzeti szempontok is: a legtöbb fanarióta azt remélte, hogy ha egyszer fejedelem lesz, jobban segíthet Délkelet Európában szétszórt honfitársain,

nyomdákat, kolostorokat állíthat fel számukra, fellendítheti a görög kereskedelmet, tehát egyszerűen a román fejedelemségek uralmán át bizonyos mértékben a diaszpóra görögségének támasza, vezetője, szellemi feje lehet. így támad fel a dunai fejedelemségekben egy új bizánci ideológia — amint Iorga szellemesen mondta: «Byzance après Byzance» — s erre még a külső formaszerinti jogcím is megvolt, hiszen a Moldvába és Havaselve jövő vajdák egyházi megerősítésüket egyenesen a konstantinápolyi pátriárkától, a bizánci hagyományok legfőbb örétől nyerték.

Abban a mozgalmas korban, amikor az első fanarióta vajdák a román tartományokba jöttek, valóban nagy szükség volt arra, hogy a nehéz helyzetben levő két kis dunai ország élén az európai politikában jártas diplomata álljanak. Moldva és Havaselve helyzete ugyanis a nagy XVII. századi törökellenes offenzíva óta inkább rosszabbodott, mint javult. Az osztrák expanzió, Savoyai Jenő korának merész lendületű előretörése a fejedelemségek nyugati és északi határához ért, kelet felől pedig egyre fenyegetőbbé váltak a Duna deltájára irányuló orosz aspirációk. Mindennek az lett a következménye, hogy Moldva „és Havaselve belekerült egyrészt a német-török, másrészt az orosz-török ellenségeskedések, tehát rajta kívül álló és területén csak átcsapó eseményhullámok sodrába. Ezek a mozgalmas, gyors ütemű fejlemények természetesen minden belső konszolidációt lehetetlenné tettek, s így még azt sem mondhatjuk, hogy a fanarióta fejedelmek a rájuk bízott szerepet — a törökök dunai érdekeinek védelmét — valami különös sikerrel töltötték be. Voltak szerencsés momentumok és ügyes politikusok, de általában véve az egész kor meglehetősen sivár és kusza képet mutat.

Mindjárt az első fanarióta fejedelem, *Lavrokordat Miklós* (1715—6, 1719—30) — a karlócai békekötésnél 1699-ben a török oldalán közreműködő *Mavrokordat Sándor* fia — részese lett a délkelet-európai világpolitika hullámainak. Alighogy trónra került, kitört az osztrák-

török háború. 1714-ben Ali Damad török nagyvezér megkezdte a karloviçi békében Velencének átadott Morea és más szigetek elfoglalását, úgyhogy Szavojai Jenő jónak látta idejekorán bosszuló hadjáratot indítani. A szatmári béke megkötője, Pálffy János Karlócánál fényes diadalt aratott s ezután csakhamar a Bánság, Temesvár és Belgrád visszafoglalása következett. A Bánság visszafoglalása bizonyos mértékben feltámasztotta a középkori magyar Szörényi Bánság jogfolytonosságának gondolatát, s így történt, hogy Ausztria igényt formált az egykori Szörényi Bánság Kárpátokon túli területére: az Olt, a Duna és a Kárpátok közé fogott Kis-Oláhországra. A passzaroviei békében meg is kapta ezt, tehát Havaselve területe egyszerre jelentékenyen megcsonkult. Már két évvel előbb, 1716-ban megszakadt Mavrokordat Miklós uralkodása is: az osztrák sikerek hírére a román bojárok felkeltek ellene s a Havaselvére bevonult osztrákok a szorongatott helyzetben levő fejedelmet szinte saját érdekében vitték Szebenbe, ahol kétévi ottartózkodása alatt eléggé szabadon mozoghatott: filozófiai munkát írt Cicero «De officiis» című műve nyomán s ifj. Köleséri Sámuelnek, Erdély egyik kiváló humanista tudósának ajánlotta azt. 1719-ben azonban trónját visszanyerte, állítólag úgy, hogy ekkor uralkodó öccsét egyszerűen megmérgeztette. A XVIII. századi román történelemben ritka módon, egészen élete végéig, 1730-ig megtartotta hatalmát. Utódja fia lett, *Mavrokordat Konstantin* (1730—63 közt, megszakításokkal), aki békés és szívós munkával próbálta rendezni a mind veszélyesebbnek mutakozó társadalmi ellentéteket s különösen az elnyomott jobbágság helyzetén igyekezett javítani. Építő tevékenységét megkönnyítette az a körülmény, hogy az ő idejében a világpolitikai helyzet ismét a töröknek kedvezett: Szavojai Jenő zsenialitását tehetségtelen, gyöngé hadvezetés váltotta fel. Ismét elveszett Belgrád s az osztrákoknak le kellett mondaniok Kis-Oláhorszagról is.

A tősgyökeresen román hagyományokat mindig erősebben őrző Moldva sem egykönnyen nyugodott bele a

görög-török condominmmba, mely a románság politikai létét jóformán teljesen megsemmisítette. A bojárok már 1717-ben nagyon lázongtak a tatárokkal szövetkező *Bákovica Mihály* (1716—1726) ellen s amikor később 1736-ban orosz-török háború tört ki, az albán származású *Ghika Máté Gergely* (1726—1748 közt, négy ízben) moldvai uralkodása idején, a románok azt remélték, hogy az oroszok meg fogják őket szabadítani a török uralomtól. Ábrándjaik azonban hamar szétfoszlottak: az átvonuló orosz csapatok oly durva és önző módon léptek fel, hogy csakhamar belátták csalódásukat. Ennek ellenére az ortodoxia, mely már a XVII. században szoros kapcsolatokat tartott fenn az orosz egyházzal, tovább ápolta az orosz-román — és egyben mindig törökellenes célzatú — kapcsolatokat s ezeket a század második felébe, Nagy Katalin korába is átmentette.

Az orosz-török küzdelem 1768-ban újult ki. Havaselvét erős török sereg szállta meg. A törökök raboltak, fosztogattak és az argeci archimandrita, valamint az elrománosodott Párvu Cantacuzino köré csoportosuló román hazafiak ismét az oroszoktól várták a szabadulást. Katalin biztatta ezeket a megmozdulásokat és a bizalom annál inkább fokozódott, mivel 1769-ben az oroszoknak sikerült Bukarestbe bevonulniuk s elűzni a törökök mellett kitartó fejedelmet. A következő évben ünnepélyes hódoló küldöttség ment Moldvából is Katalinhoz s a román bojárok, köztük a már szívvel-lélekkel románna lett Oantacuzino Mihály, részletesen kimutatták, minő előnyököt és milyen segítséget jelentenének Oroszország számára a dunai vajdaságok. A diplomáciai tárgyalások Lengyelországban folytatódtak s az orosz vezetőférfiak: Galicin, Pánin, Orlov eleinte nagy érdeklődést mutattak a román érdekek iránt. Ugyanakkor Poroszország és Ausztria követeivel is tárgyaltak a románok (az osztrákok Henrik herceget, Nagy Frigyes testvérét szerették volna az egyesült Havaselve és Moldva trónján látni). Mindebből világos, hogy a fanarióta uralom nemzetietlennek vélt látszata alatt már megfigyelhetjük az önálló s a világpolitikai változásokat a

maga javára értékesíteni próbáló modern román diplomácia fokozatos kialakulását. 1774-ben, amikor már közelgett a békekötés, a havaselveiek újból figyelmeztették Katalint a háború megindulása idején tett ígéreteire s könyörögtek, hagyja az utókorra azt a dicsőséget, hogy ő szabadítja ki a «mohamedanizmus szakadékából a rómaiak gyarmatosait, a Megváltó igazhitű követőit». Ugyanakkor Panint is kérték, semmiesetre se feledkezzék meg «Dácia érdekeiről». A kücsük-kainardzsii békekötés (1774) ennek ellenére sem hozta meg a várt eredményeket: a hazai fejedelmek választásának jogát a törökök nem állították vissza, mindössze az adóviszonyokon könnyítettek valamelyest s hozzájárultak ahhoz is, hogy Oroszországnak ezentúl több joga legyen a vajdaságok ügyeibe való beavatkozáshoz. A következő év aztán egészen kiábrándíthatta a románokat az oroszokból: Katalin Moldva legészakibb részét, melyet Ausztria a nemrég megszerzett Galícia biztonsága érdekében igényelt, a törökök hozzájárulásával átengedte az osztrákoknak, akik sikertelenül próbálták Kis-Oláhországot visszaszerezni. Ebből a földdarabból aztán 1775-ben Bukovina alakult meg.

A hosszú orosz-török háború, bármennyire megnyilatkozott is alatta a magasabb román társadalmi osztályok népi öntudata, kezdte felőrölni a románság ellenálló erejét. Nem véletlen, hogy épp ezektől az évektől kezd a török-görög hatás erősebben terjedni, vagyis megindul az a folyamat, amely a XIX. század elején a már-már katasztrofális román elnemzetietlenedéshez vezetett. Még fellángol egy-egy nemzeti mozgalom 1792-ben és 1803-ban, de a hanyatlás egyre átfogóbb, egyre rombolóbb. Még akad ugyan egy-egy művelt fejedelem, aki, mint *Ysilanti Sándor* (1774—82, 1796—7), törvénykönyvet szerkeszt, de ez sem segít a gyakorlatban sokat a bomlás folyamatán. A fejedelmeknek immár sokszor semmi kapcsolatuk a régebben uralomra jutott román családokkal, sőt született románok is csak úgy juthatnak a hatalomhoz, ha előbb elgörögösödnek (mint a moldvai köznemes származású Callimachi-k). Újabb bonyodalmakat jelentett az 1788-ban

kitört orosz-török háború, melynek során Moldva orosz, Havaselve pedig osztrák fennhatóság alá került. Az osztrákok most is — mint előbb a Szörényi bánság esetében — felidéztek a középkori Magyarországnak Havaselvére is kiterjedő hűbérúri jogait s arra gondoltak, hogy lábukat véglegesen megvethetik a kárpátalji tartományban. Ugyanakkor Potemkin, Moldva orosz kormányzója, már egyenesen «dák» királyságról ábrándozott. Végül a két vetélytárs közül egyik sem diadalmaskodott: 1790-ben az osztrákok súlyos vereséget szenvedtek és visszavonulni kényszerültek, Moldva és Havaselve pedig az utolsó fanarióták elnyomó önkényuralma alatt várta tovább ama szabadságeszmék kibontakozását, amelyek végül a napóleoni idők után 1821 ismert görög-román forradalmi megmozdulásaihoz vezettek.

Az ortodox egyház és a fanarióták.

Mindaz, ami a XVIII. században egyházi téren történt, lényegében véve az előbbi korok következménye. Már a XVI. században, Neagoe Baszaráb korában a román fejedelmek az ortodox egyház támogatói, az athoszi kolostorok mecénásai lettek s ezzel maguknak Délkelet-Európa vallási ügyeiben bizonyos tekintélyt biztosítottak. A XVII. század kultúraszertető vajdáit, Lupu Vazult és Baszaráb Mátét is görög papok és görög tanácsadók vették körül, s a törvénykönyvek, amelyek ebben a korban keletkeztek, teljesen Bizánc hatását tükrözik (v. ú. 135. l.). Az egyre erősödő görög befolyás nevezetes következményekkel járt: az egyházi szláv addig háborítatlan egyeduralma egyszerre megingott s helyét részben a görögnyelvű liturgia foglalta el, részben pedig már a népi román nyelv. Baszaráb Máté alatt már Bulgáriából kellett hozatni olyan írástudókat, akik még folyékonyan értették a szláv szövegeket. Maguk a románok ezt a változást örömmel fogadták: egyrészt örvendtek annak, hogy — részben az erdélyi protestáns szellemű román könyvnyomtatás hatására — végre a román ortodox egyház is áttért a köz-

érthető népi nyelv használatára, másrészt pedig olyan görögös műveltségű románok is akadtak, akik már a fanarióta uralom beköszöntése előtt valósággal a görög nyelv minél szélesebbkörű elterjedésében látták az ortodoxizmus mentsvárát a katolikus ellenreformációs mozgalmak fenyegető térhódításával szemben. A XVII. század egyik legműveltebb románja, Milescu Miklós egyenesen apológiát írt 1685-ben a görög nyelv védelmére, mert szerinte még a latinnál is szükségesebb, s 1757-ben hasonló gondolatokat fejtett ki egy ortodox, sőt oroszos műveltségű brassói román, Evsztatievics Demeter is, kéziratban maradt román nyelvtana előszavában. A XVIII. században tehát a XVII. század előzményei fejlődtek tovább: egyrészt a mind nagyobb számban beözönlő görög papok magukkal hozták koruk erősen teológiai színezetű görög műveltségét, másrészt pedig egy-egy megértőbb fejedelem, mint Mavrokordat Konstantin, biztosította a román nyelv egyházi használatát is. A fanarióták tehát nem vádolhatók azzal, hogy elnyomták az egyházi életben a népi nyelvet; inkább támogatták, segítették annak elterjedését. Erről tanúskodik a XVIII. század igen szép számú havaselvi és moldvai nyomtatványanyaga, mely egyes vidékeken és egyes korokban — így pl. Moldvában, Chesarie râmnici püspök idejében — egészen céltudatos felvilágosító munkáról tanúskodik. Persze e szláv-görög tradíciókon alapuló hitélet elemeire nézve még teljesen középkori jellegű maradt, s egyáltalában nem alkalmazkodott sem a kor, sem a táj szükségleteihez. A köznép továbbra is babonák és apokrif hiedelmek ködében tévelygett, a műveltebbek pedig, akiket már elért a felvilágosodás hulláma, lassanként pusztá formalizmusnak tekintették az egész tradicionális hitéletet s maguk a papok jórészt túlságosan műveletlenek voltak ahhoz, hogy e nehézségeket leküzdjék s a román vallásosságot elmélyítsék. Amint Sturdza A. igen helyesen állapította meg, a művelt és többnyire idegen származású főpapság a néppel egyáltalában nem törődött, a román nemzetiségű közpapok pedig éppoly tudatlanok voltak, mint maga az elnyomott nép. Ilyen

viszonyok között a sok kolostor sem válhatott a műveltség és az őszinte hitélet központjává; a velük járó javadalmak inkább csak meggazdagodási forrást biztosítottak. Sajnos, a XVIII. században a kárpátalji katolikus és protestáns misszió sem volt elég tevékeny, civilizatórikus hatását nem tudta kellőképpen kifejleszteni s így nem csodálhatjuk, hogy amikor egy-egy műveltebb fejedelem az egyházat is bele akarta vonni a románság szellemi fel-emelésébe és nemzeti kultúrájának megalapozásába, inkább a magyar katolicizmus segítségére, mintsem a korszerűségtől messze elmaradt ortodox egyházra támaszkodott, így járt el például maga Mavrokordat Konstantin is, aki a század első felében magyar jezsuitákkal akarta megírni a románok első, humanista szellemű történetét, melyből azonban sajnos, csak gróf Péterffy Károly kéziratban maradt tervezete készült el.

Az udvari élet és a közigazgatás

Bár a változás itt sem jelentkezett hirtelen, mégis fokozatosan a két fejedelmi udvar egész légköre átalakult. A patriarchális hagyományos életformát, mely alig emelkedett a módosabb bojáróké fölé, lassankint olyan fényűzés, olyan rang- és címkórság váltotta fel, amelynek eredetét csakis a messzi bizánci példa utánzásában lehet keresnünk. A gyorsan változó és a törökkel szemben mindig alárendelt szerepben lévő hoszpodárok udvari életük túlépítettségével igyekeztek önmaguk előtt is igazolni mindig ingatag hatalmukat. Igaza van az élesszemű Sulzernek: «Minél kisebb a fejedelem, annál nagyobb a pompa, minél gyöngébb a hadsereg, annál fényesebb a testőrség». Minden fejedelemnek megvolt a maga — jórészt görög nemzetiségű — kísérete s a legfontosabb állásokat többnyire ezek a beözönlött idegenek töltötték be, amint azt az egykorú utazók egyöntetűen megállapítják. Maguk az udvari tisztségek és rangok nem változtak és megtartották — bár most többnyire görög átírásban — hagyományos román nevüket is, de gyakran megtörtént, hogy

egy-egy állás nevét, mint, pusztá rangot négy-öt személy is viselte. Az udvari élet és a közigazgatás nyelve mindazonáltal legalább részben a román volt, de persze a minta, ahonnan a kultúrszavak és a differenciáltabb belpolitikai fogalmak elnevezése lefelé áradt, a görög hivatalos terminológia lett: ennek sugárzó ereje valósággal beleágyazódott a török államrendbe. Az udvari élet a maga bonyolult formáival és ceremóniával persze pusztá külsőség, felszínes «szuperstruktúra» maradt; még amaz osztály számára sem jelentett mély kultúréletet, amely azt kitermelte, s ha a román születésű bojárók utánozni is igyekeztek ezt a váratlanul meghonosodott fényűző' életmódot, ezzel még nem részesültek olyan magasabb kultúra áldásaiban, aminőt Nyugateurópa aulikus központjai, Mária Terézia vagy Nagy Frigyes udvara sugárzott szét. Itt a korszerű «felvilágosodott deszpotizmus»-ból csak a deszpotizmus maradt meg, de sokáig minden mélyebb tartalom nélkül, távol a felvilágosodásnak pusztá ismeretétől is. Az egész görög-török condominium minden látszat és pompa ellenére kártyavár volt, s ezt maguk az örökös veszélyben levő vajdák is érezték: mint Carra beszéli, értéktárgyaikat, ékszereiket, arany- és ezüstedényeiket mindig becsomagolva tartották, hogy váratlan elmozdításuk esetében minden kincsükkel együtt elmenekülhessenek. Ebből a bizonytalanságból magyarázható a legtöbb fejedelem csekély konstruktív tevékenysége is: kinek lett volna kedve a legfeljebb két-hároméves uralom futóhomokjára valami maradandót emelni?

A fanarióta-korban a közigazgatás keretei általában keveset változtak; fontosabb fejlődést csupán az igazságszolgáltatás terén találunk, Ypsilanti Sándornak a magasabb bírósági szervekre vonatkozó reformjai révén. Sok újítás állt be viszont a pénzügyekben. Épp e ponton éri a fanariótákat a legtöbb vád: a történetírói közvélemény azt tartja róluk, hogy adórendszerükkel és egészen tetszőlegesen követelt szolgáltatásaikkal a két dunai vajdaságot valósággal kifosztották.

Határozott meggyőződésünk, hogy bármilyen más

téren inkább lehet védeni a fanariótákat, mint pénzügyi politikájukkal kapcsolatban, amelyből valóban hiányzott nemcsak minden szociális belátás, de még az ország érdekeinek legcsekélyebb figyelembevétele is. Már az előző korok súlyos örökséget hagytak a fanariótákra: a törököknek fizetendő adót, amely a XVII. század végén, Brâncoveanu idejében, bizony már igen jelentős összeg volt, mintegy 150,000 lej. A fanarióták, s már közülük a legelső, Mavrokordat Miklós, ehhez még mindenféle pótdót voltak kénytelenek hozzászámítani, mert csak így biztosíthatták maguknak ideig-óráig a török porta kegyét s a vajdai méltóságot. Magának a fejedelmi tisztségnek pusztá megszerzése jelentős áldozatokat igényelt: a költségek általában Va millió lejre rúgtak, de volt olyan fejedelem (mint pl. maga Mavrokordat Konstantin), aki egy-egy uralkodási periódusáért (pl. a másodikért, 1735—41) kerek egymillió lejt fizetett. Ugyanennyibe került később az uralom Ghica Sándornak. Nem csodálható tehát, hogy rengeteg fajta adó sújtotta az egyedül adófizető osztályt: a jobbágyságot, amely ezenfelül még természetbeni szolgáltatásokra is kötelezve volt. A hamarosan igen bonyolulttá váló adórendszert Mavrokordat Konstantin egyszerűsíteni próbálta, de gyakorlatilag nem sok eredményt ért el: az állami adót, melynek fizetésére minden családfe kötelezve volt, hiába osztotta négy egyenlő, negyedévenként fizetendő részre (sferturi), utódai alatt ezek a «negyedek» előbb ötre, végül tizenkettőre emelkedtek. 1758 körül Scarlet Ghica már egyedül Havaselvén mintegy 2 és félmillió lejt préselt ki évenként. 1774-ben a kücsükainardzsii békéhez fűződő megegyezés próbált valamit könnyíteni ezen az állapoton, de a következő fejedelmek alatt a helyzet ismét rosszabbodott. Mavrojeni, Sutzu Sándor épp pénzügyi politikájuk miatt hagytak oly rossz hírnevet a román utókorra.

Havaselve siralmas állapotát legjobban abból a jelenségből ismerhetjük meg, amelyet az odavaló bojárok 1772-ben készítettek az orosz politikusok részére. Ebből az összefoglalásból kitűnik, hogy körülbelül hatvan év

alatt a töröknek fizetendő adó 150,000 lejről közel kétmillióra emelkedett, ami mintegy tizenháromszoros megterhelésnek felel meg. Ez az emlékirat arra is rámutat, hogy ennek a kizsákmányolásnak közvetlen eredménye az elnéptelenedés volt: egy helyütt pontosan ki van fejtve, hogy Havaselvének a Kárpátok felőli részéről a lakosságnak legalább a fele Magyarországra, tehát Erdélybe távozott, s ugyanakkor a délebbre lakók inkább török földre menekültek. Ezt a valóságos népvándorlást, amelyet a román történetírás mindmáig tudatosan le akar tagadni, Engel is megerősíti: számításai szerint 1739-ben 147,000 adófizető család élt Havaselvén s ebből 1757-re már csak 35,000 maradt. Ez azt bizonyítaná, hogy az apadás még az Orlovhoz intézett emlékiratban jelzett aránynál is siralmasabb volt: a lakosságnak több mint kétharmada keresett másutt menedéket. Hasonló megállapításokat tesz Engel Moldvával kapcsolatban is: szerinte 1782-ben Moldvában legfeljebb 70,000 család lakott. S hogy ez a fejlődés, amelyet a folytonos háborúk még végzetesebbé tettek, a városokat sem kímélte meg, arra jó példát nyújtanak Bukarest várostörténeti adatai: előbbi 60,000 lakosából 1792-ben már csak 48,000 maradt.

A társadalmi helyzet.

A fanarióta-kor társadalmi képét a végletesség, a ki-egyenlítettlen szélsőségek jellemzik. Egyrészt ott van a fényűző főnemesség, a hírhedt protipendadä («az első ötöd»), másrészt kiáltó kontrasztként ott gomolyog az elnyomott paraszti tömeg, babonáival, tévelygéseivel és balkáninál balkánibb nyomorával. Ez a végletesség még 1821 után sem változott: még 1848-ban is Guérault, a francia konzul így ír Lamartine-nak: «Az ország különös sajátossága, hogy a társadalmi ranglétra két széle, a bojár es a paraszt között nincs semmiféle közbeeső osztály. A bojárok szórakozásait, örült költekezését, pazar háztartását, hölgyeik fényűzését, a zsidók uzorakamatát, mindent a paraszt fizet: ő az egész ország számára és ígás

barma». Ugyanígy nyilatkoznak maguk a román hazafiak is, például Ghica János, aki pedig egész Délkelet-Európa szociális helyzetét tökéletesen ismerte: «A mai bojárok» — írja egyik levelében — «a fanarióták és az oroszok kreatúrái. Nem ismerik sem a román történelmet, sem népünk hagyományait, sőt sokszor nyelvünket sem. Egészen a görög-orosz politika eszközeivé váltak, vagyis épp azt az irányzatot szolgálják, amely ellen a román nemzet évszázadok óta küzd. A mai bojárság országunk legromlottabb rétegéből kerül ki. Az írni-olvasni tudás, az alacsony-lelkűség s a visszaélésekben kifejtett ügyesség elegendő jogcímet adnak a legmagasabb állások betöltésére». Minden író megegyezik abban is, hogy ez az erkölcsi és szociális süllyedés elsősorban a hanyatló török birodalom züllött viszonyainak tulajdonítható. Egy francia diplomata, Deprez, azt mondja, hogy a hosszú keleti kaftánba burkolódzó bojárok, keresztény létükre, valósággal «oda vannak láncolva» a hanyatló birodalom és a régi keleti világ romlott erkölcséhez.

S mind e véleményeket egységbefoglalja Iorgának, vagyis annak a román történésznek nyilatkozata, aki a fanarióták uralmát leginkább mentegette s abban mindenáron a «felvilágosult abszolutizmus» csíráit próbálta felfedezni. Iorga szerint «a két dunai fejedelemség siralmas állapotáért elsősorban a bojárok voltak felelősek. Elvették a paraszttól minden anyagi eszközt, minden szabadságot és minden jogot, egyszóval a parasztot páriá sorba süllyesztették. Örök hasadás fenyegette a nemzetet: egyfelől a kiéhezett parasztszám maradt volna, másfelől pedig a túltáplált, álmos, ostoba bojárok; s ez volt az az állapot, mely felkeltette az idegenek anektálási szándékait».

Iorga e nyilatkozatot 1905-ben tette s később nem igen hivatkozott rá. Véleménye ennek ellenére kétségbevonhatatlanul igaz maradt. A társadalmi ellentétek valóban végletesek voltak: a fejedelem hiú pompaszeretetét utánzó elgörögösödött bojárok végzetesen eltávolodtak a néptől s utóbb annyira gyűlöltté váltak, hogy amint azt gróf Batthyányi Vince feljegyezte, még birtokukon sem

mertek többé tartózkodni, félvén a parasztok bosszújától, A legsúlyosabb veszély a középosztály teljes hiánya volt: abba az ürbe, amely a parasztság és a bojárok között tátongott, természetyszerűleg idegenek: görögök-törökök-zsidók özönlöttek, s így vált a dunai fejedelemségek etnikai képe rendkívül tarka, valósággal kozmopolita jellegűvé. Ez a tarkaság aztán sokáig megmaradt a XIX. században is. Még Alexandri egyik szatirikus vígjátékában is — mely Iaçi életét állítja pellengére *- a komikum jórészt abból származik, hogy minden szereplő' más és más nemzetiségű. Természetesen voltak azért népiségük és patriarchális életformájuk mellett híven kitartó bojárok is; ezek azonban mindinkább háttérbe szorultak s elhatalmasodott az a balkáni-levantei szellem, amelytől a román közélet napjainkig sem tudott megszabadulni. A kárpátalji fejedelemségek társadalmi életére egyetlen kor sem gyakorolt oly tragikus hatást, mint a XVIII. század, az egész török hódoltság betetőzése és végakkordja.

Ipar és kereskedelem.

S vájjon ebben a társadalmi végletességben hogyan fejlődtek azok a foglalkozások, amelyeknek képviselői a hiányzó középosztályt pótolhatták volna? Szerves fejlődésről, sajnos, az ipar és kereskedelem terén sem lehet szó. Egyetlen fanarióta fejedelem, a század második felében uralkodó Ghica Gergely pártolta csupán Moldva iparát, de hogy mennyit építhetett a már meglévő helyi kezdeményekre, azt eléggé bizonyítja egyetlen körülmény. A chiperecsti-i posztógyárat német munkásokkal létesítette s mikor később Iasj közelében óragyártó műhelyeket rendeztetett be, ezekbe is protestáns német órásokat hívott. Időnként a magyar iparcikkek is utat találtak a Kárpátokon túlra; tudjuk például, hogy a női divatárakat Moldva rendszeren Erdély városaiból szerezte be.

A kereskedelem terén — akárcsak a XVIII. századi Magyarországon — a legjelentősebb szerephez a görögök jutottak. Nekik jutott az a privilégium, hogy török áruk-

kai kereskedhettek és sokan közülük, mint Craiovában Aman Demeter, aki érdekes levelezést hagyott reánk, csakhamar rendkívül meggazdagodtak. A legtöbb esetben maguk a vajdák támogatták honfitársaik üzleti tevékenységét. Amint *egy* magyar utazó írja, «a moldáviai kereskedést csaknem kirekesztőleg a görögök és zsidók üzik. x4bból és a mellett igen sokat nyernek ők. Néhányszor rendkívüles kedvezésekkel vágynak erántok, melly arra a gyanusságra adott okot, mintha a Fejedelmek egyetértők volnának Konstantinápolyból való kísérőiknek speculatiójokban».

Már a XVIII. században feljegyezték, hogy a târgovistei görög kereskedők minden évben Velencébe, Lengyel-, Török- és Németországba jártak. Ez a széleskörű tevékenység, mely később még jobban kifejlődött s amelynek fontosabb állomásai Középeurópában Brassó, Buda, Pest, Bécs, Lipcse, Velence voltak, Magyarországon a legtöbb vidéki városba is szétágazott, mindazonáltal mégsem szabad hibáztatnunk, mert nagy érdemei voltak a nyugat-európai műveltség elterjesztésében. A diaszpóra görögsége ugyanis távolról sem merült el teljesen az anyagiasságba, hanem a szellemiekre is bőkezűen áldozott. Moldvában és Havaselvén is lehettek olyan kereskedőtípusok, mint nálunk Zavirasz György, aki szép könyvtárral rendelkezett s üres idejében nagy örömmel fordítgatott korszerű, divatos munkákat magyarból, németből. Nemcsak Nyugat-európa árucikkei — például az angol szövetek — jutottak el ekkor Bukarestbe, hanem szellemi áramlatok is, egyrészt Velence, másrészt Bécs felől, amely különösen a felvilágosodás eszmevilágát közvetítette. A dunai államok görög kereskedőrétege tehát fontos kultúrmissziót töltött be: Magyarországon, ahol a közműveltség magasabbrendű volt, kultúrárt szívott magába, a román tartományokban viszont, amelyek az európai fejlődéstől rendkívül elmaradtak, kultúrárt és korszerű kultúrigényeket terjesztett.

A fanarióta-kor kultúrpolitikája. Bizánc és Európa.

Senki sem tagadhatja, hogy sok fanarióta fejedelem — különösen az első, mintegy 1768-ig terjedő korszakban — nagyműveltségű, tanult férfiú volt. Maga Mavrokordat Sándor, Miklós fejedelem atyja Padovában folytatott orvosi és filozófiai tanulmányokat, latinnyelvű disszertációja (a vérkeringésről) Németországban jelent meg. Fia, Miklós, az első fanarióta fejedelem — mint már említettük — Cicero «De officiis» című műve nyomán írt kényszerű szebeni tartózkodása idején filozófiai munkát. A törvényalkotó fejedelmek, mint Mavrokordat Konstantin és Ypsilanti Sándor tiszteletreméltó jogi és történelmi tudással rendelkeztek, az előbbi érdeklődött a magyarországi humanista tudományosság iránt is. Példájukat udvari embereik is követték, például a XVIII. század vége felé Saul moldvai bojár, aki választékos francianyelvű levelezést folytatott magyar és szász tudósokkal, többek közt Cornidesszel és Felmerrel magyar-román történelmi kölcsönhatásokról és heraldikai kérdésekről. A fejedelmi udvarban rendszerint tudtak nemcsak görögül és törökül, de olaszul és később franciául is, s még egy-egy főpap, mint Chesarie, Eâmnic püspöke is megtanult franciául, s ha a konstantinápolyi pátriárkának ki kellett a vajdaságokból átkoznia Voltairet (akit «pápis-tának» hitt!) ez arra mutat, hogy már voltairianus fejedelmek és főurak is lehettek.

Mindez érdeklődést jelent az európai kultúra akkori formái iránt és joggal keltheti fel bennünk azt a reményt, hogy a fanarióta uralom a nyugati fejlődéstől annyira elmaradt románságot jelentősen közelebb hozta Európához. Meg kell azonban vizsgálnunk, vajjon ezeknek az olaszos-franciás, sőt bizonyos mértékben humanista színezetű kezdeményeknek megfeleltek-e a közművelődés akkori szervei, az iskola és a nyomda, történtek-e intézkedések arra nézve, hogy ez az európai szellem és légkör a népnek minél szélesebb rétegeit hasssa át?

Sajnos, ezen a téren is hasadást, kiáltó ellentéteket

találunk. Ami az iskolapolitikát illeti, mindenekelőtt kétségtelen, hogy románnyelvű iskoláztatás a kárpátalji vajdaságokban alig volt s hogy azok a görög főiskolák, amelyeket a fanarióta fejedelmek Iaçi-ban és Bukarestben alapítottak, teljesen Bizánc formalisztikus pedagógiájának jegyében keletkeztek és képtelenek voltak igazi kultúrát sugározni, λ grammatikai oktatás, az ógörög nyelvtan finomságainak megtanítása a tanulók minden idejét igénybevette s pl. Thukydides olvasása is csak nyelvtani példatárul szolgált, nem szellemi gazdagodásul. Az anyanyelv tanításával senki sem törődött, mert az volt a felfogás, hogy ha a gyermek megtanulta a klasszikus és az újjörög nyelvtant, a román nyelvtant úgyis tudja magától. A fejedelmi iskolák tehát nem adták meg a románoknak azt a klasszikus műveltséget, amely éppen náluk — ellentétben a többi neolatin néppel — annyira hiányzott. S a tanulók kiválasztása is éppoly arisztokratikus volt, mint az egész kor; még Ypsilanti Sándor is, aki pedig egyike volt a legkiválóbb fejedelmeknek, a paraszti származású fiúkat egyenesen eltiltotta a tanulástól, még a kereskedők és az iparosok fiait is legfeljebb grammatikai oktatásban volt hajlandó részesíttetni. A tanulmányok tehát semmiféle társadalmi emelkedést nem biztosíthattak s az egész fanarióta korban egyetlen tehetőség sem emelkedhetett ki a nép ismeretlen tömegéből.

S vajjon betöltötték-e kultúrfeladatukat a nyomdák, amelyekre a görögség mindig oly büszke volt? Ha a puszta számokat nézzük, s azokat az előbbi korhoz viszonyítjuk, kétségtelenül emelkedés mutatkozik. Eltekintve a román vajdaságokban megjelent görög és egyéb nyelvű nyomtatványoktól, azt találjuk, hogy 1715 és 1750 között mintegy 80 román könyv jelent meg, tehát több, mint a két megelőző évszázad folyamán. 1800-ig az emelkedés tovább folytatódik s még 160 munka jelenik meg. Természetes azonban, hogy a könyvtermelés terén — különösen ebben az aránylag késői korban — nemcsak a számarány számít, hanem fontosabb a megjelent művek tartalma és jellege, valamint a könyvforgalom adatai.

E téren megfigyeléseink bizony elszomorítóak. A megjelent könyvek kizárólagosan egyházi jellegűek, hagyományos vallásos műfajoknak jóformán minden fejlődésnélküli képviselői, s hogy még itt is milyen meddő a munka, arra bizonyíték, hogy az egész század folyamán egyetlen új bibliafordítás sem jön létre. A teljesen egyházi kézben levő nyomdákban ebben a még teljesen középkorias időszakban nem is volt szabad világi munkát kiadni. S vajjon ájtatos olvasmányszükség készítette-e az egyházi hatóságokat folyton új meg új szertartás- és imakönyvek kiadására? Aligha hisszük, bár kétségtelen, hogy a műveletlen alsó papság részére, amely még prédikálni sem szokott, szükséges volt bizonyos egyházi könyvtermelés; mindazonáltal valószínű, hogy inkább Ealicevichnek, a fanarióta-kor kiváló délszláv ismerőjének van igaza. Ő ugyanis azt tartja, hogy e sok-sok könyv is pusztán a zsarolás és elnyomás egyik eszköze volt: az egyébként adót nem fizető papságot időről-időre kötelezték, hogy régi könyveit drága pénzen új könyvekkel cserélje fel. Ilyen körülmények között reális olvasmányszomjra aligha szabad következtetnünk. Ha ilyesmi volt, ez csak a magasabb műveltségű bojároknál lehetett meg, akik azonban a XVIII. század végén is csak Erdélytől s főleg a budai egyetemi nyomdától várhattak világi szellemű, románnyelvű olvasmányt: egy-egy kalendáriumot vagy szentimentális regényfordítást.

Mindent összevéve megállapítható tehát, hogy egyes európai látókörű fejedelmek erőfeszítései ellenére lényegében véve nem Európa, hanem Bizánc szelleme diadalmaszkodott, minden konzervativizmusával és kizárólagosságával; ezért tart a román középkor a XIX. század küszöbéig.

A tudomány és irodalom.

Már említettük, hogy a tudomány pártolásában és művelésében maguk a fanarióta fejedelmek, különösen a Mavrokordatok jártak elől jó példával. Legnevezetesebb közülük Mavrokordat Sándor, akinek munkáit, görög

nyelvtanát, retorikai kézikönyvét, Aristoteles-kommentárjait s néhány vallásfilozófiai iratát a bukaresti és iasi-i főiskolán tankönyvül is használták. Példáját követte fia, Mavrokordat Miklós is: erkölcsfilozófiai munkáján kívül, mely három kiadást ért és végül Londonban jelent meg, írt egy politikai kulcsregényt, amelyet kéziratban a párizsi királyi könyvtárnak is megküldött (a benne előforduló különféle szereplők az európai nemzeteket képviselik; érdemes lenne ezt az eszmetörténetileg jelentős művet végre hozzáférhetővé tenni!) Ugyancsak ez a Mavrokordat-sarj foglalkozott korszerű problémákkal is: írt például egy röpiratot a dohányzás ellen, amely a XVIII. század végén románul is megjelent.

A későbbi fejedelmek, ha maguk nem forgatták is a tollat, de legalább maguk köré gyűjtötték a diaszpóra görögségének kiváló képviselőit, költőket, tudósokat, akik közül nem egy — mint Christopoulos, a modern görög líra megteremtője — éveket töltöttek a dunai vajdaságokban. Az utolsó fanarióták a színjátszás meghonosítására is kísérletet tettek. E téren Ealu hercegisasszony nevét jegyezhetjük fel. Ő az első fanarióta hölgy, aki 1817-ben kilép a nőknek egészen keleti elnyomásából és tudatlanságából, melyet egy Havaselvén átutazó angol hölgy, Lady Craven mintegy ötven évvel előbb megdöbbenéssel jellemezett.

Gyakorolt-e valamelyes hatást ez a görög szellemi élet a románságra is? Milyen volt a román irodalom állapota a XVIII. században? Merítettek-e az írók ösztönzéseket abból a Bizánc és Európa között tétovázó görög szellemből, amely legalább a magasabb társadalmi osztályokat s elsősorban a főrangúakat áthatotta?

Ha eltekintünk a XVIII. századi krónikásoktól, akik a jóízűen mesélő Neculce után e nagymultú történelmi műfaj lassú hanyatlását, elsorvadását mutatják, egyetlen olyan férfiút találunk, aki sokoldalúságával, érdeklődésének szerteágazásával egyenesen ebből a görögös környezetből lép elő. Egy főrangú íróról van szó: Ienăchită Văcărescurol (1740—1798).

Már életrajza is regényes. Alig 15 éves, amikor atyja-

val együtt, aki Havaselve «spätar»-ja volt, az akkor uralkodó fejedelem Bodosz szigetére számüzi. 20 éves korában viszont már udvari tisztséget tölt be. A Katalinkorabeli orosz-török háborúban helyteleníti a Pärvu Cantacuzino-féle russzofil mozgalmat s ezért Brassóba menekül, ahol egészen a békekötésig menedéket talál. Itt találkozik 1773-ban II. Józseffel, aki Lengyelországba menet Erdélyt is meglátogatja. A 70-es évek vége felé magas méltóságok birtokosa, majd 1781-ben Ypsilanti Bécsbe küldi, hogy visszahozza fiait, az osztrákokhoz menekült fejedelmi hercegeket. Ekkor sodródik bele Vacarescu a bécsi karneválba, melynek során a jozefinista éra egész diplomáciájával megismerkedik. Újból találkozik magával a császárral is. Ezután váratlanul hazahívják s kaimakám-má (a vajda helytartójává) nevezik ki. Az 1788-ban kitört új török-osztrák háború alatt nyíltan a török mellé áll s fontos diplomáciai szolgálatokat teljesít. Megfordul Délkelet Európában mindenütt, csak éppen Moldvába, a testvérországba nem jut el. Iasi-i utazásának tervezgetései között éri el a halál.

Vacarescu irodalmi munkásságában három téren is követte a görög ösztönzéseket. Mint maga Mavrokordat Sándor s annyi más görög a XVIII. században, ő is nyelvtant írt, a havaselveiek első nyomtatásban megjelent román nyelvtanát. Ennek terminológiája azonban csak részben görög; igen sok műszó közvetlenül az olaszból származik. Vacărescu meg volt ugyanis győződve arról, hogy az olasz nyelv a román édestestvére s mindkettő együtt a latinból, ez pedig a görögből származik. Ez az ábrándos filológia jogosította fel őt arra, hogy a szükséges neologizmusokat hol a görögből, hol az olaszból merítse. Vacărescu a fanarióták olasz elemekkel átszőtt görög műveltségének legtipikusabb román képviselője, s egyben előfutárja Heliade XIX. századeleji olaszosító irányának. Nyelvtana mellé szótárt is tervezett, ezt azonban sohasem készítette el. A havaselveiek első nagy román szótárát egy Magyarországon is járt árúmn, N. Ianovici írta meg, mégpedig részben Márton József magyar-német szótára nyomán. Ugyancsak a XIX. századra esik már egy másik

európai műveltségű bojár, Iordache Golescu szótárírási kísérlete.

Văcărescu működésének másik ága a történetírás. Ez is úgy, ahogyan azt Văcărescu felfogta, fanarióta, sőt török hagyományokon alapszik. Főműve egy nagy török történelem, amelynek legérdekesebb része persze a XVIII. század, ahol a román szerző saját kora eseményeit adja elő. Vannak francia forrásai is (Voltaire, Moréry), tehát ez a munka szintén hid Európa és Bizánc között. Komán vonatkozásban nem olyan emberi melegséggel és mély. hazaszeretettel megírt munka, mint a már egészen elrománosodott Cantacuzino Mihály nagy forrásértékkel bíró műve családja történetéről (Ghenealoghia Cantacuzinilor, 1787).

Văcărescu működésének legismertebb része költői tevékenysége. A XVIII. században a Kárpátokon túl ő az első ismert műköltő. Népdalszerű versei, mint a «Kesergő gerlicéről» írott, sok vitára adtak alkalmat, mígnem kiderült róluk, hogy egykorú görög versek szabad átköltései. Egy másik költeményéről azt hitték, Goethe «Gefunden» című versének átültetése. Újabban kimutatták, hogy ez sem helytálló: Goethe ugyanis híres versét később írta, s aligha hihető, hogy ő állt volna Văcărescu hatása alatt... Ma Văcărescut mint költőt a legjobb román főrangú lírikusnak tartjuk s úttörő érdemeit nem lehet elvitatni: mindenesetre érdekes feladatot vállalt magára, amikor Christopoulos könnyed rokokó költészetének hangjait össze próbálta egyeztetni a román költészet hagyományai-val. Jellemző azonban, hogy saját kora Văcărescut román költőként alig ismerte, görögnyelvű költeményei viszont európai hírnévre emelkedtek s a filhellénizmus korában számos német- és francianyelvű görög anthológiába belekerültek, mint a görög néplélek kifejezői. A sors szelíd iróniája, hogy az első román műköltő mint görög író szerzett magának európai hírnevet.

Văcărescun kívül nevezetes egyéniséget nem igen tudnánk kiemelni e korból, legfeljebb Naum Eămniceanut, akinek görögnyelvű krónikájából is erős román nemzeti érzés csendül ki. A kornak a könyvnyomtatásig el nem

jutó irodalmához tartoznak azonban a görög-román nyelvű kéziratos énekeskönyvek, melyek ízléstörténeti szempontból még teljesen feldolgozatlanok, valamint a XVIII. századi s ugyancsak kéziratban maradt, jórészt görögből fordított elbeszélő művek. Apokrif bibliaszövegek és szentek legendái mellett megjelenik itt a világ-irodalmi ponyva legtöbb mesetárgya: a trójai história (mely nálunk Heltainál van meg), a legelső görög szerelmi regény, az Aethiopica, az Ezeregyéjszaka (Halima), Szép Magelóna históriája, az ófrancia Paris et Vienne történetéből velencei közvetítéssel származó Erotocritos, egy olasz anekdotagyűjtemény (BertoMo) s még sok-sok más munka. Görög fordításon át jut el a románokhoz Erasmus illemkódexe is: «De civilitate morum puerilium». Ezek a munkák a román ízlés igazi nevelői s nem a formalisztikus pedagógiába süllyedt iskolák. Igaza van tehát Cartojannak, e gazdag kéziratos irodalom legjobb ismerőjének, amikor azt mondja, hogy «mindazt, amit csak Bizánc összegyűjtött a középkori nyugati s a későbbi, ázsiai színezetű keleti kultúrából, azt újjörög közvetítéssel mind átadta a románságnak. Ez az irodalom, amelyben voltak bájos legendák, kalandokkal és őszinte szerelemmel teli regények és a csodák világába vezető keleti mesék, fejlesztette ki olvasóinkban az érzelmességét és a képzeletet. Ezek indították meg a XVIII. század második felében az idegen irodalmakból való fordításokat s mindezek együttvéve készítették elő a román lelket a francia prae-romantika és romantika befogadására».

Világos tehát, hogy ha eredménytelen maradt is a fanarióták hivatalos pedagógiája, nagy sikert ért el az az iskolánkívüli «népművelés», amelyet a görög népkönyvek honosítottak meg. Ebben az olasz és francia hatásokat közvetítő görög befolyásban áll elsősorban a fanariótakor művelődéstörténeti jelentősége.

A román nyelv sorsa a fanarióta-korban.

Sokan azt hiszik, hogy a XVIII. század folyamán a kárpátalji román nyelv egészen eltörökösödött és elgörögö-

sődött. Ez a vélemény ebben a túlzó formában semmi-
 esetre sem fogadható el. A tradicionális szláv elemekkel
 telített szókincs kétségtelenül megmaradt minden stílus-
 rétegben, és továbbra is ez nemcsak a beszélt, de az írott
 nyelv alapja. Ezt a hagyományos szókészletet csak át-
 színezte a török-görög uralom folytán meghonosodott, de
 többnyire alkalmi jellegű idegen divatszavak beözönlése.
 Ha a XVIII. századi hivatalos szövegeket vagy Vacárescu
 történeti munkáját lapozzuk, valóban sok görögösségre
 akadunk, ezek azonban rendszerint olyan szavak, amelye-
 ket a mai román már nem ért meg, tehát amelyek a XIX.
 század folyamán, amint jöttek, úgy el is tűntek. A fana-
 rióták korának mintegy 1500 görög jövevényszavából
 legfeljebb 100—120 maradt meg napjainkig, s ezek java-
 részt nem az egykori hivatalos nyelv neologizmusai, ha-
 nem azok a szavak, amelyek a társadalmi élet elgörögös-
 dése folytán a magasabb néposztályok beszélt nyelvében
 honosodtak meg. Az írott nyelv graecizmusai a fana-
 rióták korával együtt elpusztultak — helyüket előbb
 olasz, majd francia jövevényszavak foglalták el — viszont
 megmaradtak azok a szavak, amelyek a mindennapi
 társalgás nyelvét tették finomabbá, előkelőbbé. Ahogyan
 tehát a városi román társadalom struktúrája lényegében
 véve igen sokat köszönhet a XVIII. századnak, úgy a
 társadalom nyelve is mindmáig magán viseli a görög-
 hatás bélyegét. A görögön keresztül honosodtak meg a
 románban az első olasz és francia elemek is, ami szintén
 természetes, ha figyelembe vesszük a művelődéstörténet
 egyéb s már fentebb említett vonatkozásait. Olasz ere-
 detűek a román műköltészet verselésének alapformái is
 s mindezek együttvéve alkotják a fanarióták korának
 kultúrörökségét. Politikai, társadalmi és pénzügyi szem-
 pontból bizonyára sok jogos vád érheti ezt a sajátságos
 «condominiumot», de mégis kétségtelen, hogy a románság
 európaiosodásának döntő jelentőségű folyamata a kárpát-
 alji tartományokban ebben a korban kezdődött meg.

HETEDIK FEJEZET.

Az erdélyi románok a XVIII. században.

A múlt adottságai.

A XVIII. században az erdélyi románság fejlődésében az előző korokhoz viszonyítva gyökeres változások állottak be. Szükséges tehát, hogy megállapítsuk, mit hozott magával a románság múltbeli fejlődéséből s hogy ezek az adottságok mennyiben járultak hozzá új tulajdonságainak kialakulásához. A XVIII. századot megelőző időkben a románság politikai szempontból az érettségnek és önálló gondolkodási készségnek legcsekélyebb jelét sem mutatta, azonban már érték olyan szellemi hatások, melyeknek nyomait az ilyen irányú jövő fejlődésben feltétlenül kimutathatjuk. Elsősorban a fejedelmi korban megjelent románnyelvű egyházi könyvekre kell itt gondolnunk. Láttuk, hogy a XVI. és XVII. században az erdélyi államélet és egyházi élet vezetői mindent megtettek, hogy a románságot közelebb vezessék a református hithez. Eleinte arra törekedtek, hogy román anyanyelvű, de tiszta református hitelvek alapján álló egyházakat hozzanak létre. Amikor ez a szándékuk egyes ortodox körök ellenállása miatt meghiúsult, megelégedtek azzal, hogy bizonyos kondíciók megtartásával szorítsák rá a román papságot a kompromisszumra az ortodox és református hitelvek között. Szempontunkból jelenleg nem játszik szerepet, vajjon ezek a könyvek tartalmuk szerint az ortodox vagy a református dogmákkal ismertették-e meg a románságot. Későbbi fejlődésükre csak annyiban voltak ezek hatással, hogy papjaik anyanyelvükön írott könyve-

ket kaptak kezükbe s anyanyelvükön ismerhették meg a hívek maguk is ezeket a tanokat. A román nyelven kiadott könyvek alapján tartott egyházi szolgálat tudatosá tette — ha nem is a legszélesebb rétegekben — az anyanyelv használatát és szépségeit. Ezt bizonyítja egyes fogarasi nemesembereknek Kászoni kancellárhoz 1713-ban benyújtott kérvénye, melyben ama kívánságuknak adtak kifejezést, hogy templomaikból tűnjék el «isteni szolgálatok tételekor az idegen nyelven való éneklés és liturgia-mondás». Az erdélyi fejedelmeknek ez a nyelvművelő munkája váltotta ki az ortodoxok hasonló irányú törekvéseit. A Kárpátokon tiili ortodox egyházfejedelmek egyaránt azon voltak, hogy románnyelvű könyvekkel erősítsék meg erdélyi hittestvéreiket ortodox hitükben. Így Erdély valamennyi román papja előtt nyitva állott a lehetőség, hogy híveinek román nyelven hirdesse Isten szavát. Igaz, hogy szervezeti és statisztikai téren a reformációnak minden nyoma eltűnt a későbbi évtizedek folyamán, azonban a fejedelmi kor mégsem múlt el nyom nélkül az erdélyi románok életéből. Egyrészt megkönnyítette a XVIII. században megszülető katolikus unió munkáját, másrészt pedig — s ebben van legnagyobb jelentősége — tudatosította bennük anyanyelvük jelentőségét s ezzel megadta az első lökést nemzetiségi fejlődésük felé.

A politikai unió.

Erdély és az erdélyi románság XVIII. századi történetének keretét az 1690-ben végbement politikai unió adja meg. A török hatalom sikeres megtörése után a katonai és diplomáciai erők új alakulása következtében természet-szerűleg új helyzetbe került az erdélyi fejedelemség is. Talán másként alakult volna jövődő helyzete, ha a sorsdöntő években erősebb kezű fejedelem áll a kormányzat élén, azonban a helyzeten lényegileg ez sem változtatott volna sokat. Már a félholdra mért súlyosabb csapás, Buda visszafoglalása előtt két esztendővel megindult a

Habsburg-diplomácia tapogatódzása a fejedelmi udvarban. A diplomáciai munkát az uralkodóház hűséges és művelt szellemi vezérkara, a jezsuitarend indította meg s Antidius Dunod jezsuita atya már 1684-ben összefoglalta a fejedelemség akkori helyzetét: «akár akarjátok, akár nem, pártfogásába vesz benneteket a királyi felség!» Az erdélyi politikai élet vezetői akkor még nem voltak teljesen tisztában azzal, hogy mit jelent majd a közeledő új berendezkedés Erdély államéletében s nem fogadták el a Dunod páter által az udvarból hozott javaslatokat. Helyzetük azonban fokozatosan romlott, a szerint hogy milyen mértékben erősödött meg a császári hadak helyzete a törökkel szemben, úgyhogy 1691-ben szinte már a teljes fegyveres megszállás súlya nehezedett a felelős vezetőkre, amikor létrejött a megegyezés az uralkodóházzal. A kormányzat élén, Apaffi Mihály fejedelem halála óta, olyan emberek álltak, akik nem ismerték fel a helyzet adottságait s akik az ifjú Apaffi Mihályt könnyelmű politikai lépésre kényszerítették. Két ember volt, aki az erdélyiek közül felismerte az egyedül helyes tennivalókat. Teleki Mihály, a régi és kellő iskolázottsággal rendelkező diplomata, elveinek fegyveres védelmezése közben esett el a zernyesti csatátéren a betörő Thököly Imre ellen vívott küzdelemben. A másik, Bethlen Miklós pedig nem talált meghallgatásra a rendek részéről. A megegyezést Thököly hadainak végleges veresége és Bethlen Miklós politikai időérzéke tette lehetővé. Az udvar, meghallván Thököly kezdeményezésének hírért, hajlott az engedékenységre, a rendek pedig, amikor Thököly seregét vereség érte, hajlandók voltak a megegyezésre. Bethlen Miklós 1690 végén kész megegyezéstervezettel érkezett meg Bécsből s ezt a tervet a rendek az 1691 januárjában Fogarason tartott országgyűlésen el is fogadták. Erdély történetének új fejezete nyílt meg ezzel a megegyezéssel, melyet a történetírás «Diploma Leopoldinum»-nak nevez.

A diploma, bár több pontját néhány esztendővel a megegyezés után már kiforgatták, alapokmánya maradt az erdélyi fejedelemség és az uralkodóház viszonyának

egészen 1848-ig. Az uralkodó nem ismerte el az ifjú fejedelem örökösödési jogát, illetőleg úgy rendelkezett, hogy ezt a kérdést húsz évig nem kell tárgyalás alá venni. Ezzel lényegileg Erdély megszűnt, mint választott fejedelemség s áttért az örökös fejedelemség közjogi rendszerére. Területi és közigazgatási önállósága megmaradt, mert az uralkodó önálló hatóságot, a gubernátort és a guberniumot rendelte élére s nem egyesítette Magyarországgal, jöllehet mint magyar király érvényesítette jogigényét a diploma kiadását megelőző tárgyalások alkalmával. Nem lehetett azonban elkerülni azt, hogy a Nagyszébenben székelő kormányzék (gubernium) és az uralkodó közé egy közvetítő felettes hatóság ne ékelődjék. Ez kezdetben a magyar királyi udvari kancellária kebelében működő erdélyi kancellária volt, s csak a század utolsó éveiben sikerült elérniök a teljes államjogi függetlenségre törekvő erdélyi rendeknek, hogy ez az erdélyi udvari kancellária teljesen független felettes hatósága legyen az erdélyi guberniumnak.

A diplomának legfontosabb rendelkezései fenntartják a három nemzet és négy vallás alapján álló régi erdélyi kormányzati rendszert és biztosítják valamennyi bevett vallásfelekezet tagja számára a hivatalviselési szabadságot. Ezek a rendelkezések azt jelentették, hogy azt a kivételes helyzetet, melyet a törvényes kereteken belül eddig a református vallás élvezett, ezentúl hasonlóan törvényes kereteken belül a katolikus vallás biztosította magának. Az átalakulás természetesen nem ment egyik napról a másikra s a katolikusoknak kezdetben sok ellenállást kellett leküzdeniök, azonban a századfordulóra nagyja ból kialakultak azok a politikai keretek, melyekben Erdély népei — köztük a románok is — másfél évszázadon keresztül éltek állandóan fejlődő és gazdagodó életüket. A románság helyzetének alakulása szempontjából legfontosabb tényező, a jezsuita rend is csak fokozatosan haladhatott előre hódító munkájában. Említettük, hogy a jezsuiták korábban kezdték meg munkájukat a diplomáciai tárgyalások megindításánál, mint a katonai

és politikai körök, majd pedig, felhasználva ezirányú működésük előnyeit — mint azt Cserei Mihály megjegyzi — «...azt tartván, aki hallgat, megegyezni láttatik, szép csendesen béülének...» a nagyobb erdélyi szellemi központokba. Itt először a vezető családok jóindulatát igyekeztek csendes munkával megszerezni s csak ezután léptek fel első nagyszabású tervükkel. Az ortodox és igen nagy mértékben a református hittételekkel is ismerős románságot akarták a római katolikus vallással való unióra rábírní. Munkájukat teljes mértékben vallási elgondolások alapján indították meg, azonban terveiknek részleges megvalósulása is beláthatatlan politikai következményekkel járt.

A vallási unió.

A románság vallási uniójának előkészítésében a jezsuita renden belül a legnagyobb szerepe Bárányi Pál páternek volt. Bárányi már jóval a politikai megegyezés előtt Erdélybe érkezett s itt kapcsolatba jutott az erdélyi politikai életben szereplő legjelentősebb katolikus családokkal. Egyúttal alaposan megismerte a református egyháznak a XVII. század vége felé egyre gyöngülő törekvéseit, amelyekkel a román egyházat a protestantizmushoz óhajtották kapcsolni. Elérkezvén a katolikus egyház primus inter pares szerepének korszaka, érintkezésbe lépett a román egyház főpapjaival, hogy így az ortodoxoknak a katolikusokkal való unióját létrehozza. A román egyház feje az unió munká megindulásának első évében (1692) Theophilus gyulafehérvári püspök volt, akit Varlaam halála után 1692-ben iktatott be hivatalába Bánffy gubernátor, s aki az esküt a fejedelmi korból ismert feltételek alapján még a református püspök kezébe tette le. Valószínűnek látszik, hogy a vladikának nem volt túlságosan nehéz a választás akkor, amikor az új helyzethez alkalmazkodott. A Lengyelországban már a XVII. század közepén megindult unió mozgalmon kívül példaként állhatott előtte a rutén egyház egyesülése a katolikkal, valamint

Lipót király 1692-es rendelete, mely szerint Magyarország valamennyi ortodox papja, aki az uniót elfogadja, a katolikusokkal egyenlő' elbánásban részesül. Nem utolsó sorban játszhatott szerepet azonban az erdélyi református egyház befolyásának fokozatos hanyatlása. Az alapok adva voltak, a tárgyalások mégis hosszú évekig húzódtak el s csak 1697 februárjában került sor arra a zsinatra, melyen Theophilus püspök megtagadta mindazt, amit a románság szellemi téren a reformátusságtól kapott. Ekkor jelentette be a román egyház feje, hogy egész papságával egyetemben elfogadja az uniót a katolikus egyházzal. Az uniós feltételek mindenben meghagyták a régi rendet, csak a következő' pontok elfogadására bírták rá a zsinatot: 1. A pápa az összes keresztény egyházak feje. 2. A Szentlélek a Fiútól is (filioque) származik. 3. Áldozáshoz elegendő a kovásztalan kenyér és 4. Van purgatórium. Az átalakulás láthatóan lassan s az akkori kormányzatban oly szokásos «sensim sine sensu» elv alapján ment végbe. Alig végezte be ugyanis a zsinat tárgyalásait, Theophilus püspök meghalt s utóda Athanasius, aki még a reformátusok iskolájába járt, Bukarestbe ment felszenteltetni magát. A kormányzat ezt elnézően vette tudomásul, bár sejtette, hogy itt az ortodox egyházfők mindent el fognak követni az új egyházfejedelem hitének és bizalmának megerősítésére. A kormányzat elgondolása helyes volt. Athanasius püspök, bár Bukarestben ajándékokkal és utasításokkal bőségesen ellátták, nagyon jól tudta, hogy hivatalában való megerősítését az uralkodótól csak abban az esetben várhatja, ha a katolikus egyház hűséges fiának mutatkozik. Ezért hazatérése után zsinatot hívott össze s itt papságával újból elfogadtatta az uniós pontokat. A püspök tehát minden megtett, hogy hűségét és megbízhatóságát bebizonyítsa, a várt eredményt azonban csak hosszas tárgyalások után érte el. A rendek felfigyeltek azokra a nehézségekre, amelyeket az unió politikai szempontból esetleg a jövőben felidézhet és erős ellenállást fejtettek ki Athanasius és a jezsuita-rend tervei ellenében. Több év telt el ezeknek a nehézségeknek a leküzdésében, míg

vége 1701-ben Athanasius~elnyerte a királyi és pápai megerősítést s ezzel hivatalosan az egész románságot a római katolikus egyház hívévé tette.

A tényleges helyzet azonban nem egyezett a hivatalos állásponttal, mely szerint a zsinati határozatok alapján az egész románság elfogadta az uniót. Dositheus jeruzsálemi pátriárka, látván az ortodox vallást fenyegető' hatalmas mozgalmat, erőteljesen közbelépett; személyesen jött el Brassóba s látogatásának eredménye hamarosan meg is mutatkozott a Nagyszeghi Gábor vezetése alatt 1701-ben fellángoló igen erőteljes ortodox reakcióban. Ez az ortodox mozgolódás — melynek a század folyamán annyi sok példájával fogunk találkozni — már majdnem összekapcsolódott azokkal a bizonytalan évekkel, melyeket a Eákóczi-szabadságharc jelentett Erdély számára. A végleges megbékélésig eltelt nyolc esztendő világosan megmutatta, hogy az unió nem érte el a népi lélek mélységeiben azokat a hatásokat és eredményeket, melyeket a harcos jezsuiták vártak tőle. Sokan nyíltan megvallottak, hogy a reájuk kényszerített uniót nem ismerik el magukra nézve kötelezőnek. Ezeknek nagy többsége Eákóczi zászlója alatt harcolt, míg az őszintén úniáltak nagyrésze természetesen az uralkodó seregeit támogatta. Azonban az unitusok közül sokan visszatértek régi hitükre, mikor erre a fejedelem nekik, hűséges szolgálataik elismeréseként, engedélyt adott. A fejedelemnek az ortodoxia iránt tanúsított elnézését az említett belpolitikai okokon kívül azzal a kapcsolattal is magyarázhatjuk, melyet a Eákóczi-diplomácia az orosz udvarral tartott fent. Az erdélyi ortodoxiának e kapcsolatai összefonódnak az előző korok Moszkva iránt érzett vallásos tiszteletével s azokkal a már politikaiaknak is mondható relációkkal, melyek e felekezetet a század közepén az orosz udvarhoz fűzték (s melyekről egy későbbi fejezetben fogunk részletesen megemlékezni). A Rákóczi-szabadságharc befejezése meghozta Erdély számára a rég óhajtott békét, az egyesült román egyház számára pedig a fejlődésnek egy lehetőségekben gazdag korszakát, történetének legérdekesebb fejezetét.

Az egyesült román egyház a XVIII. században.

E békés korszak első évei a berendezkedés nehézségeivel teltek el. A Rákóczi-korszak erőteljes ortodox reakciójának leszerelése és az óhajtott szellemi munka megindítása volt a legégetőbb feladat. Ehhez a munkához engedelmes püspökre és erőteljes vezetőkre volt szüksége az egyesült egyháznak. A szabadságharc bukásának évében halt meg Athanasius püspök és az új ember, Pataki János, teljesen a katolikus irányítók befolyása alatt állott. Az unitus egyház sorsát szíven viselte az egész erdélyi katolicizmus. Az erdélyi püspök, a jezsuita-rend egyaránt gondosan figyelte a fejlődés legkisebb mozzanatát is; ezt mutatja az is, hogy közvetlen felügyelőket állítottak — a későbbi unitus egyházi vezetőség szíve nagy fájdalmára — az unió támogatására. Ezek (a jezsuita-rendbe tartozó teológus és a világi protektorok) voltak hivatva minden akadály elhárítására az unitus egyház útjából. Pataki János másfélévtizedes püspöksége nem hozott lényeges változást a románság sorsában, azonban létrehozta azokat a berendezkedési lehetőségeket, melyekre nagy utóda nyugodtan támaszkodhatott. Kiepítette egyházának szervezetét és igyekezett papságának súlyát belpolitikai szempontból emelni azzal, hogy minden alkalmat megragadott az únialási diplomában megígért teljes egyenjogúság elismertetésére. Egyháza akkor még gyermekcipőkben járt, és így erélyes fellépésre nem volt lehetősége, mindazonáltal megindította és támogatta a román papság elitjének külszázági iskoláztatását is. Ekkor tűntek fel az első román papjelöltek — a kolozsvári iskolák bizonyítványával re vérendájuk zsebében — Kassán, Nagyszombatban, Bécsben és Eómában, az unió célját szolgáló «De propaganda fide» főiskolán. A püspököt szerették hívei és ennek a szeretetnek, és egyúttal megválasztásának is, érdekes alapoka volt. A papság és a püspökválasztás ügyeiben befolyásos világi románok egyaránt megkívánták, hogy az új püspök őket, nyelvüket és szokásaikat ismerje. Pataki Jánosban megtalálták azt az embert, aki nem volt túlságosan magas

szellemű egyéniség, azonban nemcsak megválasztása előtt hangoztatta a fenti elveket, hanem püspöksége idején is ragaszkodott hozzájuk.

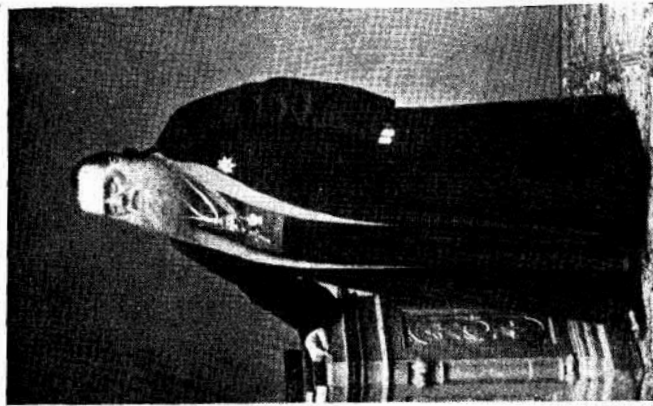
Utóda 1728-ban foglalta el a fogarasi püspöki széket. Az új püspök a XVIII. századi román történet legnagyobb alakja, *báró Micu-Klein Ince János*, fiatal ember volt. 1696-ban született, tehát olyan időben, amikor már régen folyamatban voltak az unióval kapcsolatos tárgyalások. Nem ismerte már azt a korszakot, amikor a román egyház még kapcsolatban állott a protestantizmussal. Fiatal kora óta a jezsuitarend magyarországi iskoláiban nevelkedett s harmadéves teológus volt, amikor a király fogarasi püspökké nevezte ki. Fiatal korára való tekintettel azonban csak néhány évvel később iktatták be a püspöki székbe. Addig befejezte tanulmányait, a jezsuita-rend pedig erélyesen kiirtott minden olyan szándékot Erdélyben, amely megzavarhatta volna a nagy reményekre jogosító fiatal egyházfő munkáját. Az új püspök 1732-ben kezdte meg működését s kortársainak hamarosan alkalmuk nyílt felfigyelni arra, hogy Micu-Klein személye új színnel gazdagítja Erdély amúgy is eléggé színes politikai panorámáját. A katolikus hit őszinte szeretetén kívül öntudatos román lélek volt a mozgatója a püspök minden cselekedetének. Jómódú román földműves-családból született, melyben családi szájhagyományként tartotta magát az a legenda, hogy a híres Baszarabacsaládból származnak s rokonságban vannak a Oantacuzinokkal is. Magas műveltsége mellé határozott politikai érdeklődés és érzék is társult. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy — mint ez írásaiból, kérvényeiből kiderül — ő volt az egyetlen az akkori Erdélyben, aki meglátta a román fejlődés lehető irányvonalait. Életcélul tűzte ki maga elé, hogy az egyesült románságnak megszerezze a csatlakozási diplomában ígéretet. Ez azt jelentette volna, hogy az egyesült románság, mint ötödik felekezet és negyedik nemzet, az országalkotó rendek között kapjon helyet. A történelmi három nemzet és négy vallás azonban erélyesen tiltakozott a püspök ter-

vei ellen, ők csak úgy vélték megtarthatónak a fejedelemség belső függetlenségét, ha az alkotmányon nem történik változás. Minden változás az uralkodóháznak jelentett volna előnyt; különösképpen pedig a románság politikai tényezővé való felemelkedése hozott volna — felfogásuk szerint — végzetes csapást az erdélyi függetlenségre. Kívánságaikat tehát — rendi és nem nemzetiségpolitikai okokból — visszautasították.

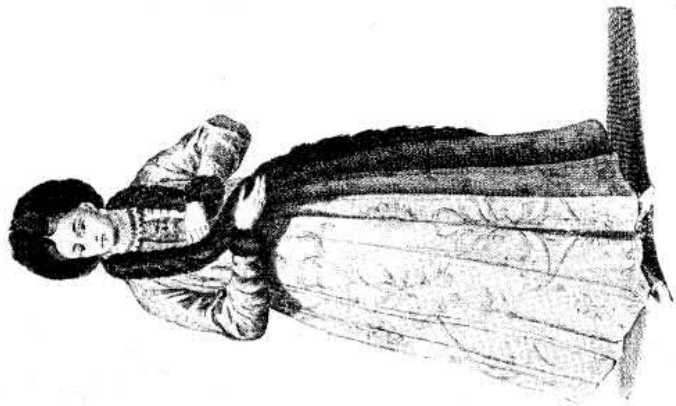
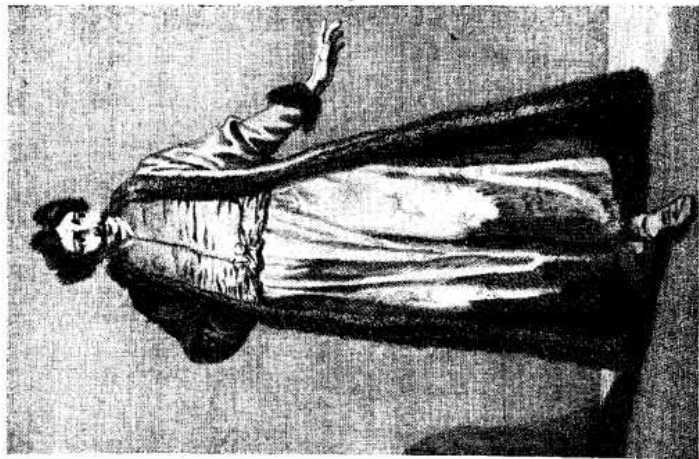
Harc folyt tehát a rendek és Micu-Klein püspök között s ez a harc már magán viselte a modern politikai küzdelmek jegyeit. Érdeemes ennek a harcnak a fegyvereivel is megismerkednünk, már csak azért is, mert a románság egészen a parlamentáris demokrácia koráig szinte teljesen ugyanilyen fegyverekkel folytatta a harcot nemzetiségi jogainak elismertetéséért. Micu-Klein elgondolásának alapja kettős volt: egy reális és egy irreális pillér. A reális pillér az a letagadhatatlan valóság volt, hogy a románság száma évről-évre nő az ország többi lakosainak számához viszonyítva. A szászág arányszáma, zárt életrendjük és szigorú örökösödési rendszerük következtében a XVIII. század folyamán erős hanyatlást mutat (1700 és 1763 között megközelítő számítások szerint 20%-ról 12%-ra esett). A magyarság arányszáma — s itt figyelembe kell vennünk azokat a pusztításokat is, amelyeket már a XVII. század második felében a tarárok okoztak — ugyanezen idő alatt állandóan körülbelül 80% maradt. Ezzel szemben a románság arányszáma, az igen erős szaporaság és a század folyamán a fanarióta uralom elől menekülők folyton erősödő bevándorlása következtében (v. ö. 179.1.) 50%-ról 58%-ra emelkedett. Különösen nagy volt a románság szaporulata a Bánságban, ahol — Kovács Alajos számításai szerint — a szaporulat mintegy 700,000 lélek lehetett. E tényrt számos román történetíró is megerősíti; Z. Pâclisanu szerint csak 1733—1750 között az erdélyi románság száma több mint 100,000-rel emelkedett. A modern településtörténeti kutatás e folyamat részleteit is kezdi feltárni s igen sok esetben még nagyobb szaporulatot mutatnak ki.

Báró Mien-Klein Ince erdélyi román unitus püspök,
XVIII. századi festmény a balázsfalvi gör. kat.
székesegyházban.

Báró Şaguna András
erdélyi görög keleti román érsek.

Havaselvi bojárvisélet a XVIII. század elején. Francia metszetek.

Ismeretes például, hogy a Partiumban és Kolozs megye egyes pontjain a románság aránya — régebben tiszta magyar vidékeken is — a XVIII. században 80—90%-ra szökkent fel. A Havaselvéről való tömeges kivándorlást Cantacuzino Mihály is megdöbbenéssel említi.

Mindebből az következett, hogy Micu-Klein és utódai egyre jobban érezték azt az erőt, amelyet a folyton erősödő románság jelentett kéréseik súlya és jelentősége szempontjából. Hivatkoztak is erre s valóban, sok könnyítést, sok kérésük teljesítését érték el érvelésüknek e szakaszával.

A számarány és erőduzzadás alkotta pillért kiegészítette az az irreálisnak nevezhető másik érv, mely szerint a románság a dáciai római hódítók leszármazottja, s mint ilyen Erdély legrégebbi nemzete; így jobbágy-helyzetbe csak jogfosztás útján kerülhetett. Irreálisnak neveztük ezt a — mai tudományos terminológiával dákoromán kontinuitásnak nevezett — érvet, hiszen a tárgyilagos tudomány azóta minden részletében megcáfolta. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy a kontinuitás gondolata — bármennyire távol állott is mindig a valóságtól — a XVIII. század második harmadától kezdve a magyar és román történelemnek egyik nem jelentéktelen alakító ereje volt. Micu-Klein püspök volt az első román ember, aki mint politikai programot hangoztatta ezt a gondolatot. Előtte a tudományos világban a XV. század humanistáitól a XVII. század magyarországi tudósaiig nagy elterjedtségnek örvendett az erdélyi romanitás teóriája. Micu-Klein is megismerkedett vele tanulmányai folyamán, azonban arra nincsen nyomunk, hogy tudományosan is foglalkozott volna ezzel a kérdéssel. Kialakult tudományos elgondolást használt fel politikai terveinek segítőjeként akkor, amikor az 1730-as években az erdélyi románság római származására, ősi jogainak elvesztésére és Erdély többi nemzetétől elszenvedett elnyomására hivatkozott. Ettől az időtől kezdve, végig az egész XVIII. századon egészen napjainkig, előtérbe lép ez a gondolat, valahányszor a románság Európa előtt a maga igazát

akarja bizonyítani. S ha megfigyeljük a szavak és mondatok fűzését, akkor ősforrásként mindig megtalálhatjuk a harcos unitus püspök első megfogalmazását,

Ince püspök azonban nemcsak erélyes politikus volt, hanem jó diplomata is. Állandóan hangoztatta, hogy mit akar elérni a románság számára, mint legfontosabb célt. De tudta azt, hogy ez nem fog gyorsan menni, s így kisebb, mellékes eredmények elérésével óhajtotta egyházának és híveinek helyzetét megerősíteni. Különös figyelemmel volt az egyesült egyház papságára, mert nagyon jól tudta, hogy kéréseiknek csak akkor lesz kellő súlyuk, ha azokat művelt es anyagiakkal is ellátott szellemi elit tudja támogatni. (Hogy mennyire igaza volt, arra élő példa a XIX. század magyarországi nemzetiségi története.) «Modus vivendi»-t keresett tehát s ennek a megalkotása volt a célja, amikor szinte megszámlálhatatlan mennyiségű kórvényét az alsóbb hatóságokhoz és az uralkodóhoz begyűjtotta. Ezek az írások szinte[^] egyedülállóan fontosak a XVIII. századi román vezetőség elgondolásainak és igényeinek története szempontjából. Módszere nem a revolúció volt, hanem a bekes evolúció. Bízott abban, hogy népét a fejlődés szellemi eszközeivel az unió hívévé lehet tenni s elítélte az erőszakos eszközöket. Kifejtette egy kérvényben, hogy a románságot csak «lente, sensim sine sensu» lehet elvezetni a Nyugat művelődésének forrásaihoz; minden erőszak végzetes törést jelenthet ebben a munkában. Meggyőződése volt, hogy a románság politikai egyenjogúsítása nem tojja megdönteni a fennálló állami és társadalmi rendet, sőt J^rdelynek és a katolicizmusnak csak hasznára váltatik, ludta, hogy a jobbágysorban élő románság, hasonlóan masnyelvű sorstársaihoz, nem érett a politikai szerepre, s így az egyenjogúságot csak a vezetőréteg számára követelte. Ezt részben azért is, hogy a tekintéllyel rendelkező elite jobban fegyelmezhesse a természeténél fogva elegedetlen és mozgolódó köznépet.

El kell ismernünk, hogy Micu-Klein püspök gondolataiban messze megelőzte korát, s így természetes volt, hogy korának minden politikai tényezőjével összeütközésbe ke-

rült. A rendekkel az ellentét az 1744-es országgyűlésen robbant ki, amikor véglegesen visszautasították a politikai egyenjogúságra vonatkozó kéréseit. Az uralkodóval akkor, amikor még e döntés után is állandóan zavarta az udvari hatóságokat kérvényeivel. Meghasonlott emberként, üldözési mániától gyötörve hagyta el püspöki székét 1745-ben s távozott panasztételre Eómába. Itt az udvar közbenjárására a pápa megtiltotta ennek a nyughatatlan lelkű embernek az Örök Városból való eltávozását. Kómában halt meg 23 év múltával; bármennyire szeretett is volna Erdélybe visszatérni, ezt soha nem engedte meg neki az uralkodó. Utolsó levelei egy öreg papi embernek régi környezete és hazája iránt érzett megható honvágyát sugározzák.

Feltűnik talán, hogy ilyen részletesen foglalkoztunk báró Micu-Klein püspök személyével és működésével. Személyének és elgondolásainak a későbbi évtizedekben észlelhető hatása azonban — úgy hisszük — ezt kellően megmagyarázza. Nemcsak az erdélyi, hanem a Kárpáton túli román politikai és szellemi élet sem tud olyan gondolatot felmutatni történelmének további folyamán, mely végeredményben ne volna visszavezethető Micu-Klein püspök harcos, korát messze meghaladó, gondolatokkal telt szellemére. Az egyesült egyház évtizedeken keresztül abból élt, amit Micu-Klein püspök alkotott s csak a román szellemi élet híres «erdélyi triász» hozott utána új szint a románság fejlődésébe.

A püspök legnagyobb alkotása környezet, ahová élete alkonyán is visszavágyott, a balázsfalvi papnevelő intézet volt. A XVIII. század második felében, Sincaiék fellépéséig nem személy, hanem egy földrajzi fogalom jelenti a görög katolikus románság jelenlétét Erdély életében s ez a fogalom: *Balázsfalva*, a román egyesült egyház szellemi központja és szellemi munkásainak anyagi függetlenséget nyújtó támasza. A fogarasi püspökséget az uralkodói kegy már kezdetben ellátta anyagi eszközökkel. Az 1718-ban adományozott szamosújvári és alsószombatfalvi uradalmak Micu-Klein püspök idejében jelentős jöve-

dehnet hoztak a püspökség művelődési és igazgatási költségeinek fedezésére. Később azonban ez a jövedelem elégtelennek bizonyult s 1738-ban az uralkodó a román származású Dobra Péter kincstári igazgató közbenjárására teljesítette a püspök kérését, megengedvén, hogy a két uradalmat elcserélje az Apaffi-hagyatékából a kincstárra szálló balázsfalvai uradalommal. Az alapítólevél elrendelte, hogy azt az évente 3000 forintnyi összeget kitevő különbözetet, amelyet az új birtok jelentett, egy unitus papnevelő intézet és egy bazilita kolostor építésére kell fordítani. Azonban, az egyesült papság sem maradt el áldozatkészségében az uralkodó mögött. Ugyanebben az esztendőben elhatározták, hogy egy öt év alatt összegyűjtendő 25 ezer forintos adománnyal járulnak hozzá az új román szellemi központ megépítéséhez. Ez az összeg pontosan össze is gyűlt s az uradalom-jövedelmével, valamint a Micu-Klein püspök távozásakor megmaradó püspöki jövedelemmel együtt (u. i. Micu-Klein csak 1751-ben mondott le a püspökségről) tekintélyes summát tett ki. Később ezekhez a jövedelmekhez még az Áron püspök által megvásárolt kúti uradalom jövedelme is hozzájárult, úgyhogy az 1754-ben megnyíló balázsfalvi iskolának nem kellett anyagi gondoktól tartania. Nem kellett félnie azonban a szellemi gondviselés hiányos voltától sem. Az elemi iskolából, háromosztályú algimnáziumból és a papneveléssel foglalkozó, két szemináriumból álló iskola magasabb fokozatainak működő tanárainak nevével a későbbi években a püspökséget viseltek, híres nyelvészek és történészek soraiban találkozhatunk. Hasonlóan az iskolához, a község maga is folytonosan fejlődött. Még Micu-Klein püspök áthelyezte a fogarasi püspökség székhelyét Balázsfalvára, majd pedig vásárjogot szerzett kedves tartózkodási helyének. A püspöki székhely, a káptalan, az iskola és a vásár nagy vonzóerőt gyakorolt a környék falvainak népére, az építkezések munkaalkalmat teremtettek, s így Balázsfalva a század utolsó éveiben már élénk életű városkává fejlődött. Itt volt a román egyesült egyház Micu-Klein püspök távozása után soron következő — nála sokkal kisebb

jelentőségű — püspökeinek székhelye is. 1751-ig, amíg Micu-Klein püspök forma szerint nem mondott le a püspökségről, vikáriusi minőségben Áron Péter vezette az egyesült egyház ügyeit. A püspöki szék megürülése után az uralkodó a pápával egyetértésben őt nevezte ki fogarasi püspökké. Szigorú, takarékos ember volt s ennek köszönhető az egyesült egyház, hogy a balázsfalvi iskola és bazilita monostor felépülhetett. Hasonlóan ő hozta létre a balázsfalvi román nyomdát is. Pásztorkodásának egész tartama alatt harcban állott a Rómában tartózkodó előddel, aki egyházi átok alá is vette s mivel kiterjedt erdélyi kapcsolatai révén még távozása után is nagy befolyása volt az alsóbb néposztályokra, súlyos nehézségeket okozott neki híveinek engedetlenségre való buzdításával. Áron Péter püspöksége idejében tűnt fel az egyesült egyház történetének két érdekes alakja: Kályáni Szilveszter és Major Gergely, a balázsfalvi kolostor első szerzetes-lakói. Ellenkéntben állottak a püspökkel az egyházi vagyon kezelésének módja miatt. A püspök takarékoskodott, hogy építhessen és szerezhessen, ők viszont a kissé elhanyagolt külföldi papképzést szorgalmazták. Mivel pedig az uralkodó előtt sikerült a püspökre kisebb szabálytalanságokat rábizonyítaniuk, Mária Terézia nekik adott igazat és új rendelkezésekkel szabályozta az alapítványi vagyon kezelését. A régi püspökön és a két szerzetesen kívül a magyarországi ortodox egyházfejedelmek mindinkább erősödő befolyása tette nehezzé Áron püspök szolgálatát.

Halála után, 1764-ben az uralkodó, Kályáni és Major mellőzésével, Áron püspök kedves emberét Rednik Athanasiuszt nevezte ki. Ellenfelei erre kérvényt nyújtottak be az udvarhoz, melyben a még életben lévő Micu-Klein kinevezését javasolták. Az udvar azonban nyugalmat óhajtott teremteni az egymás közt szinte állandóan civakodó görög-katolikus egyházfők között s ezt úgy vélte elérhetőnek, hogy Rednik püspök ellenfeleit elfogatta s csak hosszas vizsgálat után engedte szabadon. Kivétel volt Major Gergely: ő majdnem hét esztendőt töltött a munkácsi bazilita monostor börtönében. Rednik Athanasius püspökségé-

nek korszaka, elődjéhez hasonlóan, politikai szempontból nem volt jelentős. Utódja 1772-ben a már említett Major Gergely bazilita szerzetes lett, aki a trónörökös közbenjárására nyerte vissza szabadságát. Bár régi híve volt Micu-Klein püspöknek s fiatalabb korában, Áron püspökkel folytatott harcai folyamán tanújelét adta egyházpolitikai és szellemi érdeklődésének, a püspöki szék reásem volt jó hatással. Alighogy felszentelték, megkezde immár hagyományos pörlekedését a káptalan és a rend vezető tagjaival, s így komoly munkát nem tudott végezni. Tíz év múlva távoznia kellett a püspöki székből; utódjáról Böbb Jánosról később, az új román szellemi fellendülés megindulásával foglalkozó fejeztünkben fogunk szólni. — Jól láthattuk, hogy szinte négy évtizeden keresztül Micu-Klein püspök szelleme tűnik elő ott, ahol az egyesült egyház valamit alkotni tudott. A balázsfalvi építkezéseket és a szellemi alapvetést az ő örökségként vette át Áron Péter s az a két szerzetes, aki mozgalmat vitt bele az egyház életébe, az ő híve volt. Amikor viszont nem volt olyan ember, aki az ő elgondolásai szerint igyekezett munkálkodni, az egyesült egyház tétlenül és tunyán élte mindennapi életét.

Az ortodox egyház magyarországi vezetőinek a biliar-es aradmegyei románság ügyeibe való beleavatkozási kísérletei hozták létre a második görög katolikus román püspökséget, a nagyváradit. Az udvarnak sok gondot okozott Micu-Klein püspök önálló és független fellépése s ezért úgy gondolták, hogy célravezetőbb lesz ezt a kényes kérdést egy suffraganeus püspök kinevezésével megoldani, így ennek a vidéknek 1748-ban kinevezett első unitus egyházfejedelme, Kovács Meleteus közvetlenül a nagyváradit római katolikus püspöktől függött s neki tartozott teljes felelősséggel. Később kiderült, hogy ez a megoldás sem felel meg a célnak. Az ortodoxok beavatkozása nem szűnt meg, sőt évről-évre erősödött, s így 1770 után (ekkor halt meg Kovács püspök), hét esztendeig nem töltötték be a nagyváradit püspöki széket. Az udvar ekkor már teljesen független püspökség felállítására gondolt, ebbe

azonban Róma nem volt hajlandó beleegyezni. Végül ia hosszas alkudozások után 1777-ben Drágos Mózeszt nevezték ki püspökké. A pápai udvar elfogadta az udvar javaslatát, s így az új püspök csak az esztergomi érseknek tartozott felelősséggel. Birtokkal és vagyonnal — hasonlóan a fogarasi püspökséghez — szintén a Magyar Szent Korona jogi személyisége látta el az új püspökséget, amikor négy évvel később a nagyváradi püspökség birtokából kiszakította számára a dúsgazdag belényesi uradalmat.

Figyelmen kívül hagyva az akkor Magyarországhoz tartozó nagyváradi püspökség híveit, az egyesült román-ság — mely a román népesség csekélyebb részét alkotta — főként azon a területen élt, mely a második bécsi döntés folytán tért vissza az anyaországhoz. Ezenkívül nagy tömegben, de az ortodoxokkal már erősebben keveredve foglaltak helyet a Küküllők, az Aranyos mentén, Alsó-Fehér, Fogaras, Szeben és Hunyad vármegyék területén. A román lakosság többségét az ortodox hitük mellett megmaradtak alkották. Történetük az erdélyi román-ság XVIII. századi életfolyásának külön fejezete.

Az ortodox román egyház a XVIII. században.

Mint már említettük, a vallási unió korában a román-ság vezetői azok a püspökök voltak, akik a fejedelmek által számukra előterjesztett feltételeket elfogadták s így elnyerték a legfelsőbb megerősítést. A katolikus unió elfogadásának jogi aktusát viszont az udvar úgy értelmezte, hogy ezzel az egész román-ság elfogadta a katolikus egyházzal való egyesülést. így tehát az ortodox egyházat jogilag nem ismerték el s csak a század második felében került arra sor, hogy az erdélyi román ortodoxia élére királyi megerősítéssel rendelkező egyházfő került. A román-ság többsége nem volt hajlandó alávetni magát az egyesülési zsinaton róluk-nélkülük elfogadott határozatnak s mindaddig, míg hivatalosan is elismert egyházfőt nem kaptak, a legélesebben szembehelyezkedtek a katholicizmus térítési szándékával. Nyíltan nem várhattak

sehonnan sem támogatást; titokban kértek tehát onnan segítséget, ahonnan azt földrajzi helyzetük és szellemi beállítottságuk szerint remélhették. Az első támogatást a havaselvi ortodoxia nyújtotta a megsemmisüléssel fenyegetett erdélyi görögkeleti híveknek. Theodosius havaselvi metropolita a századforduló első éveiben igen élesen elítélte a jezsuiták (baráti papiçtasi) működését s valószínűleg az ő rábeszélésére utazott Brassóba ortodox testvérei hitének megerősítése végett a keleti egyház feje, Dositheus jeruzsálemi pátriárka. Említettük, hogy látogatásának eredménye Nagyszeghi Gábor lázadása volt, amelyről a század közepén visszatekintve az ortodoxia erdélyi fejlődésére — úgy tudták, hogy legbuzgóbb résztvevői az ortodox tanítók voltak.

A Kárpátokon túlról azonban nemcsak az egyházra számíthatott a keleti hitű erdélyi románság. A havaselvi és moldovai vajdák — hacsak ezt számukra a trónért való küzdelmek megengedték — szintén szívükön viselték sorsát. Brâncoveanu vajda például az angol ügyvivőt használta fel arra, hogy a bécsi udvarban panaszt emeljen az erdélyi ortodoxia sanyarú helyzete miatt. Azonkívül pedig mind ő, mind pedig utódai jelentős szellemi támogatásban is részesítették hittestvéreiket s számos olyan esetről van írásos bizonyítékunk, amikor ortodox hitelveket tartalmazó, pravoszláv betűkkel nyomott egyházi könyveket csempésztettek át a határon az ortodox román papság számára. Hasonlóan több ízben olvashatjuk, hogy az ortodox templomok kijavítását vagy új kápolnák építését anyagilag is támogatták. Nem nézte rossz szemmel az ortodoxok megsegítését a vajdaságok politikai ura és parancsolója, a konstantinápolyi udvar sem. Természetesen nem vallási meggyőződésből foglalta el a Porta ezt az álláspontot, hanem politikai megfontolásból. Féltek ugyanis, hogy ha netalán az unió a Balkán-félszigeten is elterjedne, akkor az unitusok a császárhoz fognak fordulni vallásuk védelméért. «A vérségnek és vonzalmaknak — Lukaris Cyrill pátriárka említette — köteléke», a közös hitelvek és a legfelsőbb politikai vezetés beleegyezése

érthetővé teszik, hogy az erdélyi és vajdasági román ortodoxia kapcsolatai igen élénkek voltak. Az erdélyi papjelöltek nagy százaléka a hegyeken túl nyerte el a papi rendeket és ugyanott szentelték fel az ortodox egyháznak — a bécsi udvar által hosszú ideig el nem ismert — magasabb egyházi méltóságait is. Azoknak az ortodox mozgolódásoknak, amelyek a XVIII. században oly sok esetben okoztak gondot az erdélyi és bécsi kormánynak (a jellemzőbb esetekkel részletesebben is meg fogunk ismerkedni), egyik gyökere majdnem minden esetben a vajdaságokban volt fellelhető.

Az a másik szellemi közösség, ahonnan segítséget remélhettek az erdélyi ortodoxok, a magyarországi görög egyház volt, melynek hatása legalább ugyanakkorának mondható, mint a vajdasági egyházaké. A törökök elől menekülő, de ellenük kitűnően használható szerb tömeg Magyarországon a XVIII. században már politikai tényező volt, egyháza pedig teljesen autonóm s csak az uralkodótól függő jogi személy. A karlócai érsek vezetése alatt álló ortodox papság már a század első éveiben megtett mindent, hogy az unió munkája elé nehézségeket gördítsen. A húszas években is azon a vidéken fejlődött ki igen erős katolikus-ellenes mozgalom, amely vidék hosszú ideig kedves működési területe volt a karlócai érseknek: t. i. a váradi püspökség területén. Itt az ortodox papok, akik között számos erdélyi és moldvai román, valamint rutén volt, erélyesen szembehelyezkedtek az unió lelkes székely misszionáriusával, László Pál váradi kanonokkal s valóságos összeesküvést szóttek ellene. Sikerült nekik a híveket annyira megzavarni, hogy végül is a katonaság fegyveres közbelépése vált szükségessé. A felizgatott lelkeket azonban nem tudták teljes mértékben megnyugtatni; még évtizedek múlva is mindig innen indultak ki az únióellenes mozgolódások. Mivel ezek a mozgalmak hamarosan Erdély területére is átcaptak, az udvari hatóságok a legszigorúbban megtiltották a karlócai érseknek, hogy az erdélyi országrész ügyeibe beleavatkozzék. Szigorú tilalom és megerősített határőrizet azonban mit sem használt olyan mozgalmak

ellen, amelyeknek annyi számtalan módjuk volt arra, hogy utasításokat, lázadásra hívó felszólításokat titkos utakon, megbízható falubírák kezén faluról-falura eljuttassák. Természetesen azt sem tudta a hivatalos kormányzat és közigazgatás megakadályozni, hogy az ilyen jellegű írások az ellenkező utat is megtegyék. Így jutottak el az erdélyi ortodoxok panasziratai Karlócára s így volt módjában az érsekeknek (köztük különösen a legharcosabb lelkületűnek, *Nenadovich Pálnak*) arra, hogy ezeket a panaszokat az uralkodó elé juttassa. Az erdélyi ortodox románoknak szinte három-négyévenként szabályosan megismétlődő erőszakos megmozdulásai bebizonyították a hatóságok előtt, hogy a baj gyökereit a karlócai érseki székhelyen kell keresni. Nem is késtek soha a szigorú és erélyeshangú uralkodói leiratok, melyek parancsolóan hagyták meg az érseknek az alkalmazkodást a rendeletekhez, azonban a sok hivatalos írás mind csak írott malaszt maradt. Nem használt az sem, hogy (egy előzetes felekezeti népszámlálás alapján) kiterjesztették a magyarországi ortodox egyház joghatóságát az Erdélyhez tartozó halmányi kerületre is. Az írott rendelkezések mindaddig nem érték el a kellő hatást, amíg az udvar fél nem számolta azt az elavult (s a Lipót-féle politikai barokk gondolkodásmód jeleit erősen magánviselő) alapelveket, mely szerint az unió ipso facto vonatkozott minden Erdélyben lakó s régebben ortodox vallású románra. E felfogás megváltozása két alaptényező mind erősebb hatásának tulajdonítható. Az egyik az uralkodó tanácsosainak folyton erősödő s az ügyintézés terén is egyre érezhetőbb racionális, vallásos elfogultságtól mentes gondolkodásmódja; a másik a birodalmi diplomáciának lassú átalakulása: a század eleje óta a török és a francia vonal figyelembevételével állandóan szem előtt kellett Bécsnek tartania nemcsak a porosz, hanem az orosz vonalat is.

Oroszország az európai diplomáciában Nagy Péter cár óta játszik jelentősebb szerepet. Külpolitikájának egyik — egészen a cári hatalom bukásáig megmaradt — alapelve az államalkotó nagy cárnak köszönhetette. Azt tudniillik, hogy az orosz külpolitikának legerősebb fegyverei azok az

ortodox vallású, nem-orosz anyanyelvű másországbeli alattvalók, akiket vallási sérelmeik támogatásával az illető államhatalom elleni lázadásra lehet bírni. Ezt nagyon jól tudta a bécsi udvar is és így természetes, hogy a fennhatósága alatt élő ortodoxokkal szemben alkalmazott bánásmódja a szerint változott, hogy milyen viszonyban élt a Monarchia az orosz cári birodalommal. Kezdetben az orosz befolyás nem látszott veszedelmesnek s így az udvar sem szentelt számára túlságosan nagy figyelmet. Meglátszik ez abból is, hogy sokáig a birodalom valamennyi ortodox hitű alattvalójának ügyét együttesen kezelték. Később, amikor meglátták, hogy az orosz diplomácia Európának szinte valamennyi ortodox hitű lakosát bevette számításába, megváltoztatták ezt a politikát s a Monarchiában kialakulófélben lévő egységes ortodox tömböt részeire igyekeztek bontani. A kül- és belpolitikának ilyen alakulásába kapcsolódott bele a XVIII. század második harmadában az erdélyi románság is. Hamarosan megjelentek Erdély földjén az orosz udvar emisszáriusai, akik a népet, ortodox hitűk megerősítésén túlmenően a fennálló rendszer ellen kezdték izgatni. Ugyanígy mind többször és többször találkozunk azzal az esettel, hogy az ilyen mozgalmakban bűnös erdélyi ortodox román papok (s néha világiak is) Havaselve, Moldva vagy Magyarország után Moszkvában keresnek menedéket. Itt rendszerint barátságosan fogadták, jó tanáccsal és pénzzel is ellátták őket. Amikor ügyükre a feledés fátyola borult és visszatérhettek Erdélybe, az ortodox mozgalmaknak természetesen még harcosabb híveivé váltak. A század későbbi éveiben ezek a kapcsolatok folyton erősödtek s ennek következtében a zavargások is elszaporodtak Erdélynek ortodoxlakta vidékén. Világosan felrajzolható tehát az a hatalmi háromszög, melynek — akarva, nem akarva — az erdélyi ortodox románság hatása alá került. A Habsburgok és a Eomanovok imperializmusa és a már védekezésre szoruló Porta egymásra és egymás ellen ható erői között fejlődött az ortodox vallásügy s vált a románság vallási tényezőből fokozatosan politikai tényezővé.

Ennek a lassú átalakulásnak a menetét akkor láthat-

juk meg a legjobban, ha röviden megismerkedünk az ortodox románság XVIII. századi mozgalmaival. Néhány szóval már megemlékeztünk az 1701-es Nagyszeghi-féle lázadásról, valamint a Várad-vidéki románság megmozdulásáról. Mellőzve kisebb jelentőségű megmozdulásokat, az 1744-ben kitört Bessarion-féle lázadás már országos jellegűnek volt mondható. Bessarion Boszniában született, szerb családból s az a karlócai érsek küldte Erdélybe, aki megelőzően aradi püspök volt, tehát az erdélyi viszonyokat igen jól ismerte. Mint a többieknek, Bessarionnak is az volt a feladata, hogy az ortodoxokat lázadásra, ezzel pedig az udvart arra bírja, hogy az ortodox hit szabad gyakorlását engedélyezze. Erdélyi körútjával egyidőben a karlócai érsek azt a hírt terjesztette el a köznép körében, hogy a Béccsel ekkor szövetséges orosz sereg tábornokai ígéretet tettek a sérelmek orvoslására. Bessariont hamarosan el kellett fogni, mert a mozgalom túllépte a megszokott kereteket. Bécsbe szállították; innen az orosz követ társaságában távozott el Oroszországba. Néhány évvel később Miklós balomiri esperes állott egy hasonló mozgalom élére. Miklós esperes egyesült pap volt és Micu-Klein püspök kedves embere. Amikor a püspök távozása után nem őt nevezte ki az uralkodó a fogarasi püspöki székbe, elhagyta az uniót és panasztételre a moszkvai cári udvarba utazott. A bécsi udvar, tekintettel az orosz diplomácia azonnali közbelépésére, a legnagyobb kímélettel igyekezett leszerelni a mozgolódást, ami azért is feltűnő, mert a résztvevők súlyos bűnökkel vádolva kerültek a vizsgálóbizottságok elé. Tilos könyvek csempészése, idegen uralkodó lázító körlevelének körözése és kivándorlásra való felbujtás szerepelt a bűnlajstromon. Ennek a mozgalomnak következményeként könyvelhetjük el azt az 1752-es királyi rendeletet, mely az ortodoxoknak toleranciát hirdetett. Azonban nem ismerte el egyházszervezetüket s így ez a megoldás sem bizonyult maradandónak. Az ötvenes éveket a folytonosan megismétlődő román mozgolódások tették nehezzé a kormányzat számára. János ecsellői és János gallyesti pópa a karlócai érsekkel, rajta

keresztül pedig az orosz udvarral volt kapcsolatban. Lazításért és lázadásért börtönben fejezték be életüket.

Az erdélyi köznyugalom végleges megszilárdítására volt hivatott egy hosszas megbeszéléseken megvitatott bécsi terv: exemptus püspököt akartak az erdélyi ortodoxok élére állítani. A püspök csak az uralkodótól függött volna és sem a karlócai érsek, sem az egyesült püspök nem lett volna felette. Kettős célt óhajtottak elérni ezzel a megoldással: egyrészt meg akarták szüntetni a karlócai érsek káros hatását az erdélyi ortodoxokra. Másrészt viszont jogokhoz akarták juttatni az udvarhoz hű ortodoxiát, hogy így a magyarságot jobban sakkban tudják tartani. A végleges megoldást hosszas tárgyalások előzték meg s már-már úgy látszott, hogy elejtik a kérdést. 1761-ben végre is egy méreteiben és kiterjedésében egyaránt veszedelmes lázadás tört ki Sophronius pápa vezetésével. A vezetőség több tagja Oroszországban nevelkedett s állandó kapcsolatban maradt az orosz ortodoxiával. Hamarosan katonaság kivezénylőse vált szükségessé és Buccow tábornok, Erdély katonai parancsnoka személyesen vezette a békéltető tárgyalásokat. E tárgyalások menetének vontatottságát látva, szánta el magát az udvar 1761 augusztusában, hogy Novakovics Dénes budai ortodox szerb püspököt erdélyi ortodox püspöki adminisztrátorrá nevezze ki. Így az ortodox egyház törvényes elismerését nyert s az ortodox románság legnagyobb sérelme megszűntnek volt tekinthető. Bár az erdélyi ortodox egyház ezután is az engedmények egész sorát kapta (1771-ben nyilvános istentiszteleti jogot, 1783-ban pedig Nikitics Gedeon személyében önálló s a karlócai érseknek csak dogmai szempontból alárendelt püspököt nyert), a külföldi ortodox egyházakkal való egyházi s az Oroszországgal való politikai kapcsolata ezután sem szűnt meg. A cári udvar továbbra is figyelemmel kísérte a magyarországi és erdélyi ortodoxok sorsát; így ez a politikainak is nevezhető orientáció az erdélyi románság körében állandósult s XIX. századi mozgalmáinak egyik alapvető jelenségévé vált.

A románság szociális és politikai helyzete a XVIII. század végén.

Mindazokat az eredményeket, amelyeket a románság akár az egyesült, akár az ortodox egyház révén a XVIII. század folyamán elért, papsága legműveltebb részének köszönhetette. Azok az ortodox papok akik a vajdasági, görög és orosz iskolákban nevelkedtek, s azok az egyesültek, akik Magyarországon, Bécsben és Rómában ismerkedtek meg Európával, az új gondolatokat képviselték az erdélyi románság életében. Rajtuk kívül kevesen voltak olyanok, akiket a tudományos és politikai ambíció keveredéséből mindjobban kiemelkedő új — később nemzetiségpolitikainak nevezett — gondolkodásmód megérintett volna. Mivel Erdély társadalmának történetét még nem írták meg, összefoglaló eredményeket felmutató munkára ezen a téren nem tudunk támaszkodni, (mint ahogy nincsenek rendszeres feldolgozásaink a XVIII. századi erdélyi parasztság életéről sem). Így csak hiányos és hézagos adatok alapján állapíthatjuk meg azt, hogy az alacsonyabb néposztályok érdeklődése inkább a kalandvággyal függött össze; egyedül a papság volt az, amely nemzedékről-nemzedékre átörökítette tudását és hagyományait. A papok fiai rendszerint követték apjuk foglalkozását s így amit az idősebbek tanultak és tapasztaltak, azt a fiatalok felhasználhatták. Természetesen nem szabad általánosítanunk, hiszen tudjuk, hogy milyen alacsony fokon állott ebben a korban a papság műveltsége; az azonban letagadhatatlan, hogy a megismert új gondolatok tovább származtatása tudatos volt. A papság eszköze: az alacsonyabb műveltségű, de mozgalmasabb életű vándoritanítókból, kereskedőkből, kereskedőlegényekből állott. Ezek játszották a posta, a hírmondó szerepét. Faluról-falura járva, ezek ismertették meg a híveket az egyházfő akaratával, különösen olyan vidéken, ahol a felülről támogatott egyesült román egyház erős ellenőrzést gyakorolt a jogokkal még nem rendelkező többséggel szemben.

A paraszti életmódból kiemelkedni vágyó, anyagi

függetlenség felé törekvő papság s az anyagi függetlenség kiváltságát élvező kereskedői réteg aránylag elenyészően kis csoportja mögött ott állott a román parasztság hatalmas tömege. Láttuk szaporodásuk arányait s éreztük azt a hatalmas erőt, amelyet ez a szaporodás vezetőik számára jelentett. S azt a feszítő erőt, amely tömegükkel járt, még csak fokozta szociális helyzetük. Itt kell kitérnünk a XVIII. századi erdélyi történelem egyik legkényesebb pontjára: arra, hogy volt-e ebben az időben Erdélyben nemzetiségi elnyomás, volt-e olyan teher, amely a román jobbágyra az általános jobbágyterhen túl nehezedett. Szembe kell itt helyezkednünk a román történetírásnak azokkal az állításaival, amelyek a magyarságot vádolják, azonban hasonló módon szembe kell helyezkednünk azzal a történetfelfogással is, amely ezen évek mozgalmainak egyedüli okát a szociális helyzetben igyekszik megtalálni. Ennél sokkal bonyolultabb társadalomlélektani folyamat játszódott le Erdélyben.

Ennek az egész folyamatnak az alapja az a helyzet, amelyet Erdély XVIII. századi társadalmi szerkezetében magyarság, németiség és románság elfoglalt. Az öntudatos államalkotó ekkor is, mint mindig, a magyar. Kezében a politikai s az ekkor ennél talán még fontosabb szellemi hatalom. Mellette a szellemi téren legalább is egyenrangú fél a szászóság, amelyet azonban ősi zárkózottsága nem predesztinált olyan magától értetődően a politikai életre, mint a magyarságot a rostrum szeretete. Ezé a két népé a föld is; a magyaré ősi történeti jogon, az államalkotás jogán, a szászé pedig ősi vendégjogon. A föld megmunkálása a jobbágyosságra tartozott, erre a nyelvi szempontból heterogén, de többségben román anyanyelvű hatalmas tömegre. A föld népének helyzete nem volt irigyléreméltó s aki tehetett, szabadult e sorsból. Azonban nem volt semmiel sem rosszabb ez a helyzet, mint Európa bármely más országában. És nem különbözött Erdélyben a román és magyar jobbágy helyzete sem, akár magyar, akár román, akár szász nemesúr, közület vagy egyház földjén élt is. A fogarasi románajkú nemesek ugyanúgy megkövetelték ro-

mán jobbágyaiktól a szolgáltatást és robotot, mint a magyar földesúr a maga magyar vagy román embereitől. Mindazonáltal kétségtelenül ez az állapot készítette elő a XIX. századi elkeseredett nemzetiségi küzdelmek számára a talajt. S tudnunk kell azt is, hogy ortodox és egyesült románság, papság és tanulatlan hívek egyaránt, hozzájárultak — azzal, amivel módjukban állott — az osztályellentétnek nemzetiségi ellentété váló átalakításához. Pedig magyar szempontból ki kell emelnünk, hogy a magyarság sohasem azért bánt jól vagy rosszul jobbágyaival, mert azok magyarok vagy románok voltak. Adottság volt a földesúr és jobbágy viszonya, adottság volt az anyanyelv különböző volta: a belőlük kifejlődő ellentétek a történelem folyamán kialakuló társadalomszerkezeti jelenségek eredményeiként könyvelhetők el. Ennek a társadalomlélektani fejlődésnek összefoglaló képét, élő példatárát találhatjuk meg a XVIII. századi román mozgalmakat méretben, elkeseredésben és kegyetlenségben egyáltalán bekoronázó legutolsó lázadásban, amelyet Horia, Cloșca és Crican vezettek (1784). A mozgalom eseménytörténete közismert, nem foglalkozunk hát vele, megjegyezzük azonban, hogy előzményei évtizedekre nyúlnak vissza. Mindazok a mozgalmak, melyekről eddig megemlékeztünk, azért találtak olyan könnyűséggel jó talajra a románság körében, mert a parasztság szociális tekintetben is elégedetlen volt. A mozgalmakat vezető réteg vallási, vagy a magasabb körökben bizonyos politikai megfontolásoknak engedelmessé vált; a parasztság viszont a vallási motívumon kívül elsősorban a reá nehezedő szociális terhet érezte. Így ezeket a mozgalmakat a fennebb már említett vallásügyi kedvezményeken kívül a szociális könnyítések is soron követték. Több kisebb jelentőségű rendelkezés után 1769-ben született meg az általános rendelkezés, melyet címe szerint «Bizonyos Punctumok»-nak neveztek el s mely — egyes lényegtelen változtatásokat leszámítva — 1848-ig alapja volt az erdélyi földesúr és jobbágy viszonyának. A legfontosabb eredménye ennek a rendelkezésnek az volt, hogy a nagy többségben

még mindig pásztorkodó románságot tömegesen a föld megművelésére kényszerítette. Így tehát (igaz, hogy törvényes kényszer alapján) magasabb életformához igyekezett szoktatni a románságot.

A szociális elkeseredés azonban olyan erős volt s már oly sokszor kísérelte meg a kirobbanást, hogy nem lehetett elkerülni a véres megoldást. Hozzájárult ehhez a bécsi udvarnak már említett politikája is, amely a románságot a magyar elem fékentartására igyekezett felhasználni. Az uralkodók, különösen az igen erős rendiségellenes gondolkozású és időszerűtlenül fejlett szociális érzékű II. József több esetben fogadta a panasztételre Bécsbe utazó románokat. Megemlékeztünk már a románság körében megszervezett hírközlő' rendszerről; nem csodálkozhatunk tehát, hogy ezeknek a kihallgatásoknak a híre, legendás köntösbe öltöztetve terjedt el a románlakta vidékeken. A románság joggal hihette azt, hogy a császár és az udvar jogosnak tartja követeléseit. Az az álláspont, melyet az Erdélyben tartózkodó császári hadak a lázadás megindulásakor tanúsítottak, jogosan erősítette meg őket ebben a felfogásukban. A lázadás tehát különlegesen kedvező körülmények között indult meg a románok számára s ők ezt a helyzetet a parasztság ősi és sok esetben igen kegyetlen ösztönével használták ki. A lázadás vezetői és a tömeg azonban nem egyforma lélekkel végezték véres munkájukat. Az öntudatlan és ösztönüket követő alsó rétegek csak a rablás és gyilkolás ősemberi vágyának tettek eleget, amikor a legkíméletlenebb kegyetlenséggel gyilkolták le a túlnyomórészt magyar földesúri osztály védtelen tagjait, korra és nemre való különbség nélkül. Vérengzéseik közepette valószínűleg csak halványan élt lelkük mélyén az a tudat, hogy amit most tesznek, azt szinte felsőbb parancsra, a hadsereg elnézése mellett teszik. A vezetőség, amely közvetlen kapcsolatban állott a Bécset járt főkolompokkal, már tudatosan irányította a tömeg akaratát, hiszen egész gondolatviláguknak csak egyetlen központja volt: a magyar földesúri réteg kipusztítása. Ezeknek az embereknek gondolatai között már felmerült a

nemzetiségi különbség s a felsőbb körökkel való közvetlenebb kapcsolataik ezt az elgondolást tudatosították. Eszmei háttere természetesen nem volt ennek a felkelésnek, sem a vezetőség, sem a vezetett tömeg körében. Kielégítetlen jobbágykeservek, felcsigázott igények s végül egy véres rendcsinálás kísérlete lobbantotta az elkeseredést lángokba: beteges érvényesülési vágy, könnyelműen tett ígéretetek vezették tovább a vérengzés útján a bukás felé. Osztatlan meglegedés és nyugalom fogadta a katonai körök eléggé késedelmes elhatározását, amikor ezek látván, hogy a mozgalom az egész fejedelemség létét veszélyezteti, elhatározták a fegyveres közbelépést. A magyar hatóságok megérezték, hogy a magyarságot különös mértékben fenyegeti ez a szociális és nemzetiségi mozgalom határán álló lázadás, s már előzőleg is tettek bizonyos óvintézkedéseket. Nem rendelkeztek azonban megfelelő fegyveres erővel s így csak egyes elszórt esetekben tudtak hathatós segítséget nyújtani szorongatott testvéreiknek. A lázadás teljes leverésére csak a császári sorkatonaság volt alkalmas, mely a tömeget lassú, de alapos munkával szórta szét s telepítette le újból falvaikba. A vezetőket elfogták: Criçan a vizsgálat folyamán öngyilkosságot követett el, Horiát és Cloşcát pedig, miután a lázadó falvakban körülhordozták őket, a gyulafehérvári főtéren kerékbetörték. Az erdélyi, magyarországi, sőt még a külföldi közvélemény is osztatlan meglegedéssel vette tudomásul a szigorú, igazságos ítéletet. Eltekintve egyes kisebb megmozdulásoktól, utána a románság egészen a 48-as időkig nem folytamodott erőszakhoz. Látták, hogy tömegük ereje megtörik a fegyver hatalmán, s így inkább a törvény részéről remélték helyzetük könnyítését.

Az egységes fellépés felé.

Események, emberek és gondolatok megismerése közben eljutottunk a XVIII. század végére. Érdemes röviden áttekintenünk, hogy mit adott ez a száz év az erdélyi románságnak s hogy a jövő szempontjából mire tette

őket képessé? A két nagy román egység közül feltétlenül az egyesült románságot kell a fejlődés magasabb fokán állónak tekintenünk. Ők a reformációadta alapokról Nyugatra irányában haladtak tovább. Életszemléletük alapján továbbra is keleti maradt, de megismerkedtek azzal a szellemi kincsel, amelyet a magyarországi és külföldi jezsuita iskolák nyújtottak. Külföldet járt tagjaik szellemi életét elhatározóan befolyásolta a külföldjárás pótolhatatlan lélekmozdító ereje. Meggyőződésüket az akkori történettudomány alá is támasztotta, s ennek tanait nemzeti kincsként örökítették fiaikra, tanítványaikra. S nem állottak meg e tanok tudományos szempontjainál, hanem politikai tőkét igyekeztek maguknak kovácsolni belőle. Erdély «legrégibb nemzetéhez» méltatlannak tartották azt, hogy éppen ők szűkölködjének politikai jogok nélkül. A másik tábor, az ortodoxnak megmaradt románság elfordult a nyugati műveltségtől. Újra és maradék nélkül a keleti egyház fejedelmeinek hatalma alá helyezkedett s a legélesebben szembeszállt minden olyan térítési kísérlettel, mely Nyugathoz akarta közelebb hozni. Érdeklődése, hitének megfelelően, Kelet felé fordult s innen várta anyagi nehézségeinek, szellemi elnyomatásának orvoslását is. Így önkéntelenül belekerült egy nála sokkal hatalmasabb erő politikai szándékainak sodrába s amikor ennek a lehetőségnek megmérhetetlen előnyeit felismerte, természetesen nem tudott, de nem is akart elszakadni tőle. Így a XIX. század románsága ortodox hittestvéreinek köszönheti azt a leplezetlen érdeklődést és jóindulatot, amelyet az egész századon keresztül az ortodox Oroszország iránta érzett.

Kimutathatók azonban a XVIII. század folyamán olyan hatások is, amelyek együttesen érték az egyesült és ortodox románságot. Ilyen volt elsősorban a fokozatosan növekvő magyarellenes érzés. Ezzel az érzéssel párhuzamosan mutathatjuk ki az egész románságban azt a reménykedő hangulatot, mellyel az udvar felé fordultak. Azt hitték, hogy az uralkodó csak azért, mert ők nem magyarok, hanem románok, nekik fog igazat adni a

magyarok és románok között folyó vitákban. Nem vették figyelembe, hogy milyen szövevényes állami gépezetre kellett az uralkodónak és hivatalnokainak felügyelni akkor, amikor az egyes országok ügyeiben intézkedtek, így a románság és az udvar kapcsolata nem a tények reális felismerésén nyugodott s egyes emberek elgondolásában legendás színezetet nyert. Együttesen érte a románságot a határország megszervezésével kapcsolatos érzelmi hatás is. Bár eleinte inkább az egyesülteket vették be ebbe az alakulatba, hamarosan az ortodoxok is tapasztalhatták, hogy az uralkodó alkalmasnak tartja a románokat a katonai életre s jóindulattal kíséri ügyeik menetét. Ezekhez a benyomásokhoz járult a szociális egymásrautaltságnak az ismétlődő lázadások következtében folyton erősödő tudata. Dátumszerűen zárhatjuk le a fejlődést az 1791-es évvel, amikor is az erdélyi országgyűlés tárgyalás alá vette a «Supplex Libellus Valachorum»-nak nevezett román panasziratot. A következő évek már közvetlen előzményei a XIX. századi fejlődésnek.

A kérvényben olvasható jogi alapvetést Micu-Klein püspök fogalmazta meg elsőnek s ezen a fogalmazáson lényegileg semmi változás nem történt. Egyedül a bevezető sorok tűnhetnek fel újításnak: általános emberi jogokról szólnak s így a francia racionalizmus első erdélyi román megnyilatkozásának tarthatjuk ezeket. Megváltozott azonban a kérelem tárgya: a kérvényt együttesen nyújtotta be Bőbb egyesült és Adamovich ortodox püspök s természetesen nemcsak az egyesültek érdekében kérvényeztek. Az egész románság számára kérték ugyanazokat a politikai jogokat, melyeket a maga korában Micu-Klein püspök csak az egyesültek számára kért. A száz esztendővel ezelőtt mesterségesen szétválasztott románság, a küzdelmekben anyagilag és szellemileg megerősödve, egymásra talált s ezentúl együtt folytatta útját a nemzetiségi politika útjain.

NYOLCADIK FEJEZET.

Az erdélyi románság szellemi újjászületése.

Az általános fejlődés.

Az Erdélyből sugárzó kultúrhatásnak egyik legfőbb jótéteménye mindig abban állott, hogy a latin műveltségű Magyarország antik elemekkel átítatott szellemi életét közvetítette a többi latin néptől végzetesen elszakadt románság felé. A protestáns kor sem kizárólagosan a nemzeti, nyelv kultuszát karolta fel; a híres erdélyi protestáns iskolákban tanuló románok már a XVII. században mély humanisztikus műveltségre tettek szert s éppúgy verseltek latinul, mint magyar és szász kortársaik. A protestáns énekeskönyvek sem voltak kizárólagosan magyar fogantatásnak; a legtöbben szerepeltek középkori latin himnuszok is, és nem egyszer kimutatható, hogy a latinul már ekkor jól tudó erdélyi románok nem a magyar átdolgozást, hanem a latin eredetit követték fordításaikban. Ennek a latinos műveltségnek természetesen a Kárpátokon túl is bizonyos vonzóereje volt; a XVII. század legműveltebb románja, Cantacuzino Konstantin élénk kapcsolatban állt Erdély tudósaival s a szófiai katolikus püspök a század derekán némi keserőséggel jegyezte meg, hogy a havaselviek az erdélyi eretnekek iskoláiba mennek latinul tanulni. Ezzel párhuzamosan jelentkeznek olasz ösztönzések is: Cantacuzino már Padova növendéke, mint nálunk Szamosközy, Báthory s annyi erdélyi nemes ifjú. Mindinkább belevésődik tehát a művelt románokba az a meggyőződés, hogy népük kulturális felemelése csak a latin művelődéshez való közeledés révén lesz lehetséges.

E szétszórt kezdemények után köszöntött be a vallási

unió. Azt hihetnők, hogy ennek kulturális eredményei azonnal megnyilatkoztak. A tények azonban e feltevést nem egészen igazolják. A felvilágosodás százada aránylag csak lassan eszmélt a románság felvilágosításának szükségességére, s még a század végén is az erdélyi százszok bizonyos féltékenységgel, sőt rosszindulattal szemlélték a kibontakozó népi tudatosodást. Ami a század közepe táján a művelődés terén történt, az elsősorban Micu-Klein úttörő munkájának eredménye. Utódja, Áron Péter Pál, állítja fel 1750-ben a balázsfalvi nyomdát, mely azonban egyelőre kizárólagosan egyházi könyveket ad ki. 1754-ben nyílnak meg a balázsfalvi iskolák. Még később, 1766-ban Mária Terézia a bécsi Pazmaneumban két ösztöndíjas helyet alapít a fogarasi egyházmegye világi papjai részére s csak 1774-ben nyílik meg, ugyancsak Bécsben, a Szent Borbála Collegium a monarchia görögkatolikusai számára. «Ettől az időtől kezdtek a románok között szaporodni a tanult és kultúrára szomjas papok» — mondja Maior Péter egyik egyháztörténeti művében. Ekkortól kezdve alakulnak ki a román nemzeti tudományok, most már nem pusztá dilettantizmusból, hanem nemzetmentő céllal, politikai programként. E nemzeti tudományok két legfontosabb ága természetesen a történetírás és a román nemzeti nyelv kiművelése.

A történelmi tudat kibontakozása.

Ismeretes, hogy a román nemzeti történetiszemlélet magva már a XVII. századi moldvai krónikásoknál a kontinuitás tétele volt, vagyis az a tan, hogy az erdélyi románság Trajanus gyarmatosainak egyenes, kétezer év óta megszakítás nélkül ittmaradt leszármazottja, s ezért Erdélynek minden más nemzetiségénél régibb, autochton eleme. Ezt a tételt a moldvai krónikások mint tudományos igazságot hitték és hirdették — a magyar és a lengyel humanizmus hatása alatt, ahol ez a felfogás szintén el volt terjedve, — de politikai éle és értéke csak akkor lett ennek a tannak, amikor abból a jogegyenlőségükért

küzdő erdélyi görögkatolikus románok igyekeztek fegyvert kovácsolni. Mindaddig, amíg a románok a latin kultúrával Erdélyben és Magyarországon mélyebb kapcsolatba nem jutottak, e tétel Erdélyben fel sem bukkan. A XVII. század legjobb erdélyi román humanistája, Halics Mihály írásaiban sem találjuk semmi biztos nyomát. A dáciai kontinuitást mint politikai tételt először Micu-Klein unitus püspök hangoztatta 1735-ben, de még ezután is jó időnek kellett eltelnie, amíg e felfogás tudományos kifejtésére maguk a románok ragadtak tollat.

Honnan merítette Micu-Klein ezt a meggyőződést? Aligha vehette Miron Gostintól vagy moldvai társaitól, mivel ekkor még nem volt meg Erdélyben az a Miron Costin-másolat, melyet később Çincai György Sulzertől kapott. A román néphagyományból sem meríthetett, hiszen ott a dáciai római-román folytonosságnak semmi nyoma. Az olasz humanisták hatására sem gondolhatunk, mert Poggio Bracciolini, Pomponio Leto és a többi román problémákkal foglalkozó olasz író neve — bár Olaszországban valamennyi ekkor is közismert volt — jóformán elő sem fordul az erdélyi románok írásaiban. Az egyetlen elképzelhető forrás tehát a kor magyar tudományos meggyőzésében keresendő. A XV. századtól kezdve a magyarországi humanisták egész sora vallotta a dáciai római-román folytonosság teóriáját s a legismertebb szerzők, mint Lucius, Tröster, Toppeltin, Otrókócsi Fóris Ferenc maradéktalanul átszámaztatták a XVIII. századra Bonfini és az olasz humanisták nézeteit. S magában a XVIII. században is Timon, Haner, Köleséri vagy Felmer egyáltalában nem kételkedett a románokra oly kedvező erdélyi inkolátus tételében. Midőn tehát a XVIII. század végén a híres erdélyi triász, Klein—şincai—Maior ismert társasága a kontinuitás tételét koruk tudományos fegyverzetével igyekeztek megvédelmezni az esetleges támadások ellen, tulajdonképpen nem tettek mást, mint a XVIII. századi magyar és szász humanizmus tudományos közfelfogását hasznosították a román népi érdekek védelmében.

Hogy mennyire igaz ez a tétel, azt legjobban *Sincai György* (1753—1816) nagy műve, a «Eománok és más szomszéd népek krónikája» (*Hronica Eomânilor ci a altor neamuri învecinate*) bizonyítja. Ez a román történettudomány első hatalmas arányú adatgyűjtése, amely a tudománytörténeti fejlődés szempontjából tökéletesen megfelel a magyar történetírás éppen ekkor felvirágzó anyaggyűjtő periódusának. Çincai — római öveitől eltekintve — egész életét magyarok között élte le. Latinul Marosvásárhelyt kezdett tanulni, majd később a kolozsvári jezsuiták növendéke lett. Bécsben találkozott a kor legkiválóbb tudósaival, köztük Benkő Józseffel, Erdély legjobb XVIII. századi történészevel, összeköttetésben állott a régi magyar okleveles anyag egyik legkiválóbb bűvárával, Cornides Dániellel, egy híres magyar főnemesi család, a Vass-grófok nevelője volt s élete legnyugodtabb, legtermékenyebb szakaszát Pest-Budán töltötte, mint az Egyetemi Nyomda román kiadványainak korrektora s a nagy pesti könyvtáraknak, az Egyetemi Könyvtárnak és gróf Széchenyi Ferenc akkor alapított múzeumi könyvtárának fáradhatatlan bűvára. Ilyen légkörben született meg a *Hronica*, melynek egész tudományos dokumentációja hungarocentrikus beállítottságú. Çincai tökéletesen ismerte a XVIII. századi magyar történetírás egész apparátusát s éppoly járatos volt a középkori krónikákban, mint Mátyás humanistáinak íásaiban s kéziratban tanulmányozta jóformán valamennyi erdélyi emlékiratírót egy olyan korban, mikor e mémoires-ok még nem is voltak gyűjteményesen kiadva. Persze felhasználta Çincai mindama tudósok írásait is, akik magyar vagy szász részről a románokkal előtte foglalkoztak, de az addig szétszórt megjegyzéseket összegyűjtötte, rendszerbe foglalta s így alkotta meg háromkötetes, rengeteg kiadatlan magyarországi oklevelet is felölelő hatalmas művét. Emellett Çincai német, délszláv és lengyel történetírókat is felhasználott, úgy hogy műve nemcsak a magyar tudományosság ismeretéről tanúskodik, hanem valósággal az egész Kárpát-Észak-Európa tudós életének szintézise. Ezért értékelték

külföldi tudósok is, mint Edgar Quinet, igen nagyra Çincai érdemeit. Ma mindenesetre úgy tűnik fel, hogy Çincai tudományos pályájának legfőbb jellemzője az volt, amit az adatgyűjtés mohóságának nevezhetünk. Sincai feljegyez mindent, ami népével csak a legtávolabbi kapcsolatba is hozható, de végül képtelen ebben a roppant anyagban rendet teremteni: az anyag valósággal szétfeszíti az annales-szerűen elgondolt mű kereteit. Még súlyosabb az az emberileg teljesen érthető, de tudományos szempontból elítélendő fogyatkozás, hogy Çincai józan, tárgyilagos ítéletek alkotására teljesen képtelennek mutatkozik. Minden tényt a pillanatnyi politikai érdek szemszögéből tekint és ítél; betegesen érzékeny mindenre, amiből az ő népére a legkisebb hátrány is származhatnék. Elégedetlenség, ki-kibuggyanó keserűség lappang Sincai minden sora mögött. Elégedetlen az unióval is, viszont meglepő módon elismerően nyilatkozik a protestantizmusról. Meglepő az a véleménye is, hogy a magyarországi jobbágyok helyzetét sokkal jobbnak tartja az erdélyiekénél. Fájjalja a középkori magyar politikai egység XVI. századi megbomlását. «Ez az az év», — írja 1526-tal kapcsolatban — «amikor kis hijja volt, hogy el nem pusztult a magyar királyság, s amikor úgy elvált Erdély Magyarországtól, hogy addig a napig, amikor ezeket írom Szina falujában, Abaúj megyében ...nem is egyesültek újra. Nagy szerencsétlenség ez az erdélyi románok életére...» Mint látjuk, Çincai nem vonta le tehát művéből a végső konzekvenciát s a «minden románok történetétől» még nem jutott el a magyar szent koronától való elszakadás gondolatáig.

Sincai volt tehát az anyaggyűjtő, a hídverő a magyar történeti dokumentáció és a román nemzeti tudomány szempontjai között. Utána kellett azonban jönnie annak, aki már most ebből az óriási anyagból rendszert is tud teremteni. Ez a rendszerező *Maiores Péter* volt (1754—1821),

* Itt volt a Vass-grófoknak birtoka, ahol Í-Sincai öreg korában meghúzódott.

pinçai utóda a budai nyomda korrektori tisztségében. Maior, sajnos, nem ismerte részletekbemenően a Çincai gyűjtötte anyagot, hanem — a kéziratot anyag majdnem teljes elhanyagolásával — csak a legfontosabb magyar munkákat vette alapul a román nép eredetével foglalkozó történeti műve megírásához. (A románok dáciai származásának története — *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*.) Maior így kisebb terjedelmű, de könnyen kezelhető, világosabb művet alkotott és szerencsésebb is volt vele: már 1812-ben megjelentethette, míg Çincai monumentális alkotása a cenzúra ellenkezése folytán csak a XIX. század közepén Iasiban láthatott napvilágot.

Maior könyve kifejezetten két célt szolgált: egyrészt feleletet, védekezést jelentett az erdélyi szászok támadásai-val szemben, akik — nemcsak politikai okokból, de tudományos meggyőződésből is — Sulzer óta a kontinuitás tanát ismételtelen kétségbevonták, másrészt hivatása az volt, hogy a román generációk hosszú sorába belevesse a római származás s az erdélyi inkolátus tanát s biztos alapokon nyugvó román nemzettudatot teremtsen. E nemzettudat tárgyi elemeit Maior persze megint elsősorban magyar humanisták írásaiból merítette.

Maior sem objektívabb, mint Çincai. Eléggé ügyesen, fordulatosan fogalmaz, de nehézkesen cáfol s általában nincs megfelelő' fegyelmézettsége az érvek nyugodt, higgadt felsorakoztatásához. Joggal mondhatjuk tehát, hogy Maior nem annyira tartalmilag, mint inkább formailag felel csak meg a régi magyar történetírás ama korszakának, mely Pray György nevéhez fűződik s melyet a történelmi kriticizmus korának nevezünk. Maior e kritikát nem elfogulatlanul, hanem mindig népe érdekei szerint alkalmazza s ezért műve inkább politikai célú kiadvány, mint komoly történeti munka. A román történettudományának bizonyos mértékben végzete lett, hogy modern megindítója éppen a Sincaínál sokkal felületesebb Maior Péter lett.

A népi nyelv kiművelése.

A XVIII. század szinte korlátlanul hitt a tökéletesedés, a rousseau-i «perfectibilité» mindenható erejében. Tökéletesíthetőnek hitte a nyelvet is és az akkori racionalista lélektannak megfelelően hitt abban is, hogy a nyelv életébe az egyénnek bizonyos alkalmakkor joga van erőszakkal belenyúlni, vagyis hogy a nyelvszokás tudatos és szándékos kezdeményezéssel gyökeresen megváltoztatható. Az persze magától értetődött, hogy még a XVIII. század is csak a szókincsre, a nyelvi rendszere legtudatosabb, akaratunk által leghajlíthatóbb részére merte ezeket az elveket alkalmazni s ezenkívül még legfeljebb a tisztán konvencionális eredetű helyesírásra.

Ebből az ideológiából a Dunamedencében több, egymással szorosan összefűződő nyelvújító mozgalom támadt. Ezek közül kettőt kell kiemelnünk: a magyart és a román. Hogy a magyar nyelvújítás mögött eszmei háttérül Campe és más német nyelvűvelők állanak, az megállapított tény, ismeretlenebb azonban a magyar nyelvújításnak a románokéval való összefüggése. Eddig a román nyelvújítást legfeljebb az újjörög archaizálási törekvésekkel állították párhuzamba, de még e ponton se jelezték, hogy ha az erdélyi románok valahol egyáltalában hallhattak a görög purizmusról, úgy ez csak itt, Magyarországon történhetett, ahol a XVIII. és XIX. század fordulója körül számos újjörög nyelvtan és szótár jelent meg. E görög kapcsolatoknál azonban az eddig elmondottak alapján sokkal valószínűbb a magyar ösztönzés feltételezése ezen a téren is. A két nyelvújítás közti különbségek a problémák eltérő jellegéből eredtek: mihelyt purizmusról volt szó, a magyar csak saját szókészlete továbbképzése folytán újulhatott meg, a román mögött viszont — mint bármely más neolatin nyelv mögött — ott lebegett a latin ős, kétezer éves múltjának teljes ragyogásában.

Az egész erdélyi román nyelvújítás programját már Oláh Miklós, e román származású XVI. századi esztergomi érsek körvonalazta «Hungária» c. munkájában,

melyet 1735-ben adott ki Bél Mátyás, tehát ugyanabban az évben, amikor Micu-Klein Ince püspök először hangoztatta a rómaiság jogát. «Sermo eorum et aliorum Valachorum» — írta Oláh Miklós — «fuit Eomanus, ut sunt coloniae Eomanorum: nostra tempestate maxime ab eo differt; praeterquam quod multa eorum vocabula Latinis sunt intelligibilia».

Hasonló nyilatkozatok sok más magyarországi humanistánál is olvashatók. Toppeltin egyenesen azt állította, hogy az összes neolatin nyelvek közül a románban található a legtöbb latin elem, s hozzátette, hogy azért persze vannak különbségek is, ama hatások következtében, melyek a román nyelvet a szarmata (!), orosz, horvát és dalmát nyelvek részérei érték. Jellemző, hogy a románban igen régi magyar hatást Toppeltin meg sem említette.

Mindebből két gondolat szűrhető le: az egyik az a meggyőződés, hogy a román nyelv a latinból származik, a másik pedig az a gondolat, hogy a román idővel sok idegen elemet szívott fel szókincsébe.

E két gondolatból indult ki az erdélyi triász nyelvi doktrínája. A latin származást természetesen mindnyájan elismerték, de Micu-Klein Sámuel (1745—1806) úgy vélte, hogy az ő a klasszikus latin, melyből a román fokozatos nyelvromlás útján keletkezett, Maior pedig azt tartotta, hogy az ő a népies latin nyelv, melyet Traianus gyarmatosai hoztak a teljesen elnéptelenedett Dáciába s mely itt tisztábban őrződött meg, mint maga az olasz nyelv. Ezen elméleti eltérés ellenére is a gyakorlati álláspont körülbelül egységes volt: a román nyelvet, évezredek elszigeteltség után vissza kellett vezetni római törzsökéhez, vagyis ki kellett belőle irtani azokat az idegen elemeket, melyek a latinoknak «non sunt intelligibilia».

Ezt az erőszakos visszalatinizálást, mely racionális megalapozottsága ellenére is tulajdonképpen a kontinuitás tanával szorosan összefonódó romantikus vágyalom volt, természetesen csak akkor képzelhették el maguknak az erdélyi románok, amikor már jól megtanultak latinul s amikor ettől a neolatinságtól bizonyos praktikus ered-

menyeket várhattak. Véleményünk szerint egyébként az egész törekvés közvetlen magyarországi nyelvi tényekkel is magyarázható. A XVII—XVIII. századi magyar nyelvben — mint tudjuk — igen sok latin szó honosodott meg s ezeknek jórésze a XVIII. század folyamán átkerült a románba is, mégpedig magyaros alakban. Igen valószínű, hogy ezek a magyaros ízű latinizmusok adták az erdélyi triásznak az indítékot arra nézve, hogy latin szavakat tömegesen honosítsanak meg, de persze oly módon, hogy az ő tudatos kölcsönzéseik már ne viseljék magukon a magyar közvetítés bélyegét, hanem inkább a román nyelv¹ hangtörvényeihez simuljanak.

Ilyen törekvések nyilatkoztak meg Micu-Klein Sámuel 1780-ban Bécsben kiadott nyelvtanában (*Elementa Linguae Daco-Bomanæ sive Valachicæ*) s ilyen próbálkozások jellemzik a fontosabb lexikográfiai vállalkozásokat, elsősorban a *Lexicon Budense*-t (1825), az első komoly román szótárt. A szótárírás teljes egészében korszerű népi feladat volt: amint Kopitar, a híres bécsi szlavista megállapította: «Egy olyan nyelv számára, amely nem államnyelv, a szótározás az egyetlen mentőeszköz».

Ugyanez az elgondolás nyilatkozik meg a helyesírás reformjában is. Amikor ugyanis Micu-Klein említett nyelvtanában szükséges követelményként állította fel a latin betűk használatát, az addigi cirill betűk helyett, feltétlenül gondolnia kellett arra a tényre, hogy az 1570-i énekeskönyv óta szépszájú román nyomtatvány jelent már meg latin betűkkel, Micu-Klein azonban mégsem ezeknek a nyomtatványoknak helyesírását vette alapul, egyszerűen azért, mert mindeme könyvek latin betűvel, de magyar helyesírással voltak írva. Szerzőnk tehát csak a latin betűk használatának elvét tette magáévá, de a magyar helyesírás helyett oly rendszert gondolt ki, mely nem a szó hangalakján alapult, hanem arra szolgált, hogy a román szót latin őséhez szemre hasonlatossá tegye. Ezért írt Micu-Klein pl. *quatu* alakot a régebbi *hit* helyett, de persze arra nem gondolt, hogy mindez tiszta illúzió: hiába akart ő «történeti helyesírást» teremteni, a helyes-

írás története nélkül, azért mégis továbbra is mindenki *cât* alakot ejtett. Az etimológiai elv bonyolultságai tehát kezdettől fogva feleslegesnek bizonyultak s nem csodálható, hogy felettük ma már véglegesen ítélte az idő. Mint látjuk tehát, az erdélyi iskola nyelvészkedése mindkét irányban álomködbe torkollott: a máról-holnapra gyökértelenül behozott latinizmusok, ha valóban meghonosodnak, a nyelvet egészen érthetlenné tették volna, a helyesírás pedig épp akkor vált nehezzé és bonyolulttá, amikor arra lett volna szükség, hogy a latinbetűs írásmódot az addigi cirill betűknél jóval könnyebben sajátítsák el a legszélesebb néprétegek is. Mihelyt tehát az erdélyi románság a magyar útmutatástól elhajlott, azonnal eltévedt nemzeti ábrándjai útvesztőjében.

Az irodalom megindulása.

Az erdélyi latinos iránynak kezdettől fogva súlyos fogyatkozása volt, hogy irodalmi síkon nem támaszkodhatott igazán nagy írók munkásságára. Így a XVIII. század a történetírás és a nyelvtudomány megindulása ellenére is irodalmilag bizony elég sivár képet mutat. Mikor Sulzer a század 80-as éveiben össze akarta foglalni «Geschichte des transalpinischen Daziens» c. művében a román «irodalmat», erre vonatkozó fejezetét egy Petronius-idézetrel kezdte: «In hac enim civitate non litterarum studia celebrantur». Mindazonáltal ma már kétségtelen, hogy ha feledésbe ment is, illetve időszerűtlenné vált a XVII. és XVI. század protestáns ízü erdélyi román könyvkultúra, azért a XVIII. és a XIX. század fordulója mégis új műfajokkal, új kezdeményekkel szolgálta a román szellem s a román irodalmiság kibontakozását.

A líra e korban kétarcú. Népies változatát azok a román versek képviselik, amelyeket erdélyi magyar kézíratos énekeskönyvekben nagy számmal találunk. Ezekben sok a «gesunkenes Kulturgut»-ként elnépiesedett humanista motívum. Sok a magyar ösztönzés is; gyakran egymás mellett áll egyazon költői téma feldolgozása

magyarul és románul. Az ilyen esetekben a román szöveg rendszerint a magyarnak pusztá fordítása. Erős a magyar-német hatás a lírai műköltészetben is; ennek finomkodó, szinte már biedermeier műfajai a felköszöntőként vagy halotti siratóúl használt pásztori versezet s az antik remiszenciákkal zsúfolt óda. A szerzők gyakran nem románok, hanem románul is verselő magyarok, esetleg szász papok.

Az epika egyetlen XVIII. századi megnyilatkozása a «Szilvási kolostor siralma», amely az únió káros következményein kesereg. A magyar siralmas krónikák s a török időkbeli megoszlást panaszló régebbi magyar költészet hatását láthatjuk benne. Később a legtermékenyebb epikus a népies hangú *Barac János*, aki románra dolgoz át — a források gondos elhallgatásával — egész sereg magyar és német művet: Árgirus históriáját, Dugonics Uliaszszét, Fazekas Ludas Matyiját, Chateaubriand Atala-ját, Kártigámot és Till Eulenspiegelt. Baraccal körülbelül egy időben ír *Budai-Deleanu János*, a jozefinista korszak nagy csodálója, akinek cigány-eposza (^iganiada) a régi román irodalom legjobban elgondolt alkotása. Az ihlető Blumauer Aeneis-e — mint talán Aranynál a Nagyidai Cigányok-kai kapcsolatban is — de a tartalom, az ábrázolásmód, a jól felhasznált európai minták nyomán eredeti román életet tükröz. Budai-Deleanu szatirikus rajzot nyújt eposzában a hánya veti, döllyfös magyar nemesről is (Beckerek Istók). Harmadik komikus eposzuk Csokonai Békaegérharcának román átdolgozása, egy erdélyi magyar színész/Koncz József tollából.

E humanisztikus epika mellé jöi odaillenek a kor magyar ihletésű drámai kísérletei. Ilyen elsősorban az a Balázsfalván 1778 körül előadott román iskoladráma, amely Ghica Gergely moldvai fejedelemnek a törökök részéről való megöletését tárgyalja. A darab tragikus eseményt ad elő s mégis farsangi játék: azzá teszik a humoros közjátékok, melyeknek során maga Bacchus is megjelenik. Egy-egy jelenet a román pásztorok rokokómódra stilizált életét eleveníti meg. Balázsfalván egyébként az

iskolai színjátszás komoly hagyomány volt: már 1755-ben, tehát egy évvel az ottani iskolák megalakulása után tudunk egy diák-szintársulat létezéséről, mely a szomszédos városokban is rendezett előadásokat, s még 1826-ban is pásztori jelenetet játszottak a román alumnusok a híres erdélyi filológus, Cipariu Timoteusz kézírata nyomán.

A világi színjátszásra komolyabb kísérletet csupán Barac, a termékeny brassói fordító tett. A brassói magyar szintársulatok román nyelvű Kotzcbue-előadásai adták neki az ötletet néhány színmű lefordítására. 1840 körül Pályi Elek magyar szintársulata számára lefordította Kotzebue két akkor igen divatos darabját. Megpróbálkozott Hamlet átültetésével is. Kevésbé volt szerencsés Budai-Deleanu: görög közvetítéssel készült Metastasio-fordításai asztalfiókjában maradtak.

A népművelés kezdetei. A közhasznú könyvek.

Az erdélyi románok irodalmi kísérletei kezdettől fogva a célszerű, gyakorlati hasznosság jegyében állottak. Barac például tudatosan arra törekedett, hogy az olvasnitudó köznépet lássa el gyönyörködtető, erkölcsös olvasmánnyal. Még feltűnőbb ez a demokratikus, népművelő célzat Barac kortársánál, Aaron Vazulnál. Mennyire más ez a segíteni igyekvés, ez a szociális érzék, mint a Kárpátokon túli főrangú költők lírája, mely — Madame de Staël szavaival élve — valóban «noble inutilité» maradt: a nép szélesebb tömegei soha semmi hasznát sem látták.

Ezeken a népművelés és szépirodalom határán mozgó műveken kívül találunk aztán Erdélyben olyan nyomtatványokat is, melyeknek egyetlen célja a közművelődés terjesztése. Ilyenek elsősorban a tankönyvek. Különösen II. József gondoskodott arról, hogy az egész monarchiában egységes tankönyvek legyenek s azokat minden nemzetiség a saját nyelvén ismerje meg. Ebbe a kormányzati úton megszervezett mozgalomba kapcsolódik bele sok erdélyi román tankönyvíró munkássága, többek közt a nagyváradi Magyar Simoné, aki a monarchia egységes

olvasókönyvét Révai Miklós magyar fordítása nyomán ültette át románra. E munkásságban a század utolsó éveiben tevékeny részt vesz a nemzetiségi könyvek kiadására királyi engedéllyel bíró budai egyetemi nyomda: kiadásában rengeteg közhasznú könyv lát napvilágot. Tárgyuk igen változatos; említsük meg a bánáti Iorgovici Pál román nyelvtanát, Molnár János kolozsvári szemorvos Eetorikáját, valamint a sok gazdasági könyvet, melyek a méhészettől a cukorrépa feldolgozásáig sok hasznos kérdéstről tájékoztatnak. Közhasznú könyvek a kalendáriumok is, amelyeknek nagy a keletjük a Kárpátokon túl is: még, a fiatal Negruzzinak is ezek nyújtják Moldvában az egyetlen román olvasmányt.

Az erdélyi művelődés Maradása a Kárpátokon túlra.

Az erdélyi törekvések megindítói, köztük maguk az erdélyi triász tagjai is tulajdonképpen csak akkor jutottak nagyobb népszerűséghez, amikor eszméik a Kárpátokon átáradva felrázták Havaselve és Moldva szellemi életét. 1818-ban, tehát három évvel a fanarióta-kor bukása előtt telepedett le Bukarestben a délerdélyi Lazár György és a Szent-Száva kolostorban megszervezte az első magasabb igényű és — ami a legfontosabb — román nyelvű tanintézetet. Lazár pedagógiai reformjaiban a kolozsvári piarista főiskolát vette mintául, amelynek egykor ő is tanítványa volt. Vele körülbelül egyidőben jelent meg a Kárpátokon túl Erdélyi László, aki Havaselvén az első Molière és Kacine előadásokat rendezte, ékes cáfolatául annak a legújabban olvasható hiedelemnek, hogy Magyarország mindig német és sohasem francia kultúrát adott át a környező népeknek és országoknak. Az Erdélyből jött tanárok műveltségbeli fölényét elismerték a moldvaiak is: 1820-ban Erdélybe jött Asachi György, hogy a Iași-ban újjászervezendő főiskola számára magyar egyetemeken végzett román tanárokat toborozzon. Ezzel a kiadással kezdődik meg az erdélyi kultúrvivmányok utóélete, melynek kapcsán ſincai és Maior nemzetnevelő

eszméi hivatásukat valóban betölthetik. Különösen Maior hódít; az ő nyomtatásban is elterjedt főműve a románok latin tudatának legfontosabb dokumentuma. Kevésbé érvényesülnek a nyelvi reformtörekvések; már Heliade, a legszámottevőbb havaselvi kultúrpolitikus és költő — egyébként Lazár tanítványa — szót emel a természetellenes latinizmusok meghonosítása ellen s e helyett inkább az olasz nyelv gazdagító hatását próbálja a román nyelvfejlődésbe bekapcsolni. Ez a törekvés sem vezet célhoz: a Kárpátokon túl végül is a gallománia s ezzel a francia szavak mértéktelen beözönlése győzedelmeskedik. Sikereket ér el az erdélyiek népies irodalmi tevékenysége is; Barac magyarból fordított Árgirusa valóságos bibliája e kor minden román írójának — egy egész korszak képzeletét termékenyítette meg. S mindenekelőtt diadalmaskodik az erdélyiek nagy mítosza: a dáciai kontinuitás tana, mely a «Dacia idealä» vágyálmát, Decebal roppant birodalmának feltámadását rajzolja a politikai önállóságért küzdő «moldovlachiai» románok lelki szemei elé. Ez a mítoszteremtés az erdélyi iskola működésének legmaradandóbb, mindmáig élő mozzanata.

KILENCEDIK FEJEZET.

Nemzeti megújulás a román vajdaságokban.

A görög szabadságmozgalom.

Az az általános nyugtalanság, forradalmi láz, mely a nagy francia forradalom hatása alatt egész Európát mozgásba hozta, a XIX. század első éveiben a Balkánra is elérkezett. A török birodalom keresztény népeinek sajátos kérdéseikhez képest az eszmei tartalom természetesen lényegbevágó módosulásokon ment át s végeredményben mint a keresztnek a félhold ellen vívott harca robbant ki, de a kortársak előtt is kétségtelen volt az, hogy az elmúlt másfélszáz esztendő balkáni eseményeinek megindulásában a legjelentősebb tényező a «francia engedetlenség szelleme» volt. A szerb, görög és román forradalmak, bárminnyire különböznek is egymástól, ugyanannak a ragályként, feltartóztatlanul terjedő elégedetlenségnek a következményei, amely a múlt gyökeres felszámolását és egy új világ megteremtését követelte.

A francia eszmék térhódításával egyidőben a francia politika is megjelent ebben az eddig csak a három szomszédos nagyhatalom (török, orosz, osztrák) vetélkedéseinek színhelyéül szolgáló térben, mely ilyenformán belekerült a világpolitika sodrásába. Annak a balkáni francia politikának, mely végül is a Kisantant és a Balkán-szövetség megalakulásához vezetett és két évtizedre Franciaországot a német és orosz hatalmak közé ékelt kis népek urává tette, Napoleon volt a kezdeményezője, midőn Oroszország bekerítésére irányuló terveihez Törökországban és az európai török birodalom ébredő népeiben keresett segítő társakat. Kísérlete múltó epizód volt csupán, de különösen

a románoknál keserű emlékezete maradt, mert nemcsak hiú reményégeket keltett bennünk sorsuk jobbrafordulását illetően, hanem a román föld legfájdalmasabb megcsönkíttatását is az ő számlájára lehet írni. A növekvő francia hatás miatt egyre nyugtalanabb Oroszország 1806-ban háborút üzent a Portának, az oroszpartí *Ypsilanti Konstantin* (1802—1806) és *Moruzi Sándor* (1792—1806) fejedelmek s a velük tartó bojárok örömeire anektálva a román vajdaságokat. Napóleon közbelépésére ugyan rövid ideig tartó fegyverszünet jött létre a háborúzó felek közt, de a nemsokára bekövetkezett francia-orosz szerződés szabadkezet adott a cárnak keleten s a cserbenhagyott szultán kénytelen volt elfogadni a békefeltételeket, melyek közt a románokra nézve legsúlyosabb pont Moldva keleti felének, az ettől kezdve Besszarábiának nevezett területnek átengedése volt. A Bukarestben folytatott béketárgyalások még nem értek véget, amikor híre jött, hogy Napóleon megindult Oroszország ellen, de az oroszok megvásárolták a török tárgyalóbizottság vezetőjét, a fanarióta Moruzit, aki elhallgatva megbízói előtt az oroszokra nézve előnytelen fordulatot, sürgősen megkötötte a Moldva megcsönkítésát szentesítő békét (1812). Moruzi ugyan életével fizetett árulásáért, de Besszarábia, csak úgy, mint azelőtt Bukovina, a következő évszázadra idegen uralom alá került.

A kivonuló orosz csapatokkal együttmenekülő áruló fejedelmek helyébe a fanarióta megbízhatatlanságon még nem eléggé okult török megint görög fejedelmeket nevezett ki: *Karadzsa Jánost* Havaselvén és *Callimachi Skarlátot* Moldvában. Nevüket egy-egy magánjogi, természetesen görögül megjelent törvénykönyvvel örökítették meg, egyébként uralmuk semmivel sem volt dicséretreméltóbb, mint elődeiké. Karadzsa, miután országát alaposan kifosztotta, az állampénztárt magával vive külföldre szökött, mert fülébe jutott, hogy a török ellen konspiráló honfitársai iránti rokonszenve miatt a szultán kiküldöttei halálra keresik. Callimachi, alighanem körültekintőbb politikájának következtében, békében kitölthette a szokásos hét évet.

Utánuk újból két fanarióta következett, Havaselvén *Sutzu Sándor*, aki az idősebb, törökbarát nemzedékhez tartozott, Moldvában pedig *Sutzu Mihály*, kétesmultú, romlott fiatalember, de híve az ébredező görög nemzeti gondolatnak.

A fanarióta fejedelmek egyre gyakoribb árulásai és mind leplezetlenebb orosz-barátságra annak a nagy változásnak voltak a jelei, mely a görög lelkekben végbement. Ha a görögökre oly jellemző opportunizmus olykor-olykor el is hallgattatta, végleg elaltatni mégsem tudta a pogány elnyomóval szemben érzett ősi gyűlöletet és azt a vágyat, hogy Nagy Konstantin városa újból keresztény birodalom fővárosa legyen. Céltudatosan táplálta ezt az érzést a XVIII. századi orosz imperializmus is, mely a balkáni kereszténység védelmét hangoztatva, a török uralom alatt élő kis népek szívéen át akart eljutni a Fekete-tenger kapuihoz. Ahhoz azonban, hogy ezek a félig öntudatlan, lappangó érzelmek cselekedetben robbanjanak ki, szükséges volt az a nagy szellemi megrázkódtatás, amelyet a francia forradalom okozott a Balkánon. A görög elem a balkáni népek közt a legműveltebb és a legfogékonyabb volt, természetes tehát, hogy a francia eszmék nála találtak legelőbb kedvező fogadtatásra. A román vajdaságok görögjeinek igen előkelő szerep jutott az ébresztés munkájában s annál inkább kell ezzel a szereppel foglalkoznunk, mivel a románság történetében is sorsdöntő a jelentősége.

A francia eszmék útját jelentősen megkönnyítette az, hogy a török diplomáciát vezető fanarióták majdnem kivétel nélkül tökéletesen beszéltek a nemzetközi életben elengedhetetlen francia nyelven, egyúttal ismerték és olvasták a felvilágosodás nagy íróit is. Éppen ennek köszönhető, hogy a XVIII. és XIX. század fordulóján az addig teljesen formális, majdnem minden időszerű eszmei tartalmat nélkülöző görög kultúra modern gondolatokkal kezdett megtelni és a klasszikus ókor iránt Európaszerte megnyilvánuló szenvedélyes érdeklődés a görögök nemzeti büszkeségét is növelte és öntudatosította. A török kényúr talpát csókolgató görög emlékezni kezdett Leonidasra, Themistoklesre s az «ősi dicsőség» képe, mint annyi

más nemzetnél, a szégyen és elkeseredés érzését ültette el a szívekben. Ismerve a román vajdaságok jelentőségét a görög diaszpóra történetében, nem csodálkozhatunk azon, hogy a görög ébredés első jelei éppen román földön jelentek meg. Rigas, a görög forradalom lánglelkű költője a havas-elvi fanarióta fejedelem, Ypsilanti Konstantin titkára volt s Bukarestben alapította meg 1780-ban a «Barátok Társaságát» (*Εταιρία των φίλων*), mely harminc év múlva orosz földön feléledve, lángbaborította a Balkánt. A francia forradalom kitörésének hírére Bigas egyenesen Parisból hozott forradalmi röpiratokat s átköltötte a Marseillaisét is, mely a görög szabadságharc indulója lett:

Keljetek fel hellének fiai,
A dicsőség napja elérkezett!

Az általános lelkesedés még román bojárookra is átragadt, történelmi nevű családok tagjai támogatták és buzdították a török elnyomás alatt szenvedő összes keresztény népek felszabadítására kiterjesztett törekvéseket. Bigas 1798-ban Velencébe utazott, hogy Napóleonnal találkozzék és rábírja őt a görög ügy megsegítésére, de visszatértében az osztrák hatóságok elfogták, kiszolgáltatták a törököknek s ezek agyonlőtték. Fejedelme, Ypsilanti Konstantin, aki Havaselve haderejét ígérte a mozgalom számára, oroszországi emigrációjában már a cárhoz fordult támogatásért. Fiai beléptek az orosz hadseregbe és a legidősebb, Sándor, rövidesen maga vette kezébe az Odesszában szabadkőműves elvek és szertartások szerint újjáalakult *Εταιρία* irányítását. A cél már nyíltan a kereszt harca volt a félhold ellen. Oroszország akkori külügyminisztere, Kapodistrias, maga is görög volt s az orosz diplomáciai kart görögökkel töltötte meg, érthető tehát, hogy a forradalmárok a hagyományos orosz politikai célkitűzések hajtóerején túlmenően is reménykedtek a cár támogatásában. Az orosz hatóságok valóban el is nézték, hogy Ypsilanti Sándor Besszarábiában szervezkedjék, sőt minden eshetőségre nagyobb orosz csapatösszevonások is történtek a török határon, ami a görög reményeket indo-

koltta tette. A görög kultúrával átítatott, görög családokkal összeházasodott és jórészen oroszbarát román bojárságot Ypsilanti magátólértetődően táborába számította. 1821 február 20-án abban a tudatban kelt át a Pruton, hogy diadalmenetben vonulhat be Nagy Konstantin városába. Eövidesen azonban két nagy csalódás érte: a cár, aki a bécsi kongresszuson megfogadta volt, hogy a Szent Szövetségbe tömörült uralkodótársaival együtt minden forradalmi megmozdulást el fog fojtani, miután az éppen összeülő' laibachi találkozón Metternich erélyesen figyelmeztette ígéreteré, minden közösséget megtagadott a görög mozgalommal, sőt Ypsilantit azonnali visszatérésre szólította fel, majd az orosz hadseregben karja elvesztésével megérdemelt őrnagyi rangjától is megfosztotta s hozzájárult ahhoz, hogy a konstantinápolyi görög pátriárka török kényszerre egyházi átokkal sújtsa a kereszt harcosait; a románok pedig külön utakon indultak el, Vladimirescu Tódor forradalma váratlanul görögellenes színt öltött.

A román társadalom a XIX. század elején.

A románságnak a görög szabadságharcral szemben elfoglalt álláspontja megértéséhez ismernünk kell a vajdaságok akkori közállapotait.

Az egykorú nyugateurópai utazóknak elsősorban az az áthidalhatatlan szakadék tűnt fel, mely a vajdaságok vezetőrétegét a néptől elválasztotta. Ez a megfigyelés helyesen tapintott rá az akkori román élet legsúlyosabb betegségére, a társadalmi válaszfalak oldhatatlan megmerevedésére és a javak kiáltóan igazságtalan megosztására. Nemcsak bojár és paraszt közt volt reménytelen távolság, hanem a bojárosztályon belül is kialakult a legszigorúbb kasztrendszer. A protipenda (a rangban első öt bojárcím viselői) elérhetetlen magasságban és megtámadhatatlan tekintéllyel trónolt a társadalmi piramis tetején. A hatalmas szakáll, a négylovas kocsi, a valószínűtlenül óriási bojársüveg és a tengeryni léhűtő szolgálta monopolizált

külső kerete volt annak a rettegett, szinte korlátlan uraságnak, mellyel a nagybojárok kezükben tartották a társadalom vezetését és a legjövödelmezőbb tisztségeket. A másod- és harmadrangú bojár még a szemét is alig mertte felemelni rájuk, üdvözlésképpen kezüket vagy kaftánjuk alját csókolta, s ha történetesen írásban fordult hozzájuk, kötelességszerűen «talpcsókolással» és «alázatos rabszolgája» kitételrel fejezte be tiszteletteljes levelét. S mégis ezeknek a félisteneknek, a nagybojároknak, az emberi méltóságot legcsúfosabban megalázó bánásmódot, gyakran még testi fenytéket is el kellett szenvedniük a fejedelemtől, aki országában élet és halál feltétlen ura volt. A fejedelem viszont épp olyan alázatos talpcsókoló szolgája volt a szultánnak és a magasrangú pasáknak, mint a kisbojárok a protipendának. Sztambul egyetlen szavára minden vizsgálat és bírói ítélet nélkül végezték ki a török hóhérok a kegyvesztett fejedelmet. E3 a rendszer, amely a török birodalom életének természetes velejárója volt, nemcsak az önkénynek engedett tág teret, hanem létrehozta a román vajdaságokban a lehető legutálatosabb társadalmi közszellemet, felfelé a gerinctelen, rabszolgai megalázkodást, lefelé pedig a gögöt és durvaságot. Mondani sem kell, hogy ezzel a kettős magatartással együtt járt a képmutatás a mögéje rejtett gyűlölettel. A román társadalmi osztályok egymásközi viszonyát így a teljes bizalmatlanság jellemezte.

Senki sem vetheti ezek után szemére a román bojár-ságnak, hogy — néhány tiszteletreméltó kivételtől eltekintve — idegen volt tőle minden magasabb eszme vagy igazi nemzeti érzés. Még Moldva őrizte a legtovább a román öntudatot, ott pislákol még az elnyomó idegenek elleni gyűlölet, de általában, a XIX. század elejére a honi bojár-ság is beállt a jövevény nyúzók közé és versenyt pusztította velük a két ország erkölcsi és anyagi értékeit, nem tudván ellentállni a csábító példáknak. Amikor pedig a bojár-ságot és a jövödelmező tisztségeket a gyors meggazdagodásra törekvő fejedelmek pénzért kezdték osztogatni, a tisztviselők egyetlen szempontja a pénzszerzés lett s a köz-

igazgatás gépezete egyedül az adóbehajtás minél agyafúrta és kegyetlenebb módszereinek alkalmazására szolgált. A könnyen szerzett pénz az oktan fényűzés csábító ördöge. A vidéki közigazgatásban magát megszedő' bojár a fővárosba költözött s néhány év alatt nyakára hágott vagyonának, mert csak a legnagyobb, ősi birtokoscsaládok tudták a gyors tönkremenés veszélye nélkül folytatni azt a versenyt, melyet a jórészt jöttmentekből álló újgazdag réteg kezdeményezett. Kelet és Nyugat minden drága élvezeti cikke, étele, itala, ékszere, szövete a fejedelemségekbe vándorolt, hogy a csontignyúzott nép filléréiből összeharácsolt vagyonok viszont elhagyják az országot. Még azt sem lehet ennek az életmódnak védelmére felhozni, amit a nyugati nemesség fényűzésének mentegetésére szoktak emlegetni, hogy ez a magasabb szellemi élet talaja és a művészetek melegágya, mert a román bojárság fényűzése kizárólag az érzéki életre, evés-ivásra, öltözködésre szorítkozott, «szellemi» igényeik cigánymuzsikán és cirkuszi mutatványokon ritkán mentek túl. Egyik napról a másikra élő, dorbézoló és műveletlen vezetőrétegtől, mely ráadásul jövevény urai kényekedvének is ki volt szolgáltatva, nem lehet magasabb politikai gondolkozást várni. Az országok politikai függetlensége olyan homályos emlék volt már ekkor, hogy csak néhány álmodozó fejében fordult meg. A politikai pártállás annyiban nyilatkozhatott csak meg, hogy egyik rész a török, másik az orosz, harmadik az osztrák fennhatóságot kívánta, kiki a maga érdekeinek és összeköttetéseinek megfelelően. A XIX. század elejére Bukovina és Besszarábia elvesztése erősen megcsappantotta az osztrákok és oroszok híveinek táborát s egyre szaporodott a megalkuvók pártja, akik a fanariótákkal súlyosbított török uralmat részesítették előnyben, mert ez legalább szemet hunyt a bojárság rablógazdálkodása fölött s az évi adó lefizetése után nem szólt bele életükbe. De hasznossági megfontolásokon túl mégis csak a félelem volt a legerősebb politikai irányítóerő. A három szomszédos nagyhatalom sűrű háborúskodásainak színtere éppen a román föld volt, melyet hol ez, hol

az szállt meg sáskahadként pusztító csapataival. Ilyenkor a vesztes hatalom pártján állók elmenekültek, míg a győztes pártja beült minden állásba. Ezért diadalmaskodott mindinkább az a politikai bölcsesség, mely mindig az erősebb mellé állt s ez a meggondolás tartotta fenn az orosz-pártot, mivel a török birodalom végelgyengülése még a korlátoltabb elmék előtt is egyre világosabbá vált. Napoleon sikerei és a francia dicsőség ígérete rövidéletű franciapártot hívott életre a vajdaságokban, amelynek azonban Napoleon bukása után elenyészett a jelentősége és csak kulturális téren támadt fel nemsokára, mint a román szellemi megújulás legfontosabb tényezője.

Az évszázados sötétségben tartott és lelkiismeretlenül kizsákmányolt paraszt még ebben a szűk körre korlátolt közéletben sem vehetett részt. Egyetlen joga és kötelessége volt csak, amint azt az egykorú bojár-író, Golescu Konstantin is vallja: «fizzess!». A nép erkölcsi és szellemi vezetésére hivatott papság képtelen volt megfelelni feladatának, nemcsak műveletlensége, hanem romlottsága miatt sem. A falusi pópák jobbágysorban éltek, életnívójuk, egykorú megállapítás szerint, mélyen alatta állt az urasági kocsisokénak; elmaradottságuk és szegénységük éles ellentétben volt a nagybojárságéhoz hasonló fényűzésben élő magasabb papság és a görög szerzetesek duskálásával. Különleges helyzetet teremtett az a XVI. század óta mind hódítóbb szokás, hogy a fejedelmek egyes vajdasági kolostorokat «felajánlottak» külföldi, főleg Athos-hegyi anyaházaknak. Ennek ugyanis az lett a következménye, hogy a vajdasági kolostorokat görög szerzetesek lepték el, akik a két ország földbirtokállományának egyötödét kézbentartva, botrányos életet éltek a gazdag fejedelmi alapítványok falai közt és a jövedelem legtekintélyesebb részét külföldre juttatták ki. Pap és szerzetes nem maradtak tehát pénzhétségben a bojár mögött. «Ha a papok farkasok, akik felfalják a juhok húsát» — írja egy elkeseredett kortárs — «akkor a bojárok kutyák, akik ahelyett, hogy őriznék a nyáját, megeszik azt is, ami még megmaradt, a csontokat.» Valóban, a paraszt szörnyű helyzetének ecse-

teléséhez aligha lehetne nyugateurópai példákat keresni. A már idézett Golescu Konstantin elborzasztó jeleneteket ír le a XIX. század harmadik évtizedében a havaselvi nép sorsáról. Nem annyira a robot, vagy a törvényesen szabályozott adóterhek tették elviselhetetlenné életét, hanem az az adótöbblet, melyet a közigazgatási tisztviselők saját céljaikra csikartak ki tőle. A parasztnak kellett megfizetnie azt az árat, amit a tisztviselő' állásáért a fejedelemnek és feletteseinek fizetett s természetesen azt is, amit a tisztviselő' befektetett pénzén keresni akart. És fejedelem, nagybojár, kisbojár s csatlósaik mind sokat akartak keresni. Ezért aztán «Havaselve adófizető népe, mely ezen a gazdag és szép földön lakik, olyan szegénységben és nyomorúságban van, hogy az idegen el nem tudja képzelni ezt a rossz állapotot... Az adóval még büntetés is jár, hogy odaadja, amije nincs s annyit, amennyit nem tud megszerezni.... Testvéreinket tízével fektetik a földre, szembe a nappal, nagy és nehéz gerendát téve a hasukra, hogy ne védekezhessenek a legyek és szúnyogok csípései ellen... Más keresztényeket, ugyancsak azért, hogy pénzt adjanak, fejjel lefelé akasztottak fel, ismét másokat ketrecbe zártak, füstölve őket... Ezek az igazságtalan és sehol a világon nem hallott üldöztetések sodorták a nyomorult lakosságot abba a helyzetbe, hogy ha valaki bemegy a falunak nevezett helységekbe, nem lát sem templomot, sem házat, sem kerítést a házak körül, sem szekeret, sem ökröt, sem tehenet, sem juhot, sem szárnyast, még a család fenntartását biztosító vetést sem, hanem csak egy lyukat a földben, akkorát, melyben a paraszt feleségével és gyermekeivel éppen elfér a tűzhely körül s fölötte, a föld felszínén egy trágyával tapasztott, fonott kosárfedelet. A tűzhely mögött van még egy lyuk, melyen át futva menekül, ha hallja, hogy valaki az ajtó előtt áll, mert tudja, hogy az nem lehet más, csak az adóvégrehajtó. S minthogy semmit sem tud fizetni, megvernék, vagy megkötöznék s eladnák egy, két, sőt több évre szolgának egy bojárhoz, bérlőhöz, vagy akárkihez, hogy bérét aztán elvegyék adóba... » Ezeket a sorokat nem valamely el-

keseredett parasztforradalmár, hanem egy dúsgazdag nagybojár írta le s tudjuk, hogy az elmondottak nemcsak Havaselvére, hanem Moldvára is érvényesek. A fanarióta korban a két vajdaság lakóit háromszor akkora adóteher nyomta, mint a modern Románia polgárait, nem is beszélve a tisztviselők törvénytelen zsarolásairól, bár az államélet kezdetlegessége miatt «népjóléti» tőkebefektetésről egyáltalán nem volt szó. Az utak annyira gondozatlanok voltak, hogy néha meg sem lehetett különböztetni őket a környező mezőktől. A paraszt egyébként is messze költözött a járt úttól, mert ott könnyebben elérte volna őt az adószedő s ki volt téve a hivatalos közegek minden ellenszolgáltatás nélküli rekvirálásainak. Amikor közeledett az adóbehajtás ideje, egész falvak kerekedtek fel minden ingóságukkal és jószágukkal együtt és az erdőkbe menekültek, mintha tatárjárástól félnének. A tönkretett, kismizmizett, erdei vad életére kényszerített parasztok rablóbandákba állottak össze, hogy igazságtalanul elvett javaikat ugyancsak törvénytelen módon visszaszerezzék. A törvényemberei, a rablók üldözésére kiküldött pandúrok gyakran maguk is beálltak közéjük, mert ezt a mesterséget jövedelmezőbbnek ítélték. S ha tudjuk, hogy az államrendőrség feje, az aga, évi 15—20,000 arany tiszteletdíjat élvezett azoktól a rablóbandáktól, melyeknek úgyszólván rablási monopóliumot adott, úgy nem ítélnéjük el alárendeltjeinek üzelmeit sem. Ahol a társadalmi osztályokat olyan mély szakadék választja el egymástól, mint a román vajdaságokban, ott kivirágzik a betyárromantika. A román néphagyományban a gyorsan változó fejedelmek nem hagytak nyomot, de annál maradandóbb emléke él máig a híres rablóknak, akik a népdal szerint «osztottak a szegényekkel», védték őket az államhatalom elnyomása ellen s bosszút állottak a kizsákmányolt százazrekért. Ha egy-egy rablót sikerült a pandúroknak elfogni «a szegénység keserű jajjal sír» és átkozza a rend őreit.

Vladimirescu Tódor felkelése.

Hogyan érezhette volna át ez a műveletlen, önző, meghunyászkodó, eltompult bojárság s ez az állati sorba taszított nép a félhold ellen hirdetett görög kereszteshadjárat eszméit? A nép nem a törökben, hanem a bojárban látta elnyomóját, a bojár pedig nem akarta kockáztatni jólétét veszedelmes következményekkel fenyegető távoli célokért. Egyedül az orosz segítségbe vetett reménység bírta rá a román bojárság néhány tagját arra, hogy csatlakozzék Ypsilantihoz, de még az oroszpartiak is többségükben jobbnak látták, hogy távortartsák magukat és a felkelés kitörésének hírére családostól Erdélybe, Bukovinába és Besszarábiába menekültek.

Ypsilanti bevonult Moldva fővárosába, Ia[^]i-ba, ahol a fejedelem (Sutzu Mihály) és a bojárok lelkesen fogadták, a metropolita nyilvánosan megáldotta a forradalom zászlóit, de mihelyt híre jött, hogy a cár helyteleníti a felkelést, egyszeriben cserben hagyták a «szent ügyet» és mindenki menekült, amerre tudott, mert a török bosszút senki sem akarta bevárni. Éadársul a nagyrészt mindenre elszánt martalócokból toborzott görög csapatok fosztogatni is kezdtek s ez aztán betöltötte a mértéket. Sturza, az egyik moldvai megyefőnök egyenesen kaszárapára szólította fel a népet a görögök ellen, akár azért, mert az évszázados elnyomótól való megszabadulást remélte, akár azért, hogy igazolja magát a számadáskor.

Havaselvén a szabadságharcot ellenző öreg Sutzu Sándor titokzatos körülmények közt, állítólag méreg által, meghalt s ezzel úrrá lett a fejetlenség, Az események irányításába itt hamarosan egy érdekes egyéniség, *Vladimirescu Tódor* szólt bele.

Ez a félig papi, félig paraszti családból származó kisoláhországi pandúrvezér mély, misztikus vallásosságával, kezdetlegességében is megható tiszta idealizmusával és folttalan becsületével világítótoronyként emelkedik ki az elvetemedett korból és jellemével sejteni engedi, hogy az évszázados megaláztatások mégsem pusztíthatták el tel-

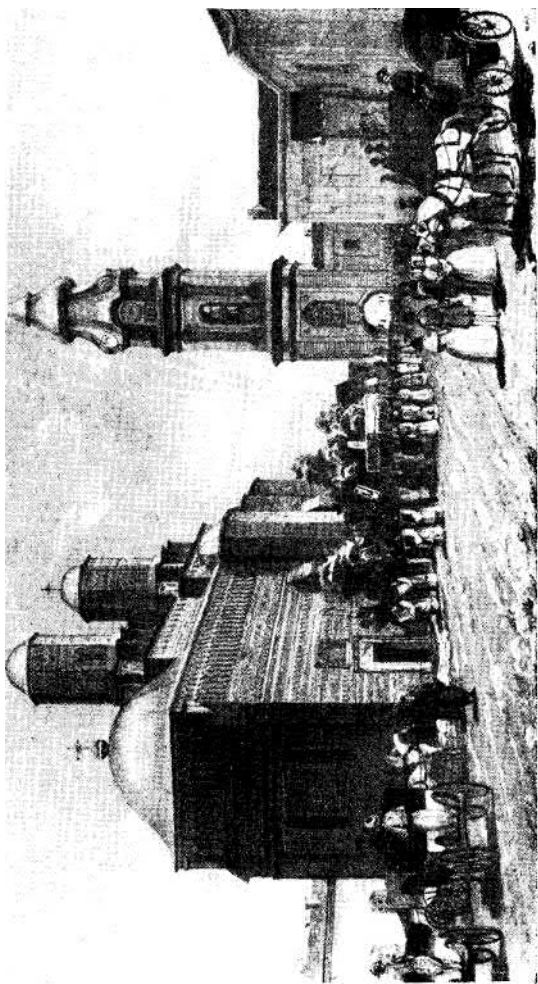
jesen a román lélek jobbik felét. Fiatalságát egy krajovai nagybojár házában töltötte és megmászta a társadalmi létrának a háziszolgától a harmadrangú bojárig vivő fokait, végigszenvedve mindazokat a keserű megaláztatásokat, melyekbe egy ilyen pályafutás került. Az 1806-ban kitört orosz-török háború idején már az egyik kisoláhországi hegyi járásnak a vezetője volt és mint az adószedés végrehajtója s a határt őrző pandúrok főnöke, bepillantást nyerhetett a havaselyi közigazgatás botrányos titkaiba. Az erkölcsi mételet azonban sikerült távortartania magától s talán ezzel nyerte meg annyira a pandúrok és a nép rokonszenvét, hogy Isaiov orosz tábornok őt bízhatta meg egy szabadcsapat megszervezésével. Az oroszok oldalán harcolva, megismerte az éppen akkor folyó szerb fölkelés körülményeit s ez a kezdetben kifejezetten szociális élű forradalom mély hatást gyakorolt rá. Vitézségéért hadnagyi rangot ért el és a cár a Szent Vladimir-renddel tüntette ki. Valamelyes vagyont is szerzett s nyugodtan élhetett volna kis birtokán, de a nép sorsa, melytől sohasem idegenedett el, mint ugyancsak felkapaszkodott kisbojár-társai, minden igazságtalanságot mélyen átérző, könnyen fellobbanó kedélyét állandó háborgásban tartotta. Nem kellett sok rábeszélés, hogy egy véletlen bécsi útja alkalmával volt katona-társa, a szerb szabadságharcot végigküzdött görög *Olimpiota Jordaki* meghívására belépjen a görög mozgalomba és fölesküdjék a félhold elleni harcra, melynek sikerétől a románság felszabadulását is remélhette. 1814-et írtak akkor, Bécsben éppen az új európai történelmet elindító kongresszus ülésezett és a világ minden tájáról idesereglettek a politikusok, akik a Szent Szövetségbe tömörült uralkodóktól valamit reméltek. De a zajos bécsi napok csendes korszakot vezettek be, Vladimirescu is hazatért s talán el is felejtkezett görög barátaival szövögetett nagyratörő terveikről. De nem feledkezhetett meg az otthoni életnek szeme előtt zajló nyomorúságairól, melyek a volt katona számára amúgy is unalmas tétlenségből az első alkalmas pillanatban felrázták.

Időközben Jordaki a havaselyi fejedelem albán testőr-

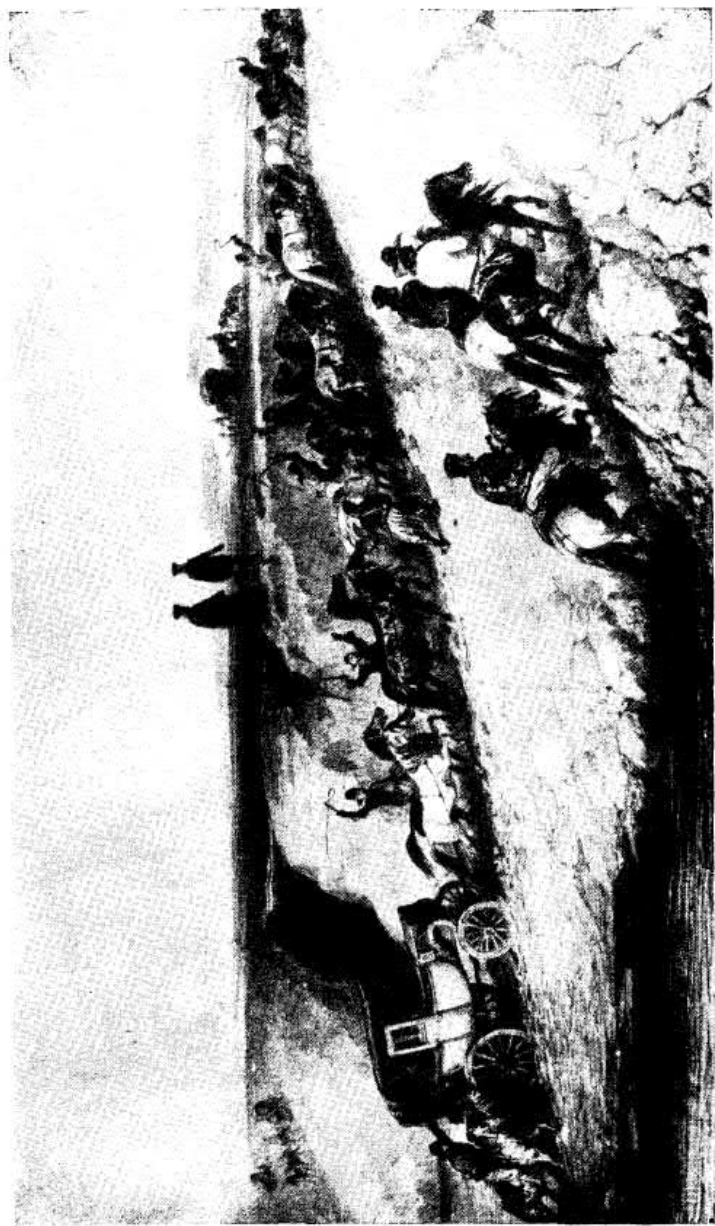
gárdájának, az arnótáknak egyik parancsnoka lett s amikor Sutzu Sándor meghalt, első dolga volt érintkezésbe lépni Vladimirescuval, figyelmeztetve őt kötelességére, mely esküjéből következett. Néhány arnótával, akiket szintén megnyertek a görög ügynek, Vladimirescu szülőföldjére, Kis-Oláhországba sietett, maga köré gyűjtötte az őt bálványozó pandúrjait s felkelést hirdetett az elnyomók ellen. De 1821 január 23-án a tismanai kolostorban kelt kiáltványa azt mutatja, hogy bécsi időzése óta lelkében nagy változások történtek. Kiáltványában szó sincs a török elleni harcról, híveit a nép vérét szívó nagy-papok és bojárok ellen tüzeli, követeli a gonosznak kiirtását s felhatalmazza követőit, hogy a «sárkányok» jogtalanul szerzett vagyonát a közjó javára hasznosítsák. A szultánt egyenesen Isten földi képének nevezi és kijelenti, hogy csak az országot nyúzó vezetőség ellen kelt fel. Hirtelen lelkesedésében tett esküje fölött győzött a szerb forradalom emléke, nem kereszteshadjáratot, hanem szociális megmozdulást akart, a román nép jajkiáltásai kiszorították szívéből a balkáni kereszténység talán eszmeibb, de távoleső célkitűzéseit. Görög barátai sokáig nem hitték, hogy külön úton indult el. Valószínűleg azt képzelték, hogy csak a rövidlátó, primitív nép megnyerésére hallgat egyelőre a felkelés igazi céljairól s valóban, a kisoláhországi paraszt és a szabad óráikban a rablókkal versenyt-fosztogató pandúrok előtt sokkal csábítóbb volt az a kilátás, hogy bosszút állhatnak közvetlen elnyomóikon, mint hogy feláldozzák magukat olyan gondolatokért, melyek aligha fordultak meg az elméjükben. Tény az, hogy a görögök a maguk táborába számították Vladimirescut és az éppen Besszarábiában időző Puskin is azt írja egyik levelében, hogy Vladimirescu várja Ypsilantit, hogy egyesüljön vele. Csak későn ébredtek rá tévedésükre, mely bukását okozta mind a görög, mind a román mozgalomnak.

Kisebb szociális forrongások már a XIX. század elején felütötték fejüket a vajdaságokban, de alkalmas pillanat és vezetők híján helyi jellegükön nem tudtak túlnőni.

Az elégedetlenség azonban ott lappangott a lelkekben és Vladimirescu felhívása óriási visszhangot vert, tömegesen tódultak táborába elkeseredett parasztok, nincstelen szegénylegények, sőt pandúrok is, mivel a megígért adóelengedésen kívül azt remélték, hogy szabadon prédálhatják az urak vagyonát. Vladimirescu azonban, s ez különbözteti őt meg összes balkáni forradalmár kortársaitól, szigorúan megtiltotta csapatainak a rablást és csak a gonoszul összeharácsolt vagyonok lefoglalását engedte meg, azt is csak közcélra. S hogy nagyobb nyomatékot adjon tilalmainak, nem riadt vissza a halálbüntetésektől sem. Természetesen ez híveinek nagyrésznél alaposan csökkentette a lelkesedést. Mind több és több embere szakadt el a felkeléstől és saját szakállukra, rablóbandákba tömörülve, egyszerűen a préda kedvéért fosztogatni kezdték az ország egyes vidékeit. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a bojárok Vladimirescut rablóvezérnek tekintsék, egynek a sok közül és így kezdetben nem vették komolyan a felkelést. A fejedelem halála után alakult helytartótanács *Văcărescu Miklóst*, az ismertnevű bojár-költőt küldte ki egycsapat arnótával, hogy észretérítse a vakmerő parasztot. Văcărescu a «haza» nevében válogatott fenyegetésekkel, a rablóknak kijáró kínhalál kilátásba helyezésével próbálta könnyűnek felfogott feladatát megoldani, de Vladimirescu felelete valószínűleg nagyon meglephette. «Ügy látszik — válaszolta a «rabló» — hogy Uraságod a népet, melynek véréből táplálkozik és fényeskedik a bojárok nemzetsége, semmibeveszi és csak a kizsákmányolókat nevezi hazának. Pedig éppen a kizsákmányolók rendje emelt halálhozó fegyvert a hazára és a nyomorult népre.» Olyan szavak voltak akkor ezek, melyeket a gőgös nagybojár, aki előtt sár és por volt a paraszt, talán nem is értett meg. A személyét illető vádakra a népvezér így nyilatkozott magáról: «Én csak egy vagyok a kifosztás miatt elkeseredett és tönkretett népből, s vezetem őt jogainak visszakérésében.» Ebből a helytartótanács kiküldöttje arra mindenesetre rájött, hogy Vladimirescu nem közönséges rabló, hanem valami nagyobbra, többre törekszik, önmagukból kiindulva,

Körmenet Iășiban a Trei Ierarhi-templom előtt. J. Rey metszete.

Havaselyi közlekedési viszonyok 1837-ben. Raffet rajza.

a nagybojárok úgy vélték, hogy ez a «több» a rang és a pénz. Ezért megbízták egyik Samureas-i nevű ravasz görög társukat, hogy kenyerezze le a veszedelmes embert. A kísérlet természetesen nem sikerült, de a vesztegetési pénz mégsem térült vissza, mert Samurcas egyszerűen elsikkasztotta, «megtöltve erszényét országos szokás szerint» — ahogyan azt az egykorú író megállapította.

Vladimirescu nem volt politikus, sem műveltsége, sem lelki alkata nem tették alkalmassá erre. Követeléseit is csak általánosságban fogalmazta meg, igazságot, jó kormányzatot és híveinek büntetlenséget igényelve; kiáltványainból sem lehet világos politikai programot, országépítő tervet kiolvasni. De azt ő is tudta, hogy mozgalmának sorsa a két nagyhatalom, a török és az orosz állásfoglalásától függ. Ezért feliratot intézett a szultánhoz és a cárhoz, kifejtve, hogy Havaselve népe csak az elnyomó kormányzat ellen lázadt fel; biztosította a két uralkodót hűségéről és egy török vizsgálóbiztos kiküldését kérte, hogy az saját szemével győződjék meg állításai igazságáról. A cár, az Ypsilanti felkelésével szemben tanúsított magatartásnak megfelelően, a bukaresti orosz konzul útján elítélte a román forradalmat is és Vladimirescut megfosztotta hadnagyi rangjától és kiténtetésétől. A vidini pasa azonban, akire Vladimirescu kérése közvetítését bízta, felismerte azt, hogy a románok természetes szövetségesei a törököknek a görögök ellen s ezért az ügyet kedvezően véleményezte. Konstantinápolyban így eleinte nem is azonosították a két felkelést.

A Porta válasza azonban késett és időközben Havas-elveire érkezett gyújtogató, rabló csapataival Ypsilanti is. Érkezésének hírére a helytartótanács tagjainak nagyrésze Brassóba menekült és Bukarestben újabb ideiglenes kormány alakult, a tényleges hatalom azonban Szávának, az arnóták parancsnokának kezében volt, aki az érseki palotát megerősítve, ott várta embereivel a fejleményeket, hogy a győztes félhez csatlakozhassék. Március 18-án Vladimirescu diadalmenetben vonult be Bukarestbe parasztiaival és pandúrjaival, Jordaki arnótáinak kíséretében,

Parasztruhát viselt, de fején fejedelmi süveg volt és a nép fejedelemnek üdvözölte. A megfélemlített kormány, természetesen egytől-egyig nagybojárok, alkudozásba kezdett a népvezérrel és a tárgyalásoknak meg is volt az eredménye, mert Vladimirescu néhány nap múlva kiáltványban tette közzé, hogy a bojárok közt is talált igazi hazafiakat, akik a nép javát akarják, elismerte az ellenőrzése alatt álló ideiglenes kormányt és felszólította a felkelésben cselekvő részt nem vevő lakosságot, hogy térjen vissza munkájához és főleg fizesse tovább az adókat. A történetírók máig is találgatják, hogy mi volt az oka Vladimirescu pálfordulásának. Egyesek szerint már előre, a felkelés kitörése előtt megegyezett volna a hazafias bojárokkal, ez azonban egyáltalán nem valószínű. Hihetőbb, hogy a bojároknak sikerült Vladimirescu előtt a népnyúzás felelősségét a fanarióta fejedelmekre és jöttment kíséretükre hárítani, a szociális forradalomnak idegenellenes színt adva. Bukarestben már tudták, hogy a cár megtagadta Ypsilantit s hogy a görögökre rossz napok fognak következni. A bojárok remélték, hogy állásfoglalásukkal a szultán előtt igazolhatják magukat s egyúttal a görög fejedelmektől megszabadulva, maguk osztozhatnak az uralomban. Akár elhitte Vladimirescu, akár nem a bojárok érvelését, mindenképpen szüksége volt a töröknél való közbenjárásukra, mert kérvényére a szultán válasza egyre később, Ypsilanti pedig időközben Bukarest közelébe érkezett és sürgette a nyílt színvallást. Vladimirescu nem mert dönteni s ez lett a veszte. Ypsilantival való találkozásáról nincsenek hiteles forrásaink, de nem hihetetlen az a mendemonda, mely szerint a román népvezér a következőket mondotta volna: «Mi köze a dákoknak és a helléneknek egymáshoz? Mit várhatnak a dákok a hellének jövődöbéli jósorsától? Országunk szabad és békés volt a jó szultán uralma alatt és bővében volt az előjogoknak.» Mindenesetre Ypsilanti megértette, hogy Vladimirescua nem számíthat, sőt az esetleg ellene is fordulhat. Jordaki is árulást látott Vladimirescu magatartásában és arnótáival a görög sereghez csatlakozott, majd igyekezett a román csapatok

közt elégedetlenséget kelteni, amire jó okot szolgáltatott a vezér szigorúsága. Ha Vladimirescu ekkor Ypsilantit megtámadja, talán nyert ügye lett volna. De keresztény lelkiismerete és régi esküje ettől visszatartotta s ezáltal eljátszotta a török bizalmát is. Hiába írtak érdekében a bojárok egyre sűrűbb leveleket Konstantinápolyba, válasz csak nem érkezett s az ideiglenes kormány is jobbnak látta követni a Brassóba menekült helytartótanács példáját. Az egyre tétovább Vladimirescu nem tudta megakadályozni szökésüket, pedig jelenlétük és kezességük igazolhatta volna őt a közelgő törökök előtt. Táborában a fegyelem felbomlott, emberei rabolni, gyűjtogatni kezdtek s ő elkövette azt a ballépést, hogy egyik legbelsőbb barátját, Urdăreanu pandúr kapitányt, fegyelmezetlenségéért felakasztatta. A hangulat teljesen ellene fordult s amikor kiadta a visszavonulási parancsot, mert a török csapatok május 15-én megszállták Bukarestet, már elveszett ember volt. Ypsilanti megbízásából Jordaki néhány arnótával tábora közepén fogatta el, anélkül, hogy hívei közül egy is védelmére sietett volna. Târgoviște felé menet, ahová Ypsilanti a török elől visszavonult, éjnek idején jatajánokkal összekaszabolták és testét egy elhagyott kútba dobták. Serege feloszlott, maradványai még évek múlva is rettegésben tartották az országot vakmerő rablótámadásaikkal. Június 7-én Ypsilanti Drágát-sani mellett megütközött a törökökkel, a csatában a lelkes görög fiatalemberekből, a diaspora színejavából álló «szent század» majd az utolsó emberig elesett, a csőcselék szétszaladt s a nem túlságosan hősiesen viselkedő vezér, megátkozva és áruhással vádolva bátran küzdő alvezéreit, Erdélybe menekült. Munkács várában raboskodott sokáig, 1828-ban halt meg nagy nyomorban. Jordaki, a felkelés legrokonszenvesebb szereplője, utolsó lehelletéig harcolva, néhány társával együtt levegőbe röpitette magát egyik moldvai kolostorban, a «kereszteshad» utolsó megmaradt tagjai pedig úszva menekültek át a Pruton Besszarábiába. Száva, az arnóták másik parancsnoka, aki túlságosan okos akart lenni, bevárva a fejleményeket, nem nyerte el a töröktől várt

jutalmát; a vezérlő pasa egyszersmindenkorra végezni akart a megbízhatatlan arnóttal s ezért embereivel együtt felkoncoltatta. A véres utcai harcok során a törökök Bukarestet felprédálták.

Vladimirescu vértanúhalála legfeljebb a török előttette világossá, hogy tévedtek megítélésében, de mozgalma visszhang és következmény nélkül halt el. A bojárok politikája győzött s a szociális jóvátétel még hosszú évtizedekre elmaradt. Ennek okát kétségtelenül a vitéz, jószándékú, becsületes, de minden politikai tehetséget nélkülöző népvészér kapkodó, ügyefogyott és rövidlátó, politikának alig nevezhető viselkedésében kell keresnünk.

Az első honi fejedelmek.

Míg Vladimirescu felkelése gyorsan feledésbe merülő epizód volt csupán, a görög forradalom, főként a velejáró kegyetlen pusztítások s az utána következő három éves török megszállás szörnyűségei miatt, felébresztette a román bojárságban a görögök elleni gyűlöletet, talán éppen a tizenkettedik órában, mert a román szellemi és erkölcsi kultúrát már-már a teljes elidegenedés fenyegette. Mintha a legutóbbi évtizedek eltompultságát akarták volna egyik napról a másikra jóvá tenni, olyan siető hévvel, talán önmaguk, de alighanem főként a törökök meggyőzésére is, versben és prózában“ kezdték bizonygatni, hogy mindig a görög volt a románság főellensége. A havaselvi névtelen krónikás (Zilot Eománul) és honfitársa, Banniceanu Naum, nem győznek eléggé gúnyos és megvető kifejezéseket találni a görög szabadságharc jellemzésére, az utóbbi egyenesen «idegen görög tolvajok prédálásának» minősíti a szent háborút. Moldvai kortársuk, Beldiman Sándor, verses művében azzal vádolja a görögöket, hogy rongyosan jöttek a román földre, ott meggazdagodtak és mégis ők ütöttek először tört a haza keblébe. Kétségtelen, hogy az első görögellenes hangok nem a túlradó nemzeti érzésből, hanem a fegyvelmezetlen görög csapatok dúlásai és a török bosszúnak az ártatlan románságon

történt kitöltése miatt támadt elkeseredésből fakadtak, de hamarosan közvéleményt teremtettek és főleg a fiatal nemzedék körében világnézeti, nemzeti indokolást nyert az idegengyűlölet. Egyetlen, de súlyos szépséghibája ennek a heves nemzeti fellángolásnak az, hogy a győztes zsarnok előtti mosakodás látszatát sehogyszem lehet letörölni róla s hogy végeredményében nemes és igaz ügyért küzdő s annak védelmében elbukott mozgalom ellen irányult. A román bojárok meghunyászkodó magatartása önmagában hordozta büntetését. Míg az első görög forradalmárok önfeláldozása egy évtized leforgása alatt meghozta a görög nemzet felszabadulását, addig a románoknak még több mint egy félszázadig kellett erre várakoznia.

A török csapatok végleges győzelme után a havaselvi és moldvai bojárok egy-egy bizottságot indítottak Konstantinápolyba, hogy a Porta bizalmát elvesztett fanarióta hoszpodárok helyébe honi fejedelmeket kérjenek s elérjék a két ország vérét szipolyozó görög szerzetesek eltávolítását. Mindkét kérés kapóra jött a töröknek s így a bizottságok kedvező fogadtatásban részesültek. A kívánságok teljesülése mégis a befolyásos török méltóságoknál hosszas, megalázó kilincselésbe és nem csekély költségbe került, de végül a bizottság egy-egy tagja, a havaselvi *Ghica Gergely* (1822—1828) és a moldvai *Sturdza János* (1822—1828) elnyerte a hön óhajtott kinevezést. A kinevezési okmányokban kötelességükké tétetett, hogy a görög szerzeteseket haladéktalanul üzzék el.

Bár a fejedelmek kiválasztása önkényesen, szinte találmomra történt és igen sok önjelölt érezte magát mellőzve, az első nemzeti fejedelmek megérkezése mégis nagy lelkesedést keltett. *Gonachi Konstantin*, a költő, ünnepi beszédben üdvözölte régi barátját, Sturdzát, és először mondta ki azt a később olyan igazzá vált jóslatot, hogy új század, új élet nyílt meg a románok szeme előtt. Az új fejedelmekhez fűzött várakozás talán nagyobb volt, mint az általuk valóban elért eredmények. De tekintetbe kell vennünk, hogy egy szörnyű korszak öröksége terhelte őket s ural-

kodásukat különlegesen nehéz körülmények között kezdték meg. Feldúlt országot, kifosztott állampénztárt, züllött tisztviselői kart találtak, a közbiztonságot még a fővárosokban is, fényes nappal veszélyeztető rablóbandák hihetetlenül elszaporodtak s a zavarosban halászni akaró rablók által okozott tűzvészek úgyszólván évről-évre elhamvasztották Bukarest és Iași egész negyedeit. Eáadásul felütötte fejét a pestis, mely ellen az akkor szokásos gyógymód, a város védszentje ereklyéinek körmenetben való meghordozása, egyáltalán nem bizonyult hatékonynak s mint legfőbb rossz, három esztendeig tanyáztak a vajdaságokban a török megszálló csapatok, a lakosság állandó fosztogatásán kívül az állampénztárt is súlyos milliókkal károsítva meg. Mindennek ellenére Sturza és Ghica rövid uralkodása érezhetően más volt, mint elődeiké.

Sturza János szegény kisbojár volt és származását a nagybojárok kevésbé bocsátották meg neki, mint műveletlen, iszákos, kártyás, erőszakos és hiú voltát. Ellenségei alaposan befeketítették emlékét, de emberi fogatkozásait uralkodói képességei és cselekedetei a tárgyilagos szemlélő előtt ellensúlyozzák. Eendbe hozta Moldva pénzügyeit s elérte azt az eddig hallatlan eredményt, hogy a török megszállók zsarolásainak ellenére is, az állampénztár néhány éven belül fölösleget mutathatott fel. Semmi sem igazolhatná szebben egyéniségét ebben a pénzéhes korban, mint az, hogy szegényen halt meg. A bénult közlekedésű és ragályoktól pusztított országban utak, hidak, kórházak építését kezdeményezte s az anyanyelvű magasabb oktatás megszervezéséhez is segítséget nyújtott. A közszellemmel és a bojárok állandó ellenállásával küzdve, mindent megtett a paraszt helyzetének könnyítésére, vetőmagot, inségsegélyt osztatott és szigorúan lépett fel az adószedők túlkapásai ellen. A köztisztviselői erkölcs ellen vétőket könyörtelenül büntette. De minden tehetsége ellenére sem tudott volna megküzdeni a nagybojárok ellen-szenvével, ha segítőtársakat nem talál saját társadalmi osztályában, a kisbojárok között.

Az idegen, gyökértelen városi iparos- és kereskedőréteg

helyett, minthogy a román elemek a fanarióták gazdaság-politikájának következtében kiszorultak a városi tehetős polgárság soraiból, a nemzeti érzésű középosztály szerepét a kisbojárság játszotta. Általános közép-keleteurópai tünet ez, megtaláljuk a magyaroknál és lengyeleknél is, de ezekenél a népeknél a köznemességnek már a középkor végére sikerült kiküzdenie a köz- és magánjogi egyenlőséget a főrangúakkal, míg a román kisbojár még a XIX. század elején is ki volt zárva az állam vezetéséből és társadalmilag is megalázó helyzetben volt a protipendával szemben. A francia forradalom egyenlőségi eszméi elsősorban ebben az elégedetlen kisbojári rétegben találtak visszhangra s már 1804-ből tudunk adatot arra, hogy a moldvai kisbojások kifejezést is adtak követeléseiknek. A nagybojások tanácsa, a diván, akkor felháborodva utasította vissza még a gondolatát is annak, hogy egyenlő jogokat engedjen a szakállas méltóságok köntösének szegélyét csókoló, lenézett kisbojárnak s vakmerőségüket az isteni világrend megsértésének bélyegezte. A görög szabadságharcjal járó *zűrzavar* azonban váratlanul kedvező alkalmat nyújtott a kisbojárság politikai érvényesülésére. A nagybojások többsége külföldre menekült, akarata ellenére teret engedve otthon a kisbojáróknak. Mint annyiszor a román történelem során, most is Moldva kezdeményezett, a honi fejedelem kinevezését a kisbojások küldöttsége kérte a szultántól s így történt meg, hogy Sturdza személyében kisbojár került a trónra. Havaselvén nem volt még kialakulva a kisenemesi ellenzék; Ghica a nagybojások képviselőjében nyerte el a fejedelemséget.

A kisbojások, akiket, bizonyosságául a nyugati forradalmi szellem Moldvába érkezésének, carbonari (carvunari) névvel csúfoltak, feltételeket szabtak a segítségükkel felülkerekedett Sturdzának és elkészítették a román történelem első alkotmánytervezetét, melyet a fejedelemnek szentesítenie kellett volna. Ez az érdekes tervezet eltörli azt a középkori elvet, mely szerint a fejedelem abszolút úr és csak Istennek felelős, tanácsosainak véleményét pedig meghallgathatja, de követni nem köteles, s melynek

értelmében eddig a két vajdaságot kormányozták. A javaslat az összes bojárok által választott fejedelem akaratának érvényességét a többségében kisbojárokból összeállított államtanács beleegyezésétől teszi függővé. Újítás az is, hogy az államtanács szavazattöbbséggel határoz, eddig ugyanis, szintén középkori elv szerint, a szavazatokat nem számolták, hanem mérlegelték, tehát a magasabbrangú bojár szavazata többet ért a rangban alatta állókénál. Ezeken az eddigi rendszert gyökeresen felforgató alapelveken kívül a kisbojárok munkálata olyan modern gondolatokat vet fel, mint a tulajdonjog, a személyes szabadság és az egyéni becsület sérthetlensége, a törvény előtti egyenlőség s a munka és a kereskedelem szabadsága. Nyugateurópai szemmel nézve 1822-ben durva anakronizmus volt ugyan az olyan alkotmány, mely az állam vezetését és a köztisztviselői állásokat csak a nemességnek tartja fenn és megfelelkezik az általános közteherviselésről, mint ahogy a moldvai carbonarik tervezete tette, de a keleti deszpotizmus és középkori világnézet sajátos keverékéből előállott román rendszerrel szemben mégis óriási haladást jelentett. A liberális eszméknek és a magyar meg lengyel rendiségnek hatása figyelhető meg a moldvai alkotmányon, mely a nagybojárok és a cár erélyes ellenzése miatt formszerűen sohasem lépett életbe, de amelynek főpontját, a kisbojárok egyenlősítését, Sturdza gyakorlatban megvalósította azzal, hogy kisbojár tanácsadókkal vette körül magát és az ő érdekeiknek megfelelően kormányzott.

Havaselvén sem a bojárok, sem az uralkodó részéről nem találkozunk ilyen értékes kezdeményekkel. Ghica Gergely talán kevesebb emberi hibával, de kevesebb uralkodói képességgel is rendelkezett, mint moldvai karta. Mértékletes életű, mélyen vallásos ember volt, ítélethozatal előtt mindig hosszan imádkozott és megfogadta, hogy halálos ítéletet sohasem mond ki. Ennek ellenére országlása következetlenségekkel, kapkodással teljes; láthatólag nem volt rendszeres elképzelése feladatairól. A hivatalos hatalommal visszaélő tisztviselőket

ugyan ő is megbüntette, de aztán visszavette őket a szolgálatba; gondolt a paraszt sorsának javítására és meg akarta szüntetni a robotot, de meghátrált a bojárok tiltakozása előtt. A bojárosztály igazi képviselője volt két súlyos jellemhibájával, a pénzsóvársággal és a gyávasággal. Költekezéseivel állandó hiányt támasztott az állampénztárban, a fanarióta fejedelmek mintájára az ország jövedelmének több, mint a felét, közel négymillió aranypiasztert foglalt le évenként saját céljaira, bár jogszerint a fele sem illette volna meg. Közeli és távoli rokonait a legjövedelmezőbb közhivatalokban helyezte el, vagy olyan busás kegydíjakat osztogatott nekik, hogy az ilyesmihez eléggé hozzászokott közvélemény is megbotránkozott. Minthogy vagyona tekintélyes részét, minden eshetőségre számítva, Bécsben helyezte el, kiszolgáltatta magát az osztrák konzulnak, aki így túlságosan is nagy befolyást gyakorolt az ország belügyeire. De ugyanilyen túlzott alkalmazkodási készséget mutatott a török, orosz és francia hatalmak előtt is. A fanarióta kor opportunistá bojárja lépten-nyomon kiütközött belőle.

De sem Sturdza hajthatatlansága, sem Ghica hajlékonysága nem tudott megbirkózni azzal a legnagyobb nehézséggel, melyet az oroszok irányítása alatt álló emigráns bojárok jelentettek. A görög forradalom előtt igen sok nagybojár menekült Erdélybe, Bukovinába és Besszarábiába, többnyire azok, akik az oroszpárthoz tartoztak, s évekig nem voltak hajlandók hazatérni, bárhogyan kérelték, majd fenyegették őket a fejedelmek. Viselkedésük magyarázatát az orosz-török viszony alakulásában találjuk meg. Ghicát és Sturdzát a szultán nevezte ki, a nélkül hogy a cár véleményét a régi szerződések értelmében kikérte volna s így az orosz őket törvénytelen bitorlóknak tartotta, annál is inkább, mivel mindketten a törökbarát politika hívei voltak. A két nagyhatalom közti feszültséget növelte a konstantinápolyi pátriárkának a görög szabadságharc iránti rokonszenve miatt történt meggyilkoltatása és a vajdaságok megszállása török csapatok által, úgy, hogy Sztambul és Moszkva között a diplomáciai viszony meg-

szakadt. Az orosz politika kitűnő eszköznek találta az emigráns bojárokat arra, hogy a vajdaságok életében állandósítsa a zavart és kikényszeríthesse a céljait keresztező fejedelmek visszahívását. A bojárok készségesen vállalkoztak erre a szerepre, nemcsak azért, mert a cár tekintélyes összegekkel támogatta őket «keserű» száműzésükben, hanem azért is, mert féltették előjogaikat az odahaza mindinkább lábrakapó szabadelvű mozgalmaktól, melyeket a fejedelmek nem akadályoztak. Ezenkívül egyesek szívesebben látták volna önmagukat a trónon s ennek elérését a cártól s az orosz politika győzelmétől remélték. Ezért, az orosz külügyminisztérium Ösztönzésére, beadványokkal árasztották el a cárt, de a szultánt is, kérve a társadalmi rend felforgatásával vádolt uralkodók elmozdítását. Érthető okokból különösen a moldvai emigránsok, élükön az ambiciózus, művelt, de a végletekig maradi gondolkodású fiatal nagybojárral, *Sturza Mihály*-lyal, kívánták a kisbojárok hatása alatt álló fejedelmet eltávolítani, megvádolva őt azzal, hogy jöttment, sehonnai emberekkel kormányoz, lealacsonyítja a fejedelmi tekintélyt és állandósítja a szociális zűrzavart. Mind a havas-elvi, mind a moldvai nagybojárok dolgoztak ki alkotmánytervezeteket az emigráció idején, melyeket Moszkvába és Sztambulba juttattak el. Magától értetődik, hogy ezek a tervezetek a nagybojárok egyeduralmának fentartását követelték, a moldvaiak pedig egyenesen a fejedelemség eltörlését és egy nagybojárból álló oligarchikus kormányzótanáccsal való felváltását szerették volna elérni. Konzervatív nézeteik megnyerték a forradalom és szabadelvűség főellenségét, a cárt s ettől kezdve a román konzervativizmus az oroszbarátsággal, a liberalizmus a törökbarátsággal forrott össze. Az emigráns bojárok odáig mentek el, hogy felkérték a cárt a vajdaságoknak az orosz birodalomba való bekebelezésére. Ereakciós szellemüktől eltekintve volt azért ezekben a nagybojári tervekben néhány olyan gondolat, mely a későbbi román politikának sarkpontjává lett. Így már a brassói bojárok kívánták a két vajdaság unióját, függetlenségét és egy külföldi

uralkodódinasztia meghívását. A politikai viszonyok sem a nagybojárok, sem a kisbojárok országszervező törekvéseit nem engedték érvényre jutni, de kívánságaik később, ha kívülről jött és rájuk kényszerített alkotmánytörvényekben is, de mégis megvalósultak.

Az emigránsok, ugyancsak orosz biztatásra, nem elégedtek meg a nagyhatalmakhoz intézett beadványokkal, hanem összeesküvéseket szerveztettek a vajdaságokban a fejedelmek ellen. Ghicát egyenesen orgyilkosokkal akarták eltétni láb alól, amin a kegyes fejedelem annyira felháborodott, hogy esküjéről megfélemlítve, felakasztatta merénylőit, az emigránsokkal rokonszenvező hazai bojárokat pedig kolostorokba száműzte. Sturdza János, aki egyébként is sokat adott a leromlott fejedelmi tekintély megerősítésére, kilátásba helyezte az elégedetlen bojároknak, hogy élni fog a szultántól kapott hatalmi jelvényekkel, a buzogánnyal és a karddal.

Sándor cárt visszatartotta a török birodalom belügyeibe való közvetlen beavatkozástól a Szent Szövetség által előírt európai rend felfordulása miatt érzett aggodalma, de utódja, Miklós alatt az orosz politika elhagyta ezt a passzív magatartást. A görög szabadságharc fegyveres támogatásával fenyegető orosz diplomácia kikényszerítette 1826-ban az akkermani szerződést, melyben a szultán beleegyezett abba, hogy a román fejedelmeket ezután a diván választja a honi bojárok közül s ha a szultán nem lenne megelégedve a választott személlyel, a cár döntőbírói véleményét kéri ki. A fejedelem elmozdítása is csak a cár beleegyezésével történhetik meg. Kormányzati kérdésekben a fejedelmek kötelesek az orosz konzulok észrevételeit megszívlelni. A szerződés pontjai között volt az emigráns bojárok büntetlen hazatérésének megengedése és a görög szerzetesek visszabocsátása a «felajánlott» kolostorokba. Ez az utóbbi rendelkezés fájdalmasan érintette a román vajdaságokat, mert újrakezdődött a nemzeti vagyon tekintélyes részének elsajátítása idegen célokra, de a cár ebben a kérdésben nem volt hajlandó engedni, mert a balkáni kereszténység gyöngítését látta a görög szerzetesek kitiltásában. A pro-

bléma a következő félévszázad alatt a román politikai élet tengerikígyójává duzzadt.

Az akkermani szerződés újabb orosz protektorátus korszakát nyitotta meg a vajdaságokban. Az uralkodók háttérbe szorultak és az irányítás a két orosz konzul, a görög Minciaky és a francia Ribeaupierre kezébe került. A bosszútól lihegő emigránsok rögtön visszatérésük után kényszerítették Sturdzát, hogy biztosítsa a protipenda teljes adómentességét, ami a román történelemben egyedülálló újítás volt. Természetesen a szociális reformok útja is hosszú időre bezáródott és a hatalmat újra az oligarchia vette át.

A «Szervezeti Szabályzat».

Az akkermani szerződés egyik pontja reformbizottságok összehívását írta elő, melyek hivatva lettek volna a vajdaságok zűrzavaros közállapotait a közigazgatás alapelveinek megállapításával rendezni. Az összehívott bizottságok azonban meg sem tudták kezdeni munkájukat, mert időközben kitört az orosz-török háború.

Az a reakciós rendszer, melyet a Szent Szövetség Európára erőszakolt s melynek irányító szelleme Metternich herceg osztrák kancellár volt, Sándor cár halálával inogni kezdett, mert Anglia és Oroszország politikai érdekei e két hatalmat egyre jobban Ausztria ellen fordították. Anglia már 1823-ban elismerte a görög forradalmárokat hadviselő félnek, tehát a bécsi kongresszus forradalomellenes elveit elárulta és Miklós cár, aki ugyan a görögökben is csak elítélendő lázadókat látott, az orosz imperializmus céljainak érdekében elhatározta támogatásukat, a kérdés kényes oldalát azzal a kifogással kerülve meg, hogy a balkáni kereszténység érdekei nem lehetnek közömbösek előtte. 1827-ben létrejött a londoni angol-francia-orosz szerződés, mely a görög ügyben közös magatartás követését határozta el. Ennek értelmében a három hatalom hajóhadat küldött a török vizekre, hogy az Európa-szerte nagy rokonszenvvel kísért második görög forradalommal

szemben a szultánt engedékeny álláspontra kényszerítse. A törökök ellenálltak és az egyesült flották Navarinonál hadüzenet nélkül megtámadták és megsemmisítették a török hajóhadat. Miklós cár felhasznalta a meglepő fordulatot arra, hogy megindítsa a török ellen a háborút. A török haderő, annak ellenére, hogy a janicsárok 1826-ban történt lázadása és kiirtása folytán legértékesebb elemeit elvesztette, hősiességét tanúsított és az oroszoknak csak a háború második évében sikerült átkelni a Balkán-hegységen s békére kényszeríteni a szultánt. A drinápolyi békében (1829 szeptember 14.) a Porta elismerte a görögök függetlenségét és a szerbek önkormányzatát, a román föld újabb megcsonkításával az oroszoknak engedte át a Duna-deltát, felszabadította a dunai és feketetengeri kereskedelmet s 10 millió arany hadikárpótlás fizetésére kötelezte magát, melynek teljesítéséig az orosz csapatok megszállva tarthatták a román vajdaságokat. Ez utóbbiakra nézve előírta a szerződés belső önkormányzatuk tiszteletbentartását, a Duna balpartján fekvő erődítések és települések kiürítését, a Portának eddig adott természetbeni szállítások beszüntetését és pénzzel való megváltását, leplezett orosz katonai és politikai célokat szolgáló dunai egészségügyi vesztégyár létesítését, a fejedelmek élethosszigan érvényes kinevezését, továbbá kötelezte a szultánt, hogy az orosz megszállás idején a két vajdaság előkelőinek meghallgatásával készülő szervezeti szabályzatot elismerje. A fejedelmek visszahívása a jövőre is orosz beleegyezéstől tetetett függővé.

A vajdaságokat az orosz csapatok rögtön a háború kitörésekor megszállták és csak 1834-ben ürítették ki. Ezalatt a két ország a legszörnyűbb szenvedéseken ment keresztül. A kétéves hadjárat élelmiszer- és közmunkaszükségeit, úgyszólván minden ellenérték nélkül, Moldva és Havaselve fedezte s viselte a keleti háborúkkal együttjáró csapásokat. A törökbarát fejedelmek eltávolítása után a vajdaságok kormányzását Pahlen gróf orosz tábornok vette a kezébe, de mivel a rendeletek végrehajtásában túlságosan emberiesnek és így kevésbé eredményesnek

mutatkozott, Soltuhin tábornokkal váltották fel, aki példátlan kegyetlenséggel és durvasággal csikarta ki a lakoságból az orosz hadsereg szükségleteit. Súlyosbította a helyzetet a termés tekintélyes részét elpusztító sáskajárás és az azt követő éhínség. Majd marhavész ütött ki, száz-ezrével ragadva el az állatokat. Az utakat rothadó állathullák szegélyezték és a mérgezett levegő előmozdította a rövidesen jelentkező pestisjárvány dühöngését is. Az állati munkaerő annyira megfogyatkozott, hogy az átutazó nyugateurópai szemtanúk megdöbbenésére, Soltuhin tábornok a román parasztok ezreit fogatta eke és szekér elé a hadiszállítások zavartalanságának biztosítására. Még papokat is kényszerítettek erre a lealázó szolgálatra s amikor a havaselvi metropolita tiltakozni mert, Besszarábiába száműzték. A rendeletek részbeni végrehajtásával megbízott román tisztviselők elég lelketlenek voltak ahhoz, hogy a parasztok kétségbeesett helyzetét maguk is nehezítsék törvénytelen zsarolásaikkal és túlköveteléseikkel. Az oroszok viselkedése éles ellentétben állott azzal a kijelentésükkel, hogy a keresztényeknek a pogány iga alóli felszabadítására jöttek s a vajdaságokban az irántuk érzett rokonszenv soha többé be nem gyógyuló sebeket szenvedett.

A csalódást csak részben tudta enyhíteni a Soltuhin helyébe lépő *Kiselev Pál* gróf, aki a francia felvilágosodás eszméin nevelkedett szociális szellemével és kivételes szervezői tehetségével a román újkornak igazi megteremtője lett. Önfeláldozó harcot folytatott a pestis, majd az utána fellépő kolera leküzdésére, egészségügyi szolgálatot vezetett be az eddig ilyesmiről nem is álmodó vajdaságokban, az éhínség megakadályozására lizstraktárat létesített, megszervezte a dunai vesztegzárat a török birodalmat pusztító járványok behurcolása ellen, tapintatos neveléssel és kérlelhetetlen szigorral igyekezett a tisztviselői korrupciót kiirtani s felkelteni a románokban a közjó iránti érzéket. Átszervezte az eddig százalékra dolgozó s a bűnözéseket inkább elősegítő, semmint üldöző rendőrséget és nehányezer főből álló nemzetőrség felállít

tásával megvetette alapjait a román nemzeti hadseregek. Ha törekvései az elvadult állapotok, önző magánérdekek, általános műveletlenség és gyökerében romlott közerkölcs miatt nem vezettek is azonnali sikerre, kétségtelen érdeme marad, hogy ő fektette le az alapjait a vajdaságok modern közigazgatásának és népjóléti intézményeinek. Munkájába segítő társakul bevonta a románság jobbait, példájával és emelkedett lelkiségével utódokat nevelt magának, akik közül hárman, Bibescu György, Stirbei Barbu és Sturdza Mihály, később trónrakerüive, folytatták országépítő munkáját. A vajdaságok első alkotmánytörvényének, a Szervezeti Szabályzatnak legértékesebb részei is az ő legszemélyesebb hatásának tudhatók be.

Az akkermani szerződés és a drinápolyi békeokmány már idézett pontjainak értelmében Minciaky orosz megbízott elnökletével Bukarestben összeültek a két ország képviselőiből álló törvényalkotó bizottságok, melyeknek a vajdaságok jövőbeni sorsát irányító alaptörvények megszerkesztése volt a feladatuk. Országokint két-két tagot az oroszok neveztek ki, kettőt-kettőt pedig a nagybojárok választottak. A bizottságok titkárai a moldvai *Asachi György*, a neves költő és kultúrpolitikus, és *Stirbei Barbu*, a későbbi havaselyi fejedelem lettek. A bizottságok összeállításának módja mutatta már, hogy más akarat, mint a «védnök» nagyhatalomé, nem érvényesülhet a nagyjelentőségű törvényalkotási munkában s ez élénk visszatekintést szült a román patrióták lelkében. Vácaresu János, a román költészet első igazi képviselője, tiltakozni is mert az ellen, hogy az országos szokás ellenére a metropolita helyett orosz hivatalnok került az elnöki székbe, de bátorságáért száműzetéssel lakolt. Mivel az orosz politika leplezetlenül támogatta a nagybojárok törekvéseit, nyugtalanság keletkezett a kisbojárok körében is, sőt a kezdődő katonasorozások miatt Moldva csángólkota vidékein parasztlázadás tört ki, de az orosz katonaság elfojtotta a veszélyes mozgalmakat. A «Szervezeti Szabályzatnak (Begulamentul Organic) nevezett törvénytervezet politikai részét az orosz érdekeknek megfelelő fogalmazásban még

Soltuhin tábornok kényszerítette rá a bizottságokra, a közigazgatási és szociális intézkedéseket magukban foglaló fejezeteket Kiselev felügyelete alatt a bizottságok készítették el.

A vajdaságok politikai szervezetét a szabályzat mindenben az orosz érdekeknek megfelelően állapítja meg. A cár bizalma a nagybojárságba volt helyezve, így a hatalom is a nagybojárok kezébe került. A fejedelmet választó 150 tagú gyűlés 27 iparos és kereskedő követ kivételével kizárólag bojárokból áll. A törvényhozó országgyűlés 42 tagja közül 3 főpap, 20 nagybojár és csak 19 kerülhet ki a kisbojárok közül. A szabályzat a kizárólag nagybojári származású fejedelem és az országgyűlés közti nézeteltérés esetére a cárt teszi meg döntőbírónak, amennyiben hatalmat ad a fejedelemnek, hogy tiszteletlen viselkedés vagy súlyos zavargás esetén kérheti a török és orosz udvaroktól az országgyűlés feloszlatásának engedélyezését, viszont felhatalmazza az országgyűlést arra, hogy panaszt adjon be a két hatalomhoz a fejedelem ellen. Tekintve a cár korlátlan befolyását a Portán, könnyen belátható, hogy ez a rendszer kiszolgáltatotta a vajdaságokat az orosz önkénynek.

A közigazgatási alapelvek, melyeket a Szervezeti Szabályzat lefektetett, mindenestől Kiselev elképzeléseit fedik és kétségtelenül, egyedül ezek a törvény maradandó részei. Legfontosabb intézkedések: az egészségügyi szolgálat megszervezése; központi orvosbizottság és megyei orvosok beállítása; gyógyszerész-szabályzat előírása; bábaugy, lelenházak, vesztegzár-kérdés és a köztisztaság rendezése; továbbá a városrendészet kezdeményezése (utcakövezés, világítás, tűzoltóság, szépítés, parkosítás, építkezések szabályozása), és az országos közlekedés (utak, hidak, postakocsik, vendégfogadók stb.) szabályozása. A közigazgatás szervezési kérdéseivel is foglalkozik a szabályzat. A számos visszaélésre alkalmas adó egyéves tisztviselői megbízatást háromévesre terjeszti ki, rendet teremt a fizetési és nyugdíjazási viszonyokban, bevezeti a hivatali iktatást és az egyházi anyakönyvet, iskolai

bizonyítványhoz köti a tisztviselői kinevezést. Az elhanyagolt igazságszolgáltatás korszerűvé tételére felállítja a falusi esküdtbíróóságokat és a nagyobb horderejű ügyekre a háromfokú törvényszéket. Ennél is fontosabb az, hogy kimondja a bírók elmozdíthatatlanságának és a megítélt ügynek (res iudicata) az elvét. Ez utóbbi azért jelentős, mert eddig a vajdaságok igazságszolgáltatási gyakorlatában nem volt bírói ítélet, melyet (akár újabb bizonyítékok híján is) pénz vagy összeköttetés révén meg ne lehetett volna változtatni. Az a valóban tiszteletre méltó civilizációs haladás, melyet a román vajdaságok a XIX. század folyamán felmutathatnak, ezeken a Kiselevnek köszönhető intézkedéseken alapul. De száz év fejlődése nem volt elég arra, hogy a külső keretek erkölcsi tartalommal is megteljenek és ez okozta a románság életében azt a sajátos hasadást, mely lelkisége és civilizációja közt máig is fennáll.

A Szervezeti Szabályzatnak csak szociális vonatkozású szakaszai tulajdoníthatók, legalábbis túlnyomó részben, a román törvényhozóknak, s ezek súlyosan terhelő bizonyosságot tesznek a bojárság gondokozásáról. Igaz, hogy a több mint húszféle közvetett adó, a belföldi vámok és a paraszttól az államnak, illetőleg a tisztviselőknek járó természetbeni szolgáltatások eltörlése elősegítette a zavaros adóügy tisztázását és az adószedők zsarolásainak kiküszöbölését, ezzel szemben azonban a szabályzat mentesítette a bojárokat, a papokat és a tanárokat mindennemű adó fizetésétől. Eddig ugyanis a bojárok a közvetett, különféle terményekre kivetett adókat fizették. Ezentúl az egész adóteher a parasztra hárult. A szabályzat értelmében minden paraszt, — még az eddig könnyítésekben részesült mazil-ok (jobbággal nem bíró bocskoros kisnemesek) is — családfőnként évi 30 lej egyenes adót fizet. A törvény megszünteti a scutelnic és poslučnic néven ismert, az állami adótól mentes, csak a bojárnak fizető jobbágyok intézményét, évi 24 lej állami kártérítésben részesítve a bojárokat minden egyes elvesztett ilyen jobbágy után. A kereskedők évenként forgalmuknak megfelelő illeték

lefizetésével szabadalmat kötelesek kiváltani, ebben áll adózásuk, a bojárok viszont szabadalom kiváltása nélkül kereskedhetnek. De nemcsak adófizetési és kereskedelmi előnyökben részesültek a bojárok, hanem a parasztnak a földesúrral szembeni kötelezettségeit is szaporítja a Szervezeti Szabályzat. Eddig a paraszt termésének tizedén kívül évi 24 napi robotmunkával szolgált a bojárnak. Az új rendelkezés megszabja az elvégzendő napi munkamennyiséget is, de olyan követeléseket állít a paraszt elé, melyeknek teljesítésére legalább 50 vagy 70 munkanap szükséges. Ezzel szemben a bojár által a paraszt rendelkezésére bocsátandó földmennyiséget az eddiginek felére szállítja le. Más intézkedések annyira megkötik a parasztnak más bojár birtokára való költözési lehetőségét, hogy ez a gyakorlatban egyszerűen semmivé vált. Végül felhatalmaztatott a bojár, hogy az el nem végzett robotmunkáért neki járó kártérítést maga határozza meg.

Példátlan ez a rendezés a XIX. században, majd fél-száz évvel a francia forradalom után, hiszen az eddiginél sokkal súlyosabb életfeltételek közé kényszeríti a parasztot. Magyarázatát a vajdaságok gazdasági életének új fejleményeiben kell keresnünk. A dunai és tengeri kikötők felszabadulása a török kereskedelmi zár alól óriási mértékben fellendítette a mezőgazdasági termények forgalmát. A múltban a vajdaságok nem kereskedhettek szabadon gabonájukkal és állataikkal, mert ezeket alacsony áron török kereskedők vásárolták össze Konstantinápoly élelmezésének biztosítására. Ez az előjog idővel hatósági karkohatalmat felhasználó kényszerkereskedelemmé fajult és a lakosság kifosztására vezetett, kiölve a termelőkből minden becsvágyat a termelés minőségi és mennyiségi javítására. A méltánytalan helyzet megszüntetése maga után vonta a kereslet ugrásszerű megnövekedését és 1829 és 1833 közt a búza egységárának 14 piaszterről 219 piaszterre való emelkedését. Ez a Románia XIX. századi gazdasági virágzását megmagyarázó fordulat arra készítette a bojárokat, hogy kiterjedt nagybirtok-gazdálkodást kezdjenek, a jobbágytelkek egyrészét saját kezelésbe vegyék és

a robotteljesítmény felszólásával, továbbá a paraszt szigorú földhözkötésével biztosítsák az olcsó munkaerőt. Ezért nem javult a paraszt helyzete a Szervezeti Szabályzat után. Kiselev felháborodással fogadta a bojárok indítványait a bizottsági tárgyalások alatt és levelezésében gyakran keserűen kifakad az önző «szakállasok» ellen. Megkísérelte legalább földbirtokadó vállalására rábírní őket, de sem ezt, sem a paraszt sorsának könnyítésére vonatkozó javaslatait nem fogadta el az előjogait szaporítani akaró rend, A románság jövő sorsát annyira szíven viselő kormányzó azzal vigasztalta magát, hogy míg a paraszt régen ki volt szolgáltatva a földesúr és az adószedők önkényének, most legalább tudja, hogy mit követelhetnek tőle törvényesen. Kiselevnek azonban ebben a feltevésében is csalódnia kellett, mert a tételes törvények ellenére sem szűntek meg a visszaélések. Egyébként ezt ő maga is sejtette előre, mert minden igyekezetével az orosz megszállás határidejének kitolásán fáradozott, joggal félve attól, hogy a román közigazgatás nem fogja híven végrehajtani az amúgy is szűkkeblűen megszabott intézkedéseket.

A Szervezeti Szabályzat kétségtelenül először vitt rendet a román közállapotokba, de az alkotmány nevet nem érdemli meg, bár a történetírók nagyrésze ezzel a jelzővel tünteti ki. Az orosz körök mindig is kerülték a szabályzattal kapcsolatban az «alkotmány» elnevezést, mert ez a «liberalizmus» és «demokrácia» szavakkal együtt gyűlöletes volt előttük és ebben a véleményükben a román bojárság nagyrésze is osztozott. Láttuk, hogy létrejötténél az igazi népakarat nem nyilvánulhatott meg s éppen az a rész érdemli meg legkevésbé a mentetetést, melybe a románság legtöbb beleszólást nyert. Ez az alaptörvény kiszolgáltatja a fejedelmet és a törvényhozást az idegen hatalom korlátlan beavatkozásának, törvényesíti a szociális elnyomást és minden jogot az összlakosság csekély töredékét jelentő bojárságra ruház. Érthető, hogy a haladó szellemű románság gyűlöletének céltáblája éppen ez az «alkotmány» lett.

A bizottságok által kidolgozott tervezetet küldöttség vitte Szentpétervárra, ahol Daskov herceg elnökletével újabb tanácskozásokon megvitatták és módosították, majd a két vajdaság tanácsa elé került, ami persze egyszerű formáság volt. Miután a szultán is beleegyezését adta, a Szervezeti Szabályzat 1831 júliusában Havaselvén, 1832 januárjában pedig Moldvában is életbe lépett.

A szentpétervári orosz-török pótegyezmény (1834) a fejedelemségeknek a Portára fizetendő adóját évi három millió piaszterben állapította meg s elhatározták, hogy ez alkalommal nem engedik még élni a vajdaságokat fejedelmválasztási jogukkal, hanem a két hatalom közös megegyezése alapján a szultán fogja az új uralkodókat kinevezni, végül pedig a cár kötelezte magát, hogy csapatait két hónap alatt kivonja román földről. Kiselev, miután előterjesztette a fejedelemségre alkalmas bojárok névsorát, búcsút vett a vajdaságoktól, máig sem felejtett jó emléket hagyva maga után.

Orosz befolyás a vajdaságokban.

A hatalmak választása Havaselvén *Ghica Sándorra* (1834—1842), Moldvában pedig *Sturdza Mihályra*, (1834—1849) esett. Az előbbi testvére volt a közvetlenül előtte uralkodó Gergelynek s hozzá hasonlóan ingadozó jellemű, hiú és gyáva ember. Természetes jóindulatán mindig erőt vett a félelem az erősebb féltől. Hiányzott belőle az a tehetség, hogy válságos pillanatban megtalálja a helyes döntést s mivel túlságosan féltette, elvesztette trónját. Moldvai uralkodótársát más fából faragták. A Sturdzák nagybojári ágából származott, társadalmi kérdésekben következetesen képviselte osztályának maradi álláspontját s már mint a besszarábiai román emigráció vezetője, mindenestől átadta magát az orosz politikai irányításnak, de sok érzék volt benne a művelődés és a felvilágosodás népjóléti törekvései iránt. Kiselevnek kiváló segítőtársa volt, ezért uralkodása alatt mindvégig élvezte ennek támogatását. Sokrétű, érdekes egyéniségének árnyoldala a

kapzsiság és bosszúvágy volt s ez megakadályozta, hogy kortársai rokonszenvvel vegyék körül. Kétségkívül azonban egy évszázad óta ő az első román uralkodó, aki valóban kormányzásra termett.

De bármilyen lett is volna az uralkodó, az adott helyzetben aligha tehetett volna többet, mint ők. A kelet-európai politikai viszonyok úgy alakultak, hogy az orosz hegemonia kizárólagosabb volt, mint akár azelőtt, akár azután. A végelgyengülésben szenvedő Törökország a cár minden kívánsága előtt kénytelen volt meghajolni s túrnie kellett, hogy Oroszország, halálos ellensége, vegye őt pártfogásába lázadó egyiptomi alattvalói ellen, s ezért egész Európa előtt fitogtassa «nagylelkűségét». Természetes, hogy a Portának ezek után semmi beleszólása nem volt a román vajdaságok életébe, irányításuk teljesen a két orosz konzul kezébe került. Ezek kötelességüknek érezték, hogy kicsinyes, örökös beavatkozásukkal az országok kormányzásába éreztessék a két fejedellemmel helyzetük kiszolgáltatottságát és gondosan örködjenek, hogy a románság túlságosan önálló szellemi vagy politikai fejlődést ne kezdeményezzen. A Szervezeti Szabályzat előírásain túl elsőrangú eszköznek bizonyult céljaik elérésére a román bojárság erkölcsi és politikai éretlensége. A vajdaságok vezető társadalmi rétegéből — a modern nyugati eszmék hatása alatt álló ifjabb nemzedéket kivéve — teljesen hiányzott a közjó iránti érzék, a jellembeli és politikai állandóság s a jóhiszeműség. Az államot pénzvágyuk és hiúságuk kielégítésére szolgáló eszköznek tekintették, ezért vissza akarták hozni a fanarióta kor áldatlan szokását a tisztviselők gyors cserélgetésében s magukból kiindulva, képtelenek voltak elhinni, hogy a fejedelem vagy bárki más cselekedeteiben túlnézhet a maga hasznán. Maguk a fejedelmek sem voltak egészen mentesek ettől az évszázados elnyomásból származó közszellemtől, ezért homályosítja el uralkodásuk emlékét a személyeskedések, egyéni bosszúállások és felelőtlen rágalmozások áradata. Az orosz érdekek megfelel az, hogy a fejedelem és az alattvalók közt állandósuljon a bizalmatlanság, ezért a konzulok legfőbb tevé-

kenysége abban állott, hogy titokban egymásra uszítsák őket. Ghicát azért távolíttatta el az orosz intrika, mert a haladó eszmékkal kacérkodott, de jellemzően éppen a haladó pártot használta fel megbuktatására. Legtöbb kellemetlenséget a hűséges oroszbarát Sturdzának okoztak az orosz konzulok, Besak és Kotzebue, ami éppen az eljárás elvszerűségét mutatja. Besak maga köré gyűjtötte a fejedellemmel elégedetlen bojárokat, akár jogos volt elégedetlenségük, akár nem; megakadályozta, hogy Sturdzával kibéküljenek; arra bujtogatta a bíróságokon pervesztes feleket, hogy forduljanak hozzá orvoslást kérni, s így botrányos módon beleszólt az igazságszolgáltatásba, retteggett hatalmát arra használva fel, hogy az uralkodó által szentesített ítéletek visszavonását kierőszakolja és a fejedelmi tekintélyt aláássa. Ezt a már szinte beteges tüneteket mutató üldöztetést Sturdza nem tűrhette és sikerült is Besak visszahívását elérnie, de ennek utódja, Kotzebue sem volt jobb; csak úgy mint a másik, ő is tisztviselők kinevezését és elbocsájtását követelte ki vagy akadályozta meg. Az orosz protektorátusnak ez a visszataszító gyakorlata ártott annyit a román közszellemnek, mint a hírhedt fanarióta kor, mert a születőben lévő nemzeti állam hivatásába vetett hitet rendítette meg a lelkekben.

Ghica visszahívása után (1842) először került sor fejedele mválasztásra román földön, amióta a vajdaságok a Portától való megalázó függésbe kerültek. Becsületére válik a román bojároknak, hogy bizalmukat olyan személynek ajándékozták, aki azt meg is érdemelte. *Bibescu György* kisoláhországi nagybojár-családból származott, anyja a román irodalomnak négy költőt ajándékozó Văcăreșu-család tagja volt. 1817 és 1825 közt Parisban tanult és ott szívta magába a haladó eszméket, melyek a kiváló tehetségű ifjút Kiselev barátságára tették méltóvá. A Szervezeti Szabályzat igazságszolgáltatási alapelveinek nagy része tőle származik. A nemzeti romantika szele őt is érintette már, beiktatásán Vitéz Mihály ruházatában jelent meg, később pedig elzarándokolt a szimbolikus emlékü fejedelem sírjához is. A kolostorok renoválására vonatkozó törvényét azzal indokolta, hogy «történelmünk

évkönyveinek nagyrésze falaikra van írva és bolhajtásaik szívünknek drága emlékeket őriznek». Ez a fejedelem az önző, gyökértelen fanarióták trónján, aki élő kapcsolatban érezte magát a román múlttal, új idők jele volt. Uralkodása valóban az ország igazi érdekeinek önfeláldozó szolgálataiban telt el, de a társadalmi közszellem buta rossz-hiszemúsége eléje is sok akadályt gördített; egyéni becsületére végtelenül érzékeny, heves lelkületét gyakran próbára tette s nem egyszer túlzásokra ragadtatta.

Iskolapéldája ennek az ú. n. Trandafilov-ügy. Trandafilov, egy orosz bányatársaság ügynöke, engedélyt kért a fejedelemtől, hogy Havaselvén hasznos ásványok után kutathasson, a bányák kiaknázására megegyezéseket köthessen a földbirtokosokkal és ha azok nem lennének hajlandók a kiaknázást megkezdeni, a törvény értelmében a társaság jogot kaphasson erre. A fejedelem gazdasági fellendülést remélt a terv megvalósulásától és a kért engedélyt megadta. A bojárok azonban féltek attól, hogy esetleg kényszert alkalmaznak velük szemben s kizsákmányolják őket, főleg pedig, hogy az esetleg fejlődésnek induló bányaművelés elvonja a parasztokat a mezőgazdasági munkától. Az országgyűlés azonban olyan méltatlan, a fejedelmi tekintélyt sértő formában utasította vissza az engedély kiadásához való hozzájárulást, hogy a fejedelem, bár később maga is belátta egyes aggályok jogosultságát, mégis megmaradt elhatározásánál s csak később, felindulása elmúltával vonta azt mégis vissza. Hasonló, önérzetét sértő gyanúsításokkal találkozott más törvényjavaslatainak tárgyalásakor is.

Bibescu és Sturdza uralma azért végeredményében gyümölcsöző hatású volt. Mint Kiselev munkatársai, mesterük szellemében hajtották végre a Szervezeti Szabályzat intézkedéseit, alattuk épültek a vajdaságok első műútjai és jelentősebb hidjai, megszervezték a rendszeres postakocsiforgalmat, tűrhető közbiztonságot teremtettek, gondot fordítottak a városok elhanyagolt képének megváltoztatására, rendbehozták a pénzügyeket. Sturdza szabályozta és állami ellenőrzés alá vette az egyházi javak felhasználását, ami ugyan a közszeretben álló Costache

Benjamin metropolita lemondását idézte elő, de az egyházban is elhatalmasodott korrupció miatt nagyon indokolt lépés volt. Ugyancsak Sturdza nevéhez fűződik az első főiskolai igényű román tanintézmény, az *Academia Mihăileana* megalapítása. A Szervezeti Szabályzat előírásain túlmenően is igyekeztek mindketten népjóléti és szociális, sőt nagyhorderejű nemzeti reformokat megvalósítani, amennyiben Bibescu lehetővé tette a robotnak államilag megszabott, méltányos pénzösszegben való megváltását, Sturdza pedig szigorú intézkedésekkel akadályozta meg a parasztnak a korcsmárosok, szerencsejátékosok és csaló házalók által történő kifosztását, szabályozta a parasztnak járó törvényes földmennyiség kiosztását és földművelési és állattenyésztési tanácsokat osztatott a népnek. Mindketten felszabadították az állam és a kolostorok tulajdonában levő, a szó legszorosabb értelmében adhatóvéhető, rabszolgasorsban élő cigányokat és megkönnyítették a magántulajdonban levők felszabadulását. Közmegegyezéssel vámuniót létesítettek a két fejedelemség közt, mint a későbbi egyesülés első, jelképes jelentőségű lépését. Bibescu megkönnyítette a moldvai honosoknak a havaselvi állampolgárság elnyerését, ami szintén a két vajdaság közti határnak a politikai uniót megelőző lebontására irányuló kísérlet volt. Mindezek szerény kezdeteknek látszanak, de ha meggondoljuk, hogy nem sokkal előbb milyen közállapotok mocsarában sínylődött a románság, a haladást óriásinak kell találnunk. Azonban hiába küzdöttek a fejedelmek a köztisztviselői korrupció és a törvények végrehajtásánál alkalmazott brutalitás ellen. Ezek a tulajdonságok olyan mély gyökeret vertek a románság életében, hogy a civilizáció máig sem tudta kiirtani.

A román felvilágosodás.

A román történetírók általában megegyeznek abban, hogy a vajdaságokban a középkor a XIX. század elejéig tartott. A bizánci kultúrkörben kialakult román szellemiség századok során felvett ugyan innen-onnan hatásokat,

melyek arculatát színezték, de lényeges változás a gondolkozás formáiban és a világnézeti tartalomban nem állott be. Reneszánsz, reformáció, barokk és felvilágosodás, az európai kultúra nagy válságai, melyek a románság nyugati és északi szomszédait tökéletesen átformálták, megtörttek és visszahullottak a magyar és lengyel határon. Azokon túl a «Bizánc utáni Bizánc» (Iorga szellemes kifejezése) élte a maga sajátos, elzárt életét.

A XIX. század elején élő vajdasági román bojár török ruhát viselt és nemcsak külsőségekben, hanem a lét értelméről alkotott felfogásában is keleti volt. Elmaradott világával teljesen meg volt elégedve, részben, mert nem ismert mást, részben, mert neveltetése, műveltsége olyanná tették, hogy nem is igényelt egyebet. A görög tannyelvű iskola az írás-olvasás-számolás elemein és az ortodox hit alaptételein túl csak a görög irodalom klasszikusainak száraz, formális elemzését nyújtotta és teljesen alkalmatlan volt arra, hogy az esetleg továbbfejlődni, az egyhelyben való topogásból kiszabadulni akaró elméknek szárnyakat adjon. Az a társadalmi antiszelekció, melyet a fanarióta kor bevezetett, különben is megakadályozta egy jövőjében és hivatásában biztos, magasabb szellemi színvonalra törekvő és azért áldozatokra is hajlandó vezetőréteg kialakulását. A bojártság még a görög iskola sovány táplálékával sem nagyon ólt, műveletlenségén a vajdaságokat látogató idegenek megdöbbenek. Az ország dolga nem érdekelte a bojárokat s ezt a legkevésbé róhatjuk fel nekik, mert a minden önálló kezdeményezést megfojtó török-görög fennhatóság lehetetlenné tette a politikai életet. Mezőgazdaság, kereskedelem ugyancsak a kizsákmányoló török rendszer miatt nem érdemelte meg, hogy a paraszt munkájából és adójából gondtalanul élő bojár energiáit odafordítsa s ezért a román előkelőség napjai semmittevésben és határtalan unalomban teltek. Nagyon kevesen ütötték agyon idejüket olvasgatással vagy írással, a nagy többség az érzéki élet örömeiben kereste az egyedüli szórakozást. Mértéktelen evés-ivás, a gazdagság ízléstelen fitogtatása, hihetetlen fényűzés a külső jelei annak a lelki szegény-

ségnek, melyben a román társadalom szenvedett. Vagyonokat rombadöntő kártyacsaták s a szerencsejátékok ezernyi változata töltötték ki a napok végtelenül egyhangú óráit. A nő megalázott helyzete lehetetlenné tette az igazi társadalmi élet létrejöttét. A férfiak méltatlannak tartották magukhoz, hogy nőkkel együtt étkezzenek vagy komoly dolgokról társalognanak, ebben a kiváltságban csak a félvilág néha meglepően művelt és szellemes hölgyei részesültek. A nőt a férfi csak játékszernek vagy háztartása többé-kevésbé hasznos alkatrészének tekintette s ez a szemlélet magában hordta büntetését, mert a női erkölcs példátlan leromlását okozta. A válások, rendszerint semmiségekért, napirenden voltak. Csak az orosz megszállás idején jött divatba, hogy tisztességes nők együtt étkezzenek és táncoljanak férfiakkal. A román társadalom betegségének legsúlyosabb tünete talán mégis a vallás és az erkölcs végzetes kettészakadása volt. A nép inkább babonás volt, mint vallásos, a vezetőréteg pedig az egész vallást külsőséges ceremóniának, formaságnak tekintette, melynek eleget téve, azontúl semmire sem érezte magát kötelezve. A felelősség ezért majdnem teljes egészében a kiszikkadt, pozitív hitt ártalom és erkölcsi erő híjában értelmét veszített ortodox egyházat terhelte. A tudatlan, elvilágiasodó-, pénzsóvár papság a rábizott lelkeket elhanyagolta és alig tett kísérletet a szörnyű züllés megakadályozására. A XVI. és XVII. század szerény, de ígéretes román irodalom megszületésének volt tanúja, a biztató kezdek azonban a XVIII. századra elsatnyultak, az egyházi és történeti műfajok külső-belső értékben egyaránt vesztek, a XVIII. század végén megszólaló líra pedig az újgörög költészet elkoptatott frázisait, üres mitológiai allegóriáit, émelyítő érzélgősséget s a cigánynóták gyermekes gügyögését visszhangozta. *Văcărescu Miklós* én *Sándor*, az érdekes költődinasztia második generációjának képviselői és *Conachi Konstantin*, moldvai költőtársuk, alig dicsekedhetnek más érdemmel, mint hogy szerény tehetségükkel a román költői nyelv fejlődésének előmozdítói voltak.

Ez volt a XIX. századba lépő román nyelv és irodalom szellemi arca. Egy évszázad alatt azonban néhány igazi nagy tehetséget és kiváló átlagot felmutató román kultúra, tudományos és szépirodalom született. Ennek a figyelemreméltó jelenségnek előzményeit és kibontakozását vizsgáljuk a következőkben.

Az önmagára ébredő román szellemiség kettős forrásból táplálkozott, a felvilágosodás eszmei kincséből és a római származás büszke öntudatából. Mindkét hatás körülbelül egyidőben érkezett a vajdaságokba, de külön utakon.

A régi világképen első réseket ütő felvilágosodás közvetítői a görögök voltak. Megemlékeztünk már a francia forradalom eszméinek a görög megújulásban játszott szerepéről, itt csak azt kell újra hangsúlyoznunk, hogy ennek a kulturális válságnak legfontosabb mozzanatai éppen a román vajdaságok földjén játszódtak le. A görög oktatás megtelése időszerű, modern tartalommal a két román főváros fejedelmi iskoláiban észlelhető először, Bukarestben működött Eigas és ugyancsak itt alakult 1810-ben egy nagyjelentőségű görög irodalmi társaság. A havas-elvi fejedelmi székhely, melyet a görögök Új Athénnek emlegettek, adott szállást a görög színházkultúra kezdetének; a rosszemlékű Karadzsa János fejedelem lánya, Ralu itt rendezte, francia szerzők darabjaiból fordított műsorról, az első nemzeti szellemű görög színelőadásokat. Ebben a környezetben, a görög példán lelkesedve kap erőre a román nemzeti művelődés is. *Vacarescu János*, Sándor fia Olaszországban és Bécsben tanult, de az otthoni görög környezetben felszedett francia irodalmi hatás tette őt az első modern román költővé, ő ad először méltó hangot a román hazafiságnak a Karadzsa-féle (görög!) törvénykönyv megjelenése alkalmával az ország címeréhez írott versében:

O de-am putea-ni dobândi
 Si câte-aveam pierdute,
 Atunci ce duhuri n'ar gândi,
 Ce guri ar mai fi mute?

Atunci si acest corb sârman
 Iar acvilă s'ar face,
 Ți-orice Eomân ar fi Roman,
 Mare'n război si pace!*

Ezek a fanarióta kor sötétjéből jajgató sorok, a fájdalom és a nemzeti büszkeség összecsendülő' szavai, az ébredő öntudat kétségtelen jelei, nem magyarázhatók egyedül a görög-francia hatással. Ott érezzük és tudjuk mögöttük a magyar humanizmus keblén nevedezett és tudományos elméletből nemzeti hitvallássá lett származási mítosz hajtóerejét. A római eredetnek a nemzeti érzést felgyújtó ígéit *Lazár György* hozta át a Kárpátokon s az általa 1818-ban a bukaresti Szent Száva kolostorban megnyitott első román tannyelvű magasabb igényű iskola terjesztette. Lazár hatása óriási volt, románok és félig elrománosodott görögök, szintén erdélyi tanárakkal, Erdélyi Lászlóval együtt seregestől siettek át hozzá a fejedelmi görög iskolából, s amikor tanítását az 1821. évi események miatt félbehagyva, 44 éves korára megöregedve és betegen, szegényes motyóján kívül háromszáz könyvet vive magával, hazatért meghalni Erdélybe, a tanítványok kis csapata sírva kísérte a határig. Ezek a tanítványok harcolták ki a semmiből a román kultúrát az elkövetkező évtizedek folyamán.

Az első moldvai román kultúrpolitikus, *Asachi György*, egy lengyel anyanyelvű örmény pap fia, a frissen asszimiláltak lelkesedésével érezte át az erdélyi iskola tanításait. Külföldi utazásai során 1812-ben Rómába került s az örökvárosához fűződő nemzeti mítosz ihlette azokra a sorokra, melyekhez foghatót hosszú pályafutása alatt nem írt többet:

* Fordítása: Óh, ha visszanyerhetnek, amit elvesztettünk, melyik lélek nem indulna meg s melyik száj maradna némán? Akkor ez a szegény holló is újra sassá válnék s minden román római lenne, háborúban és békében egyaránt nagy.

Un Roman al Daciei vine la strămoși ca sa sfrute
Tarna de pe a lor morminte ci să'nvete a lor virtute.*

Hazatérve, 1814—1818 közt román mérnök-kurzust szervezett s az anyanyelvű oktatás ez első moldvai sikerén felbuzdulva, a socolai papnevelde korszerűsítését is elvállalta s mi sem természetesebb, mint hogy Erdélyből hívott tanárokat, Bob Fábíán Vazult, Pop Vazult és Costea Jánost.

«Ne túrjük az ősi név gyalázatát» — énekelte Lázár iskolájának megnyitásakor alkalmi versében *Mumuleanu Barbu Paris*, Văcărescu és Asachi társa a nemzeti érzés megszólaltatásában. A műveltebb havaselvi bojárok, akik az iskolák felügyelőbizottságának tagjai voltak, megszívték a költők buzdítását, és kiindulva a román mérnökhányból, elhatározták, hogy a román iskola folytonosságának és fejlődésének biztosítására ösztöndíjasokat küldenek külföldre. így kerültek Pisába, majd Párizsba *Poteca Eufrozín*, a Szent Száva iskola parasztszármazású javakorbéli szerzetestanára, *Pandeli János*, *Marcovici Simon* és *Moroiu Konstantin*, egytől-egyig Lazar tanítványai és munkatársai s az első egyszerűbb származású románok, akiknek a külföldi tanulás nagy ajándéka megadatott (1820). Nem sok románról tudunk, aki előttük nyugati egyetemet látogatott, a moldvai fiatal bojár Bogdan György 1804-ben mindenesetre a párisi egyetem első román hallgatója volt. A 20-as évek elején már több havaselvi bojárfiú tanult Parisban és más nyugateurópai központokban, de távolról sem vették olyan komolyan a dolgukat, mint a négy idealista ösztöndíjas. Első élményük megdöbbenő volt, rájöttek, hogy ők, a tudomány csúcsának tartott Lázár méltó utódjai, egyszerűen — nem tudnak semmit. Tanácstalanul kapkodtak, kísérleteztek hol ezzel, hol azzal a tudományággal, itt is, ott is szakítottak valamit a számukra beláthatatlan méretekben

* Fordítása: Dácia románja jön, hogy megcsókolja a göröngyöt az ősök sírján és megtanulja érényeiket.

kiterjedő nyugati kultúra virágaiból, de vállalkozásuk, otthoni szegényes előkészületük miatt reménytelen volt. Ez a felismerés Pandelit öngyilkosságba kergette, helyébe a felügyelők *Poenu Pétrel*, Vladimirescu egykori titkárát küldték ki. Poteca, Marcovici és Moroiu 1825-ben tértek vissza s ha nem is lettek gáncsnélküli tudósokká, a szemük új igazságokra nyílt ki. Az első, Lazár iskolájának új igazgatójaként, a fejedelem jelenlétében tartott évről beszédeiben olyan, román földön eddig még aligha hallott gondolatokat vetett fel, mint a cigányok felszabadítása, általános közteherviselés, sajtószabadság, művelődéspolitikai stb.

A külföldi tanulmányokra induló fiatal bojárok, akik közt elsősorban a Bibescu- és Golescu-testvéreket kell említenünk, valamivel magasabb kultúrát vittek magukkal otthonról, mint a Szent Száva iskola diákjai. A fanarióta kor utolsó évtizedeiben a görög és román előkelő körökben mindinkább divatossá vált a francia nyelv, sőt a francia klasszikusok olvasása is. A fejedelmeken és környezetükön kívül orosz katonatisztek, majd lengyel és francia emigránsok, a bojárcsaládok házitánítói, aránylag hamar általánossá tették a XIX. század elejének fiatal román bojárgenerációjában a francia nyelvtudást és előkészítették tanítványaikat a francia eszmék befogadására is. Bécs és Olaszország vonzóerejét semlegesítette Paris varázsa, odakívánkoztak a tanulmányozó fiatalok s a francia könyv minden más irodalmat kiszorító tömegfogyasztási cikké vált a vajdaságokban. Sajátságos tünet az azonban az, hogy ez a rövidesen mániává fajuló franciáság majdnem semmit sem változtatott a román közszellemen. Ehhez a nyugati civilizációval való közvetlen érintkezés kellett.

A régivágású bojárok közül nem egy tett nyugati utazást, de jellemzően egyik sem ment el odáig, hogy a külföldön látottakat összehasonlítsa az otthoni állapotokkal s felbredjen benne a reformok szükségének érzése. Stirbei Barbu (az idősebb) 1796—97-ben járt Karlsbadban, de a bálokon s a hercegek, grófok, bárók, követek fényes társaságán kívül semmi sem érdekelte. «Ettem, ittam és

táncoltam hajnalig» — ennyi volt az, amit a nyugati kultúrából megfelelt. Az első, aki nyitott szemmel és szívvel utazott, *Golescu Konstantin* volt. Ez az oroszbarát, görög műveltségű nagybojár, miután 1821-ben ő is Brassóba menekült az otthoni zavarok elől, török ruhában, a nyugati nyelvek nagyon is hiányos tudásával, 47 éves fejjel, — de fiatalos érdeklődéssel indult magyarországi, ausztriai, németországi és svájci utazásra. Utinaplója, mely 1826-ban jelent meg a budai egyetemi nyomdában, a román szellem első igazi találkozása a nyugati műveltséggel. Kezdetlegesen megírt könyv ez, telve a csodálat és elragadtatás naiv felkiáltásaival, de a fokunkint figyelemmel kísérhető nagy lelki változás rajza mégis megkapó benne. Első érzése a fenntartás nélküli bámulat. Pest iskolái, múzeumai, könyvtárai, középületei, fényűző fürdői, csillagvizsgálója, az utcák rendje, tisztasága, a lakosság barátságos magatartása s főleg a paraszt jóléte lenyűgözik s ahogy halad nyugat felé, lelkesedése és csodálata csak növekszik. De szívében vele utazik hazafiúi fájdalma is és keserűen ébred rá a látottak és az otthoni állapotok közti különbségre. A magyar mágnások vagyónokat áldoznak az iskolákra és akadémiát alapítanak, a német paraszt újságot olvas és emberhez méltó életet él, míg a román bojár csak mindent elfogad a hazától, de nem ad érte semmit és a parasztot állati sorban tartja, hogy könnyebben nyúzhassa. A nagy nemzeti bűnök: a fényűzés, lustaság, műveletlenség, széthúzás és pénzsó várság tették szerinte, hogy a románság «elmaradt az össze; nemzetek mögött». Egy másik munkájában, Thornton Tamás angol konzul havaselvi és moldvai útleírásának fordításához névtelenül írt előszavában, a kétségbeesés fogja el az idegeneknek a román állapotokról alkotott le-sújtó és gúnyos véleménye előtt. «Nem marad más, — kiált fel — mint hogy megnyílják a föld s mindnyájunkat elevenen nyeljen el!» De a magyar példa, Széchenyi korának nemzeti fellendülése, reményt önt belé, hogy nincs még minden veszve, a művelődés, a takarékos, okos gazdálkodás és kereskedelem, a paraszt- szellemi emelése és

emberies kezelése megfordíthatják a végzetet. A pesti útja előtt közvetlenül alapított magyar Akadémia mintájára «Irodalmi Társaság» létesítését javasolja s amikor az akkermani szerződés után hazajött Havaselvére, lázas tettvággyal fogott hozzá a román élet újjáteremtéséhez. A brassói száműzetés idején a havaselvi nagybojárokat is megérintette a magyarországi reformmozgalmak szele. Művelődési és politikai céllal irodalmi társaságot alapítottak, amelyet Golescu 1827-ben Bukarestben feltámasztott. Maga mellé vette *Heliade-Bădulescu Jánost*, Lazár tanítványát és utódját, aki a felvilágosodott nagybojár hatására később a román irodalmi élet szervezője és vezére lett. Golescu házánál, a későbbi királyi palotában tartotta összejöveteleit a nagyrészt előkelő bojárokból, de művelt kisemberek, papok, tanárok bevonásával összeálló irodalmi társaság, amelynek tervei közt szerepelt az elemi, közép- és felsőfokú oktatás megteremtése, idegen írók műveinek fordítása és kiadása, románnyelvű újság, nemzeti színház és az anyanyelv művelését előmozdító akadémia alapítása. Golescu maga járt elől jó példával, falusi birtokán iskolát alapított, ahol Heliade és az Erdélyből hívtott *Florian Aron* történettudós tanítottak s amelyet még az eddig emberszámba se vett cigányrabok is látogathattak. Leányiskola felállításának gondolata is foglalkoztatta Golescut, ennek vezetésével Sáriai magyar református lelkészt akarta megbízni. Magyar tanárok szép számmal működtek akkor a vajdaságokban, a már említett Erdélyi László a bukaresti fejedelmi iskolában, Rác József a költő-bojár Oonachi házánál stb., úgyhogy Golescu terve nem volt szokatlan újítás. Valószínűleg ugyancsak ő bírta rá a dúsgazdag Văcărescu Barbu bánt, hogy a magyar mágnások példáját követve 90,000 leit, akkor igen tekintélyes összeget ajándékozzon a Szent Száva iskolának. Az orosz megszállás idején, 1829-ben sikerült még kieszközölnie Heliade lapjának, a *Curierul Românesc*-nek (Román Futár), az első román napilapnak engedélyezését, de ez volt utolsó cselekedete a román kultúráért, mert a háborús járvány nemsokára őt is el-

ragadta s nem érthette meg nagy tervei megvalósulását. Szellemi örökségét Heliade vette át, de a szegény kis bojárfiú lelkesedésével nem tudta pótolni a kidőlt vezér társadalmi tekintélyét és közcélokra mindig rendelkezésre álló hatalmas vagyonát.

A havaselvi nagy ébredés hatása áterjedt Moldvára is, ahol Asachi 1828-ban Sturdza Mihály segítségével a Iasi-i Trei íerarhi-kolostorban román iskolát nyitott, ismét csak jórészt erdélyi tanárokkal. Ugyancsak a havaselvi kezdeményezést követve, jelentette meg Asachi Albina Bomâneasca (Eomán Méh) című újságját.

A Szervezeti Szabályzat lehetőséget adott a kultúr-munka intézményes folytatására. Çtirbei Barbu, a későbbi fejedelem, újjászervezte a havaselvi oktatásügyet, amelynek élére a 12 évi bécsi, párisi és angliai tanulásból visszatért Poenaru Péter került, az első havaselvi román tanár, aki pozitív műveltséggel és világos népjóléti programmal rendelkezett s aki széleskörű gazdasági, főleg ipari tudást is hozott magával nyugatról. Segítőtársa Lazar megújított iskolájának erdélyi származású történelemtanára, Florian Áron volt, az első nemzeti történeti tankönyv szerzője és Vitéz Mihály kultuszának kezdeményezője. Moldvában Asachi és a fejedelem 1834-ben államosították a magyarországi Bojinca Damaschin vezetése alatt működő papneveldét, majd 1835-ben megalapították az első *román* főiskolát, az Academia Mihaileana-t, bölcsészeti, jogi, teológiai és szépművészeti tagozatokkal.

Az 1816 óta szórványos műkedvelői előadásokban jelentkező román színjátszás fellendítésére Câmpineanu János, a nagy ellenzéki politikus, Heliade és az öntudatos görög nemzetiségű, de lelkes román hazafi és kiváló műfordító: Aristias Konstantin, aki valaha Ralu hercegisasszony görög műkedvelőinek vezetője volt, megalakították Bukarestben a Filharmóniai Társaságot s ezzel párhuzamosan az első színiiskolát. Aristias, Heliade, Văcărescu János és mások fordításait, főleg divatos francia és német darabokat játszott 1834—1836 közt ez a színtársulat, amely politikai okokból oszlott fel. 1836-ban

Asachi is megalakította a moldvai Filharmóniai és Drámai Konzervatóriumot s a román színházat, de neki is nagy nehézségekkel kellett küzdenie. A vajdaságok színházi kultúrájának folytonosságát a 40-es évekig inkább francia és német ripacsok tartották fenn.

A XIX. század első négy évtizede lefektette a modern román művelődés alapjait. Heliade és Asachi lapjai ugyan nagyrészt csak fordításokat adtak, de megteremtették a román olvasóközönséget s egy eredetiségi igénnyel fellépő nemzeti irodalom lehetőségét. Heliade nyelvtankönyve, majd később a román nyelv olaszosítására irányuló törekvései parázs nyelvújítási harcot idéztek fel, amelyből a román nyelv megerősödve, megszínesedve került ki. Az oroszok által bevezetett, néha az értelmetlenségig szigorú cenzúra azonban nagyon akadályozta az irodalmi élet kialakulását és az eszmék tisztázódását, bár a román szellemi élet első két nemzedéke valójában nem sok okot adott a cenzúra beavatkozására. Golescu, Văcărescu, Poteca, Poenaru, Heliade és Asachi nacionalizmusa még a francia és német felvilágosodás szelíd emberbaráti eszméinek, racionális nevelési elveinek és a kozmopolitizmusmal rokon konzervatív patriotizmusának hatása alatt állott s csak a római eredet növekvő öntudata adott neki sajátosan román színezetet. A török és orosz fennhatóság magátólértetődő elfogadása, a társadalmi rend alapelveinek tiszteletbentartása megfosztja ezt a korszakot minden forradalmi jellegtől. A bátortalanul jelentkező nemzeti és szociális eszmék csak a következő nemzedéket hódítják meg teljesen.

A politikai élet megindulása a vajdaságokban.

A Szervezeti Szabályzat reakciós társadalmi rendje és a nyomasztó orosz védnökség valósággal kierőszakolta a románságból az ellenszegülést és elősegítette a radikális nemzeti és társadalmi követelések kirobbanását. A felvilágosultabb bojárok már a XIX. század elején foglalkoztak a paraszt helyzetének javítását és a román politikai

függetlenséget célzó gondolatokkal, de a helyzet még nagyon távol állt attól, hogy ezek az eszmék közvéleményt formáljanak. Fehér hollószámba mentek az olyan egyéniségek, mint a moldvai *Malinesen Vazul*, aki 1805-ben tisztelettudóan helyeselte ugyan Benjámín metropolita intézkedését, hogy a szociális forrongások ellen Szent Vazul molitváját olvassák fel a templomokban a Sától eredő engedetlenség gonosz szellemének kiűzésére, de hozzátette, hogy az ördögűzés mellett nem ártana, ha a bojár gondolna valamit a paraszt jólétére is. Azzal a merész javaslattal állt elő, hogy a bojár ndjon a paraszt által megművelt birtok jövedelméből egy vagy több tizedet a parasztnak és több földet a paraszt saját gazdaságának céljaira. Bukovina példáját hozta fel, ahol az osztrák uralom alatt jobban él a nép, mint azelőtt. De sem ő, sem később Golescu, Poteca, Heliade vagy a moldvai kisbojárok nem gondoltak a régi társadalmi rend felborítására, a robot és a tized eltörlésére, mindössze emberiességet követeltek a paraszttal szemben. A politikai függetlenséget még a legjobbak is a török fennhatóságnak és az orosz védnökségnek legalább névleges fenntartásával képzelték el megvalósítandónak s a legmerészebbek is legfeljebb arról álmodoztak, hogy esetleg pénzen lehetne megváltani a töröktől az önállóságot. Az évszázadokra visszanyúló társadalmi és politikai rendszer annyira beidegződött a románságba, hogy nem is fordult meg fejükben a bajok gyökeres kiirtásának forradalmi gondolata, megelégedtek volna a tüneti kezeléssel.

A Parisban tanuló új nemzedék, a külsőségekben is nyugatias divattal tüntető s ezért «bonszuristáknak» gúnyolt fiatal bojárok szabadították meg magukat először a szellemi gyávaság béklyóitól. A román haladás legfőbb akadályát a korszerűtlen társadalmi szerkezetben látták s ezért a Szervezeti Szabályzat módosítására törekedtek. Vezérük *Câmyineanu János* nagy bojár volt, akit francia emigráns forradalmár nevelője a szabadságeszmék iránti lelkesedésre tanított és aki a román bojárok közt elsőnek szabadította fel cigányrabjait. 1834-ben a havaselvi

országgyűlési ellenzék élére állt, követelte a Szervezeti Szabályzat egyes pontjainak megváltoztatását és izgatott az orosz konzul beavatkozásai s a feladatát nem teljesítő kormány ellen. Kétségtelen, hogy Ghica tisztviselői nem voltak gáncstalan egyének, egy romlott korszak örökségét hordozták és nem voltak mentesek sem a korrupciótól, sem az önkénytől. De a szükséges reformok létrejöttét nem annyira a gyáva, bár jóakarató fejedelem vagy tanácsosai (akik közt például az ellenzékkel rokonszenvező Bibescu is ott volt) gátolták, hanem Euckmann, az orosz konzul, aki féltékenyen örködött, hogy a Szervezeti Szabályzat betűi és intenciói ellen semmi se történhessék és hogy szabadelvű mozgalom lábra ne kaphasson Havas-elvén. Ezért a megfélemlített Ghicát kényszerítette, hogy nyilvánosan dorgálja meg az országgyűlés többségét képező Câmpineanu-féle nemzeti liberális pártot, melyet az orosz gyámkodás ellen vívott harcában a társadalmi rendet egyébként tisztelő és fenntartani akaró nemzeti konzervatívok is támogattak. Az országgyűlés azonban méltatlankodva visszautasította a megintést, gyávasággal vádolva a fejedelmet és tehetetlenséggel kormányát. Az 1836. évi választásokon a haladó párt nagy többséget szerzett s ez arra bírta Euckmannt, hogy egy régóta készenlétben tartott figyelmeztetéssel álljon elő. A Szervezeti Szabályzat eredeti szövegéhez ugyanis orosz kezdeményezésre utólag egy zárócikkelyt hamisítottak, mely az alaptörvény intézkedéseinek minden későbbi módosítását megtiltja. Euckmann most nyilvánosságra hozta ezt a pontot, mely szerinte tévedésből maradt volna ki a közzétett szövegből. A közvélemény azonban tájékozva volt a hamisítás körülményeiről és az országgyűlés újból tiltakozott az orosz erőszak ellen. A következmény az lett, hogy Ruckmann kieszközölte a Portán a zárócikkely törvényesítését és Câmpineanut 1839-ben száműzték.

Ghica Sándor titokban rokonszenvezett az ellenzékkel és ahol tehetette, legalább kulturális síkon támogatta törekvéseiket. Anyagilag segítette a Filharmóniai Társaságot is, de az orosz konzul az egyesület kebelében támasztott

meghasonlás útján szétzüllesztette a szép kezdeményezést. Ugyanígy járt el minden nemzeti vagy szabadelvű szellemmel gyanúsítható személy és vállalkozás ellen. Eltávolította a Szent Száva iskolából a kiváló francia pedagógust, Vaillant-t s visszavonatta a fejedelemmel azt az országgyűlési határozatot, mely Vaillant román szótárát 500 példányban rendelte meg közcélokra. Természetesen a haladó párt egyre jobban kételkedett Ghica irántuk mutatott rokonszenvében s az orosz konzul mindent megtett, hogy a viszonyt a fejedelem és az ellenzék közt mind jobban elmérgesítse, mert remélte, hogy a két nem kívánatos elemet, az orosz számára megbízhatatlan Ghicát és a veszedelmes liberálisokat egymással tudja tönkretétetni. Az egyre hatalmasabb méreteket oltó balkáni orosz propaganda nemzetközi veszélyét felismerő és ellen-súlyozni akaró Billecocq, francia konzul hiába igyekezett, hogy a fejedelmet és az ellenzékét kibékítse.

Campineanu, miután otthoni működése lehetetlenné vált, külföldre utazott, hogy angol és francia rokonszenvet keltsen a román ügy iránt s érintkezésbe lépjen az emigráns lengyel forradalmárokkal. A román kérdés azonban nyugaton annyira ismeretlen volt még, hogy Campineanu nem tudott megküzdeni a közömbösséggel és siker nélkül tért vissza Bukarestbe ahol azonnal letartóztatták és kolostorba zárták. Elfogatása kisebb forradalmat okozott, melyet komplikált még az is, hogy ugyanakkor (1841) török-ellenes bulgár összeesküvés szervezkedett Havas-elvén, melybe a román liberális ifjúság több tagja belépett. Ghica erős kézzel fojtotta el a mozgalmat, ami a Porta kitüntetését és rokonszenvét hozta meg számára, de éppen ezért féltékennyé tette az orosz, akinek politikai céljait egyébként is szolgálta volna a bulgár elégedetlenség-kitörése. Ghica uralkodásának napjai meg voltak számlálva. A fiatal bonzsurista bojárok Ghica Jánost Moldvába küldték, hogy ajánlja fel Ha vaselve trónját Sturdzának, de ez azt válaszolta a «bátraké a szerencse» biztatással jövő ifjúnak, hogy az, aki egy nép boldogulásáért felelős, meggondolt kell hogy legyen és visszautasította a hízogó

ajánlatot. Daskov orosz konzulnak sikerült elérnie, hogy az országgyűlés, jellemzőn éppen egy haladó szellemű, népjóléti törvényjavaslata kapcsán bizalmatlanságot nyilvánított Ghica Sándorral szemben. A kiküldött vizsgálóbizottság török tagját lefizetve, az oroszok kiharcolták Ghica visszahívását. Utódja, Bibescu György, már a bonzsuristák jelöltje és Kiselev barátja volt s így uralkodása alatt elvi ellenzékkel és az orosz konzullal nem kellett küzdenie.

Moldvában Sturdza Mihály keményen tartotta kezében a kormányt s mivel maradi elveit néhány haladószellemű gyakorlati intézkedéssel ellensúlyozta, komoly országgyűlési ellenzéke nem alakult. A kisbojárak, akik annak idején alkotmánytervezetet nyújtottak be elődjéhez, vezérük, a gyermekifjú *Tdutu János* korai halála után elhallgattak és sokáig nem adtak életjelt magukról. A nyomasztó nagybojár-uralom azonban az 1839-ben leplezett összeesküvéshez vezetett, melyben egy *Radu Leó nevű* kisbojár vezetése alatt előkelőbb és polgári elemek is résztvettek. Az összeesküvés mindenben tökéletes utódja az 1822. évi kisbojár-inozgalomnak. Ez is lengyel forrásokból táplálkozik, amit már a vállalkozás elnevezése (confederativ conjuratio) s a tervezett országgyűlésnek adott név (sejm) is mutat. A cél az orosz védnökség és a török fennhatóság felcserélése angol-francia-osztrák-orosz közös védnökséggel, a Nérónak és Caligulának mondott Sturdza elűzése és idegen uralkodóház trónrajuttatása, Moldvának, Havaselvónek és Szerbiának a német államszövetség mintájára szövetségbe való tömörítése lett volna. Moldva saját külképviselete és saját pénze az országönálló szuverenitását fejezte volna ki. A tervezet az összes bojárokból alakult országgyűlést (sejm) ír elő, mely szótöbbséggel 82 minisztert választ az uralkodó mellé. Az 1822. évi tervezettel szemben itt már a helyi közigazgatásban és bíraskodásban a paraszt is szóhoz jutott volna. Ezenkívül követelte még a kisbojár összeesküvés a görög-szerzetesek újbóli kiűzését, a sajtószabadságot és nemzeti gazdaságpolitika (bankok, gyárak, bányák) megszervezé-

sét. A mozgalom azonban időelőtt nyilvánosságra került, Sturdza tájékoztatta a bukaresti orosz főkonzult és Kadut áttették Besszarábiába. A maradiság terén egészen a népiskolák ellenzéséig elmenő Sturdza uralkodása alatt Moldvában 1848-ig nem is találjuk több nyomát hasonló kezdeményezéseknek.

A romantikus nemzedék.

A 30-as évek elején egymásután tűnnek fel fiatal román írók, kisbojások és kereskedők fiai, akiknek lelkét a hideg, józan és észszerű felvilágosult eszmék helyett misztikus nyugtalanság és bánatos merengés, álmódzás tölti el. Költői ideáljaik s nagyrészt mintáik is búsongó, elégius lírájukkal Lamartine és Byron. *Cârlova Vazul*, *Alexandrescu Gergely* és *Baliac Cézár*, mind az új román hadsereg tisztjei, képviselik ezt a lírájában egyáltalán nem katonás nemzedéket. A 22 éves korában, tehetségének kibontakozása előtt meghalt Cârlova az ősi dicsőséget idéző Târgovi^{te}, a régi főváros romjain elmélkedik a múlandóságról, Alexandrescu is e romok közül látja kikelni az ősök fergeteges szellemeit s ezektől, a gyermek-kora regényes álmait felidéző romoktól búcsúzik egyik legszebb versében. Nincs irányzat, politika vagy izgatás ezekben az elégiákban. A román szellem e, koravén, bánatos fiatalokban nézett önmagába, gyűjtött erőt a következő nagy lendületre, a romantikus nemzeti világnézet megteremtésére.

Az új kort a «bonszuristák» nyitják meg. Ezek a fiatal bojások megjárták a nyugati fővárosokat, műveltségük széleskörű és magabiztos, politikai és szociális eszméik tiszták és radikálisak, nem álmodoznak, hanem cselekedni akarnak. Szokásaik, viseletük, köszöntésük, egész magatartásuk tüntetés az otthoni keleti világ ellen, melyei gyökerestül ki akarnak irtani és helyébe egy újat teremteni. Ember, polgár és román akar lenni mindegyik, a szó legmélyebb értelmében. Talán a régi eltompult, meghunyászkodó lelkeség ellenhatásaként a végletekig érzé-

kények, kényesek egyéni becsületükre és emberi méltóságukra. A szinte még gyermek Kogălniceanu Mihály sértődötten utasítja vissza apjának azt a felszólítását, hogy egy megbántott tanárától térdenállva kérjen bocsánatot, mert ez nem illik szabad emberhez. A bonzsuristák hozták divatba román földön a párbajt és a lovagiasságot. A gyanakvó, önző és oly könnyen rágalmozó régi román szellem tengernyi szenvedést okozott ezeknek az idealista fiataloknak, amint azt már Bibescu esetében láttuk. Modern társadalmi rendet, szabadságot, egyenlőséget akarnak az összes románok egyesített és független országában. A nemzetfogalom maga is megváltozik ebben az új szemléletben, nem csak a vezetőréteget és annak törekvéseit jelenti, hanem felöleli az egész népet, sőt elsősorban a dolgozó népet, melynek ősi, sajátos műveltségétől várják az igazi román kultúra megszületését.

A romantikus nemzetszemlélet és a modern román kultúra megteremtői közt a vezéri hely a moldvai *Kogălniceanu Mihályt* illeti. Az erdélyi iskola hatásán ő is átment, a Pesten tanult máramarosi *Vida Germán* tudós szerzetes magániskolájában szerette meg a nemzeti történelem ihletést adó, biztató lapjainak forgatását, mesterétől kapta *^*incai krónikájának kéziratát is, melyet ő nyomtatott ki később elsőnek. Sturdza Mihály fiaival indult külföldi tanulmányútvjára, előbb Franciaországba, onnan azonban a ragályos forradalmi eszmék behurcolásától féltő orosz konzul Berlinbe küldette őket. A komoly, fiatalon is bámulatos tájékozottságú, határtalan érdeklődésű «fekete görög», ahogy a berlini előkelő társaság nevelte, Banké és Savigny előadásait hallgatta az egyetemen és 19 éves korában franciául megírta s részben kiadta a románok történetét (1836), mely a forrásanyag sokoldalúságát és az ítéletek józan biztonságát tekintve, a legjobb volt addig a maga nemében. Bár Kogălniceanu akkor és később is nem győzte eléggé sajnálni, hogy álmainak városa, Paris helyett a rideg Berlinbe került, élete alkonyán maga is elismerte, hogy a romantikus nemzedékből annyira kiütő alaposágát, meggondoltságát és pozitív művelt-

ségét a német főiskolának és nagy professzorainak köszönheti, míg Parisban inkább csak forradalmi jelszavakat tanult volna. Hazatérte után alig 28 éves fejjel, nagyvállalkozásba fogott, 1840-ben *Arhiva Româneasca* címen kiadta az első román történeti forrásgyűjteményt, melyet öt év múlva a krónikairók műveinek publikációja követett. 1843-ban meghívást kapott az Academia Mihăileană nemzeti történeti tanszékére. Megnyitó előadása, melyben szónoki hévvel beszélt az országhatárokon innen és túl egy és oszthatatlan román nemzetről, az *elnyomok* elleni áldozatot nem kímélő sok évszázados harcokról s a jövőnek a múltban gyökerező nagyszerű kilátásairól, valóságos forradalmat keltett, bár szokott józanságával nem felejtette el megróni azokat, akik a római eredet kétes dicsőségében keresik a románság létjogát s akik az idegenek gúnyolódását kihíva, minden románt a római világhódítók egyenes leszármazottjának hirdetnek. Az orosz konzul sietett betiltatni a veszedelmes eszméket terjesztő előadás-sorozatot, de Kogălniceanu energiáját nem lehetett megtörni. Még 1840-ben folyóiratot alapított *Dacia literară* címen, melyben először hangoztatta a román irodalom egységét, akár erdélyi, akár moldvai, akár havaselvi román az író. A «szellemi únió»-nak kinyilatkoztatása céltudatos irodalmi programadással párosult. A nemzeti történelmet és az anyanyelvet tekinti a román jövő zálogának s amikor a túlzott franciaimádatot és az irodalmi utánzást ostorozza, egyúttal rámutat az új, eredeti román irodalom ihlető forrásaira a múlt hősi tetteiben, a román föld szépségeiben s a költői és festői népszokásokban. Amikor a cenzúra lapját is betiltotta, csüggedés nélkül keresett más munkateret, barátaival, Alexandri Vazullal és Negruzzi Konstantinnal átvette a Iasi-i nemzeti színház, illetőleg a moldvai francia és román színtársulat irányítását. Kogălniceanu és Alexandri társadalmi vígjátékai, melyeket inkább a műsorkitöltés pillanatnyi szükségletéből, mint írói becsvágyból írtak, a román színpadi irodalom első eredeti alkotásai s egyúttal érdekes dokumentumai egy átmeneti korszaknak. Hasznos segítőtársuk volt a bukaresti

görög *Caragiale Konstantin*, a nagy drámaíró apja, aki társulatával a havaselvi színikultúrának is lelkes munkása volt. Bukarest már 1846-ban megvalósította Golescu álmát s felépítette a nemzeti színházat.

Kogálniceanu irodalmi programját *Negruzzi Konstantin* és *Alexandri Vazul* valósították meg. Az előbbi, nemzedékének legidősebb tagja, 1821-ben, 14 éves korában személyesen ismerkedett meg Besszarábiában Puskinnal s ennek romantikus egyénisége döntő hatással volt rá. Irodalmi munkásságát is Puskin besszarábiai vonatkozású műveinek fordításával kezdte meg. Ennek az elszakított román tartománynak helyi színeit éppen Puskin fedezte fel. Hugo balladáinak olvasása formálta még a fiatal román író, aki első román történelmi tárgyú elbeszélő költeményeit még Kogálniceanu programjának ismerete előtt írta. Fiatalabb barátjának ismeretsége csak megerősítette eddigi irányában és nagy drámai erejű, romantikus történelmi elbeszéléseivel a román múlt megelevenítését s ezzel a hiányzó román történelmi tudat kialakulását szolgálta. Alexandri, valószínűleg magyar származású moldvai kisbojár fia, Parisban tanult, illetőleg inkább szórakozott és verselgetett a későbbi fejedelemmel, Cuzával együtt, majd hosszabb olaszországi utat tett. 21 éves volt 1840-ben, amikor két barátjával a nemzeti színház igazgatását átvette. Örökifjú, könnyen lelkesülő kedéllyel és sokoldalú érdeklődéssel egész sor hiányzó román irodalmi műfaj pótlására és megteremtésére vállalkozott, novellái, vígjátékai, szerelmi lírája mind úttörő jelentőségűek és egyúttal gazdag, igazi tehetség megnyilatkozásai. Ká várt Kogálniceanu programjából a román föld és nép felfedezése. Az első román népköltészeti bokréta oroszul jelent meg, orosz folyóiratban egy eloroszosodott román katonatiszt, Hajdáu, kiadásában (1830). Már Puskin is használt fel verseiben besszarábiai néphagyományokat s ugyancsak Besszarábiából érkeztek az első román népies műballadák, *Stamati Konstantinnak*, a régi nemzedék egyik bojárköltőjének művei. De az első román költő, aki tudatosan gyűjti a népköltészetet és merít is belőle, Alexandri

volt. 1844 óta kezdte közzétenni doináit, népdalait és népies balladáit.

A romantikus nemzedék legnagyobb tehetségei moldvaiak voltak s ezen nem kell csodálkozni, tudva azt, hogy mindig ez a tartomány őrizte a legmakacsabban a nemzeti szellemet és a történelmi emlékeket. Havaselve haladóbb szellemű volt, de könnyebben is engedett az idegen hatásnak. A romantika havaselvi képviselői valóban radikálisabbak voltak, főképpen *Bălcescu Miklós*, szegény kisbojár autodidakta fia Alexandri évjáratából, akit vérmérséklete, de talán főként tüdőbetegsége a gyorsan ellobbanó, lázas forradalmárok sorsával áldott vagy átkozott meg. Történetíró volt, de egyéni líráját és forrongását a történelmi anyagba is belevitte, műveivel nemcsak tanítani, hanem nevelni, gondolatokat indítani, lázítani akart. A román hadsereg történetéről írott munkája a nemzetnek önerejébe vetett hitét akarta felébreszteni a múlt dicsőséges példái által. «Egy nemzet csak önerejéből mentheti meg magát» — hirdette, mint nálunk két évszázaddal előbb Zrínyi. Másik műve, a román parasztok szociális helyzetének történeti kialakulásáról, kiáltó vádirat a szociális elnyomás ellen, a harmadik, Vitéz Mihály vajda romantikus felfogású története, az összes románok egyesülésének álomképét idézte fel. A történetírás nagy újjászületése magával ragadta Havaselve idősebb költőit is. Heliade Vitéz Mihályról írt hőskölteményt, míg Alexandrescu verseinek valaha vértelen árnyai étellel teltek meg és a névtelen szellemek helyett Mirceát, a törökverő hőst idézi legismertebb költeményében. Boliac, aki ifjúságában Lamartine-nal borongott, az 1848. évi események küszöbén forradalmi versekben lázadozott a fennálló társadalmi rend ellen.

A moldvai és havaselvi romantikusok kapcsolatát az a Parisban nevelkedett fiatal ellenzéki nagybojár, *Ghica János* teremtette meg, akit pártja Sturdzához küldött, hogy neki ajánlja fel Havaselve üresedőben lévő trónját. Grhicának akkor már «sötét» politikai múltja volt, még diákkorában röpiratot adott ki az elnyomó orosz védnökség ellen. Gondolkozásban, a havaselveiek közül legközelebb

állott a csendesebb, de mélyebb moldvai romantikához és érthető, hogy Kogalniceanuval, de főként Alexandrival életreszóló barátságot kötött. Alapos nemzetgazdasági műveltsége megnyerte számára Sturdzát is, aki a «tiszteletbeli moldvainak» felajánlotta az Academia Mihaileană nemzetgazdasági tanszékét. Megnyitó előadása, melyben a szabadságot mondta a gazdasági fellendülés alapjának, nem kisebb feltűnést keltett, mint a Kogalniceanué.

A románság sorsát irányítani hivatott eszmék tehát a bonzsuristák nemzedékében teljesen készen állottak és csak az alkalmas pillanatot várták, hogy valósággá legyenek. A megvalósulási folyamatot az 1848. évi események indították meg.

TIZEDIK FEJEZET.

Az erdélyi románok a XIX. században.

A «Supplex Libellas» mozgalma.

Az erdélyi románság II. József uralkodása idején még társadalmilag egyöntetű jobbágytömeg, amelyből csak lassan emelkedik ki, a görög és római katolikus iskolák révén, egy csenevész értelmiségi réteg. Ennek tagjai érintkezésbe kerülnek ugyan a felvilágosodás eszmevilágával, de nem annyira, hogy kulturális emelkedésük létrehozóival, a román egyházakkal szembeszálljanak. Egyházi téren inkább csak abban nyilatkozik meg a felvilágosodás és a vele járó népi tudatosodás, hogy a görög katolikusok és ortodoxok küzdelme alábbhagy s mindkét egyház összefog, hogy egyesült erővel harcoljon a népi ereje tudatára ébredt erdélyi románság jogaiért. A népi tudat ébredése azonban nem állt meg Erdély határainál, hanem lassanként áterjedt a Kárpátokon túlra is és létrehozta azt az eszmekört, melynek végső célja a három különböző országba szótszakított összes románok egységének megvalósítása lett.

E gondolat egyik forrása a renaissance-ideológiában gyökerező dák-római eredettudat, amely megvolt ugyan már jóval előbb Moldvában is, de politikai programot csak az erdélyi történeti iskola kovácsolt belőle (v. ö. 222—6.1.). Ezt az eszmét, a hozzáfűzött nemzeti ábrándokkal együtt, az Erdély déli részéből származó Lázár György népszerűsítette Havaselvén, még pedig egy olyan korban, amikor a görög szabadságmozgalom s az orosz elnyomás már ott is előkészítette a talajt egy helyi gyökerekből kinövő nacionalizmus számára. A XVIII. század végén s a követ-

kező század első évtizedeiben a román népi öntudat nemcsak megszületett, de eleinte önálló életet élő két ága, a Kárpátokon inneni és túli, termékeny szintézisre is jutott. E szintézis kulturális síkon is az erők összefogását, a hatások kiegyenlítődéését jelentette: Erdélyben és Magyarországon a románság magyar és német, a kárpátalji tartományokban pedig görög és francia hatásokat szívott fel s így vetette meg alapját a maga sajátos színezetű, de egyre céltudatosabb nacionalizmusának.

Az erdélyi román kérdés nagy fontosságát nemcsak az idősb Wesselényi Miklós vette észre, nagy tűznek nevezve azt, hanem az 1790—91-i kolozsvári országgyűlés is, amikor rendi frázisokba burkolózva próbált kitérni a nacionalista születésű *Supplex Libellus* követeléseivel. A *Supplex Libellus* mögött sokkal szélesebb háttér rejlik, mint ahogyan régebben gondolták. Több volt egy renitens klikk összeküvésénél, vagy legalábbis utólag sokan azonosították vele magukat. Az erdélyi diéta visszautasító végzése után 1791 szeptember 17-én Szebenből 19 ortodox esperes az elsőhöz hasonló hangú és tartalmú memorandummal felszerelve küldi fel Bécsbe tovább harcolni Adamovics Geraszim és Böbb János püspököket, hangsúlyozva, hogy művük «az egész nemzet műve». Az irat 17 pontban cáfolni próbálja a diéta állításait és a nacionalizmus talapzatáról támadja Erdély rendi berendezését, λ «nemzet» fogalmát már egészen modern jelentésében használja. A kérvény — a szerbek 1790-i temesvári gyűlése mintájára, amelyen egyébként Adamovics püspök személyesen is résztvett — nemzeti kongresszust is követel a románok számára. Ezalatt a diéta Erdélyben «az oláhságnak kimivéléséről és szelidebb erköltsre leendő oktatásáról» készít tervezetet, amelyben már «a magyar nyelvnek közöttük való elterjesztéséről» van szó és arról tanakodik, egészen a felvilágosodás szellemében, hogy «mimódon lehessen a tudatlan oláh népeiséget kimivélni». Ennek hatására a még mindig Bécsben időző püspökök 1792 július 1-én harmadik *Supplex Libellus*ot nyújtanak át a császárnak.

A II. Lipót trónrajutásával nekilendült nemzeti

mozgalom tehát úgy a magyarság, mint a románság körében felbuzgott. Lipót jelentősen előmozdította a románok társadalmi emelkedésének lehetőségét, amikor megengedte az ortodoxoknak a hivatalviselést. A nemzeti fellángolás azonban egyik félnél sem volt maradandó és a kedélyek, egy rövid lázas korszak után, alaposan lecsendesedtek. A francia forradalom nagy égése felperzseléssel fenyegette az egész Habsburg birodalmat s a kalandor Martinovics fantom.-mozgalmának leleplezése azt a látszatot keltette a fiatal Ferenc császárbán, mintha eddig vulkán tetején aludt volna. Bizalma végleg megrendül magyar tanácsadóiban, legfeljebb az az Izdenczy képes rá hatni, aki saját fajtája ellen ajánlja felhasználni a románságot. Vége van József császár jóindulatú felvilágosodott abszolutizmusának; most a meglévőt görcsösen megőrizni akaró félelem abszolutizmusa kezdődik, mely egyformán ellensége a felvilágosodásnak és a nemzeti eszmének. Sándor Lipót főherceg memoranduma lényegében közel fél évszázadra meghatározza az osztrák birodalom kormányzati elveit. A központi kormányzat és a rendiség, közös ijedelemben megmerevedve próbálja megállásra készíteni az időt, melynek kereke kérlelhetetlenül forog akkor is, ha látszat szerint több évtizeden keresztül semmi sem történik Erdély közéletében.

A nagy pangásból a románság sem vonhatta ki magát. A nemzeti tervezetések parazsát hamu vonta be és csak lappangva izzott néhány fanatikus román tudós lelkében.

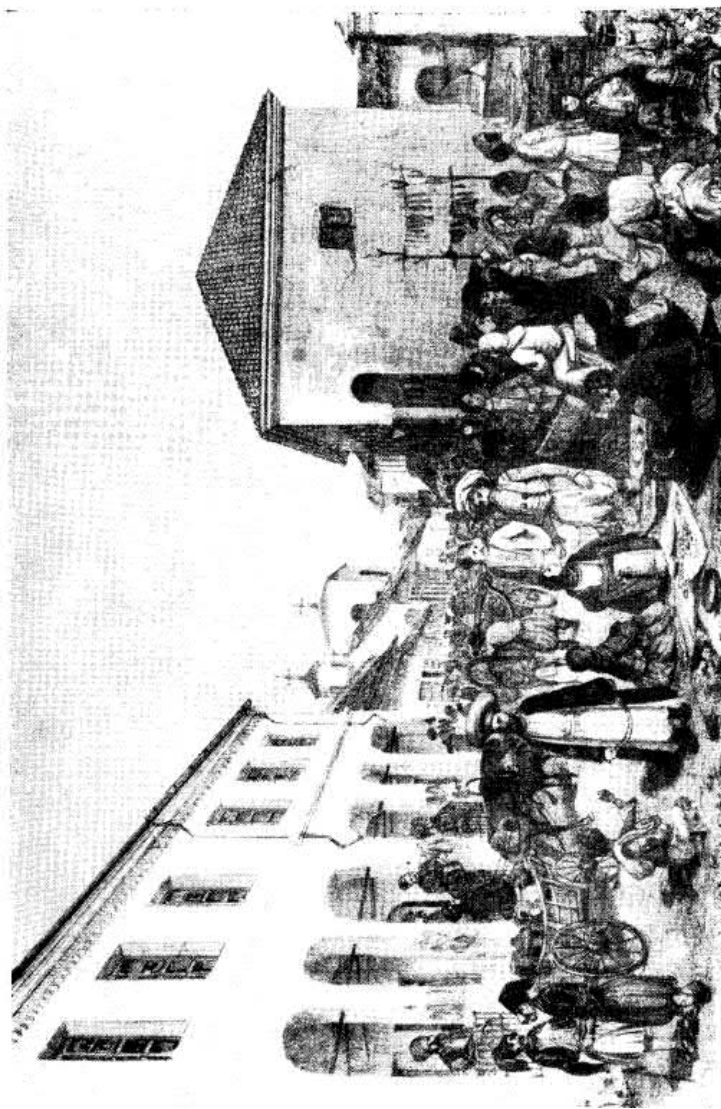
A reakció kora.

Sincai, Klein és Maior elköltözésével az élők sorából eltűnnek a harcias román egyéniségek Erdélyből. A tanult elem növekedése fokozatosan halad ugyan, de oly lassú ütemben, hogy valóságos' visszaesésnek tűnik fel. A románok közül ugyan akadt. egy-egy. közhivatalnok is, mint Méhes József pénzügyi tanácsos Bécsben, Koszta István kancellista a guberniumnál, Brassóban Tempea Radu esperes képviselte a román előkelőséget, Bécsben kevés

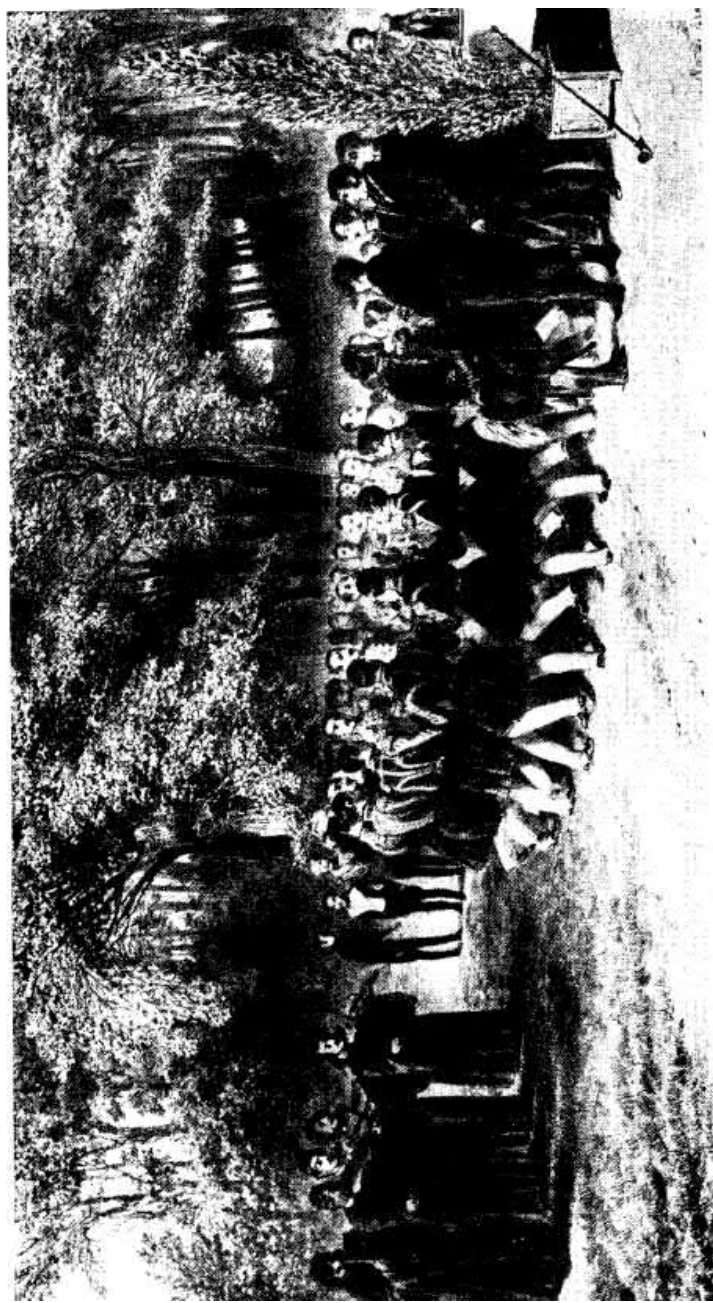
ifjú tanulhatott, négyévenként alig kettő, tovább meg egy sem jutott ki. A központi kormányzat bizalmatlan volt a románokkal szemben. A románokban, kivált a görög keleti vallásúakban, az oroszok titkos szövetségeseit látták, a múltat tekintve, nem is ok nélkül.

Balázsfalván is Bobb püspök kormányzásának vége felé nagy volt a pangás. Az Isten hosszú étellel, — 91 éves korában halt meg 1830-ban, — de az emeltebb fejű, nyíltszemű egyéniségeket nem tűrő természettel ruházta fel. A szellemi élet alaposan lehanyaglott, de az öreg egyházfő legalább jól gazdálkodott (hagyatéka az ingatlanokon kívül 400,000 forintnyi készpénzt tett ki) és az iskolában annyi tanuló volt, hogy gróf Bánffy György gubernátor megrökönyödött a nagyszámú diák láttára. Maga Ferenc császár is meglepődik erdélyi látogatása alkalmával (1817) az ortodox papok nagy tömegén. Moga püspök megmagyarázza neki, hogy a tanulnivágyó roman ifjúság számára ez az egyetlen út a felemelkedésre.

Az ortodox püspöki székekben 1796-tól 1810-ig interregnum volt. A végül is kinevezett Moga Vazul (1810—1845) főként a két román klérus összehangolásán fáradozott, s annyira ment, hogy Budai Áron személyében görög katolikus titkárt tartott! Csendes vérmérsékletének megfelelően, a lassú haladás és építés mellett döntött, szemben a hirtelenkedő és vérmes fiatalokkal, mint Tempea Radu, vagy mint Lazár György, akinek verseci püspökségét a karlovici szerb pátriárka mellett részben Moga gáncsolta el. A szelíd egyházfő fukar volt a végtelenségig; de, Bobbhoz hasonlóan, jó gazda és derék építő is. Hathónapos papi tanfolyamot létesít Szebenben, a tehetséges ifjakat igyekszik kijuttatni Bécsbe, alapítványokat tesz a papság számára. A népiskolák szervezése terén eredményei felülmúlják az egyesültekeit, s ezt jórészt a kormányzék támogató rendeletének köszönheti (1816). E rendeletnek értelmében Moga ügyel arra, hogy a papok tudjanak írni-olvasni és lehetőleg olyan tudásra tegyenek szert, hogy híveiket is művelhessék. Mogát a következő nemzedék heves támadással ostromozta mozdu-

Vásár Iaşiban a XIX. század első felében, J. Rey metszése.

A havaselvi hadsereg katonái «hórát» táncol, 1837-ből. Raffet rajza.

latlanságáért és állítólag gyenge román nemzeti érzéséért. A valóság az volt, hogy igen jól össze tudta egyeztetni románságát magyar hazafiúi érzelmeivel, amiben meg-
egyezett úgy Böbb püspökkel/ mint ennek utódával, Leményi Jánossal.

Erdélyben az uralkodó 1811-től 1834-ig egyáltalán nem hívott össze országgyűlést. így az erdélyi magyar mozgalom — mintegy halványabb tükörképe a magyarországinak — nem adhatott hangot óhajainak másutt, mint a vármegyei gyűléseken. A nemzeti életnek azért ez lesz a fóruma, ahonnan az 1825-től kezdve a rendi nacionalizmuson túllendülő reformnacionalizmus az erdélyi lelkekre hatni kezd. A románság csendes szemtanúja a magyar alakulásnak, mialatt saját nemzeti élete a régebbinél is mozdulatlanabb marad. A Supplex Libellus végső hullámainak elültével a román nemzetiség kizárólag irodalmi úton és szájról-szájra adva menekíti át izzó tartalmát egy későbbi korra. Amikor azután az abszolutizmus nyomása enged, a román szellemiség habozás nélkül hozzáfog önkifejtéséhez és Bari^u György újsága, a «Foaia pentru minte, inimă si literatură» (Az értelem, szív és irodalom lapja) és közvetlenül nyomában a «Gazeta de Transilvania» (1838), már az a fórum, amelyen a burkoltan óvatos és nyelvi-irodalmi szóköntösbe öltöztetett román egységeszme háborítatlanul megnyilvánulhatott. A Gazeta az a szerv, amelynek létrejöttét a hegyeken túli román tudat Bécs magyarellensúlyozó törekvésének tulajdonítja. A román vezetők eszményképe a rendiség által képviselt magyar nemzet, melynek román változatát szívesen megvalósítanák. Lassankint előbűvő kíváncsiak nagyrészt rendi színezetűek és ahg vannak összefüggésben a Nyugaton ekkor már virágkorát élő liberális nacionalizmussal. A század első felének még nagyon vékony erdélyi írásbelisége alig mutat fel olyan terméket, mely teljességgel megfelelt volna a magyarországi és erdélyi, már ekkor hangos szavú, liberális magyar nacionalizmusnak. Amikor a Gazeta hasábjain megjelenik, még hiányos szavú és ingadozó léptű, amint még a 48-as események

előestjén sem látja tisztán a Követendő utat, mert az erdélyi román nacionalizmus tartalma még homályos, bizonyos határozatlan önállósági vágyat leszámítva, kiakulatlan. A nemzeti öntudatra ébredtek műveltsége rendszerint felemás volt, telve meggondolatlan rajongással.

A balkáni görög események, a párisi júliusi forradalom (1830) és a nyomában Európaszerte s különösen Lengyelországban fellángoló forradalmi események mozgolódást, keltettek, nemcsak a Felvidéken, hanem az erdélyi román-ság körében is.

Ebben a zavaros korszakban költözik el az élők sorából az aggastyán Böbb püspök (1830) és balázsfalvi rezidenciáját a magyarbarát Leményi János foglalja el. Első dolga volt életet önteni a kései öregkorában oly maradi Böbb által megmerevített szellemi életbe. Már a következő évben beállít a líceumba, a filozófiai katedra mellé, még hármat (történelem, fizika-kémia és algebra-geometria) és ezzel a tanulmányt kétévesre hpvíti ki. A teológiai szemináriumot kétévesről négyre emeli. A birtok okosabb kihasználásával jövedelmezőségét növelte, a tanárok fizetését emelte, az elhanyagolt nyomdát korszerűen rendbehozatta. Az egyházmegyében megkezdte látogatásait. Egyes vidékeken elképzelhetetlen vadságban és elmaradottságban találta a pap nélkül maradt, elhanyagolt román parasztságot.

Figyelemreméltó jelenség mutatkozik Böbb és Moga, még inkább Leményi korában az erdélyi és magyarországi románság körében: a magyarbarátság. Buda és Pest művelődési szerepét már láttuk. A románlakta vidékek magyar városai is megtették a maguk hatását a környékbeli románságra. Sőt, még olyan teljesen idegen szellemű városokban, mint Szeben és Balázsfalva, már a 20-as években, «hazafias és símulékonyan méltányos magyarbarát szellem» jelentkezik. 1821-ben Moga elrendeli Szent István-napjának megünneplését; 1829-től kezdve rendeletére papjai a kormánysszékkal is magyar nyelven leveleznek; a szebeni teológián bevezetik a magyar nyelv tanítását. Bobb püspök fölött a halotti

beszédét a balázsfalvi katedrálisban Leményi magyar nyelven mondja el. Az ifjúság szívesen olvas magyar könyveket, felkapja a magyar nyelv divatját és szívesen fitogtatja nyelvbéli tudását.⁵ A teljesen román környékű Balázsfalván minden kényszer nélkül felhangzik a magyar szó. A magyar szellem hatását a reformnacionalizmus sikereinek kell tulajdonítanunk. Az új magyar szellemiség kitűnő képviselőinek tolmácsolásában az amúgy is irigyelt fényű nemesség még glóriásabbnak tűnik fel a társadalmi emelkedésre vágyó román papság szemében. A liberális eszmékkel először magyar olvasmányok révén ismerkednek meg a román tanulóifjak. A magyar nyelv iránt azonban még nagyobb vonzalmat mutatott a bánági és a partiumbeli románság. Az előbbi nem a magyar földesúrnak, hanem a ridegen elnyomó és kizárólag szerb érdekeket hangoztató és szolgáló szerb egyházfőkben látta ellenségét. Ebben a tartományban nem volt gyengébb a román öntudat a többinél, de ez az öntudat a magyar hazafogalmával szemben nem jelentett ellenszenvet. A magyar hazához való hűség itt maradt meg a legtovább. Biharban és a Szilágyságban a román papok sok helyen elfelejtették anyanyelvüket, családi körükben, sőt még az istentiszteleten is a magyar nyelvet használták. Ez az állapot megmaradt egy darabig még 1848 után is.

A nyelvharc és 1848 eseményei.

De a magyarbarátsággal párhuzamosan, egy másik rétegben a román ellenállás is erősödött. A Leményi által beállított új balázsfalvi tanárok új szellemet, az erdélyi iskola már-már elfelejtett szellemét ébresztgetik. Kussu János Maior Péter történelme nyomán a román históriát, Boer Demeter Klein Sámuel nyomán a keleti egyház történetét tanítja. Náluk sokkal nagyobb hatású azonban Barnim Simon és C'ipariu Timót szereplése. Barnuliu törhetetlen és hajlíthatatlan akarattal, már a harmincas években engedély nélkül megkezdte — W. Traugott Krug német filozófus hatására — természetjogi előadásait,

Krug gondolatait az erdélyi viszonyokra alkalmazva bizonyítja a román nemzet természetes jogát a szabadságra és egyenlőségre. Hatása a rajongásra hajlamos ifjúság körében rendkívüli. Cipariu inkább a nyelvészetnek él, csendes tudóstermészete nem is gyakorol akkora hatást, mint Barnuliu tüzes nemzeti prédikálása. A Gazeta de Transilvania példáján felbuzdulva, Cipariu 1838-tól kezdve kitartó buzgalommal kér engedélyt egy románnyelvű úniált szellemű újság megindítására, de kísérleteit csak 1847-ben koronázza siker. Az «Organul Luminarii» hatása azonban jelentéktelen. Cipariu a román nyelv vulgáris-latin eredetét bizonygatja és erre a fejlődési fokra akarja visszavezetni az élő román nyelvet és megtisztítani minden idegen elemtől. Még rajta is túltesz Laurian Trebonius, «Tentamen eriticum» című művében, megkísérelve az ősi román nyelv rekonstruálását.

A dáko-román szellem nyelvészkedő és historizáló hajlamait felújító fiatalság természetszerűleg hamarosan szembetalálta magát Leményi magyarbarát gondolkodásával. 1843 nagycsütörtökén a lábmosásra kirendelt papnövendékek megtagadták a püspöknek az engedelmességet. Hosszas villongás és éles harc támadt ebből az esetből. A két párt közti lappangó ellentét kirobbant. A küzdelem előbb 12 kispap, majd 3 tanár, Bárnuliu, Boer és Pap József elmozdítására vezetett. A viszály hullámverése elérkezett a kormányzékhez, onnan pedig az uralkodóhoz. Miután a tanárok az ítélet végrehajtásának ellenszegültek, a kiküldött kormánybiztos, Erdélyi Vazul g. kat. püspök, újabb elmozdításokat eszközölt (1845). Letették hivatalából Krajnik Simon prépostot, a zendülés egyik főszítóját és akkor távozott el véglegesen Bárnuliu is, hogy vénülő fejjel a szebeni jogakadémián folytassa tanulmányait. A kizárt növendékek közt megtalálhatjuk a későbbi dáko-román politikai tervezetések két hőst, Papiu-Ilarian Sándort és Boman Konstantint. A kicsapott ifjak nagyobbára Marosvásárhelyre, Szebenbe, Kolozsvárra vonultak joggyakornokságra. Bejárták Erdélyt és mindenütt gyűlöletes közhangulatot teremtettek Leményi

ellen. Az ügy hullámai még 1847-ben sem ültek el tökéletesen.

A nemzeti érzésében megerősödött román ifjúság ellenállását nagy mértékben megerősítette a magyarok körében elterjedt liberális áramlat. A nemzeti és ellenzéki szellem legfényesebb képviselői Kemény Dénes és Szász Károly Alsófehérben. A vándorpátrióták, mint Wesselényi Miklós és Bethlen János, keresztül-kasul járnak az országot és ellenállásra tüzelik a rendeket Bécs elnyomásával szemben. A nemzeti öntudattal rendelkező román ifjúságot már nem vonzza a magyarok küzdelme, ők Bécs és a magyarok viszonyában párhuzamát vélik felfedezni a magyar-román viszonyoknak. Egyelőre azonban még saját egyházi vezetőikkel kell megküzdeniök. Még nagyobb biztatást kapnak a szlávok és magyarok, majd az erdélyi szászok és a magyarok közt kitört nyelvharcban.

A század negyedik évtizedében valóságos politikai és közéleti anarchia ütötte fel a fejét Erdélyben. A szélsőséges izgatás hatása alatt az uralkodó 1834-ben országgyűlést hívott össze, de azt, az ellenzék választási győzelme után, hamarosan fel is oszlatta. Ezen a diétán a nyelvkérdés még fel sem merült. Három év múlva azonban Moga püspök kérvényt intéz a diétához, védelmet kérve a román jobbágyság számára a királyföldi szászokkal szemben. A kérvényt felolvasása után egyszerűen irattárba tették. Nem volt több gyakorlati sikere a Moga és Leményi által közösen benyújtott kéreírathoz sem, a szász concivilitás kérdésében (Kolozsvár, 1841), de ennek volt némi sajtóvisszhangja. 1843-ban a balázsfalvi Krajnik Simon és Mánfi István már hangsúlyozottabb román szellemben készülnek kérelmet írni, de munkájuk nem kerül a diéta elé.

A nyelvharc kezdeményezője nem a magyarság volt. A küzdelem egyszerű és kikerülhetetlen következménye volt a ténynek, hogy Erdély földjén nem csak egy, hanem egyszerre több nemzetiség fejlődött ki, valamennyi önmaga és csakis önmaga kifejtésére törekedett, felhasználva minden alkalmat és minden fegyvert. Az országgyűlés nyelve a régi szokás szerint a magyar maradt. 1837-ben merül

fel a törvényszöveg nyelvének kérdése. Ekkor még a szászoknak sincs semmi kifogásuk a magyar nyelv ellen, de már 1841-ben a latin nyelv helyett a németet követelik és ellenzik a magyar nyelv behozatalát. A bécsi központi kormányzat, tisztán politikai indítékból: az öszszmonarchia szempontjából, régi szokásához híven, támogatta a szászokat a magyarok ellen. Súlyosabb követelményeket csak az 1841-i, Kemény Dénes által beterjesztett nyelvügyi törvényjavaslat támasztott, amely szerint Erdélyben a hivatalos nyelv a magyar; a szászok a főkormányzékkel és a magyar törvényhatóságokkal tetszés szerint magyar vagy latin nyelven érintkezhetnek. A tanítás nyelve a görög egyesült és nem-egyesült középiskolákban a magyar. Az anyakönyvek tíz év múlva mindenütt magyar nyelven vezetendők — kivéve a szászokét — és a levelezés a hatóságokkal szintén ezen a nyelven történjék. A románok érdekei tehát inkább szenvedtek volna sérelmet, mint a szászokéi. Itt azonban két dolgot kell meggondolnunk. Az egyik, hogy ugyanekkor a magyar nyelv még Magyarországon sem volt rendes tanítási nyelv a középiskolákban, csak a negyvenes évek derekán válik azzá. A másik, hogy a románok sok esetben már jóval a törvényjavaslat előtt a jegyzőkönyv- és anyakönyvvezetésben, minden kényszer nélkül, áttértek a magyar nyelv használatára. Tény azonban az is, hogy a szászok és magyarok nyelvharca mély nyomokat hagyott a balázsfalvi radikális ifjúság lelkében. A politikai iskolázást a Gazeta de Transilvania végezi, az első sajtószerv, mely már nemcsak Erdélyös Magyarország, hanem a fejedelemségek románságát is egybeköti a nyelvi-irodalmi követelésű nemzetiségben és — éppen ezidőtől fogva — a politikai követelésű nemzetiségben is.

Erdély a század elejétől kezdve odakölcsonözte román szellemiségének egy jó részét Havaselvének és Moldvának. Most a kölcson kamatait fizeti vissza a Kárpáton túli románság. A nemzeti haladás és a dáko-romanizmus eszmeköre annál is inkább megerősödött Bukarestben és Iasiban, hogy az orosz megszállás alatt

létrejött első román alkotmány, a Szervezeti Szabályzat (Begelamentul Organic) rendezettebb állami berendezkedést, fejlettebb iskoláztatást teremtett meg a még teljesen elmaradott és keleti jellegű dunai tartományokban (1831—32). Az újonnan megszervezett iskolák tanítói és tanárai szinte kizárólag Erdély szellemi feleslegéből teltek ki. Helyesebben nem is annyira a feleslegből, mint inkább a nyugtalanabb, életteljesebb egyénekből, akik a vajdaságok területére költöztek. A nagycsütörtöki lábmosás epilógusának hősei közül többen szintén átvándorolnak a «hazába» (^ara) és ott az összes románok politikai egyesülésének gondolatát terjesztik. A közlekedés a hegyeken keresztül mind sűrűbbé válik. A Bukarestben a 20-as években kifejlődő irodalmi mozgalom termékei bukaresti könyvkereskedők közvetítésével kerülnek Szebenbe és Brassóba. Szekeresek, kereskedők, utazók is sok könyvet hoztak át. Eliade Radulescu hírlapja, a Curierul Românesc, a szigorú cenzúrát kijátszva, levélformában jött be. Ezek a termékek előntik a fontosabb román központokat. A kolozsvári katolikus líceumban sok román ifjú tanul. Nemcsak magyarul tanulnak meg kitűnően, hanem saját anyanyelvükön irodalmi szárnypróbálgatásokat is végeznek, szegényes könyvtárukból pedig nem hiányzik Maior Péter román történelme. Ha hódít is még a fényesen előretörő magyar reformnacionalizmus, a nyelvterjesztés bántóan megnyilatkozó hangoztatása elriasztja az önérzetesebb és érzékenyebb román elemeket s lelkükben felgerjed az ellentállás akarása. 1848 szereplői majdnem teljes szellemi fegyverzetben várják a bekövetkező eseményeket.

A sűrű érintkezések révén — gondoljunk a bojárok Erdélybe menekülésére 1806-, 1821- és 1828-ban az erdélyi és fejedelemségekben kulturális termékek kicserélésére; az erdélyi tanárok kivándorlására; a gazdasági kapcsolatokra a hegyentúllal — a román kultúrnationalizmus nagyot fejlődött, Sincai már 1805-ben számot vetett nemcsak a szomszéd, de még a balkáni románsággal is. Amikor a kultúrna'cionalizmus a hatalmi nacionalizmus fokáig fejlődött, megjelent az összes románok egy állani-

ban való egyesítésének gondolata. Ez egyrészt a felvilágosodás egységesítő szempontjából táplálkozott, másrészt a II. Katalin óta újra divatba került Új-Dácia gondolata lendítette előre. Lökőerőt a román politikai egység gondolatának a francia liberalizmus eszmekegre adott. A világhorradalom gondolatáig eljutott, jobbára köztársasági érzelmű párisi román ifjúság állandó kapcsolatban állt az otthonmaradottakkal és — közvetve — Baritiu Gazetájával. A párisi rajongások visszfénye halvány színben ott remeg az erdélyi román újság hasábjain. Hogy a látszónál nagyobb erővel hatott ez a sugár a fejedelemségekkel szüntelen szoros kapcsolatot tartó erdélyi radikális román ifjúság lelkére, azt 1848 meglepő eseményei mutatják.

A Havaselvén tartózkodó erdélyi románok sűrű érintkezést tartottak fenn otthonmaradt testvéreikkel és tüzeshangú levelekben cselekvésre, mozgásra ösztöklétek őket. «Jelszavunk legyen: Dáko-Románia» — írja lelkesülten Bukarestből Román Konstantin, a nagycsütörtöki lábmosás következményeinek egyik szenvedő hőse, aki nyílt fellépést ajánlott. Ezek a hegyekentúli biztatások éppen jókor érkeztek Erdélybe. Axente Sever, Laurian Trebonius, Maiorescu János és mások levelezésben vannak Barisiu-cal és Bärnutiu-cal és türelmetlenül cselekvést követelnek.

Erdélyben ezalatt szintoly élénk volt a lelki forrongás a román tanult elemek körében (írni-olvasni tudó románok számát Baritiu ekkor 10,000-re teszi). Az érdeklődés közepontjában az unió, Erdély és a magyar anyaország egyesülésének kérdése állt. A pozsonyi országgyűlés és a vértelen márciusi forradalom eredményein felbuzdulva, a liberális erdélyi ellenzék megbuktatta az únióellenes konzervatív pártot és az unió kérdését napirendre tűzte. A magyar és a szász sajtó heves polémiába kezdett. A szászok álláspontja megoszlott: a brassóiak az unió mellett, a szebeniek az unió ellen küzdöttek. A románság erre a sajtóharcra rendi módon reagált. A három rendi nemzet mellett negyedik rendi nemzetként való elismerését emlegette az unió tárgyalásának előfeltételül. Ez az állásfoglalás

nem volt határozott. Az uniónak voltak ellenlábasai és barátai. A negyedik nemzet követelése csak a politikailag autonóm Erdélyben bírt értelemmel, tehát ez az álláspont magábanfoglalta az únióellenességet. Viszont az egyetemes románság szemszögéből nézve a kérdést, Erdély, az orosz és török nyomás alatt nyögő, bizonytalan jövőjű fejedelemségek mellett aránylag szabadabbnak, sőt a román nemzetiség valóságos védőbástyájának tűnhetett fel. Az uniót pártolók viszont — szintén az egyetemes románság magaslatáról ítélkezve — a magyarországi és bánági románokkal való egyesülésben az unió által, az összes románok egyesülésének egyik fázisát látták. A hegyeken inneni és túli románok lelkében kétségtelenül ott égett legfőbb vágyként a nemzeti egyesülés álma, de megvalósítását egyelőre csak néhány hevesebb vérmérsékletű fiatalember tartotta lehetségesnek. A többség, réalpolitikai mérséklettel, megelégedett volna a részleges egyesüléssel is.

Még közvetlenül az unió országgyűlés összesereglése előtt únióbarát hangokat pengetett a Gazeta de Transilvania is. Ekkor azonban ez az álláspont már túlhaladott volt. A változást kettős hatás: a Havaselvén élő erdélyi románok buzdítása és a szebeni únióellenes szászok befolyása idézte elő. 1848 azonban nemcsak abban hoz új elemet a román nemzetiség történetében, hogy az értelmiség addig nem tapasztalt aktivitásba lendül, hanem abban is, hogy sorompóba lép, egyelőre nem annyira politikai, mint inkább társadalmi-gazdasági igénnyel: maga a nép, a román jobbágyság. Az intelligencia természetesen a saját-fejlettebb politikai vágyainak megvalósítására használja fel az elégedetlen pórnépet. Az erdélyi jobbágy sorsa határozottan keményebb volt a magyarországiénál. A XVIII. századi felvilágosodás humanisztikus jobbágyvédő iránya kevésbé érvényesült e tartományban, mint a magyar korona többi országaiban. A nyugati fejlődéstől a rendek itt sokkal inkább elmaradtak. Azt se feledjük azonban, hogy ugyanakkor az erdélyi jobbágyok sorsa sokkal jobb volt, mint pl. Galíciában, vagy akár a román fejedelem-

ségekben, ahol a rabszolgaság intézménye 1864-ig elvben és gyakorlatban fennállott. Maria Terézia úrbéri reformja nem valósult meg Erdélyben és a XIX. század harmincas éveiiig a paraszt sorsa csak folytonosan romlott, vagy legalább az új élet fejlettebb követelményeihez képest mind elmaradottabbnak, mind tűrhetlenebbnek tűnt fel. Az úrbér kérdése 1880-ig csak mint közjogi és nem mint gazdasági kérdés szerepel. Széchenyi nyomán a liberális irányzat képviselői, így Wesselényi, az addig egyeduralkodó werbőcziánus szellemmel ellentétben, a nemzet előmenetelét a jobbagyságnak az alkotmány sáncai közé fogadásával vélték elérhetőnek. Ezzel a módszerrel a nemzetiségek kulturális úton való beolvasztását is remélték. Bécs ösztönös félelme a liberális elvektől és ellenszenve az ellenzékkel szemben, közeledésre vezetett az aulikus-konzervatív, ultra-werbőcziánus erdélyi elemekhez. Az urbárium elhanyagolt kérdése 1791-ben a rendszeres bizottságok munkálatai közé száműzetett és érdemleges tárgyalására sem az 1834-es, sem a későbbi országgyűléseken nem került sor. Az uralkodó osztály szentül hitt a fennálló rend örökkévalóságában. Az 1846-i országgyűlés maradi szellemű úrbéri javaslatát a király, némi módosítással, elfogadta ugyan, de végrehajtását 1848 váratlan eseményei megghiúsították. Az általános panaszokhoz még helyi sérelmek járultak.

Elégedetlen értelmiség, elégedetlen nép, nemzeti és irredenta befolyás a Kárpátokon túlról, szász únióellenesség Szebenben, végül néhány markáns egyéniség ereje: ezek a hatások határozták meg 1848 tavaszán az erdélyi románok magatartását. A párisi események tovarapódzó tüze belekap a Kárpátok medencéjébe és benne magasra lobogva lángol fel a román nemzet önmegvalósításra irányuló törekvése.

A román szervezkedés első nyomait március vége Mé Baláziulván találjuk, ahol Pumnul Áron tanár a papok, tanárok és diákok együttes ülésén Tamás vasárnapjára román nemzeti gyűlést határoz el. Ugyanekkor Szebenben egy Barnutiu tollából származó izzóhangú prokla-

máció szintén román nemzeti gyűlés és a románok negyedik politikai nemzetkénti elismerését követeli. A Tamás vasárnapi jelentéktelenebb gyűlést a nagyméretű, hatósági engedéllyel megtartott balázsfalvi gyűlés követte május 15-én a két püspök, Leményi és Saguna védnöksége alatt. A gyűlés főhőse a forradalmi szellemű, tüzes vérmérsékletű Bärnutiu Simon volt, aki hatalmas beszédében kifejezte a román intelligencia radikális irányzatának hangulatát. A gyűlésre mintegy 30,000 főnyi parasztságot csődítettek össze a kiküldött agitátorok, akik a magyarországi jobbagyfelszabadítás óta nagyszerű lázító eszközökkel rendelkeztek; de ott találjuk a havasalföldi, moldvai és bukovinai románság képviselőit is. Ott volt többek közt a későbbi egyesült Románia első fejedelme, Cuza Sándor János is.

Bärnutiu beszédében — melyet a tömeg, tudatlansága és a szónok nyelvezetének mesterkéltsége miatt, meg sem érthetett — a magyarok célját az összes hazai nemzetiségek megmagyarosításában határozta meg. A magyarok polgári szabadságot ígérnek, de a románoknak politikai és nemzeti szabadságra van szükségük. Nemzetiség nélkül nincs is szabadság. A románság legfőbb kötelessége küzdeni nemzeti egyéniségének megmaradásáért, erre természetes joga van. Hangsúlyozta a románság kulturális egységét, de ennek politikai következtetését, a dáko-román állam felállítását nem említette beszédében. Ennek oka az volt, hogy a román intelligencia meg akart maradni a legalitás keretei közt az udvarral szemben, mert az adott körülmények közt nem bízott a nagyromán eszmék megvalósításának lehetőségében és, a horvátok és szerbek példájára, Bécs segítségét akarta a magyarok ellen felhasználni. A magyarelles érzelmek surlódóielületét érezte már a március 25-i proklamáció, amelyben Bärnutiu átkokkal sújtotta azokat a románokat, akik az unióról, az erdélyi románok rendi értelemben vett negyedik politikai nációnaként elismerése előtt, tárgyalni hajlandók volnának. Bärnutiu erélyes fellépése döntőleg hatott a román magatartásra.

A balázsfalvi gyűlés határozatainak 16 pontja jórészt olyan követeléseket foglal magában, amelyeket az unió automatikusan megoldott volna. Az utolsó pont eleve ünnepélyesen tiltakozik az ellen, hogy az országgyűlés a román nemzet alkotmányos képvisellete nélkül bocsátkozzék az unió tárgyalásába. A határozatokat egy bizottság a kolozsvári országgyűlésre, egy másik Innsbruckba a császárhoz vitte. A román ügyek vitelére a balázsfalvi gyűlés még egy 25 tagból álló bizottmányt, az ú. n. komitét választotta meg. A május 30-ára összehívott országgyűlés azonban, legyőzve a szászok ellenállását, három román képviselő: Leményi püspök, Bohäfel Sándor és Papfalvi Konstantin jelenlétében, a fennálló rendi törvények érteimébon, kimondotta az uniót Magyarországgal (1848:1. te), miáltal a rendi nemzetek és bevett vallások rendszere automatikusan megszűnt. A király a törvényt június 10-én megerősítette. A kiküldött uniós bizottságot még öt román taggal egészítették ki.

Az unió gyakorlati végrehajtására a király teljhatalmú kormánybiztosul Vay Miklós bárót nevezte ki. Feladata rendkívül nehéz volt, mert a szászok és a románok továbbra is egyaránt hevesen izgattak az unió ellen. A jobbágyrendszer felszámolásának késlekedése miatt — ebben a maradi birtokosok voltak hibásak — a türelmetlen román parasztokat könnyű volt önkényes foglalásokra és erőszakoskodásokra vezetni. A Szebenben székelő és a szászokkal jó viszonyt fenntartó román komité, ügynökei útján, meg is tett mindent a hangulat elmergesítésére. Így került sor a mihálcfalvi és a koslárdi összeütközésekre s ezekben a kivezényelt katonaság sortüzének román parasztok estek áldozatául. A komité két tagját bujtogató tevékenységéért elfogták, a többi az I. román határőrezred területére menekült. A naszódi (II.) román ezred már júliusban megtagadta az engedelmisséget a magyar kormánynak. A kormány újoncozó rendelete és a komité betiltása tovább fokozta a románok ingerültségét. A Puchner altábornagy vezette katonai kormányzat eleinte méltányosan kezelte az unió ügyét, de amióta Jellacic-et

jogaiba visszahelyezték (sept. 4.), mindinkább közeledett a magyarság ellenségei felé. Egy újabb balázsfalvi gyűlésen (okt. 16.) már osztrák égisz alatt jelentek meg a katonailag a régi római légiók mintájára megszervezett román prefoktek és tribünök, köztük Iancu Ábrahám 6000 havasi mócával. Október végén Puchner formálisan is megegyezést kötött a román komitéval. A horvátok és a szerbek után tehát a románok is fegyveres ellenségként álltak a magyarral szemben.

A fejleményeket a magyarok és a székelyek sem nézhettké tétlenül. Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés és más megmozdulások fegyverbe szólították a magyar férfiakat is. Amikor Puchner le akarta fegyverezni a magyarságot, kitört a polgárháború. Nem célunk leírni a polgárháború iszonyatosságait, mint például Enyed, Zalatna, Torda és más helységek magyarságának irgalmatlan lemészárlását. Az igazság kedvéért megemlítjük, hogy a székelység sem hagyta megtorlatlanul a rémtetteket és Európa történetének egyik legborzalmasabb faji háborúja lángolt fel. A szervezetlen magyarság eleinte teljesen ki volt szolgáltatva az osztrákok által felfegyverzett román-ság százados gyűlöletből fakadó haragjának, amelyet nemcsak a jobbgáy elkeseredése fűtött volt ura ellen, hanem a szélesebb tömegekhez először most elérő nemzeti érzés is. A szorongatott helyzetet Bem Józsefnek, az 1830-i lengyel felkelőnek, erdélyi főparancsnoki kinevezése változtatta meg.

Bem Nagybánya felől jött be Erdélybe, elfoglalta Kolozsvárt, azután az ellenséget Besztercén keresztül kiszorította Bukovinába, majd dél felé fordult. A megszorult szászok és románok, Saguna vezetésével, behívták Bem ellen az oroszokat (dec. 28.) s azok február elsején bevonultak Brassóba és behatoltak az országba a vöröstoronyi szoroson keresztül is. Változatos harcok után Bem megnyeri a piski csatát, majd Szebent is elfoglalja és Puchnert oroszostul kiszorítja Havaselvére. A magyar hadsereg a felkelést mindenütt leveri, kivéve az Érchegység megközelíthetetlen fellegvárát, ahol Iancu és társai tovább

tartják magukat. Erdély újra magyar kézre kerül. Kossuth most az erélyes Csányi Lászlót nevezi ki kormánybiztosul, aki kemény eszközökkel és kivégzésekkel próbál rendet teremteni.

A Bem elől Bukarestbe menekült űaguna Moldván és Galicián keresztül Olmützbce ment a császárhoz és ott az ausztriai összes románok nevében Ferenc Józsefnek emlékiratot nyújtott át, követelve a monarchia valamennyi románjából megszervezendő, egységes román tartományt román nemzeti főnökkel. íme, a román nemzeti egység új változata. A császár, biztató válasza ellenére, néhány nap múlva, március 4-én, kihirdette az új osztrák alkotmányt, mely Erdélyt Magyarországtól függetlennek nyilvánította és a benne lakó népek egyenjogúsága alapján szervezte meg, viszont a szász nemzet előjogait továbbra is meghagyta (74. paragrafus). űaguna ezt sérelmesnek találta, mert a Szászföldön 297,783 román mellett csak 168,896 szász élt. Ugyancsak sérelmesnek tartották a románok a 72. ű-t, mely a bánági szerb vajdaságba 800,000 románt kebelezett be. A románokat tehát nagy csalódás érte. űaguna memorandumaival és felszólalásaival semmi eredményt sem tudott elérni. A románok kezdték megérteni, hogy mit ér gyakorlatban az osztrák támogatás. Teljes egészében még csak azután tanulhatták meg.

Míg a havaselvi oroszellenes forradalom talpon állt (június 9—szept. 13.), szereplőinek egy része éles magyarellenes magatartást tanúsított. A forradalom szétrebbenése után egy részük Erdélybe menekült és politikai tervezéseik közben, kivált a magyar sikerek láttára, felmerült a magyar-román összefogás gondolata is. Heliade-Bădulescu mellett az «Espatriatul» (= száműzött) című magyarbarát irányú lap kiadója Brassóban: Boliac Cézár és kivált a nagyképességű és nemes egyéniségű Bălcescu Miklós tűntek ki ezen a téren. Bălcescu nem idealizmusból tárgyalt a magyarokkal, ő a magyarok segítségével a román nemzeti és politikai egység művét akarta szolgálni. Egész élete ennek a gondolatnak a szolgálatában áll. A magyar

szövetség és a lengyelek révén elterjedt dunai konföderációs tervezetek csak eszközül szolgáltak volna a nacionalizmus önző érdekei számára és átmenetül a nemzet politikai egysége felé. *Így* kell tekintenünk Balcescu fáradozásait egy román légió megszervezésére Magyarországon és így Bălcescu és Bălăceanu békítési kísérleteit a magyarok és Iancu Ábrahám közt, aki még akkor is fegyverben tartotta népét a havasokban, amikor egész Erdély magyar kézre került. A belényesi kerület román nemzetiségű képviselője, Dragoș János vállalta a közvetítést és ez július 14-én sikerre is vezetett, de az egyezséget az utolsó pillanatban megrontotta egy meggondolatlan magyar ügyvéd, Hatvani szerződészegő támadása Iancu ellen. Maga Dragoș-i tragikus áldozata lett önzetlen békítő tevékenységének: a támadás hírére saját vérei meggyilkolták. Több sikertelen magyar expedíció után Iancu továbbra is ura maradt hegyeinek.

Ezalatt újra beborult az ég a magyarság felett. A megvert osztrák szövetségében Besztercénél és Brassónál betörnek Erdélybe az oroszok. Magyarországot is elárasztják az «éjszakai kolosszus» hadai. A sors beteljesedett. Temesvár után következett Világos (aug. 13.). Erdély is elveszett. Bem Kossuthékkal Törökországba menekült és az Erdélyben még lábon álló csapatok letették a fegyvert az orosz előtt.

A magyar törvényhozásban már 1848 augusztusában Wesselényi Miklós liberális nemzetiségi törvényjavaslatot készített és magyar-román sorsközösséget emlegetett. Maga a románellenesnek tartott Kossuth Lajos így nyilatkozott egyik beszédében: «A magyaroknak az oláhval s az oláhnak a magyarral, testvéries egyesülésében van mindegyiknek boldog jövője, nem pedig, ha az egyik elhagyja magát ámíttatni a másiknak elnyomására, mert akkor oly fegyverhez nyúl, melylyel magát is sújtja» (aug. 26.). A közbejött események miatt a javaslatból nem lett törvény. 1849 májusában Szemere Bertalan belügyminiszter vett munkálatba egy új, erősen liberális szellemű javaslatot, de amikor ezt július 21-én az országgyűlés Szegeden megszavazza,

már késő volt. A sors iróniája volt, hogy a fegyverletétel után az osztrákkal szövetséges román és a vesztes magyar ugyanazon abszolutizmus áldozata lett.

Elnyomatás és közeledés a magyarsághoz.

1848/49 a román nemzeti önállóságnak kétségbeesett erőfeszítése volt Erdélyben. A forradalmak európai föld-rengése nyomán, mint repedésből a láva, úgy ömlött fel a román értelmiség vágya egy önálló nemzeti állam létrehozására. Ez a vágy nem Bocs hatására jött létre, hanem a nacionalizmus természetes fejlődésének volt az eredménye. A két nagy év eseményei ugyanannyi okot szolgáltattak a reményre, mint a kétségre. A román nem rokonszenvből, hanem opportunizmusból közeledett az osztrákhoz és viszont. Mindketten a magyar ellen akarták egymást felhasználni. A bizalmatlanság jege egymás iránt sohasem engedett fel, mégis a román vezetők, így a nagyképességű és kitűnő diplomata Çaguna is, eleinte sokat vártak az osztrák segítségtől. Egységes ausztriai román tartományra vonatkozó olmtüzi kérésére a márciusi alkotmány leforrázó hatású válasz volt. A magyar fegyverletétel utáni katonai abszolutista kormányzás meg egyenesen lehetetlenné tette, hogy az érdekházasságra lépett osztrák és román megértsék egymást. Báró Wohlgemuth altábornagy, Erdély újonnan kinevezett kormányzója rendet akart teremteni a tartományban. A románok már azt is sérelmesnek találták, hogy az új alkotmány elvágta őket magyarországi és bánági fajtestvéreiktől s azok ezután sokáig külön utakon kénytelenek járnak. Erdély központja Kolozsvárról ismét Szebenbe került és a közélet minden terén a német nyelv lett uralkodó. A magyarság üldözése a leghatározottabb rendszabályokkal, kivégzésekkel, elfogatásokkal, pörfogásokkal folyt. Wohlgemuth természetesen lefegyvereztette a még harci rendben álló románságot és az ellentálló Axentet elfogatta és elítéltette. A szászok maguk is elégedetlenek voltak, mert a márciusi alkotmány nem-sokára bekövetkező eltörlésével elveszítették ősi jogi külön-

állasukat. A románok elégedetlenségükben zúgolódni kezdtek, mire lapjukat, a Gazeta Transilvanieit egy időre betiltották. Egyszóval, az abszolutizmus terhét Bécs nemcsak a magyarokkal, hanem a románokkal is érezte. A román vezetők több kísérletet tettek, hogy memorandumok és deputációk segítségével hívják fel a bécsiek figyelmét a románok 48/49-es áldozataira és érdemeire, de úgy a bánági románok 600 aláírással panasz (1849 dec), melyben különállást kértek a szerbektől, mint Erdélyi Vazul váradai egyesült püspök kérvénye a magyarhoni románok érdekében (1850 jan.) elintézetlen maradt. Az említetteknel jelentékenyebb megmozdulás volt az erdélyi és magyarországi románok 87 tagú egyesített deputációja március hónapban, amelyben Iancu is résztvett. Çaguna távortartotta magát. Ennek sem volt eredménye s a választ sürgető Iancu rendőrileg kiutasították Bécsből. A hatás Iancu lelkére végzetes. Megcsömörlött lelkének egyensúlya megbomlik, s amikor saját érzékenysége miatt Ferenc Józseffel, ennek 1852-i erdélyi útja alkalmával, nem sikerül tárgyalnia, sőt még igazságtalanul börtönbe is kerül és ott testileg bántalmazták, az 1848/49-es események legnehezebb román szereplője elborult elmével tengeti életét a hegyek közt bolyongva és legendás tilinkóját fújva, mígcsak, az osztrák hála nagyobb dicsőségére, nyomorult koldusként az Isten szabad ege alatt ki nem lehel lelkét. Az eltávolított magyarbarát Leményi püspök helyére 1850-ben Sterca-Çulu^u Sándor szilágysági vikárius kerül, éppoly szenvedélyesen román nacionalista, mint az ortodox íaguna. Még egy kérvényezési kísérletet tettek a románok 1851-ben, kérve a kormányzatot, hogy ha már politikailag nem engedte meg a monarchia-román népének egyesülését egy koronatarományba, akkor legalább törvénykezési tekintetben egyesítsék őket. A bécsi félhivatalos lap ezt a megmozdulást jellemzően a román néptörzs «saját fontosságának balul értelmezett túlbecsüléséből» magyarázta. Wohlgemuth feloszlatta a román határőrezredeket is. Mindezek a keserves csapások meggondolásra készítették a román vezetőket és közeledésre ösztönözték a

magyarsághoz. Maga Bärnutiu is, megroskadt, lélekkel, az erdélyi patriotizmus hangjai szólaltatja meg leveleiben. Általában az égésre évtized folyamán olyan lelkiállapot lett úrrá a románságon, amely alkalmassá fette a közeledést a két erdélyi nép között. 1851. december 81-én visszavonták a márciusi alkotmányt és 1854-ben megszűnt, az ötéves ostromállapot és katonai kormányzat, 1859 környékén a magyar, román és szász lélekben közelebb voltak egymáshoz, semmint azt 1849 után alig egy évtizeddel várni lehetett volna. A magyarok körében ekkor a magyarhoni felbuzdulás érezte jótékony hatását. A nemzeti öltözék divatja (Barijáú ' szerint «örülete») általánossá lett. A nemzet szellemi nagyságait mind gyakrabban kezdték ünnepelni, így Kazinczyt és erdélyi látogatásaik alkalmával Jókait és Eötvöst. 1860-ban a Széchenyi requiemek szolgáltattak okot nemzeti tüntetésre. Több helyen a románok is részt vettek bennük, így Marosvásárhelyen, ahol meleg magyar-román barátkozás folyt, Kolozsvárt Eeményi Ede hangversenyén, Brassóban, stb. A románok e barátságos magatartását nem annyira őszinte érzelmeik, mint inkább elkeseredésük magyarázza.

Bármennyire érzékenyen érintette k az erdélyi románságot a politikai abszolútizmus, kulturális és gazdasági szempontból egyaránt fejlődésnek indult. Az intelligencia sorai megszaporodtak. A tanult ifjúság lehetőleg biztos állami állásokra pályázott. Sokan, mint Barnutiu, Papiu és Laurianu, Moldvába mentek, mert ott szívesebben látták őket, mint Munténiában. Általában hiány mutatkozott tanult főkben és alig akadt politikai vezetésre alkalmas független férfi, kivált mint Çaguna az abszolútizmus idejére visszavonult az aktív politizálástól. Ami a falusi nép dolgát illeti, az 1854-ben megjelent úrbéri nyílt parancs rendezte az 1848: IV. tc. alapján az úrbér és a tized eltörlését, a földesuraknak az állam által történendő kárpótlásával. A volt jobbágyság birtokába jutott föld (1.615,574 hold) 80%-a került román kézre. így Erdélyben erős román kisgazda-réteg fejlődése indulhatott meg.

Az abszolútizmus évtizede az erdélyi románság életé-

ben — az elmúlt rendi korszakkal szemben — általában véve fejlődést jelentett. Az iskolák és közhivatalok megnyíltak előtte, tanintézeteket alapíthatott, értelmiséget-nevelhetett, gazdaságilag megerősödhetett. Egyházi téren Çaguia András érdemei a kiemelkedőek. 1849 keserves csalódásai után, az abszolutizmus idején nem politizál, ehelyett egyházi és kulturális téren építi nemzetét. A szebeni teológiát háromévesre bővíti és tamtöképzőmtézetet létesít melléje. Brassóban és Brádon algimnáziumokat alapít. Szebenben modern nyomdát és Telegraful Komán néven újságot alapít (1852). A falusi népre is kiterjedt az érdeklődése. Mintegy 600 falusi népiskola neki köszönheti létét.

A magyar passzív ellenállás, Széchenyi Blick-je és az 1859-i olasz-osztrák-francia háború világosan megmutatták Bécsnek, hogy belső és külső politikája egyaránt hamis utakon jár. Az eseményekkel kapcsolatos magyar felbuzdulás ebben az esztendőben hasonló megnyilvánulásokkal járt az erdélyi románság körében is. De ebben nemcsak a monarchiabeli, hanem a fejedelemségekbeli viszonyoknak is nagy szerepük van. Ez év elején megalakul Munténia és Moldova egyesüléséből a modern Románia, élén azzal a 48-as nemzedékkel, melynek — akár a liberális, akár a konzervatív párt köpönyege alá rejtve — politikai célja az új állam függetlenségének megszerzése és azon területek megkaparintása, amelyeken a románok nagyobb tömegben élnek. Maga a fejedelem, Cuza Sándor János, tagja annak a nemzedéknek, mely a nagyromán eszmét az egész hegyentúli román társadalom főelvévé avatta. Magas hivatalában sem tagadta meg dáko-román elveit és ma már tudjuk, hogy ilyen tervek szolgálatában széleskörű diplomáciai tapogatózásokat folytatott Paristól Berlinig. A földalatti kapcsolatok Erdéllyel 1859-től kezdve nagyon megélnékülnek és agitátorok azt a hírt terjesztik, hogy a magyar urak vissza akarják venni a jobbágyfelszabadítással román kézre került földeket. A légből kapott híresztelés alkalmas volt arra, hogy a légkört forróvá tegye. A román-magyar barátkozás hajlama egy-

csapásra eltűnt és 1861-ben már-már 48-ra emlékeztető jelenségek mutatkoztak. Ebben az időben az erdélyi román kérdés Nyugaton szélesebb körökben vált ismertté a két dunai fejedelemség egyesítéséért folytatott hírverés során. A román propagátorok III. Napóleont és Bismarckot bőven ellátják «felvilágosításokkal». Cuzát erőteljesen befolyásolta az erdélyi Papiu Ilarian memorandum (1860), amelyben a román fejedelem kötelességét Erdély megszerzése dolgában két tényezőben: a hadsereg fejlesztésében és a külföldi propagandában jelöli meg. A románság politikai gondolkozását Erdélyben mélyen befolyásolta a viszonylag szabad Románia pusztá létrejötte a közvetlen szomszédságban. Ettől az időtől fogva a románok nemzeti reménysegei nem Budapesten, nem is Bécsben, hanem Bukarestben összpontosulnak. A magyar-román kibékülés megindult munkája ezzel illúzióvá foszlott.

Bécs a románok mellett

A «megerősített államtanács» ülésein az ismét politikai aktivitásba kezdett Çaguna azzal a reménnyel vett részt, a bánsági Mocsonyi Andrással együtt, hogy itt az erdélyi magyarok reménysegei végleg füstbe fognak menni. (1860. május 31.) A bécsi ülésezések tapasztalatai alapján azonban Bécs lemondott az abszolutizmusról és a centralizációról és az 1860. október 20-i diplomában az uralkodó oktrojált alkotmányt adott a monarchiának, visszatérve a «történelmi individualitások» elvére. A királyi kegyből adományozott alkotmány a magyarok ellenállását váltotta ki. A románok általában kedvezően fogadták, így Çaguna is, viszont köztük is többen élesebben bírálták el, így Bariju, aki oly gyengének nevezte, mint a hét hónapra született gyermeket. A diploma nagyjelentőségű volt abból a szempontból, hogy — visszaállítva a «történelmi individualitásokat» — Erdély visszakapta autonómiáját, amelyen belül a románság, számaránya szerint, döntő szerepet remélt. Mindjárt októberben felvetődött egy román nemzeti kongresszus összehívásának gondolata.

Az év első felében javában folyt még a magyar-román barátkozás. Most ennek vége szakadt és a románság újra felfedezi régi lojalitását az udvar iránt. Ennek a folyton változó magatartásnak okát nem a transzilvánizmus gondolatában kell keresnünk, hanem a románok hajlékony és simulékony politikai jellemében. Az abszolutizmus évtizedének tanulságai alapján kialakult egy tipikusan «kisebbségi» magatartás, melynek közelebbi célja a nemzetiség megtartása volt. Persze e ponton nem feledhetjük el, hogy az egész erdélyi román nemzeti mozgalom nem Erdélyben, nem a monarchiában, hanem Dáko-Romániában vélte megoldhatónak kérdéseit. Minden politikai elgondolása a románság monarchiái töredékeinek egybefogására irányult, de sohasem öncélúan, hanem az összes románok egyesülésének előképeként, így gondolkozott az olmtützi terv szerzője, az a Çaguna is, aki pedig az erdélyi ügyekbe illetéktelenül beleavatkozó romániai «Steaua Dunării» c. lap irredenta okvetetlenkedéseit erélyesen visszautasította. Ugyanezt teszi Baritiu Gazetája is, Çaguna Telegraful Român-jének ellenlábasa, de nem transzilvánizmusból, hanem politikai opportunizmusból. Nem is lehetett más politikai felfogása a románságnak, mint kedvező' csillagzat kialakulását kívárni Dáko-Románia számára, addig pedig teljes lojalitást és hűséget kifejezni az ilyen módon esetleg a magyarok ellen felhasználható trón iránt. Az erdélyi románság őszinte és gátlásnélküli megnyilatkozását inkább a bruxellesi «Le Nord» névtelenül megjelent, de Erdélyből sugalmazott cikkeiben találhatjuk meg, amelyek az erdélyi románok igazi politikai célját a Romániával való egyesülésben jelölik meg. A román nemzeti öntudatnak 1848 óta majdnem teljes egyöntetűsége a Kárpátokon innen és túl az igazi oka a Cuza fejedelem és Klapka tábornok, illetve a magyar emigráció közt 1859-ben folyó egyezkedések sikertelenségének és ugyanezen okból nem lehettek szerencsésebbek a későbbi hasonló természetű kísérletek, valamint Kossuthnak 1862-ben kipattant dunai konföderációs terve sem.

Az októberi diplomát kiegészítette a februári pátens (1861. febr. 16), mely a birodalmi tanácsot birodalmi parlamentté bővítette ki. Ezek szerint az erdélyi románok nem vehettek részt az 1861-i pesti országgyűlésen, de megjelentek ott a magyarországi és bánági román képviselők. Ezek sem 48/49-ben, sem most nem mutattak akkora ellenszenvet a magyar nemzettel szemben, mint öntudatosabb és keményebb természetű erdélyi fajtestvéreik. A magyar népiség nagy tömbjének szélén lakó és azzal keverten élő i'ománság sokkal inkább ki volt téve niagyar hatásoknak és jobban átengedte magát a magyarbarát érzelmeknek. A bihari román intelligencia egy része elfelejtette anyanyelvét és akadt olyan pap is, aki alig tudott románul. Az abszolutizmus évtizede alatt azonban itt is megindul a román öntudatosodás és hamarosan innen is harcos románok kerülnek ki. Az értelmiség szellemi kapcsolatai a többi vidékek románjaival lassankint felszínre hozzák a nemzeti érzés ösztönös valóságát, a hazafiúi és állampolgári érzés kevésbé kitartó és kevésbé szilárd tényezőjével szemben. Tény ugyan, hogy az Erdélyen kívüli magyar területeken sokkal inkább megvoltak a magyar-román barátságos együttélés feltételei, de már az 1861-i országgyűlés kimutatta az itteni románok nemzeti érzésének megizmosodását. A 18 alsóházi és a három felsőházi tag a legteljesebb államhűség nyilvánítása mellett is igen közel állott a hajthatatlanabb erdélyi állásponthoz, mely nem egyéni és polgári, hanem nemzeti jogokat, követelt. A buzgó román, de ugyanakkor hű magyar hazafi Gozdu Manó, szoros érintkezést tart fenn Sagunával és hatalmas vagyonát román kultúrcélokra hagyományozza, ugyanakkor változatlanul kitart a magyar-román sorsközösség gondolata mellett. A bánági Vlad Alajos és a partiumbeli Popovics Zsigmond ugyanezt vallják, de ugyanakkor van bátorságuk a nemzetiségi törvénybizottmány elé kisebbségi javaslatot beterjeszteni. Az országgyűlés hamaros feloszlátása miatt azonban a javaslatból nem lett törvény.

Erdélyben az októberi diplomának megfelelő átalakí-

last a konzervatív báró Kemény Ferenc erdélyi kancellárnak és gróf Mikó Imre kormányzékai elnöknek kellett elvégeznie. Mindketten a jogfolytonosság és a 48-as törvények feltétlen érvényességének alapján álltak. A románok már október óta nemzeti kongresszust terveztek, amelyre Schmerling lovag szóban engedélyt is adott. A románok eredetileg a balázsfalvihoz (1848 május 15) hasonló tömeggyűlésre gondoltak, de azután megelégedtek egy valósággal országgyűlés-jellegű, 159 tagból és a két főpapból álló szebeni kongresszus megtartásával (1861. jan. 13—16). A kongresszus a főpapok mellett működő állandó bizottmányt választott és erőteljes nyilatkozatban a románt a többi erdélyi nemzettel egyenrangú politikai nemzetnek nyilvánította, végül a felekezetieskedő románokat átokkal sújtotta. A diétái választások dolgában egészen demokratikus módszert ajánlott, mert ez felelt meg legjobban a román érdekeknek. A szebeni kongresszust követte február 11-én Gyulafehérvárolt 24 magyar, 8 szász és 8 román vezetőszemélyiség erdélyi értekezlete, amelyen a választások ügyében 27 szavazal - tal a magyar jogfolytonossági álláspont győzött. A szászok egy része és a románok a diploma mellett nyilatkoztak. Közben az érdeklődés a pesti országgyűlés felé fordult, majd amikor ezt Ferenc József feloszlatta, általánossá vált az erdélyi országgyűlés összehívásának követelése. Schmerling igazságügyminiszterrel, a diploma spiritus rectorával támadt nézeteltérés következtében előbb Kemény, azután Mikó is lemondanak hivatalukról, mire az uralkodó december 10-éről kelt leiratában a törvényhatósági bizottságok üléseit betiltotta. Úgy látszott, hogy a jogfolytonosság, tehát a magyar álláspont vereségei szenvedett, s így a nemzetiségek egyszerre hangosak lettek, A megyegyűléseken, különösen Dobokában és Alsófehériben, a hangoskodás szinte zendüléssé fajult. A nép is átvette az izgatott hangulatot és a jobbágyság visszaállítását hangoztató agitátoroknak ismét dús aratása volt. A mező- és erdőégek egymást érték, s a hatóságok kénytelenek voltak erőszakos rendszabályokhoz nyúl- ni.

A románság készült az uralmat átvenni Erdélyben. A magyarok a jogfolytonosság mellett a szászok és románok pedig a tartománygyűlés összehívása mellett kardoskodtak a legizgatottabb hangulatban. Végül is az uralkodó 1863. július 1-re összehívta a nagyszebeni tartományi gyűlést (Landtag).

Az októberi diploma óta eltelt idő rendkívüli fontosságú az erdélyi román nemzet életében, mert ezalatt a politikai életbe alaposan beleyakorolt s a kiválóan megszervezett választási hadjárat alatt a politikai jogok kérdésével az intelligencián kívül az alsóbbrendű nép is közelebbről megismerkedett. Az eredmény 46 román, 43 magyar és 32 szász képviselő mandátumhoz jutása volt, amihez a három nemzet részére még egyenkint 11 regalistát kell számítani (összesen 154). A választások rádöbbenették a magyarságot arra a tényre, hogy a vármegyék területén a románság van többségben. A magyar képviselők, híven elvi álláspontjukhoz, az oktrojált országgyűlés tárgyalásain nem vettek részt és passzivitásba vonultak. A Landtag a magyarok kivonulása ellenére megkezdte munkálatait, a kancellár a magyar képviselők helyére pedig új választást rendelt el. Az eredmény lényegében ugyanaz maradt, de a magyar képviselők sem ekkor, sem a harmadik választás után nem foglalták el helyüket a gyűlésben. A Landtag 26 tagot, köztük 13 románt, kiküldött a bécsi Reichsratba is, ahol az első szíves fogadtatás, sőt ünnepelés után, nem egyszer durva rendreutasításban és gúnyban volt részük. A bécsi kirándulás kézzelfogható eredmény nélkül, kölcsönös kiábrándulással végződött.

A nagyszebeni tartományi gyűlés első törvénye az erdélyi románságot az ország többi nemzeteivel teljesen egyenjogú politikai nemzetté tette. A görög keleti és görög katolikus egyházakat szintűgy bevett vallásoknak nyilvánította. A második, a nyelvek egyenjogúsításáról szóló törvény a román nyelvet, a magyar és német mellett, teljesen egyenjogúvá tette. Az új felekezeti törvény lényeges visszaesést jelent az olműtzi programmal szemben; a nemzetiségi pedig, a román egyenjogú hivatalos

nyelv eredményét leszámítva, alig haladja meg az unió kínálta előnyöket. A kérdés megítélésében a lelki természetű megkülönböztetés a döntő: a románság maga akarja intézni sorsát, és pedig, nem mint polgári szabadsággal rendelkező egyének összefüggéstelen tömege, hanem mint politikai nemzet. 1863-tól kezdve a románság mégis kezdte erejét érezni, politikailag és közigazgatásilag kezdett a saját kívánalmai szerint berendezkedni. Ez nem ment minden nehézség nélkül, mert a románság nem rendelkezett elég tanult elemmel. «Minő emberekből csináltak tanácsosokat és bírákat! — kiált fel a Hermannstädter Zeitung (1865. ápr. 8) — ... Csak a nemzetiséghez való tartozás és az atyafiság legyen meg, a többi aztán magától jön». Igen természetes, hogy az új rend, Nagy-Romániának ez a primitív és korai anticipációja, roppant hatással volt a románokra és valósággal elbizakodottá tette őket jövőjüket illetően. Annál nagyobb volt lesújtottságuk, amikor Deák Ferenc húsvéti cikke nyomán (1865) a magyar nemzet és a dinasztia közt a fellegek kezdtek felszállni. A magyarság passzív ellenállásának gyümölcsöző voltát mutatja a szebeni Landtag feloszlatása, majd a kolozsvári országgyűlés összehívása (1865 nov. 14) az 1848-i választási törvény, vagyis a jogfolytonosság alapján, hogy az unió tárgyában végleges érvennyel nyilatkozzék. Az erdélyi románság csalódása kimondhatatlanul nagy volt. Már látta az ígért földjét, ahol uralkodni szeretett volna és már-már azt hitte, hogy kezében van a kulcs, ami a Kárpátok koszorúza szép ország birtoklását biztosítani fogja számára. Törekvését a két ország magyarságának kitartása és nagyobb politikai iskolázottsága akadályozta meg.

A kiegyezés következményei.

A románok természetesen kísérletet tettek az események megfordítására. Ősugana még a fordulat előtt kihallgatáson volt a császárnál. Lelkiállapotát e szavai tükrözik: «Flere poasim, sed iuvare non...!» Szeptember 21-én

Sulutin érsek Balázsfalván értekezletet tartott az értelmiséggel és a politikai passzivitás mellett tört lándzsát. Çaguna nem jelent meg az értekezleten, de a kolozsvári országgyűléssel kapcsolatban eleve is aktivitást sürgetett. Valóban be is került 14 választott és 34 regalista, tehát összesen 48 román képviselő, akik azonban a diéta feliratának hatékonyságát nem tudták befolyásolni. Az unió valóra vált és az uralkodó december 25-ről keltezett leiratával elrendelte Erdélyben is a választásokat a pesti országgyűlésre. Erdélyből 14 román képviselő került be a pesti parlamentbe, ahol a bánági és magyarországi képviselőkkel együtt most már 38-an képviselték a román nemzetiség érdekeit.

A román képviselők parlamenti részvétele ellenére az erdélyi román közhangulat nem nyugodott bele a helyzetbe. Az intelligencia két táborra oszlott. Az aktivizmus mellett, aránylag kevesektől támogatva, a derűlátó Çaguna szólalt fel. A passzivitás főbajnokai Baritiu és Sulutiu voltak. Utóbbi azzal vigasztalta magát, hogy most legalább a hazai románok egységes tömböt fognak alkotni. Çaguna derűlátását befolyásolhatta — vérmérsékletén kívül — az egyházi téren jelentkező siker: a nagyszebeni püspöki szék érsekséggé emelése (1864 dec. 24), valamint az aradi és karánsebesi suffraganeus püspökségek felállítása (1865 júl. 8). Azonban Çaguna a kétségbeesett románság teljes lelki elernyedésétől félt és ezért ajánlotta a harc felvételét a parlamentben. A passzivisták mindenekelőtt a magyar példán vélték okulni, amikor a magyar országgyűléstől távol akarták tartani a románságot. Az aktivizmust a hosszúszarvú, de kevésfejű tehénnel hasonlították össze és tiltakoztak az ellen, mintha a passzivista magatartása a képzelt, beteg cigányhoz lenne hasonló, aki lefeküdvé várja a halált. A nem-cselekvés csak a parlamenti életre vonatkozik, de az élet minden vonalán a legteljesebb tevékenységre van szükség. Főmozgató persze a bizalmatlanság volt a magyar ígéretekkel szemben. A népszerűség-eiétől fogva a passzivitás oldalán volt és később az aktivisták jó románságát is kétségbevonták.

Mégis, minden erőfeszítés hiábavaló volt. Königrätz után maga Çaguria is meginog («Vana sine viribus ira... » — írja Çulutiunak),— de csak egy pillanatra. Hiába a tiltakozás a törvényhatósági gyűléseken, de hiába az 1493 választó által aláírt kérvény is, amelyet Eatiu János 1866 dec. 31-én nyújt át a császárnak. Çaguna ekkor már előre látja a kiegyezést a dinasztia és a magyar nemzet közt és kerekén kimondja: «irgalom nélkül fel fognak bennünket áldozni!»

A szomszéd Komániában ezalatt nagy esemény volt Hohenzollern Károly trónralépése az erőszakkal lemondott Cuza fejedelem helyébe. Erdélyben híre támadt, hogy a fejedelemváltás mögött, a porosz háborúval kapcsolatban, Erdély román elfoglalásának terve rejtezik. Ra^iu és Bari^iu 3—4 zászlóalj megszervezésére kértek engedélyt Crenneville kormányzótól «a haza védelmére», sőt Szebenben Montenuovo katonai parancsnoktól Baritiu tiszteket is kért (1866 jún. 2). A magyar közvélemény ebben toborzást látott a román fejedelem számára. Sok helyen házkutatást tartottak és később romániai izgatókat is sikerült elfogni. A romániai irredentizmus ekkor már szoros összeköttetésben volt az erdélyi politikusokkal. Bratianu János liberális miniszterelnök azt kérte az erdélyiektől, hogy szabadon cselekedjenek, de előbb közöljenek mindent Bukaresttel. Az irredentizmust szította Poroszország biztatása is, ugyanis Bismarck a kis Romániával akarta sakkban tartani a monarchiát.

I. Ferenc József, nem törődve a románok ellenkezésével, 1867. június 8-án ünnepélyesen magyar királlyá koronáztatta magát. A dualizmus létrejötte annyit jelentett, hogy az októberi diploma és februári pátens által képviselt szellem előtt beláthatatlan időre bevágták az ajtót, és, hogy a 1849-ben két vállra fektetett magyarság, talpraállva megvédhette a független és egységes magyar állam eszméjét. A nemzetiségi álláspont ezzel homlok egyenest ellentétes volt. A románság primer lelki élménye nemzeti téren a hamis történelmi tradíción, a nyelvegységi és a néptöbbségi elven alapuló nemzetállam volt. Ezt az

elképzelést, melynek már az olműtzi programm is csak kompromisszuma volt, az októberi diploma még megszükkítette, de most, az uniónak 1865-ben történt fogantatása után, Erdély területi közigazgatási és alkotmányos autonómiájának követelése még inkább annak tűnt fel. Élénk ellentét volt tehát a hatalmi igényekig nőtt román nemzeti érzés és a megcsappant lehetőségek, az ideálként kitűzött román nemzetállam homályosodó képe közt. Az elcsüggedésnek ezen mértékével kell mérnünk az aktivista és passzivista román politikusok magatartását és cselekedeteit. A román képviselők nem tudtak érvényesülni a parlamentben.

A fontosabb románokat érdeklő törvények sorában szerepel a szerb és a román egyház elválasztásáról szóló 1868: IX. te, amely orvosolta a bánági és magyarországi románok régi sérelmét. Egy másik törvény (XXXIX. te.) elismerte a fogaras—gyulafehérvári görög katolikus püspökséget, mely már 1853 nov. 26-ika óta érseki címet viselt és a váradí, szamosújvári és lugosi suffraganeus püspökségek fölött rendelkezett. A legfontosabb a nemzetiségek egyenjogúsításáról és a nemzetiségi nyelvek hivatalos használatáról szóló törvény (1868: XLIV. te), melynek hivatása a nemzetiségek jogosult kívánságainak összhangbahozása volt a magyar állameszmével. A nemzetiségi törvény szerint — Deák szellemében — a hon összes polgárai «politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja». Államnyelvként a magyart jelölte meg. Alapelve a teljes, tökéletes egyéni, kulturális és egyházi szabadság. Az anyanyelv használata, az állami igazgatás legmagasabb köreit kivéve, teljesen szabad. A nemzetiségi képviselők ezzel az Eötvös ideálisan liberális és a Deák bölcsen engedékeny szellemét sugárzó, akkor Európában páratlanul humánus törvénnyel nem voltak megelégedve és kisebbségi javaslatot terjesztettek elő. Ennek értelmében nem egy, hanem hat (magyar, román, szerb, tót, rutén és német) politikai nemzet és ugyan-

annyi hivatalos nyelv létesült volna; a vármegyéket, járásokat és választói kerületeket nemzetiségek szerint ki kellett volna kerekíteni; a törvényhozásban minden nemzetiség saját nyelvén szólalhatott volna fel; nemzetgyűlések létesültek volna a korona felügyelete alatt stb. A kérdés lényege azonban nem a törvény jó, avagy rossz mivoltában rejlik, hanem a nemzetiségi kívánalmak kielégítésének lehetetlenségében. A nemzetiségek útjában a magyar államiság állt, ez nem engedte kifejlődésre jutni törekvéseiket, melyeknek vége az egységes magyar állam felosztása és darabokra szaggatása lett volna. Még a mérsékelt és «magyarbarát» elemek is tökéletesen egyetértettek az erdélyi túlzókkal a magyar államcél egyenes tagadásában. Csak a hasznossági elv különböző megítélése választotta el egymástól az aktivistákat és a passzivistákat. Pontosan három hónap telt el a nemzetiségi törvény szentesítése óta, amikor 1869 március 7-én és 8-án a Szerdahelyen (Szeben vm.) tartott értekezleten 396 szavazattal mindössze 4 ellenében a passzivisták álláspontja győzedelmeskedett az aktivisták felett és kimondotta a teljes politikai tartózkodást. Megalakult ekkor a román nemzeti párt is, melynek élére egy 25 tagból álló bizottságot választottak Mäcelariu Illés elnökletével, amelyet azonban a hatóságok azonnal betiltottak. A románság Erdélyben tehát már akkor tagadta a nemzetiségi törvényt és az egész új rendet, amikor annak működése felől még nem volt alkalmá meggyőződni. A passzivisták vezéregyéniségei, Mäcelariu, BariŞiu és Kaşiu, az aktivistáké Çaguna, aki 1872-ben «mohamedán indifferentizmusnak» minősíti politikai ellenfelei magatartását. Ugyanabban az esztendőben a román választók gyulafehérvári gyűlése megújította a passzivitást. A román közélet a passzivitas korában nem halt el, csak hozzáidomult a lehetőségekhez. A municipiális gyűléseken a románok szorgalmasan résztvettek, a választási periódusokat pedig kihasználták a szerdahelyihez hasonló gyűlések tartására. 1875-ben is passzivista többség mutatkozott. Az aktivisták szerepe abban az arányban veszt jelentőségéből,

amint a nemzetiségi törvény végre nem hajtása mindinkább nyilvánvalóvá válik és amint a parlamenti életben a román képviselők tehetetlensége bebizonyosodik, Çaguna halála után (1873 jan. 28) az aktivisták pártja végzetesen elgyengült. A nagy érsek lapja, a Telegraful Eomân, 1877-ig képviselte ezt a szellemet.

Az aktivistákból nem hiányzott a hajlandóság megegyezni a magyarokkal. Egyébként a bánági és magyarországi románok nem vettek részt a szerdahelyi értekezleten és megmaradtak a parlamenti cselekvés mellett. Itt-ott félénk közeledési kísérletek történtek (Brassóban 1871-ben, Pesten a Patria c. román újság kísérletei), de minden komoly siker nélkül. Magyar részről Lónyai Menyhért miniszterelnök lépeti érintkezésbe az aktivistákon keresztül Balázsfalvával, ahol Çulujdu halála (1868) után a passzivista, gyakorlatias érzékű Vancea János lett az érsek. A passzivisták balázsfalvai értekezletükön (1872 júl. 3) emlékiratba foglalták össze a magyar-román kibékülés minimális feltételeit. Az emlékiratot Vanceán kívül Mäcelariu, Kajáu és Bariján írták alá. A megegyezés már a követelések túlzottságán megghiúsult — ne említsünk egyebet az unió revíziójánál! — de Lónyai közeli bukása miatt egyébként sem lehetett róla szó.

Az aktivizmus mindinkább sorvadt. A magyarországi részekben a Mocsonyiak és Babeç Vince képviselték ezt az irányzatot. Babes azonban az 1878-i szebeni választói értekezleten (júl. 20.) már közeledett a passzivistákhoz. Az aktivisták ekkor már kevés meggyőződéssel, inkább csak «pour l'honneur du drapeau» küzdöttek. A következő három év alatt a politikai ellenfelek eléggé szép egyetértésben készültek fel a magyarhoni politikai élet nagy eseményére, az 1881-i szebeni választói gyűlésre.

Az aktivizmus napja tulajdonképpen már Çaguna halálával leáldozott. Ez a rendkívüli férfiú valóban gondviselészerű feladatot teljesített népe életében. Kimondottan építő természet volt. A nemzeti lehanyaglás leg-súlyosabb napjaiban sem vesztette el reménységét és

gyakorlati tettekkel kárpótolta a politikai balsikereket. Egész sor alapítvány, iskolai és tudományos könyv, politikai és művelődést terjesztő lap, nyomda, színház-alap, iparosalap, iskola- és templomépület köszönheti neki létét. Az Albina pénzintézet, megalapításában is élénk részt vett (1872). Valamennyi alkotásánál maradandóbb jelentőségű cselekedete: az «Asociatiunea Transilvana pentru literatura romána si cultura poporului román» (=A román irodalom és a román nép művelődésének erdélyi egyesülete) és a Statutul Organic (Szervezeti Szabályzat) néven ismeretes egyházalkotmány.

Már 1845-ben megalakult Bukarest székhellyel egy, az összes románokra kiterjedő irodalmi egyesület, de rövid létlenség után kimúlt. Az abszolutizmus évtizedében megszűkített erdélyi rendeltetéssel, többször felvetődött egy irodalmi és művelődési társaság eszméje, de a gondolat csak Saguna érdeméből lett valósággá. Legbuzgóbb segítő-társai Baritiu, Gipariu és Puçariu János voltak. Az «Asociatiunea» (röviden: Astra) 1861 május 21-én 212 taggal és 5600 forint tőkével alakult meg. Rendeltetése egyrészt a nemzeti egység felekezetek feletti kifejezése, másrészt a művelődés világosságának terjesztése a falusi nép körében, melynek szellemi és anyagi felemelkedésétől függ a románság jövője. Az Astrát egyformán magáénak vallotta Szeben és Balázsfalva, ortodox és egyesült. «Ahol a vallás szétválaszt, ott egyesít a könyv, a világosság» — mondta erről később Iorga Miklós. Az első elnök Çaguna lett. Az egyesület működése eleinte csak tanulók eléggé szerény segélyezésében merült ki. Igazán csak 1870 után virágzott fel. 1865-ben a vagyon 26,161 forintot tett ki, 1868-ban Bari|iu szerkesztésében megindult az Astra lapja, a «Transilvania». 1867-től 1875-ig Pop László báró vette át az egyesület vezetését. Alatta és utódai alatt (Bologa Jakab: 1875—77; Cipariu: 1877—87) az Astra nemzetvédő és építő szerepe csak hangsúlyozódott. 1881-ig összesen 120 diáknak 29,581, 273 iparos tanulónak 4910, szegény iskoláknak 3400, irodalmi pályadíjakra 601, kiállítások költségeire 20,000 forintot fizetett ki.

Anyagi szerepénél összehasonlíthatatlanul nagyobb volt szellemi hatása. Egy-egy Astra gyűlés valóságos román parlamentnek számított, ahol a kulturális munka köpönyege alatt valójában politikai kihatású szervezkedés folyt. Egyetemes tekintélyének annyi korlátozása volt, hogy csak Erdélyre és nem egyúttal a magyarországi részekre terjedt ki működése. Kisebb méretek közt hasonló munkát végeztek a román nőegyletek, kivált a brassói. A Bánságban a Mocsonyiak «istenáldotta családja» (Barişiu) egyedül 1861-ben 16 ifjúnak 2550 forintot juttatott. Nagy fejlődés mutatkozott a hírlapirodalom terén is. A Gazeta Transilvaniei és a Telegraful Bomân mellett egy egész sor kisebb-nagyobb jelentőségű lap keletkezett, mint a Federatiunea, a Concordia, az Albina Bomâneasca Bécsben, Vulcan József Famíliája Nagyváradon stb. A könyvtermelés még szerény, kiválóbb író, vagy költő még nem került felszínre. Az erdélyi román irodalom kiválóságai ebben a korban születtek (Slavici 1848-ban, Cosbuc 1866-ban, Iosif 1877-ben). A cenzúra enyhülése a hatvanas években serkentőleg, az abszolutista kor sajtótörvényének meghagyása bénítólag hat. Az utóbbi miatt a hírlapokat előszeretettel a magyarországi részekben: Aradon, Temesvárott, Váradon, Pesten jelentették meg. Anyagi téren a románok a legteljesebb szabadsággal szervezkedhettek gazdaegyesületek, fogyasztási és hitelszövetkezetek, népbankok stb. formájában. Ezen a téren nyoma sem volt a ma még annyira dívó nemzetiségi korlátozásoknak. A román bankok igazi jelentősége azonban csak a következő korszakban mutatkozott meg.

Çaguna nemzetépítő működésének mintegy megkoronázása a Statutul Organic néven ismert egyházalkotmány, mely 1869 május 28-án lépett életbe. A karlovici szerb pátriárka fennhatósága alól 1864-ben felszabadult, az 1868: IX. te. által pedig egyházi autonómiát nyert a román ortodox egyház. A Statutul Organic célja olyan egyházalkotmány volt, amely a hiányzó és meg nem engedett nemzeti alapú román politikai párt szerepét helyettesítse a nép öntudatosításában. Çaguna az ortodoxia

egyházszervezeti elvein is túlhaladott, amikor a világi elemnek az egyházit felülmúló hatalmat adott, s egyszerűben nemzeti fórummá avatta az egyházat. A Statutul Organicban az ortodoxia olyan szervet kapott, amelyen belül a románság megszervezése nemzeti alapon szinte teljesen zavartalanul folyhatott.

A román nép művelődési állapota e korban nagyon sivár és elszomorító. Az írni-olvasni tudók száma elenyészően csekély, habár 1870 körül az ország 1604 ortodox iskolájának $\frac{3}{4}$ része és 2058 görög-katolikus iskolájának $\frac{4}{5}$ része román volt. Az állam által fenntartott elemi iskolák száma azonban még elenyészően csekély (1870-ben mindössze 100 az egész országban!). A románság tisztában volt az iskolák jelentőségével, ezért feküdt bele oly nagy erővel az iskolák szaporításába és a tanulók segélyezésébe. Szükség volt egy küzdőképes, anyagilag és szellemileg független középosztály kifejlesztésére.

A román intellektuális osztály már nagyon korán bekapcsolódott Románia szellemi életébe és a 60-as évek óta különösen politikai Összeköttetéseket is teremtett vele. Hangulata és kedve összefüggésben állt nemcsak Budapest politikai eseményeivel, hanem Bukarest hatalmi viszonyai-val is. A román függetlenség kikiáltása (1877 május 10) alig leplezett irredenta vágyakat és várakozásokat váltott ki az erdélyi románokból. A dualizmussal szemben hangoztatott elnyomási panaszokat az opportunizusból titkolt nemzeti vágyak szemszögéből és nem az «elnyomás» reális mérvéből lehet igazságosan megítélni. Éppen ezért nem a nemzetiségi törvény végre nem hajtása volt a románok elégedetlenségének oka, hanem elszakadási vágyuk, amit mással, mint politikai elszakadással nem lehetett volna kielégíteni.

Amit a magyar kormányok nemzetiségi politikája tett, az még a magyar elem védelmére is elégtelen volt, nemhogy alkalmas lett volna a románság annyit emlegetett nemzeti megsemmisítésére. A köztörvényhatóságok rendezéséről (1870) és a megyék kikerekítéséről szóló törvény (1876) csak az abszolutizmus behozta rendszert korrigálta; a

virilizmus intézménye a szellemi színvonalat biztosította; az 1874-i választási törvény legalább oly sérelmes volt a magyar elemre, mint a románra. A közoktatásügy terén az 1868: XXXVIII. te. az iskolafenntartóra bízta az demi iskolák tannyelvének megválasztását, s amikor a nagy port felvert 1879: XVII. te, kicsiny heti óraszám-ban kötelező'vé tette a magyar államnyelv tanítását <* nemmagyar *nyelvű* elemi iskolákban, ez olyan elemi követelménye volt a magyar államiság tényének, amelynél kevesebbet sehol semmiféle állam nem követelhet saját veszélye nélkül. A románok panaszainak hangos-sága nem az állítólag rájuk mért ütésekkel, hanem az elszakadási vágy növekedésével volt egyenes arány-ban. A passzivisták és aktivisták célja egy volt, csak eszközeik és módszerük különböztek. Sikerük nem az erdélyi románság belső' magatartásának, hanem Európa politikai erőtenyezőinek volt a függvénye. Az erdélyi románság ezt jól megérezte, amikor szemeit a folyton erősödő Eomániára, az «anyaországra» függesztette. Ez folytonosan fejlődött, 1881-ben királyság rangjára emelkedett és külpolitikájának tengelyét éppen Erdély «visszahódítását) alkotta. Papiu tanácsát a romániai politika betartotta: hadseregetői és az európai közvéleménytől várt mindent. 1881 fontos válaszpont a magyarhoni románság történetében is: a két politikai felekezet belátta, hogy szétválasztva még annyit sem tud elérni, mint amennyit együttesen ki tudna harcolni és a szebeni választói gyűlésen (május 12-i) egyetlen román nemzeti párttá egyesül és programot ad a jövőbeli tevékenységre. Az aktivisták teljesen feladták álláspontjukat s a passzivitás egy emberöltőre elhatalmasodott az erdélyi román politikában. A román remények napjának felkeltét többé nem Kolozsvár, sem Budapest, hanem Bukarest felől várják.

TIZENEGYEDIK FEJEZET. Egyesült fejedelemségek és független királyság.

Forradalom és emigráció.

A XIX. század elején még három évtized kellett ahhoz, hogy Nyugateurópa forradalmi eszméi kerülő utakon eljussanak a vajdaságokba s ott szinte a felismerhetetlenségig módosulva, mozgalmat idézzenek elő. A század közepére a merevség és egykedvűség feloldódott, az elmék elevebbek, a kedélyek érzékenyebbek lettek s az új román intelligencia kitűnő vezetéknek kínálkozott, hogy Paris villamosságát közvetlenül a román életbe vezesse. A 20-as évek kezdete óta egyre növekvő számban találunk román diákokat a francia fővárosban, az 1848. évi forradalom előestéjén száznál is többet. Madame Ducolombiernak a Hyacinthe utcában álló panziójában, majd a Ghica János kezdeményezésére alakult olvasóköriben és a szegény román diákokat támogató társaságban, találkoztak mindazok, akik a következő ötven évben a román jövődőt irányítani hivattak el; szenvedélyes vitákban hasonlították össze az otthoni állapotokat a mérföldes léptekkel haladó francia megújulással és egyre növekedett bennük az elkeseredés. «Mi a mi hazánk? — kiáltotta egyik beszédében Bratianu János, a fiatal kisbojár, diáktársai felé — Hiúság, törtetés . . . testvéreink rabszolgasága!» A francia társadalom a csodabogaraknak kijáró érdeklődéssel figyelte ezeknek az exotikus fiatalembereknek megható erőfeszítését, mellyel fajtájuk római eredetére hivatkozva, bebocsáttatást kértek az európai népek közösségébe és rokonszenvet igyekeztek ébreszteni a román ügy iránt. Nyugateurópának akkor még nagyon halovány fogalmai voltak

a románságról, hol töröknek, hol orosznak, görögnek, bulgárnak képzelték őket és ezt a ködöt a Ghica János által kezdeményezett propaganda és az a néhány jóakarató írás, melyet a vajdaságokban élő vagy utazgató külföldiek megjelentettek, nem tudta egészen eloszlatni. A februári forradalom barrikádjain piros-arany-kék nemzeti zászló alatt harcoló román diákok tehát érthető feltűnést keltek, amint az ismeretlenség sötétjéből a francia forradalmi események forgatagába vetették magukat. Bátor kiállásuk sikert aratott. Hyppolite Desprez, a népszerű publicista, Jules Michelet és Edgar Quinet, a Collège de France nagynevű tanárai az elsők közt voltak, akik felfigyeltek rájuk és a francia sajtó rövidesen közismerttette, hogy távol, a Dunánál van egy sokat szenvedett, elnyomott testvérnép, amely szabadulásának reményét Franciaországba veti. Talán soha idegenek nem legyenek olyan odaadással a francia hiúságot, mint ezek a francia eszmék szolgálatára felesküdt román fiatalok, a később oly eredményes külföldi román propaganda úttörői. Fáradhatatlanságuk eredményeit rövidesen élvezhették. A februári forradalom híre egész Európát fölírta; az olasz, német, osztrák, magyar események hatása megmozgatta a vajdaságok haladó szellemű fiatalságát is. Moldvában már 1848 március 27-én kirobbant egy elvetélt forradalmi kísérlet. A fiatalok elégedetlenségét és a nemzetközi nyugtalanságot kihasználva, a Sturdza Mihály uralmával személyi okokból megbékülni nem tudó nagybojárok a Iași-i Petersburg szállóban gyűlést tartottak és egy igen sok pontból álló kívánságjegyzéket intéztek a fejedelemhez, melynek azonban végcélja csak az lett volna, hogy Sturdza ne térjen el önkényesen a Szervezeti Szabályzat intézkedéseitől és természetesen — mi lehetett egyéb óhaja a folyton újabb méltóságokra áhító nagybojároknak? — cserélje ki a kormányt. Sturdza azonban ravaszabb volt náluk és csellel, erőszakkal letörte a mozgalmat, az igazi főkolomposokkal együtt száműzve azokat a fiatal bonzsuristákat is (Alexandri Vazul, Negruzzi Konstantin, Cuza Sándor, Negri Konstantin), akik, talán azért mert a

további fejleményektől reméltek valamit, vagy talán mert a forradalmat magáért a forradalomért szerették, soraik közé tévedtek. Hogy mennyire nem fedte az ominózus kívánságjegyzék az ifjúság elképzelését, mutatja Kogălniceanunak elkészve megjelent röpirata (A moldvai nemzeti párt kívánságai), melyben a Szervezeti Szabályzat eltörlését, polgári és politikai egyenlőséget, közteherviselést, vallásszabadságot és a két vajdaság közt uniót követelte. Vakmerőségéért követnie kellett Bukovinába menekült barátait.

Havaselvén Bibescu ingadozó magatartása megkönnyítette az események kifejlődését. Bukarestben és Parisban forradalmi bizottságok alakultak, az egyik *Heliade* vezetésével a kisoláhországi Islaz dunaparti községben ütötte fel főhadiszállását és itt adta ki június 9-én híres kiáltványát, amelyet Heliade fogalmazott az ő kegyes, misztikus, ortodox vallásossággal telt szollemében és stílusában. A kiáltvány veleje a szultán iránti hűségnek és az orosz protektorátus elleni tiltakozásnak nyilvánítása volt. Ez maga után vonta a gyűlölt Szervezeti Szabályzat hatálytalanítását is. E helyett «a román nép elhatározza a miniszterek és a köztisztviselők felelősségét, a polgári és politikai jogok egyenlőségét, az arányosan megosztott közteherviselést, az egész ország képviselőt az országgyűlésen, a sajtó, a beszéd és a gyülekezés szabadságát, a kolostorok vagyonának kisajátítását, a jobbágyság eltörlését s a cigányok felszabadítását a földbirtokosok kártérítésével.» Jellemző, hogy ez alkalommal kellett kimondani a cirill írásnak latin betűkkel való helyettesítését is, annyira forradalminak tetszett ez az oroszok által érthető okokból eddig állandóan gátolt újítás. Az islazi események hírére Bukarest is nyugtalankodni kezdett, Bibescu néhány túlfűtött fiatalembert letartóztatott, mire nyílt utcán rálöttek. A golyó egyenruhájának vállrészében akadt meg. A hadsereg, már ha ennek lehet nevezni a kislelészámú miliciát, a forradalmárokkal rokonszenvezett s a szorult helyzetbe került fejedelem június 11-én a zászlók alá sereglett, felkokárdázott tömeg kívánságára szentesi-

tette az iszlami elvek alapján készült alkotmányt és felelős minisztereket nevezett ki. A mámorosan ünneplő Bukarestből Kotzebue orosz konzul éles tiltakozás után távozott és a súlyos következményeket előre látó Bibescu is két nap múlva Brassóba menekült. Az iszlami forradalmi bizottság, mely egyesült a bukarestivel és a Parisból már meglehetősen forradalmi múlttal és extatikus lelkesedéssel érkező Brätianu testvérek pártjával, diadalmenetben vonult be a fővárosba. Piövidesen megalakult a forradalmi kormány, tagjai *Heliade*, *Golescu István*, *Filipescu Konstantin*, *Scurtu*, továbbá *Teli Keresztéit*) és *Magheru* ezredesek, államtitkárai *Boseiti Konstantin*, *Bälcescu Miklós*, *Golescu Miklós* és *Brätianu János* lettek. Az évszázados hagyomány tiszteletbentartásával az elnökséget *Neofit* metropolitára ruházták. Egyúttal megbízottakat küldtek Kpnstantinápolyba (*Ghica Jánost*) és a pesti, frankfurti és párisi forradalmi kormányokhoz (*Brätianu Demetert*, *Maiorescu Jánost* és *Golescu Sándort*). A román hadsereg megszervezését lengyel emigránsok kezdték meg.

A havasseli forradalom bojárok és a kisszámú alacsonyabb származású intelligencia műve volt. A román társadalom kettészakadása most látszott meg. A nagybojár-családok közül csak hét (s azok sem minden tagjuk által) képviseltette magát a forradalomban. Előljárt a *Golescu* család, az iskolaalapító, felvilágosult Konstantin négy fia és két unokaöccse, résztvett még három *Kretzulescu*, továbbá a *Ghica*, *Filipescu*, *Bälăceanu*, *Grădisteanu* és természetesen a *Câmpineanu* családok néhány tagja. Annál nagyobb volt a száma a kisbojároknek (*Brätianu*, *Bälcescu*, *Rosetti* sib.) és a városi elemeknek. Az elmúlt két évtized alatt a többé-ki-vésbbé rendezett közállapotok és a kereskedelem felszabadulása hatalmas fejlődést indítottak meg a vajdaságokban. Azok a jobbágyok, akik valahogyan mégis szabadulni tudtak uraiktól, meglepően nagy számban tódultak az új kereseti lehetőségeket kínáló városokba és megkezdődött az iparos és kereskedő középosztály kialakulása. A nemzeti megújulás áramlata igen sok idegen (főleg görög) elemet asszimilált és a nemzeti célok

hívévé tett. Ennek a beolvadási folyamatnak volt korai előhírnöke Teli bukaresti kereskedő, aki fiait Lázár iskolájában taníttatta. Egyikük a forradalmi kormány tagja és a hadsereg parancsnokló tábornoka lett. Ennek a városi elemnek nyelvén főleg a párisi forradalom tanulságaiból élő Bratianu testvérek tudtak beszélni és teljesen megnyerték a liberális politikának. Bukarest népének politikai hajtóerejét 1848-ban használták fel először s ez precedens lett a jövőre is. Iași lakossága akkor még több mint fele részben zsidó volt és részben ez magyarázza a moldvai forradalom sikertelenségét, mert a zsidóság sorsa a fejedelem tetszésétől függött s így nem volt kapható veszélyes kalandokra.

A bojárság nagyrésze, egyrészt az orosz beavatkozástól való félelmében, másrészt és főként egyeduralmának elvesztése fölötti aggodalmában, nyíltan vagy titokban a forradalom ellen volt. A forradalom vezetőit «kétségtelen elmeháborodott aknák» tartották (valóban volt is valami szent örület a saját osztályérdekeik ellen harcoló fiatal bojároknak) és sűrű levelekben kérték a szultánt és a cárt, hogy ne azonosítsák az országot ezekkel a párisi példákon verszemet kapott, éretlen, sehonnai fiatalokkal.

A parasztság, melynek felszabadítása a mozgalom főcélja volt, olyan gazdasági és szellemi nyomorban élt, hogy eleinte nem értette a körülötte zajló eseményeket. A kormány megbízottakat küldött ki a falvakba, hogy magyarázzák meg a «nehezen érthető szót», a «szabadság» értelmét a népnek; azt, hogy ezután ők is emberek, testvérei és polgártársai a rettegett bojároknak, hogy az állam tisztviselői nem zsarnokaik, hanem érdekeik védelmezői és kiszolgálói. A felvilágosító munkában nagybojárok is résztvettek, a dúsgazdag Kretzulescu, párisi orvosszigorló, a jobbágyok közi, járva, hirdette az elnyomatás végét. A parasztok arra mindenesetre hamarosan rájöttek, hogy sorsuk jobbrafordulni és szinte vallásos áhítattal követték a forradalom vezéreit, ha az eszméikkel nem is voltak tisztában. A birtokreformot tárgyaló bizottsági üléseken a kérdések megszövegezésénél el kellett hagyni a munka

szabadságára és a tulajdonnal való szabad rendelkezésre vonatkozó részekből a «szabad» szót, helyettesítve azt a «szent» kifejezéssel, mert a parasztképviselők csak így értették meg.

Új társadalmi jelenség volt román földön a «lelkes honleány» is, eddig ugyanis a nők a szellemi és politikai életből teljesen ki voltak zárva és csak a forradalmat megelőző évtizedekben kezdték meg emancipálásukat elsősorban Heliade és Asachi lapjainak irodalmi mellékletei. 1848-ban egész sor művelt és hazafias nő állt a nemzeti mozgalom mellé, sőt egy ízben döntően avatkozott bele az eseményekbe egy asszony, *Ipatescu Anna*. A forradalmi kormány eléggé elővigyázatlan volt, s a főváros katonai őrizetét továbbra is *Solomon* és *Odobescu* oroszbarát tábornokok kezében hagyta. Ezek június 19-én ellenforradalmi puccsot kíséreltek meg, elfogták a kormány tagjait és a kiszabadításukra siető tömegbe lövettek. Ha Ipateseu Anna, fegyverrel a kezében vissza nem fordítja a menekülő népet, a forradalom alighanem dicstelen véget ér, de így sikerült a helyzetet megmenteni és a tábornokok alig kerültek el a lincselést.

A forradalmi kormány egyébként már belső összetételénél fogva sem tudott a helyzet magaslatára emelkedni. A forradalom vezetői két pártra oszlottak, az egyik, melyet Heliade, Teli és Golescu Miklós képviseltek, óvakodott a mozgalmat Havaselve határain túl kiterjeszteni és a régi szemlélet alapján az ország jövőjét továbbra is a szultán fennhatósága alatt látta biztosítva. A felvilágosult nemzedék óvatossága és meghunyászkodása ütközött ki magatartásukon. Velük szemben Ghica János, Eosetti, Balcescu és Brătianu, a Páris-járt fiatal bonzsuristák élén, a világforradalom győzelmében reménykedtek, román köztársaságot szerettek volna s nem csekély önbizalommal egyszerre akarták felvenni a fegyveres harcot az orosz, a török és az osztrák ellen. Az olasz és a magyar példa lelkesítette őket és ezért elítélték az erdélyi románoknak a bécsi elnyomás oldalára állását. Brătianu későbbi szavai szerint kevesebbet kellett volna kiállani

Havaselve, hogy «éljen a szultán!», Erdélyben, hogy «éljen a császár!» s akkor talán megvalósult volna a román szabadság is. Rosetti is ezen a véleményen volt: «Ő, ha igazán román kormány lettünk volna, nem a magyaroké, hanem a miénk lenne a dicsőség, hogy a világ megszabadult a rabságból, vagy legalább is a magyarokkal egyesülve biztosan elfoglalhattuk volna Bécsét és kikiálthattuk volna a köztársaságot.» Így élekedett még 1849 tavaszán is a fiatal román forradalmárok többsége. Csak a magyar szabadságharc leveretése után fordult el a havaseli román közvélemény a magyarságtól és a szabadságért küzdő fiatal nemzetek szövetsége helyett Dáciának, az összes románokat egybefoglaló birodalomnak eszméjét karolta fel. Ezekben az években azonban Nagy-románia még a legvérmesebbek előtt is «tiszta utópiának» tetszett. 1848 viharaiban a nagyromán gondolat mégis megszületett és elindult a maga történelmi útján.

A forradalmi kormány kebelében mind sűrűbb nézeteltérések mellett súlyosbította a helyzetet az is, hogy a vezetők álmodozó költők, tudósok vagy tapasztalatlan, forrófejű ifjak voltak s érzelmeiknek tág teret engedtek a politikában is. Igazi vezetőegyeniség nem volt közöttük (akik később azzá lettek, mint Brătianu, ekkor még kiforratlanok voltak), legkevésbé pedig Heliade, aki vezérnek számított. Pozitív munka nélkül, a forradalom napjai mámoros ünneplés, gyújtó szónoklatok, felvonulások közt teltek s a szerint, hogy milyen hírek érkeztek külföldről, egyszer egetvívó önbizalom, máskor gyáva kétségbeesés fogta el a lelkeket. Egy ízben vaklármá keletkezett, hogy jönnek az oroszok, mire az egész kormány Târgovițeba menekült. Nemsokára szégyenkezve somfordáltak vissza, látva, hogy semmi sem történt. Ekkor azonban megemberezték magukat és hozzákezdtek az ország új szervezetét megalapozó törvényjavaslatok kidolgozásához. Elsősorban parasztokból és földbirtokosokból álló vegyesbizottságot hívtak össze a robot és a földosztás kérdésének megvitatására, de a megható és botrányos jelenetekben gazdag, viszont megvalósítható eszmékben szegény össze-

jövetelek hamarosan véget értek és a két társadalmi osztály élesebben állott szemben, mint valaha.

A belügyekről időközben elterelte a figyelmet az, hogy az oroszok közbelépésére a szultán vizsgálóbiztost küldött Havaselvére, *Szolimán fása* személyében. 20,000 főből álló seregével átkelt a Dunán és Giurgiuban szállt meg s kiküldöttjével feloszlatta a «törvénytelen» kormányt. A radikálisok általános felkelést és fegyveres ellenállást akartak, mert a pasa cselekedete illetéktelen beavatkozást jelentett az ország belügyeibe. A mérsékeltek azonban tárgyalásokba bocsátkoztak Szolimánnal és kívánságára belementek egy új helytartótanács választásába. A nép-akarata a forradalmi kormány tagjait tette helytartókká és Szolimán nagyon meg volt elégedve a havaselveiek «engedelmességével». Az eseményt nagy díszben ünnepték meg. Szolimán költői pohárköszöntőt tartott, mondván, hogy a szultán a nap és Havaselve virágoskert, melynek virulását a közbetolakodott felhők eddig akadályozták, de most már a nap újra kisüt és ő boldog, hogy e szép kertnek kertésze lehet. Virágosóben vonult be Bukarestbe s a tiszteletére rendezett tűzijátékon a «Szultán» és «Alkotmány» szavak ölekeztek tüzes betűkkel a fekete égen. A helyzet visszassága nyilvánvaló volt s ezt a radikálisok jól tudták. Senki sem hihette komolyan, hogy a teljesen orosz kényszerbefolyás alatt álló Porta valaha is elismeri a román alkotmányt. Az oroszok bosszúja nem is késett. Amikor a bukaresti nép, temetési paródiát rendezve, a metropolitával megátkoztatta és elégette a Szervezeti Szabályzatot, a szultán az orosz fenyegetések hatása alatt visszahívta Szolimánt és helyette *Fuad Effendit* küldötte ki, őt *Duhamel* orosz megbízott rendelkezési alá helyezve.

Duhamel célja az volt, hogy zavargásokat idézzon elő s így indokolttá tegye a fegyveres orosz beavatkozást, mivel a törökök erélyét nem tartotta elegendőnek a forradalom elnyomására. Ezért megvásárolta a Bukarestbe bevonuló török csapatok parancsnokát. A török katonák és a román tűzoltók közt szeptember 13-án valóban esete-

paté támadt, melynek során a románok igen derekasan viselkedtek és néhány török ágyút elfoglalva, alapos pusztítást vittek véghez az ellenség soraiban, de a túlerővel szemben természetesen nem tudtak megállni. A törökök felprédálták a fővárost és két nap múlva a kozákok átlépték a havaselyi határt. A kormány tagjai külföldre menekültek. Magheru ezredes Kisoláhországban gyűjtötte össze a forradalmi sereg maradványait, de barátai és az angol konzul tanácsára lemondott az ellenállásról, hogy ne tegye ki az országot értelmetlen mészárlásnak.

A reakciós bojárok, élükön a buzgón mosakodó, minden nyilatkozatát és esküjét ünnepélyesen visszavonó metropolitával, szabadítóként üdvözölték a cárt. «Örültek bandájának» mondták a forradalmárokat és alacsony önzésből származó véleményükben annyi mindenesetre igaz volt, hogy a tetőpontján álló orosz hatalommal felvenni a harcot valóban örülség volt. Az orosz hadsereg megszállta a két fejedelemséget (Sturdza még augusztusban behívta őket Moldvába, hogy a forradalom átterjedését megakadályozza) és román pénzzel, élelemmel, hadimunkával biztosította a hátát a magyar szabadságharc leveréséhez. A Liman-tavi orosz-török szerződés (1849 május 1.) visszavonta a vajdaságok fejedelmválasztási jogát, az uralkodókat ezután a szultán nevezi ki hét-hét évre, a választott országgyűlés helyét nagybojárokból álló kinevezett diván foglalja el, amelynek határozatait a szultán és a cár szentesítik, orosz és török csapatok tartják megszállva a két országot és a fejedelmek ellenőrzésére orosz és török biztosok küldetnek ki. Az új uralkodók tehát, *Stirbei Barbu* Havaselyén és *Ghica Gergely* Moldvában, rendkívül nehéz körülmények közt kezdték meg országlásukat. Az előbbi Bibescunak volt édes testvére (egy Çtirbei adoptálta) és haladó szellemű, kiváló képességekkel rendelkező tisztviselőnek mutatkozott a megelőző időszakban, utóbbi Sturdza Jánosnak, a kisbojár-vajdának veje lévén, szintén a bonzsuristákkal rokonszenvezett, sőt részt vett a moldvai forradalmi megmozdulásban is.

Így a vajdaságoknak nem kellett oktalan reakció alatt kínlód-

niok, mint ugyanakkor Magyarországnak, az orosz politika másik áldozatának. A két fejedelem újjászervezte a nemzeti hadsereget és az eddigi határőrség mellé csendőrséget létesített (dorobanti). Leszállították a kötelező robot-teljesítményeket, nagy nehézségekkel küzdve (orosztörök megszállás!) rendbehozták a pénzügyeket, visszaállították az 1847-ben orosz nyomásra megszüntetett román nyelvű magasabb oktatást és több más fontos népjóléti intézkedést hoztak. Uralkodásuknak jó emlékezete maradt. Az emigráns forradalmárok ezalatt Franciaország, Anglia és Törökország pártfogásáért folytattak széleskörű propagandát. Kogălniceanu, Alexandri, Negruzzi, Heliade, Ghica János, Balcescu, Boliac és a többiek egész sorát adták ki az idegennyelvű röpiratoknak és sikerült elérniök, hogy az egész szabadelvű Európa növekvő érdeklődést kezdett tanúsítani a román ügy iránt. Bár a havaselvi mérsékeltek és radikálisok sok energiát pazaroltak arra, hogy írásaikban egymást vádolják a mozgalom bukásáért, munkásságuk, főleg Franciaországban, így is jelentős sikereket ért el. Barátokra, és pedig politikailag is nagyon befolyásos barátokra tettek szert, akik maguk is könyveket írtak, útleírásokat szerkesztettek érdekükben, mások pedig a fiatal román irodalmat mutatták be műfordításokban a nyugati közönségnek. A román szellemiség az emigrációban forrott végleg össze a francia kultúrával, a legnagyobb román hazafiak közül is többen (pl. Alexandri) életük végéig szívesebben használták társalgásban és magánlevelezésben a francia nyelvet, mint a románt. Együttjárt ezzel a román irodalmi nyelv nagyméretű elfranciasodása is, mely teljesen kiszorította az erdélyi iskola késői képviselőinek (*Laurian* Augustusz Treboniusz, *Cipariu* Timót stb.) latin és Heliade olaszos nyelvújító irányát.

A vajdaságok egyesülése.

Az «unió» a XIX. század egyik varázsszava volt, magyarok, németek, olaszok nemzetük létét tették függővé a nemzettagoknak egyetlen nemzeti államban való egyesü-

lésétől. A múltban a románokat sohasem bántotta az, hogy «nekik két hazát adott végzetük». Mint a modern gondolkozás többi elemei, az unió eszméje is nyugatról került a románsághoz s kétségtelen, hogy közvetítésében a magyarságnak is nagy szerepe volt. A két vajdaság egyesülésének gondolata már az 1821-ben Brassóba emigrált bojárok tervei közt is felmerült, de igazi hatóerőt csak akkor nyert, amikor a bonzsurista ifjúság szívvel-lélekkel magáévá tette. A havaselviek Ghica János révén már 1841-ben felajánlották a trónt Sturdza Mihálynak, de az egyesülést a közvélemény még akkor képtelenségnek tartotta s az is volt, amíg az orosz hatalom töretlenül fennállt. Az összes románok politikai egyesítésének terve konkrét formában először — természetesen — egy erdélyi romának, a forradalmi kormány által Frankfurtba küldött *Maiorescu* Jánosnak fejében fogamzott meg. Az adott politikai helyzetből kiindulva, azt javasolta a német birodalmi országgyűlésnek, hogy Ausztria engedje át Olaszországot az olaszoknak s e helyett alakítson Erdélyből, a Bánságból, Bukovinából, Moldvából és Havaselvéből egy Habsburg főherceg alatt álló Dáciát, mint a német birodalom alkotórészét. Ez a XVIII. századi orosz ihletésű elképzelés a nemzetközi politikában még évtizedekig kísértett, de komolyan sohasem kerülhetett szóba. Maradt Havaselve és Moldva egyesítésének kérdése.

A bonzsuristák, főleg a Ghica Gergely által az emigrációból hazahívott moldvaiak, előkészítették a kedélyeket és a két ország intelligenciájának többségét megnyerték az uniónak. A propaganda főleg Moldvában volt élénk, mert az egyesüléssel csak Moldva veszített volna, Iaşi ugyanis megszűnt volna főváros lenni. Ez a körülmény a sajtóban nagy vitára adott alkalmat, de az unionisták győztek. Alexandri maga több verset és színdarabot írt az egyesülés eszméjének népszerűsítésére. A moldvai uralkodó, Ghica Gergely az unió lelkes híve volt, megszüntette a cenzúrát, hogy szabad utat engedjen a meggyőzésnek.

A kérdés azonban elsősorban külpolitikai természetű

volt. Számolni kellett Oroszország, Törökország, az utóbbihoz kereskedelmi érdekekkel odakötött Anglia és mindenekelőtt Ausztria tiltakozásával. A románok váratlan segítséget kaptak *III. Napoleon* személyében. Az új francia császár felújította nagybátyjának keleti politikáját s az orosz kiszorításával a francia befolyást akarta érvényre juttatni Konstantinápolyban. Közismert az is, hogy milyen döntő támogatást adott Európa nemzeti államainak megszületéséhez. Mindkét kedves gondolatát szolgáltni vélte a román unió megvalósításával; gátat állított volna ezzel az orosz előretörés elé és franciabarát nemzeti államot hozott volna létre az Aldunánál. A román emigráció, mely eddig radikális köztársasági barátainak szájaíze szerint versenyt szidta azokkal a «zsarnokot», az új lehetőségek szerencsés megérzésével ügyes pálfordulást csinált és ott hagyva a francia liberálisokat, Napoleon híveinek táborába szegődött. Brătianu János memorandumot nyújtott át neki, majd Golescu Miklós lelkes beszédben fejtette ki előtte, hogy a francia szellem régóta él a románok közt, minden szeretetük és reménységük Franciaországhoz tapad s várva várják, hogy magukat a francia célok szolgálataiba állítsák, mert ez jelenti nekik a szabadságot. «Nem kell Franciaországnak meghódítania minket, mi magunk adjuk át magunkat neki!»

A nemzetközi helyzet rövidesen kedvezőre fordult a román célok megvalósítása szempontjából s ezzel megkezdődött az a példátlan szerencse-sorozat, mely fél évszázadon keresztül Európa történelmének minden mozzanatát a románok javára kamatoztatta s minden különösebb áldozat nélkül valóra váltotta, legmerészebb álmaikat is. Napóleonnak sikerült az orosz ellen nemzetközi szövetséget létrehoznia, mely azonnal cselekvésbe lépett, amikor a cár (a törökországi keresztények védnökségére irányuló kérésének visszautasítása miatt) megüzente a háborút a szultánnak. Franciaország, Anglia és Piémont, az orosz sikerektől az európai egyensúly felborulását féltve, csapatait Dobrudzsában szállította partra, hogy oldalbatámadja a vajdaságokat megszálló és a dunai határon a törökkel érint-

kezésbe lépő orosz sereget. Az oroszoknak vissza kellett vonulniuk és a vajdaságokat a «semleges» Ausztria szálolta meg, visszahozva a Bécsbe menekült román fejedelmeket. Ezekután a háború a krími félszigetre terelődött és Sebastopol orosz erőd bevételével ért véget (1856). Oroszország útját a Dardanellák felé a párisi béke elvágta, mert megszüntette a román fejedelemségben az orosz protektorátust, a hatalmak közös védnöksége alá helyezve a két országot; a Dunadeltát nemzetközi bizottság felügyelete alá rendelte, visszaadta Moldvának Besszarábia déli részét, a Fekete-tengert semlegesnek nyilvánította, eltörölte a Szervezeti Szabályzatot és európai szervezőbizottságot küldött ki, mely a románoknak új államrendet volt hivatva «javasolni». A béketárgyalásokon Napoleon pártolón felvetette a fejedelemségek uniójának kérdését is, melyet Piémont nevében Oavour (miután Maiorescu fent ismertetett gondolatát kénytelen volt elejteni) kedvezően véleményezett és Poroszország, sőt Oroszország sem ellenezte (utóbbi azért, hogy az osztrák ambíciók elé gátat vessen), de Törökország, ennek érdekei védelmében Anglia és a román irredentizmus megszületésétől való féltében Ausztria hevesen elutasították a tervet. A török és osztrák megbízottak egyenesen azt állították, hogy az uniót maguk a románok sem akarják. Ez a lépés rendkívül elhamarkodottnak bizonyult részükről, mert a békekonferencia úgy határozott, hogy megkérdezi a románok véleményét. Ebből a célból «ad-hoc divánok» összehívását rendelték el és a szultán kormányzókat (kajmakámokat) nevezett ki a választások vezetésére, Havaselvére *Ghica Sándort*, a volt fejedelmet, Moldvába *Bals Tódort*, majd ennek halála után *Vogorides Miklóst*.

A választási harcot hallatlan nemzetközi intrikaszövény, diplomáciai izgatás mérgesítette el, főleg Moldvában, ahol az unió ellenségei könnyebben remélhettek sikert. A két moldvai kormányzó, mivel mindketten fejedelmek akartak lenni, szívesen szolgáltak a török, angol és osztrák érdekek eszközéül. Az ellenhadjáratot *Thouvenel* francia követ vezette Napoleon állandó élénk érdeklődése és rész-

vétele mellett. Az osztrákoknak sikerült a nagybojárok egy részét is megnyerniük, de a választásokat így is, csak akkor tudták únióellenes eredményre vezetni, amikor osztrák biztatásra a kormányzó meghamisította a szavazatokat. A francia követnek kezébe került a kormányzó áruló levelezése és ezt felhasználva, kikényszerítette a Portán a választások megsemmisítését. Az újonnan elrendelt szavazás az únionisták óriási győzelmét hozta. Az így összeült «ad-hoc divánok» a két ország egyesülését és idegen uralkodóház meghívását kérték a hatalmaktól.

Ennek ellenére Anglia és Ausztria keresztülvitték, hogy a párisi szerződésben (1858) a hatalmak továbbra is két fejedelmet és két kormányt írtak elő a vajdaságoknak, bár elnevezésük a szerződés értelmében «Havaselve és Moldva egyesült fejedelemségek» lett. Az egyesülést a közös törvények, közös semmitűszék és a veszedelem esetén egygyólvadó hadseregek hivatottak megtestesíteni. Ezenkívül keresztülment a szabad fejedelmválasztás s a polgári és politikai egyenlőségnek és a bojári előjogok eltörlésének kimondása.

1856-ban lejárt a hét év, melynek tartamára Çtirbei és Ghica kinevezést nyertek. A párisi szerződés értelmében a vajdaságok szabadon választhatták fejedelmeiket. Moldvában a konzervatívok Sturdza Mihályt vagy fiát Gergelyt akarták, a Kogamiceanu vezetése alatt álló nemzeti párt azonban *Guza Sándor* ezredes, Alexandri párisi tanuló társa, 1848-as forradalmár személyében állapodott meg és 1859. január 4-én az ellenpártban felmerült nézeteltérések miatt sikerült is őt megválasztatni.

Havaselvén elsősorban Bibescu György vagy Çtirbei Barbu (a két testvér) megválasztása látszott valószínűnek, de a nemzeti pártnak az a szerencsés gondolata támadt, hogy elhalasztják a választás megejtését, amíg a moldvai eredmény megérkezik s akkor a moldvai uralkodót választják meg Havaselvére is, a párisi szerződés betűinek sérelme nélkül valósítva meg az uniót. Az országgyűlés Boerescu Vazul képviselő indítványára s a fenyegető magatartást tanúsító összesereglett bukaresti nép

(Bukarest sokat nyert az unióval!) nyomására január 24-én egyhangúlag Cuzát kiáltotta ki Havaselve fejedelmének. Az egyesülés ezzel tulajdonképpen megvalósult.

Cuza Sándor reformjai.

Az egyesült fejedelemségek első uralkodója, *Cuza Sándor János*, nem tartozott nemzedéke legkiválóbb tagjai közé. Hiányos előképzettsége miatt a Sorbonneon megbukott s általában műveltségben elmaradt sok kortársa mögött. Az emberekkel szemben használt gúnyos hangja, könnyelműsége és főleg erkölcstelen magánélete sok ellenséget szerzett neki, illetőleg jogcímet adtak arra, hogy zarnokságra hajlamos egyéniségét még rosszabb színben tüntessék fel. De egyszerű, pénzügyekben becsületes, lelkes nacionalista volt és ama ritka lények közé tartozott, akik a kor divatos szociális szólamaikat komolyan vették. Reformjai halhatatlanná tették a román történelemben. Népszerűségét annak köszönhetette, hogy az «ad-hoc divánok» összehívását megelőző választási botrány alkalmával visszadobta meggyefőnöki megbízását Vogoridesnek, bár egész katonai és közigazgatási pályafutását a kormányzó indította meg. Megválasztása alighanem számára is meglepetés volt, mert így válaszolt az első hódoló üdvözlőlevelekre: «Uraim, azt hiszem, hogy nem lesznek velem megelégedve». Profetikus szavak voltak ezek, akár szerénykedésnek, akár fenyegetésnek voltak szánva.

A kettős választással az unió kérdése még nem volt megoldva. Napoleon sietett azonban gratulálni a románok kitűnő «ötletéhez» s ez erőtlenné tette a török és osztrák tiltakozást. A rövidesen kitört olasz-osztrák háború pedig elterelte a figyelmet a román kérdéstről. Ennek ellenére sem volt egyszerű dolga Cuzának: két kormánnyal és két országgyűléssel kellett országát vezetnie, amikor az egyre élesedő pártellentétek miatt egy-egy is sok volt. Ráadásul a párisi szerződés által életrehívott s a törvények egységesítésével megbízott Központi Bizottság is állandóan beavatkozott a közigazgatásba. A lehetetlen állapot meg-

szüntetése céljából Negri Konstantint Sztambulba küldte, hogy megnyerje a szultán beleegyezését a vajdaságok kormányzatának egyesítéséhez. Az akció nemzetközi pillanata jól volt megválasztva s amikor Cuza a török hajlandóságának hírére maga is odautazott, a szultán kitüntető szívélyességgel fogadta és (ha csak az ő életére szólóan is) beleegyezett az unió gyakorlati végrehajtásába. 1862 elején összeült az első közös országgyűlés.

Cuza külpolitikája az 1848-as események utóregzései-vel állt kapcsolatban. Mindjárt trónralépte után kiküldte barátját, Alexandrit, a nemzet koszorús költőjét, hogy Parisban, Londonban és Turinban rokonszenvre hangolja az irányító köröket az új-Románia iránt. Napóleonnál Alexandri sikert aratott, s ha Londonban hűvösen fogadták is, kárpótolta őt a turini együttlét Cavourral, Kossuthtal és Klapkával. Itt vetették meg az alapjait a magyar emigráció és Románia együttműködésének, mely Napoleon terveibe is jól beleillett, mert a magyar forradalmárokkal rokonszenvező román fejedelemség kényelmetlen és fenyegető ék volt Ausztria oldalában s megakadályozta azt, hogy minden erejét az olasz hadszíntéren érvényesítse. Ausztria aggodalma annál indokoltabb volt, mert Cuza a francia hadianyaggal és pénzsegéllyel rendbeszedett hadseregét fenyegető módon a Déli Kárpátokhoz közel csoportosította és megegyezést kötött Klapkával, amelynek értelmében a magyar forradalmárok Romániában fegyverraktárakat állíthatnak fel és sereget szervezhetnek az Erdélybe való esetleges betörés végrehajtására. Ekkoriban merült fel komoly formában először és utoljára a magyar-szerb-román Duna-konföderáció eszméje is. Az olasz-francia-osztrák háború gyors befejezése azonban meghiúsította e kiforratlan kezdeményezések továbbfejlesztését és az erdélyi román kérdés elhidegítette Cuzát a magyaroktól. Nem lett volna azonban igazi 1848-as, ha nem igyekezett volna támogatni a lengyel szabadságharcot is, de Napoleon tartózkodó magatartása miatt nem mert nyílt összeköttetésbe kerülni a cárral, pedig a lengyel forradalom sikerétől Besszarábia visszaszerzését várta. Sőt, érzelmei elle-

nóre, maga volt kénytelen lefegyverezni egy lengyel szabadcsapatot, amely Délbesszarábia felől akarta oldalbatámadni az oroszokat.

A belpolitikában Cuza uralkodása alatt alakult ki az a pártrendszer, amely kezdettől fogva olyan bénító és züllesztő hatással volt a román közéletre. A nagybojárók érdekeit védő konzervatív fehér és a liberális reformokat sürgető vörös pártok harcába annyi személyi hiúság és anyagi érdek vegyült, hogy a politikai eszmék, amelyekért a két fél állítólag küzdött, gyakran egyszerű álarcnak látszottak a «kézzelfogható» célokon. Az első évek állandósult kormányválsága, mely a korrump tisztviselőknek ugyanolyan romlott utódokkal való sűrű váltogatásával párosult, mutatta, hogy a belső fejlődés nem tudta követni a külsőt, a politikai felszabadulás túlgyorsan jött ahhoz, hogy az erkölcsi felszabadulás lépést tarthasson vele s ez a román élet máig tartó tragikus kettősségére vezetett; európai formák mögött keletilélek és pedig az idegen ruhában magát rosszul érző és eltorzuló lélek élt tovább, magában hordozva a fanarióta kor szörnyű örökségét, az erkölcsi bizonytalanságot. Cuza, ha nem ismerte is fel egész jelentőségében, de megérezte ezt a nagy válságot s ez nem utolsó érdeme. Megundorodott a pártrendszertől, mely nem az eszmék egészséges tisztázására és a társadalmi erők méltányos egyensúlyozására vezetett, mint ahogy azt védelmezői a nyugati mintákra függesztett szemmel állították, hanem felszabadította az alacsony ösztönöket és szabadság címe alatt szabadosságot hozott. Cuzának természetes ellensége volt az előjogaihoz görcsösen ragaszkodó konzervatív nagybojáróság, de nem rokonszenvezett a havas-elvi liberalizmussal sem, mely a demokrácia külsőségeinek (általános választójog, a hatalom alkotmányos megosztása, pártparlament) erőszakolásával természetlen elviséget vitt a politikai életbe és elhanyagolta a legégetőbb szociális és közerkölcsiségi kérdéseket. Igazi moldvai volt, szentimentális romantikus és nem racionalista forradalmár. Ragaszkodott a szívet melegítő történelmi hagyományokhoz, frázisok nélkül, de igazán szerette a népet

s nem olyan kétesértékű szabadságokkal akarta helyzetét javítani, mint az általános választójog vagy a szabad véleménynyilvánítás, melyekre az óriási többségében analfabéta ország még nem érett meg, hanem erkölcsi, szellemi és anyagi elesettségét próbálta gyógyítani. Ebben a törekvésében hűségesen segítettek a moldvai romantika nagy képviselői, Alexandri és főleg Kogălniceanu.

Eleinte mégis konzervatív kormányokkal kísérletezett, mert nagy befolyású, félelmetes ellenségét, *Catargiu Barbut* így akarta kibékíteni. De jóakarata hiábavaló volt, saját kormánya szabotálta terveit és intézkedéseit, megakadályozván elsősorban az agrárreformot, de más közérdekű kezdeményezéseit is, mint pl. a vasutvonalak kiépítésének megindítását és külföldi kölcsön felvételét. Catargiut azonban politikai ellenfelei 1862-ben meggyilkolták (voltak, akik magát a fejedelmet vádolták a merénylet értelmi szerzőségével) és a konzervatív párt energikus vezére halálával visszaesett. Ez alkalmat adott Cuzának, hogy Kogălniceanut bízta meg kormányalakítással. Az új rendszer első nagy sikere a felajánlott kolostorok kisajátítása volt közcélra. Ezt a régóta húzódó és a nemzetközi politikában is szereplő problémát meg kellett oldani, mert tűrhetetlen volt, hogy súlyos milliók vándoroljanak évről-évre idegenbe. A görög szerzetesek működésében visszaélések nyomára bukkanva (bizonyára voltak is ilyenek, bár sokan kissé túlságosan is «kapóra-jöttek» állították a felfedezést), a kormány a vagyonállományt lefoglalta és 1868-ban törvénnyel kisajátította, 150 millió piaszter kártérítést szavazva meg a szerzetesek számára. Úgyiszlván az egész európai közvélemény tiltakozott a «jogfosztás» ellen, de Cuza nem hagyta magát megfélemlíteni, hanem kijelentette, hogy a kérdés tisztán belügyi jellegű és beleszólást nem tűr, sőt amikor a konstantinápolyi pátriárka és az érdekelt szerzetesek nem voltak hajlandók a felajánlott egyezséget elfogadni, a román országgyűlés lejártnak tekintette a kártérítés elfogadására kitűzött határidőt s a kolostorok vagyona így ingyen került a román állam birtokába.

Kogálniceanu agrárreform-javaslatát azonban az országgyűlés konzervatív többsége visszavetette s ez Cuzát arra indította, hogy veszedelmes útra térjen. 1864 május 14-én feloszlatta a parlamentet és eljárásának igazolására népszavazást hirdetett, III. Napóleon példáját követve ebben is, mint uralkodása más, autokrata színezetű cselekedeteiben. A népszavazásnak egy analfábéta és elmaradt országban nem sok erkölcsi jogosultsága volt ugyan s a közigazgatásnak nagyobb része volt a megsemmisítően kedvező eredményben, mint a nép meggyőződésének, de mégis lehetőséget adott Cuzának önmaga igazolására. A felhatalmazást így megnyerve, új alkotmányt, «statútumot» adott ki, mely az eddigi egyetlen ház helyett kétkamarás parlamentet, a fejedelem által kinevezett szenátust és eléggé széleskörű, parasztokat elsőízben választásra jogosító cenzust írt elő a képviselőházi választásokra. A törvényjavaslatok előterjesztésének jogát a Statútum az uralkodónak tartotta fenn. Az új alaptörvény kihirdetése után Cuza azonnal a szultánhoz sietett, hogy azt a román nép hűségéről biztosítsa. Újból sikerült a török beleegyezését megnyernie s ezt a védő-hatalmak jóváhagyása is követte. Nem volt ugyan teljes az egyetértés Cuza önkényes eljárásával, de az amúgy is feszült nemzetközi helyzetben kívánatosnak látszott minden veszéllyel fenyegető bonyodalom kerülése.

Az új országgyűlés magától értetődően elfogadta *Kogálniceanu* földbirtokreform-törvényét, mely kimondotta a paraszt személyének és munkájának szabadságát, felszabadította őt minden földesúri szolgáltatás alól s a kárpótlást 10 évi szolgáltatás értékét jelentő 5 százalékos államkötvényekben szabta meg. Az adósságot évi részletekben 15 év alatt a parasztnak kellett kifizetniük. Elégtelen volt azonban a törvénynek magára a földre vonatkozó rendelkezése, mert a birtok kétharmadát, ezenkívül az összes erdőket a földbirtokosoknak hagyta meg. Ennek tulajdonítható, hogy a paraszt életnívója a törvény végrehajtása után hanyatlott, ahelyett, hogy emelkedett volna. Annál súlyosabb volt a hiba, mert a törvény előzetes sta-

tisztikai fölvételezés nélkül, úgyszólván taláalomra készült és a végrehajtásnál a rosszabb minőségű földek jutottak a parasztoknak. A törvény, bár nagy haladást jelentett, nyitva hagyta a szociális kérdést, mely állandóan mérge sedett, míg végre az 1907. évi nagy parasztforradalomhoz vezetett.

Cuza másik nagyjelentőségű törvénye a közoktatásra vonatkozott. Kimondotta az oktatás szabadságát és kötelező voltát, intézkedett a népiskolák, al- és főgimnáziumok és két egyetem létesítéséről s a tehetséges szegény tanulók számára ösztöndíjakról gondoskodott. Jellemző, hogy ez a törvény nem kevesebb támadásban részesült a konzervatív párt részéről, mint az előbbi, mert a nép felvilágosítását a vezetőréteg tekintélyes része veszedelmesnek tartotta. Az igazi nehézség azonban nem ebben, hanem a végrehajtásban állott. Sok idő telt el, amíg az írástudatlanság ellen vívott harc biztató eredményeket kezdett felmutatni.

A pártok mellőzése és a reformok Cuza trónjába kerültek. A növekvő elégedetlenséghez hozzájárult az, hogy a fejedelem nem tudott rendet teremteni az államháztartásban, a tisztviselők hónapszámra nem kaptak fizetést, ami jogcímet látszott adni az amúgy is túltengő korrupciónak. Cuza magánélete, köztisztületben álló feleségének elhanyagolása és palotájában nyíltan mutatkozó szeretőinek, továbbá értéktelen kis senkiből toborzott kegyenchedának kamarillauralma az egyébként eléggé szabados erkölcsi felfogású fővárost állandó botránkozásban tartotta, úgy hogy végül a szigorú erkölcsi felfogású Kogalniceanu is visszavonult. A népszerűségét veszített és politikai súllyal bíró barátok támogatása nélkül maradt fejedelem kétségkívül vesztébe rohant s bár többször figyelmeztették helyzetének tarthatatlanságára, sem életmódját nem változtatta meg, sem kormányzási elveiből nem volt hajlandó engedni. A vezető politikusok pártkülönbőség nélkül (Kogalniceanu kivételével) szövetségbe tömörültek ellene (az ú. n. monstruózus koalíció) és Brătianu Jánost Franciaországba küldték, hogy a nyugati közvéleményt a romániai

változásokra előkészítse és a románok régi vágyának, az ország nemzetközi tekintélyének emelését előmozdító idegen, történelmi dinasztia trónra kerülésének lehetőségeit megteremtse.

Brätianu, akit mellőztetése miatt személyes bosszú is fűtött, igaztalan vádak tartalmazó röpiratot adott ki a teljesen indokolatlanul «oroszbérencnek» bélyegezett fejedelem ellen, majd Napóleont igyekezett megkörményezni, hogy egy pártokon, hazai személyi és rokoni kapcsolatokon felülálló, európai uralkodóházból származó fejedelmet jelöljön ki a románok számára. A kérdés rendkívül kényes volt és Napoleon nem merte vállalni a felelőséget. Így Brätianu az utólagos beleegyezés reményében maga kezdett tapogatózni a megfelelő személy után. Előbb II. Lipótnak, az alkotmányosságáról híres belga királynak öccsét, *Flandriai Fülöpöt* próbálta megnyerni, majd ennek érthető tartózkodása miatt, (Bourbon volt s így nem számíthatott Napoleon támogatására) a Hohenzollern-ház egyik fiatal tagjára, Károly hercegre irányult a figyelme.

Úgy látszik, minden oka megvolt a reményre a sikerben, mert elküldte Eosetti Konstantinnak a fejedelem elleni felkelésre jelt adó titkos üzenetet. 1866. február 23-án éjjel katonatisztek hatoltak be a palotába és kényszerítették Cuzát, hogy lemondását aláírja. Ezután erős fedezet mellett a határig kísérték. A trónfosztott fejedelem Heidelbergben fejezte be életét, 1873-ban. A francia-porosz háború idején Napoleon felajánlotta, hogy fegyverrel segíti vissza az uralomba, de Cuza, mint jó hazafi, visszautasította a tervet, amely Eomániát esetleg polgárháborúba döntötte volna.

A palotaforradalmat követő napon *Golescu Miklós* tábornok, *Sturdza Demeter*, a konzervatív párt egyik vezére és *Haralambie* ezredes helytartótanácsot alakítottak, várva Brätianu küldetésének eredményét. Ez azonban késett s mivel otthon zavarok törtek ki és Moldvában szeparatista mozgalom ütötte fel a fejét, az országgyűlés sietett *Flandriai Fülöpöt* fejedelemnek kikiáltani. Láttuk,

hogy ez visszalépett, de a helyzet rövidesen tisztázódott, amikor Brätianunak sikerült Károly herceget a trón elfogadására rábeszélni.

Károly herceg és a román függetlenség kivívása.

Hohenzollern-Siegmaringen Károly herceg a nagy dinasztia katolikus ágából származott és anyja révén III. Napóleon unokaöccse volt, tehát személyében egyesítette mindazokat a feltételeket, melyek rábírhatták a hatalmakat, hogy uralkodását elismerjék. Napoleon állítólag nem tudott arról, hogy Brätianu a fiatal porosz katonatisztet szemelte ki Románia fejedelmének, de a választás kétségkívül kellemesen érintette. Bismarck, a német politika nagyhatalmú irányítója maga tanácsolta Károlynak, hogy fogadja el az ajánlatot, amelynek megtisztelő voltában csak a Hohenzollern-ház feje, Vilmos király kételkedett, mert nehezen tudott belenyugodni, hogy egy Hohenzollern a szultán vazallusa legyen. Károlyt azonban időközben fejedelemmé választották, ő ünnepélyesen megfogadta, hogy országa függetlenségét fegyverrel fogja kivívni s ezzel megnyerte a király hozzájárulását is. A poroszokkal vívandó háború előestéjén Ausztria érthető ellenérzéssel fogadta ezeket a híreket. Nem elég, hogy egy irredentizmussal fenyegető ország nőtt ki mellette szinte a semmiből, most ráadásul a porosz bekerítéssel is számolnia kellett. Ezért okozott nagy gondot Károly hercegnek az új hazájába való jutás, melynek egyetlen lehetősége az Ausztrián és Magyarországon keresztül vezető út volt. Hettingen Károly álnévvel svájci útlevelet váltott magának s kalandos vonatozás és hajózás után Turnu-Severinbe érkezett. Úgy látszik, kissé gyorsan igyekezett a hajóhídon át elhagyni a gőzöst, mert a kapitány gyanútfogva rákiáltott s ha a titokban vele utazó Brätianu, kissé talán tiszteletlenül, ki nem lökdösi a partra, aligha kerülte volna el a letartóztatást. Akkor már ugyanis kitört a porosz-osztrák háború s az osztrák hatóságok előtt az el nem ismert román fejedelem egyszerű porosz katonatisztnek számított.

Az ország, amelybe a fiatal uralkodót a szó szoros értelmében belökték, lelkesen fogadta fejedelmét. A bukaresti bevonulást elmosó záporosót mindenki jó jelnek fogta fel. Valóban szerencsés körülmények közt indult el országlása, mert a trónját fenyegető osztrák veszélyt a porosz fegyverek königgrätzi diadala elhárította és a megszállással fenyegetődző Portát az európai helyzet további bonyolódásától féltő hatalmak visszatartották. Az új alkotmány, melyre Károly esküt tett, a legliberálisabbnak és legmintaszerűbbnek tartott belga alkotmány néhol szolgálai utánezata volt és túltengett benne a hangzatos elvek kinyilatkoztatása, a nélkül, hogy az ország igazi szükségleteit mindenben kielégítette volna. A legszélesebbkörű szabadságokat és a teljes polgári és politikai egyenlőséget biztosította, bár a lakosság óriási többsége műveletlenségénél és gazdasági kiszolgáltatottságánál fogva ezekkel a jogokkal nem tudott élni. A szociális kérdést viszont ez az alkotmány is nyíltan hagyta, sőt a vezető rétegeknek kedvező választójogi intézkedéseivel egyenesen akadályozta a nép emelkedését. A fejedelem széleskörű törvényhozási és közigazgatási jogkört kapott az abszolút vétőjog és miniszterei szabad kiválasztásának és elbocsátásának lehetősége által, de biztosított az országgyűlés befolyása is, amennyiben az évenként köteles volt összeülni, ha a fejedelem nem is hívta volna össze s a törvények, nemkülönbén a külhatalmakkal kötött szerződések csak beleegyezésével léphettek érvénybe. Későbbi súlyos bonyodalmak okává lett az alkotmánynak az a pontja, melynek értelmében román állampolgár csak keresztény vallású egyén lehetett. Ez az intézkedés az erősen szaporodó és a gazdasági élet legfontosabb pozíciói felé törekvő zsidóság ellen szólt és kihívta Románia ellen a világpolitikában oly nagy befolyást gyakorló zsidóság ellenszenvét.

Károlynak első, bár idegenkedéssel megtett lépése, a szultán kegyeinek megnyerésére irányult. Sztambulban várakozáson felül, tisztességes fogadtatásban volt része, elérte dinasztijának elismerését, megkapta egy 30,000 főből álló hadsereg felállításának és a pénzverésnek jogát,

csak érdemrendeket nem osztogathatott, hűségesküt kellett tennie és köteleznie magát a felemelt adó fizetésére (1867). A szultán hozzájárulását rövidesen a többi hatalom hozzájárulása is követte.

A porosz rendhez szokott fiatal herceget megdöbben-tette az ország állapota. Mindjárt kezdetben a legmagasabb-rangú tisztviselők közt példátlan korrupciót és milliós sikkasztásokat kellett lelepleznie. Az állampénztár üres volt: «A szó szoros értelmében nincs egy garasunk sem» — írta apjának, akinek éveken át hűségesen beszámolt uralkodása eseményeiről s aki sok bölcs tanáccsal látta el eleinte könnyen csüggedő fiát. Az országot járványok pusztították, amelyekkel a primitív egészségügyi szervezet nem tudott megküzdeni. Egyetlen vasútvonal sem volt kiépítve, az utak szinte járhatatlan állapotban voltak. Oktatás csak a nagyobb városokban volt, a hadsereg pedig, főként a szállításokkal kapcsolatos sikkasztások miatt, megfelelő felszerelés híján komoly feladatok teljesítésére képtelennek látszott és fegyelme sem volt kielégítő. Károly, aki nem sokat tudhatott a fanariótakorról, bizonyára nem volt annyira elragadtatva attól az «óriási» haladástól, melyet a vajdaságok az elmúlt fél évszázad alatt tettek, mint a román hazafiak, akik életüket áldozták érte. Pénz és hadsereg nélkül nem lehet külpolitikát csinálni — ezt az alapvető igazságot Károly is jól tudta — s ezért, amikor forrófejű alattvalói nagyromán hódító politikára akarták rábeszélni, szigorúan kioktatta őket: «Egyetlen kötelességem az, hogy jó közigazgatással talpraállítsak egy erkölcsileg és anyagilag teljesen leromlott országot.»

Józansága közelhozta őt a fiatalkori túlzásaiból ki-gyógyult, nagy valóságérzéssel rendelkező Brătianu Jánoshoz, bár sem ennek, sem a többi román politikus-nak tőle idegen jellemével nem tudott igazán megbarát-kozni s mindig kissé egyedül érezte magát országában. Egyetlen lelki társa felesége, az emelkedett szellemű és költői tehetségű Wied Erzsébet (írói nevén Carmen Sylva) volt, akivel meghitt, példás házaseletet élt egy erkölcsi-ben éppen nem tökéletes társadalom közepén.

Bratiänut, különösen eleinte, legtöbbre becsülte munkatársai közül s akkor is megtartotta, amikor a liberális pártot, összeférhetetlensége miatt, a parlamentből is ki kellett szorítania. A pártpolitika féktelen gyűlölködései és intrikái között a fejedelem nem tudta, nem is tudhatta mindig megtalálni a helyes utat és rövidesen rengeteg személyes ellensége támadt. Különösen a liberálisok izgattak ellene mind nyíltabban. A helyzet a porosz-francia háborúval (1870) fordult válságosra. A román szimpátiák osztatlanul a francia oldalon voltak s ez érezhető feszültséget hozott létre a fejedelem és népe között. A hangulatot elmérgesítette a *Strussberg-ügy* is. A román vasutak építését külföldi hitel híján az állam nem vehette kezébe, ezért Károly egy Strussberg nevű porosz zsidó vállalkozónak adta a koncessziót. Strussberg lelkiismeretlenül járt el, rossz anyaggal és lassan épített s közben fizetési nehézségek is jelentkeztek, amelyeket csak botrányos szabálytalanságokkal lehetett áthidalni. Bismarck erélyesen lépett fel Strussberg védelmében s mindezt a közvélemény a fejedelem rovására írta, 1870 augusztusában Ploestiben egy operettforradalom kikiáltotta a köztársaságot, de a helyzetet nem is annyira ez, mint inkább az esküdtbírósnak a kolomposokat felmentő ítélete jellemezte. 1871. március 23-án a porosz győzelmet ünneplő estély színhelyéül szolgáló terem ablakait a tömeg betörte és politikai tüntetést lendezett a fejedelem ellen, a hatóság pedig nem lépett közbe. Károly elhatározta, hogy lemond, de egy drámai éjszakai jelenetben *Catargiu Lascar*, a konzervatív párt egyik vezére rábeszélte a maradásra. A konzervatív kormány öt évig vitte ezután Catargiu elnökletével az ügyeket, a legkeményebb választási terrort és rendőri szigort alkalmazva a liberálisok ellen. A belpolitikai szélcsendet föl lehetett használni a vasúthálózat, a hitelszervezet és a külkereskedelem kiépítésére. Ugyanerre az időre esik Károly érintkezésbe lépése a moldvai fiatal konzervatív körökkel. lakiban *Maiorescu Titusz* (János fia) vezetése alatt irodalmi társaság alakult «Ifjúság» (Junimea) néven. A pártpolitikával torkig telt, csalódott

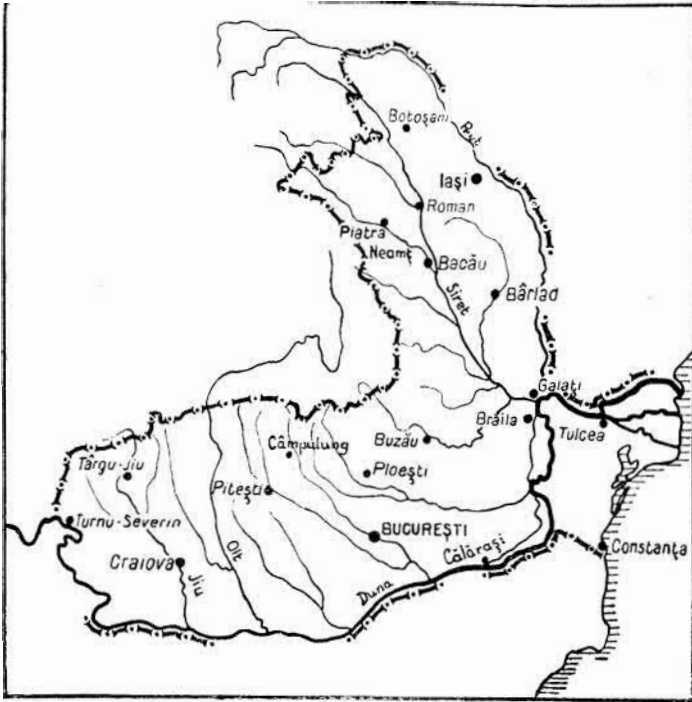
új nemzedék kritikai magatartást tanúsított a román élet minden terén. Maiorescu a hazugságot (neadevăăul) tartotta a nemzet rákfenéjének, mely kultúrában, politikában, társadalmi életben egyaránt megnyilvánult. Az eszmék és az erkölcs között tátongó szakadék ekkorra már láthatóvá vált. A tudományban és irodalomban a római származás mániája egészségtelen méreteket kezdett ölteni és kipusztítással fenyegette a román kultúra minden olyan értékét, melyet a buzgó latinizátorok nem tudtak a római eredettel Összhangba hozni. Főleg a nyelvészetben uralkodott az az erdélyiek (Laurian és Cipariu) által képviselt irány, mely a román nyelvet «meg akarta tisztítani» minden nem-latin elemtől, kiagyalt műnyelvet állítva az élő helyébe. Maiorescu irtóhadjárata sikerrel járt és a természetes fejlődést visszaállította jogaiba. A társadalom alakulása, amint az az előzmények alapján várható volt, szintén rossz irányt vett, a középosztály gyökértelen franciamajmolása és balkáni közszelleme, a politikusok szemfényvesztő ügyeskedéssel és hangos frázisokkal takart önzése és a kiszolgáltatott nép nyomora kétségbeejtette a jobbakat. *Eminescu Mihály*, a szláv származású nagy román költő, Alexandriék lelkes romantikából derűs klasszicizmusba érő művészi világnézetének visszahatása, tragikus pesszimizmusával a román lélek nagy csalódását képviseli. Költészete egyetlen jajkiáltás kora ellen s ezt az alapszenyomást nem oszlatják el a román néplélek legmélyére világító, titokzatos mesevilágot megnyitó versei sem. *Caragiale János Lukács*, a naturalista novella és dráma kezdeményezője, vígjátékaiban maró gúnnyal érezteti ugyanezt a pesszimizmust. Az idők változására jellemző, hogy amíg 1848-ban és sokáig azután a költők és tudósok alakították a politikai életet is, a 70-es években a román szellem legnagyobb képviselői kizárultak a nemzeti sors tényleges irányításából, a politika hivatásból mesterséggé változott. *Eminescu*, *Caragiale*, vagy *Creangă János*, a parasztlelet egészséges, robusztus humorú ábrázolója, *Odohescu Sándor*, a kiváló stilisztika és műtörténész, *Filimon Miklós*, az első társadalmi regény szerzője teljesen a kulturális térre szorultak vissza.

A kor egyébként szellemileg igen termékeny volt, ha nem is olyan egységes és töretlen lendületű, mint a megelőző. Alexandri, Negruzzi, Bolintineanu tehetsége 1848 után bontakozott ki és az elsőnek népdalutánczatai, majd eredeti népköltészeti gyűjteménye, üde tájfestő «pasztelljei», nemes pátoszú drámái: az utóbbiaknak történeti tárgyú prózai és verses elbeszélései élő kapcsolatba hozták a román kultúrát a népelet és a nemzeti múlt legmélyebb hagyományaival és a román föld sajátos tájképi szépségeivel. A román irodalomban ök'képviselik a nemzeti klasszicizmust. A történeti kutatásokat Kogálniceanu és Balcescu kezdeményezései után szintén ez a kor mélyítette el, első sorban *Petriceicu Hasdeu Bogdán* és *Papiu ilarian Sándor* forrásgyűjtő munkássága által. Az 1879-ben alapított *Bomán Akadémia*, új buzdítást adott főleg a nyelvész-
etnek és a történetírásnak.

Az új írónemzedékben az egyetlen, aki — hosszas habozás után — rászánta magát, hogy belebocsátkozik a politika zavaros hullámaiba, éppen a vezér volt, Maiorescu. Német műveltségével, lelkiismeretességével és puritánságával sokban hasonlított Kogálniceanuhoz. Károly felszólítására a konzervatív párt keretein belül kezdte meg pályafutását, amelynek jelentősebbik fele már a királyság korára esik.

1876-ban kitört a szerb forradalom és előrelátható volt, hogy Oroszország élni fog az alkalommal és régi jelszavát hangoztatva, a balkáni kereszténység védelmében újra megkísérli a török birodalom megdöntését. Károly úgy érezte, hogy elérkezett életének döntő pillanata, most vagy soha, teljesítheti Vilmos királynak tett fogadalmát. Kezdetől fogva készült a törökkel való leszámolásra és nagy odaadással fejlesztette fiatal hadseregét. Hogy belpolitikai szenvedélyek ne okozhassanak nyugtalanságot, a liberálisokra bízta a kormányzást, Brátianut nevezte ki miniszterelnöknek. Ez a cárnál Livadiában tett látogatása alkalmával meggyőzte az oroszokat arról, hogy Károly fejedelem Romániája olyan tényező, mellyel még nekik is számolniuk kell. 1877 április havában szerződést kötött Károly a cárral, melyben megengedte az orosz csapatok átvonulását Románián és május 10-én a román ország-

gyűlés kikiáltotta az ország függetlenségét. A fejedelem azonban mindenáron fegyveresen is részt akart venni a hadjáratban, hogy biztosítsa Románia szerepét a béketárgyalásokon. Erre hamarosan megjött a lehetőség, mert

Románia 1881-ben.

az oroszok a hősiessen védekező *Plevna* török erőd bevételéhez segítség után kellett, hogy nézzenek és Károlyt bízták meg a hadműveletek vezetésével. Jórészt a román csapatok hősiességének volt köszönhető, hogy Plevna december 9-én elesett és az oroszok továbbvonulhattak a Balkánon. A román hadsereg ezután Vidin ostromára

indult, do a törökök még a hadműveletek bevégzése előtt fegyverszünetet kértek.

A béketárgyalásokkal kapcsolatban Romániát két nagy csalódás érte. Az ország területének épségére vonatkozó garancia ellenére az oroszok visszakövetelték a párizsi békében elvesztett Dél-Besszarábiát és a törököktől most elhódított Dobrudzsát ajánlották fel cserébe, mitsém törődve a román tiltakozással. Ezenkívül úgy kötötték meg a san-stefanói békét (1878), mely kimondotta Románia és Szerbia függetlenségét és Bulgáriának orosz védnökség alatt való feltámasztását, hogy a tárgyalásokra a románokat nem hívták meg s így róluk nélkülük határoztak, mintha nem a román országgyűlés határozatából, hanem a cár kegyelméből született volna meg a román függetlenség. Az orosz befolyás megnövekedése miatt nyugtalan hatalmak a berlini kongresszuson megcsonkították ugyan az új Bulgáriát, de elismerték Románia függetlenségét, azzal a feltétellel, ha töröltetik az alkotmányból a zsidók állampolgárságát akadályozó cikk. Beleegyeztek Dél-Besszarábia elszakításába, hiába tiltakoztak a román kiküldöttek, Brátianu és Kogălniceanu. Ezzel szemben megkapta Románia Dobrudzsát a Duna-deltával.

1881 március 14-én Károly fejedelmet a független Románia királyává kiáltották ki és május 10-én egy Plevnánál zsákmányolt ágyúból kovácsolt koronával megkoronázták. Románia nagykorúsítási folyamata ezzel végetért.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Nagyrománia megalakulása.

Az új királyság külpolitikája.

Az a nagy törekvés, mely a XIX. század eleje óta a Dunától északra lakó összes románok egyesítésére irányult, az önálló királyság létrejöttével még inkább megerősödött. Egyre jobban kikristályosodott az Új-Dácia vágyálmának az a pozitív része, mely a további fejlődés magvaul szolgálhatott. Hiába küzdött már a 60-as évektől kezdve a «Junimea» köre, élén Maiorescuval és Negruzzi Jakabbal, az ekkor már károsnak ítélt erdélyi befolyás s az erdélyiek által még mindig hangoztatott kultúrfölény ellen, hiába mélyült el egyre jobban a szakadék a franciás műveltségű Kárpátokon-túliak s a magyar-német kultúrkörbe tartozó erdélyi románok között, az utóbbiak, 1867 óta passzív rezisztenciába süllyedve mégis egyre a «szabad Románia» felől várták álmaik megvalósulását. Egyelőre inkább a kulturális egység kívánalma merült fel a lelkekben, s nem «Nagy-Románia», melyet az 1848-as mozgalmak vezetői — a szász Roth Dániel elgondolásával párhuzamosan — megfogalmaztak, s ezért a kultúregységért küzdött szóval és tollal a Moldvából, Havaselvéről és Erdélyből Bécsben összesereglett román egyetemi hallgatók csoportja is. Ama kortól kezdve, amikor ott a 70-es években a moldvai Eminescu s az erdélyi Slavici együtt tanultak, a császárvárosnak nagy szerep jutott a román táji ellentétek fokozatos elsimításában.

Mielőtt azonban a független Románia erdélyi fajtestvéreiért valamit is tehetett volna, először az új állam

I. Károly, Románia első királya.

Lisi egyik utcája a XIX. század első felében. J. Rev metszete,

Bukaresti látkép a XIX. század elején. Egykorú festmény

külpolitikai helyzetét kellett tisztázni. A berlini kongresszus létrehozta a román királyságot, de azután barát és támasz nélkül hagyta. A fiatal ország helyzete nagyon nehéz volt hatalmas szomszédai, Oroszország s az Osztrák-Magyar Monarchia között. Választani kényszerült és saját érdekében valamelyikkel szövetséget kellett kötnie. A berlini kongresszus előtt nem volt kétséges az orientáció: Románia az 1877—78-as háborúban is az oroszok mellett harcolt. A kongresszus azonban Besszarábiát Oroszországhoz csatolta, s ez a veszteség megrendítette az oroszokba vetett bizalmat. Kitűnt, hogy a Dardanellákra áhítózó északi nagyhatalom («colosul delà Nord») tulajdonképpen az ifjú állam pusztja létének is természetszerű ellensége. Az új tájékozódást elősegítette az a kultúrréteg is, mely műveltségét német egyetemeken szerezte, s mely most, a német származású Károly uralkodása alatt nagy tekintéllyel rendelkezett. Nem véletlen, hogy éppen a bécsi Theresianumban nevelkedett és egész életfelfogását Lessingbol merítő Maiorescu vetette fel elsőnek a központi hatalmakhoz való közeledést a *Deutsche Eevue* 1881 január 1-i számában. Akkor még nagy támadásban volt része a cikkírónak, de mégis két évvel később, 1883-ban Bismarck sugalmazására létrejött Románia titkos szövetsége a Monarchiával. Azonban az első perctől kezdve világos volt, hogy e szövetség belpolitikailag egyáltalában nem támaszkodik a nagy néptömegek hangulatára, legföljebb magának a királynak és szűkebb körének németbarát érzelmeire. A defenzív és a szerződő felek kölcsönös megsegítésére irányuló szerződés ugyanis bizonyos mértékben megmerevítette, időszerűtlenné tette azokat az elintézetlen problémákat, amelyek a monarchia és a román királyság között fennállottak. E problémák közé tartozott — román felfogás szerint — az erdélyi román nemzetiség kérdése is, amely iránt a Kárpátokon túliak természetesen mindenkor nagy érdeklődéssel viseltettek. Sokkal mélyebben bele volt már ekkor oltva a lelkekbe az összetartozás érzése, hogysem azt a pillanatnyi politikai opportunitás kitörölhette volna onnan. Románia tehát szaba-

dúlni igyekezett az orosz és német orientáció két malomköve közül, de amikor választott, akkor is újabb dilemma elé került: külpolitikai érdekből a monarchia mellé állt ugyan, de azért nem mondott le erdélyi fajtestvéiről. Ezért állapította meg helyesen Iorga, hogy e szövetség minden érzelmi alapot nélkülözött. S még tovább mehetünk: az sem véletlen, hogy éppen a 80-as években, tehát a hármasszövetség kialakulásának évtizedében erősödtek meg az érzelmi kapcsolatok a Kárpátokon innen és túl élő románok között. Ez az új összefogás és annak hangoztatása mintegy az 1883-i szerződés visszahatása volt.

Az erdélyi román nemzetiségi mozgalmak.

A román királyság létrejöttének évében, 1881-ben, az erdélyi románok életében is fontos események történtek. Megalakult az egységes Román Nemzeti Párt, mely sok tanácskozás után pozitív programpontokban állapodott meg: követelte Erdély autonómiáját s a «Supplex Libellus» mintájára memorandumot óhajtott a «császár» elé terjeszteni. E célkitűzések azonban nem vezettek általános összhangra: a mérsékeltebb Babeş-Mocsonyi-párt a tervezett Memorandumot a magyar alkotmánnyal ellentétben állónak tartotta s az egész állásfoglalást — tekintettel a kiegyezés által teremtett jogállapokra — időszerűtlennek, elavultnak vélte. A Bari^u György és Ratiu János körül csoportosuló passzivisták viszont határozottan azt vallották, hogy a román követelések alkotmányos úton úgy sem érhetőek el. Ez a passzizmus azonban nem lehetett program ama radikálisabb, tetterős román ifjúság számára, melynek vezetői már Bécsben közvetlen érintkezésbe kerültek a Kárpátokon túliakkal. Ebből a fiatal nemzedékből került ki az aradkörnyéki *Slavici János*, a kiváló prózáíró, aki 1884-ben — tehát mindjárt a titkos szerződést követő esztendőben — tízéves romániai tartózkodás után visszatért Erdélybe s átvette a nagy-szebeni «Tribuna» szerkesztését. Slavici visszatéréssel kezdődik meg lényegében véve a román történelemnek

az a korszaka, amelyet Lupaç «az egyesülésre való lelki előkészület korának» nevez.

Slavici kettős célt tűzött ki magának: először le akarta küzdeni az erdélyi románok közt dúló pártoskodást, azután be akarta őket állítani ama nagy «kultúregység» keretébe, melynek szükségességét még a hármasszövetség mellett is szabadon lehetett hangoztatni. Slavici — mintegy folytatva az 1848-i mozgalmakban szereplő Laurian Sándor és Eoth Dániel ideológiáját — azt hirdette, hogy a románság semmit sem várhat a magyar kormánytól, hanem egyenesen a dinasztia segítségét kell felhasználnia. Ismét felvetette a Memorandum ügyét is s e tervnek megvalósulását most már a Babeş—Mocsonyi-párt sem tudta elgáncsolni.

Slavici jelentősége azonban nemcsak erdélyi publicisztikai tevékenységében rejlett, hanem sokkal inkább abban a tényben, hogy ő a Romániában töltött évtized alatt odalent igen sok barátot szerzett s ezeket az összeköttetéseket most az erdélyiek érdekében igyekezett kamatoztatni. Az ő személye lett eleven kapocs az erdélyi románság s a Kárpátokon túliak között. Slavici legfontosabb romániai támogatója az akkor ellenzéken levő liberális pártnak egyik vezéregyénisége, Sturdza Demeter volt. Sturdza követte Slavici ösztönzését és a magyarországi románok ügyét pártpolitikai fegyverül használva ki az uralmonlevő konzervatívok ellen, azt hirdette, hogy a hármasszövetséghez tartozó Romániának immár joga van fellépni az erdélyiek követeléseinek támogatására. E Sturdza—Slavici-féle együttműködés által tehát az erdélyi kérdés a román belpolitika problémája lett. A tevékeny és fáradhatatlan Slavici azonban ezzel nem elégedett meg, hanem a románság legdinamikusabb rétegében, a diákságban is fel akarta kelteni a lappangó indulatokat. Törekvéseinek azonban csak néhány év múlva lett eredménye. Az 1891. november 26-án tartott bukaresti diáknagygyűlésen végre váratlan esemény robbant ki; az egyetemi ifjúság elhatározta, hogy a román «kultúregység» védelmére harcias célkitűzésekkel eltelt ligát fog szervezni. Az új egyesülés

neve a tisztán kulturális programot hangsúlyozta («Liga pentru unitatea cultural a Românilor»), de persze   programra mögött már egészen átlátszóan ott rejlettek egy új kor politikai törekvései.

A «Liga Culturala».

E fontos di kegyes letnek, mely nevel   a német-oroszági Kulturverein-okra emlékeztet, kezdettől fogva kettős célja volt: egyr sz a románlakta vidékek belső kult regys g t akarta megvalósítani (elsősorban úgy, hogy a romániai k zvelem nybe mélyen belev ste az erdélyi testvérek «szenvedéseit».) m sr sz a külföld figyelmét próbálta  terelni az erdélyi nemzetiségi viszonyok bonyodalmaira. E kettős cél természetesen azonos belső indítékokból  pl lkozott s ez nem lehetett más, mint a monarchia s elsősorban Magyarország ellen irányuló többékevésbé burkolt irredentizmus. A Liga e program ira persze nem saját szerény eszközeivel készült fel, hanem mögötte ott állt a hatalmas liberális párt, mely  gy — ha egyelőre közvetve is — de mély hatást kezdett gyakorolni az erdélyi románság további fejlődésére.

Hatásának első komoly terméke a régóta vajúdó Memorandum megszerkesztése volt. Ez az emlékirat sok ferdítést tartalmazó történelmi bevezetése után részletesen feltárta az erdélyi románság sérelmeit az igazságszolgáltatás, a tan gy, a választójog gyakorlása terén s különösen a magyarosítás akkor alkalmazott módszerei ellen tiltakozott. A magyar k zvelem ny e vádakát nem vette komolyan s a hivatalos megmozdulás jóformán jelentéktelen di kt ntet sekre szorítkozott. Egyelőre elég eredménynek látszott az is, hogy a Bécsbe érkezett román k ld ts get a császár nem is fogadta s magát a Memorandumot a kabinetiroda felbontatlanul küldte le a magyar kormánynak, mely azután a Román Nemzeti Komit  s egyben a bécsi k ld ts g vezetőjének, Ratiunak tordai címére tov bb ította. Ugyanekkor Ratiu ellen helyi jelentőségű tüntetések zajlottak le. Mindez a magyarság nemzeti  n-

érzetét látszólag kielégítette, mert senki sem ismerte fel eléggé, hogy az itthon könnyen elsüllyesztett Memorandum a külföldön működő román propaganda révén oda-künn végzetesen aláasta az országunk iránt érzett európai rokonszenvet. Oly nagy szellemek, mint Björnson és Tolstoj hallatták szavukat a magyar elnyomók ellen, s ekkor szólalt meg először ellenünk Clemenceau is, aki Trianonban bizonyára visszaemlékezett ifjúságának ezekre az európai visszhangú eseményeire. Mindezeket a hullámokat a magyar egyetemi hallgatóknak külföldön is terjesztett Válasza semmikép sem tudta ellensúlyozni.

Amikor aztán az állam perbefogta e két röpirat értelmi szerzőit, e perek kolozsvári tárgyalása valóságos román népgyűléssé fajult. A vádlottak gúnyt űztek a magyar igazságszolgáltatásból, s amikor közülük többet elítéltek (egy év múlva valamennyien királyi kegyelmet kaptak), a román sajtó elégiákat zengett a 32 évi börtönre ítélt mártirokról.

A románság propaganda-tevékenységének legfőbb ügyessége abban rejlett, hogy bámulatos alkalmazkodóképességével minden európai országban ki tudta tapintani azt a sajátos érdeket, amelyhez a sajátját kapcsolhatta. Németországban a magyarországi románok és németek sorsközösségére építettek, Olaszországban az olasz szívekben rejlő s Ausztria ellen irányuló irredentizmust hasznosították, Franciaországban pedig azt domborították ki, hogy a franciáknak úgy sem sikerül Magyarországot kiszakítani a német érdekkörből. Mindeme reális érdekek persze hangzatos kultúrjelszavak mögött húzódtak meg, de azért mindenki érezte a latin testvériség, a demokrácia s a liberalizmus elvei mögött rejlő igazi indítékokat. E nagyszabású külföldi tevékenységet mintegy megkoronázta az 1895-ben Budapesten tartott nemzetiségi konferencia, amely már valósággal a későbbi kisantant-elképzelések előképe volt.

Mind e sikerek ellenére azonban a «Liga Culturalá» sem tudott sokáig felülemelkedni a belső román politikai élet rendezetlenségén. 1896-tól kezdve gyors hanyatlásnak

indult, vezetőségét komoly súrlódások fenyegették. E súlyyedés egészen 1904-ig tartott, amikor aztán Iorga Miklós megnyitotta a Nagyromániára való lelki felkészülés má sodik korszakát. Mielőtt azonban erre a korra térnénk, meg kell vizsgálnunk azokat a belpolitikai körülményeket, melyeknek a Liga működése is szinte áldozata lett.

A századvég belpolitikája.

Az utolsó évtizedek politikai hullámaiból egyetlen nagy egyéniség: *Brátianu* János emelkedik ki. Az ő tizenkétéves uralma idejére esik az 1877/78-i orosz-török háború s a királyság megalakulása. Látszólag ez a több, mint tízéves kormányzat teljesen az országépítés jegyében áll: számos korszerű reform valósul meg, vasutak épülnek, nő a gazdasági jólét s emelkedik a közműveltség, — a másik oldalon azonban ott fenyeget a növekvő passzíva: Románia megalázása a berlini kongresszuson, Bessarábia elvesztése, a gyökértelen német orientáció, valamint a XVIII. századból öröklött s most egyre mélyebben pusztító hivatali korrupció. *Brátianu* azonban nehezen engedi át az uralmat, bár ellenfelei váltig hangoztatják, hogy «a hazát szolgálni kell és nem uralkodni rajta» (*la patrie veut être servie et non pas dominée*). Amikor azután végre lemond, távozása semmit sem old meg, hanem csak újabb hétéves bizonytalanságnak és szüntelen pártharcoknak jelzi kezdetét. A konzervatívok és liberálisok ádáz küzdelmében *Sturdza* is csak addig ágál nemzetiségi programjával, ameddig az ellenzéken van: mihelyt magához rántja a kormányt, politikai érdekből egyszerre köpönyeget fordít s azt hangoztatja, hogy a monarchiával jó viszonyban kell maradni s kerülni illik minden zavaró momentumot. Ezzel a pálfordulással persze elveszti a tömegek bizalmát, mégis később — sorozatos kísérletezések s egy botrányba fulladt külföldi kölcsön után — ő próbálja megmenteni az országot zilált pénzügyeit. Azonban oly drákói szigorúsággal jár el, hogy takarékosági rendszabályai révén még a kül- és belpolitikailag egyaránt ingatag ország hadseregét is elsorvasztja. Nem tud *Sturdza* eredményesen meg-

küzdeni azzal a másik problémával sem, melynek fontossága évről-évre nő és ez a parasztkérdés.

Az a társadalmi végletesség, amelyre már a fanariótakorral kapcsolatban rámutattunk, lényegében véve még most is fennáll. A dúsgazdag nagy bojárók léha nagyvárosi társasága a ígesztelenebb franciás fényűzésben leli kedvét, a paraszt helyzete pedig itt, e parasztállamban, nehezebb, mint 1866-ban. Hiába szüntette meg Cuza a jobbágyságot, a rendkívül alacsony színvonalon megrekedt parasztság a sokszor idegen származású, görög-zsidó földbérlők kegyetlensége miatt oly helyzetben sínylődik, melyet *Dobrogeanu-Gherea*, az ugyancsak zsidószármazású radikális kritikus még a jobbágysorsnál is rosszabbnak bélyegez («neiobăgia»). A fenyegető veszélyt sokan látják, de míg a jórészt bevándorolt szocialisták csak a társadalmi ellentétek kiélezésére törekszenek, addig Iorga nemes hazafiúi lendülettel emeli fel szavát 1906-ban az elnyomott, kizsákmányolt parasztság érdekében. Szavai gyújtó hatással vannak a bukaresti diákságra, mely azzal ad elégtelenségének kifejezést, hogy parázs tüntetésével megakadályozza a felső tízezer éppen akkorra tervezett francia nyelvű műkedvelő-előadását.

A közelgő eseményeket azonban már Iorga ékesszólása sern tudja elhárítani. 1907 februárjában Északmoldvában felkél a parasztság egy Fischer Mózes nevű lelketlen zsidó bérlő ellen s alig két hét leforgása alatt már az egész ország lángban áll. Sturdza ismét kormányra jut, de most már belügyminisztere Brătianu Jonel, az elkövetkezendő világháború román vezéralakja, hadügyminisztere pedig a később szintén sokat szereplő Averescu tábornok. Az új kormány a forradalom elfojtására a legerélyesebb eszközökhöz nyúl: Averescu — aki még talán nem is sejtí, hogy egykor ő lesz a parasztpárt vezére — ágyúval lövet a falvak fegyvertelen népére s esztelen vérengzésének a nők és gyermekek is áldozatul esnek. A rend azonban helyreáll, bár Cosbuc, e kor legbátrabb költője, magát a királyt is oly versben aposztrofálja, mely Edvárd s a walesi bárdok véres vízióját idézi fel.

A teljes szellemi egység felé.

Mint fentebb jeleztük, az új század első évtizedének nagy szociális hullámverése átsapott az irodalom területére is. Az idegenből mesterségesen átültetett, talajtalan szimbolizmusnak átmenetileg bealkonyodott. Elhalványult Maiorescu emelkedett «l'art pour l'art» esztétikája is; az irodalmi célkitűzések újra politikai törekvések szolgálataiba kerültek. A kor irodalmi vezére megint csak Iorga, aki ekkor fordul el mindinkább tudósi működésétől a néptribunus a politikus kétes sikereiért. Iorga kultúrpolitikai elgondolásában olyan alapra akarta a nemzeti művelődést helyezni, amely valamennyi románnak biztos talajt jelenthetett a továbbfejlődés számára. Ez az alap pedig nem lehetett a regáti művelt körök felületes franciássága, mely Erdélyben teljesen hiányzott, hanem csakis egy mélyebb, a román etnikumban gyökerező kultúrréteg: maga a népi kultúra. Ebből a demokratikus elgondolásból ered a román népiesség új, korszerű megfogalmazása, Iorga irodalmi iskolája, a «samanatoris-mul». Neve Vlahu^a román költő «Sámanatorul» (A magvető) című költeményéből, ebből a Victor Hugo és D'Annunzio-szerű programversből származik. A «sámanatoris-mul» nevében kezdettől fogva volt egy kis ellentmondás: a román népi kultúra ugyanis elsősorban a pásztorkodásban s nem a földművelésben gyökerezik s most mégis egyszerre a földműves, a röghözkötött paraszt lett a népi kultúra szimbóluma. Iorga népi talajból akart tehát magas színvonalú műköltészetet sarjztatni, s ebben a törekvésében segítségére voltak kora költői is: Vlahutá, Coshue, Goga, akik mind a költészet politikai és nemzeti hivatásának eszméjét vallották. Egyszersmind a «Sámanatorul» új összefogást is jelentett a román tájak között: két reprezentatív egyénisége, Cosbue és Goga erdélyi volt, sőt maga Goga ekkor még Budapesten szerkesztette híres hetilapját, a «Luceafarul»-t (Hajnalcsillag), mely máicímében ott hordta a nagy román reménységek ígérését.

Goga már 1904-ben Budapesten úgy fogadta Iorgát,

mint egy lassan felvirradó új kor apostolát. A két vezéregyéniség kapcsolata még jobban elmélyült 1907-ben, amikor Goga látogatást tett Bukarestben s élvezte első verskötetének páratlan közönségsikerét. Most már Maiorescu sem tudott ellentállni a fogarasi papfíú strófáiból áradó mély líraiságnak, s ő, aki egész életében a politikai költészet jogosultsága ellen küzdött, nagy elismeréssel méltatta Goga programverseit.

A kiváló erdélyi román költőnek s a Liga Culturalat is új, fokozott tevékenységre serkentő Iorgának bensőséges együttműködése már a Kárpátok két lejtőjén élő románság szoros összefogását jelentette. A «kultúregység», a várva-várt politikai egyesülés közvetlen előzménye már megvalósult; a magyarság azonban az Erdélyt fenyegető veszélyt most sem ismerte fel. Mint Szekfű Gyula helyesen írja, «a magyar olvasó ellágyult érzések közt lelkesedett Eákosi Viktor könyvéért (Elnémult harangok), s ugyanakkor makacsul, értetlenül, reménytelenül bezárta fülét Bethlen István gróf, a fiatal erdélyi politikus segélykiáltása elől, mely romantikus mélabú és üres fogadkozás helyett a veszteségek tudomásulvételét és a pusztuló magyarság megsegítését kívánta»,

Eltávolodás a Hármasszövetségtől.

Az egyre erősödő politikai aspirációk a Hármasszövetséget mind népszerűtlenebbé tették Romániában. A francia kultúrával átítatott felsőbb osztályok hatalmát az új népiesség egyáltalában nem törte meg, s az öregedő Károly egyre inkább magára maradt németbarát politikájával. A kikerülhetetlen eltávolodás — mely Itália fokozatos elhidegülésével párhuzamosan következett be — három fontos fázison át jutott a végleges szakításig.

Az első fázist a Balkán-háborúk jelzik. Amikor 1912-ben, hosszas forrongás után a bulgárok, szerbek és görögök a török birodalomra támadtak, Románia eleinte csak az óvatos figyelő álláspontjára helyezkedett. Nélküle jött létre a háborút lezáró londoni béke is. Amikor azután az

előző háborúban elfoglalt területek elosztása körül bonyodalom támadt, s az elvázott Bulgáriát volt szövetségesei, a szerbek és görögök kiszorították Macedóniából, Románia a monarchia ellenzése s háttámadta a bulgárokat és sikerült is tőlük megszereznie Dobrudzsa déli részét. E háborút zárja le a bukaresti béke, melyet 1913-ban Maiorescu, «a balkáni Bismarck», elnöklete alatt kötöttek meg.

A bukaresti béke nagy mértékben növelte a román nemzeti önérzetet. Egyben külpolitikailag annál inkább elősegítette a központi hatalmaktól való további éfihedgülest, mert a monarchia kísérletet tett a bulgárok rovására kötött békeszerződés megváltoztatására. E törekvés a hangulatot egyre inkább az antant felé tolt. 1914-ben, közvetlenül a világháború kitörése előtt Brătianu Ionel került uralomra, s ez a németbarát konzervatív párt, Carp és Maiorescu befolyásának végét jelentette. Az orosz-román kapcsolatok egyszerre megjavultak és Czernin gróf, a monarchia bukaresti követe nyíltan bevallotta, hogy nézete szerint «háború esetén a román nép nem az Osztrák-Magyar Monarchia oldalán fog harcolni». Czernin — a helyzet pontos ismeretében — azt is hozzátette, hogy a radikális ifjúság feltétlenül Erdély megszerzését követeli, ami persze a hármasszövetség keretében lehetetlen lett volna. Czernin jól számított: 1914 júniusában az orosz cár, majd Szazonov orosz miniszterelnök romániai látogatása az orosz-román kapcsolatokat még szorosabbra fűzte, s amikor Ferenc Ferdinánd meggyilkolása után a világháború kitört, Károly király az emlékezetes augusztus 4-i szinajai minisztertanácson nem tudta keresztülvinni a beavatkozást a monarchia mellett, hanem Románia — éppen úgy, mint Olaszország — egyelőre a semlegesség mellett döntött. Ezzel azonban a monarchiához fűződő kapcsolatok sorsa már meg volt pecsételve.

Most már csak a harmadik, elhatározó lépés következhetett: az a pillanat, amikor a román nép a monarchia ellen fegyvert ragad Erdély birtokáért. Károly király 1914 őszén meghalt s utóda, Ferdinánd, Hohenzollern-származása ellenére, «teljesen legyőzte a vér kötelékeit»

és szívvel-lélekkel Brätianu antantbarát politikájának híve lett. Nagy mértékben támogatta ebben felesége is, Mária királynő, aki Viktória angol királynő és II. Sándor orosz cár unokája lévén, már származásánál fogva is az antant pártjára hajlott. Brätianu azonban a belépést húzta-halogatta, mert azt remélte, minél későbben avatkozik be a háborúba, annál több ígéretet csikarhat ki a szövetségesektől. Megkezdődött tehát az a hosszú alkudozás, melynek során Románia kétesértékű katonai segítségét a lehető legdrágább áron igyekezett értékesíteni.

Végre 1916 augusztusában az események döntő fordulatot vettek. Még júliusban is tárgyalt ugyan Brätianu Czerninnek, de augusztus 4-én megérkezett az antant határozott hangú és halasztást nem tűrő felszólítása s ennek nyomán augusztus 17-én létrejött a bukaresti titkos szerződés. E megállapodás Romániát 10 napon belül feltétlen beavatkozásra kötelezte s eleve eltiltotta minden esetleges különbeké-kísérlettől, egyben pontosan megjelölte azt a határvonalat, ameddig — antant győzelem esetén — Románia részt kap majd a történelmi Magyarország területéből. Ez a vonal — amint a szerződés újabban kiadott fényképmásolatáról világosan megállapítható — általában a Tisza folyását követte volna, kívülhagyva azonban Debrecent s még egy-két kisebb területet. A szövetségesek tehát Romániának már ekkor nemcsak egész Erdélyt ígérték, hanem a Magyar Alföldnek Erdéllyel szomszédos peremvidékét is, Araddal, Nagyváráddal, Szatmárral, tehát jelentős magyar többségű területtel és fontos városokkal. Ez az ígéret önmagában véve minden nemzetiségi elv egyenes megsúfolása volt.

A románok azonban még e fényes ígéretek után is haboztak. Augusztus 24-én az oroszok részéről fenyegető hangú jegyzék jött s ennek hatása alatt, a szerződés megkötésétől számított tizedik napon, a koronatanács végre elhatározta a beavatkozást. «Vállalom a felelőséget, mert bízom a győzelemben» — mondta Brätianu az aggodalmaskodó németbarátoknak. Ugyanaznap estjén a bécsi román követ átnyújtotta Románia hadüzenetét.

Románia a világháborúban,

Augusztus 28-án a románok betörték a jóformán védtelen Erdélybe. Amint Hötzendorfi Conrad, a monarchia vezérkarának főnöke beismerte a németek előtt, senki nem gondolt a délkeleti határszél komoly megerősítésére, mert a diplomaták az utolsó percig sem hittek Románia beavatkozásában. S most ez mégis bekövetkezett, még pedig abban a pillanatban, amikor a központi hatalmak valamennyi harcterükön a legnagyobb megpróbáltatásokat szenvedték. Az orosz harctéren Bruszilov, az Isonzó mentén Cadorna támadásai alatt véreztek, a nyugati harctéren pedig a legsúlyosabb erőpróbát kellett kiállniok. Az antant most arra számított, hogy román segítséggel sikerül a központi hatalmak védelmi rendszerét délről és keletről is összeroppantani.

E reménység azonban nem vált be. Kezdetben ugyan a románok sikereket aratnak, szeptemberben megszállták Petrosényt és a székely medencét, mihelyt azonban a Balkán felől, a dobrudzsui harctéren vereségek következtek be, az erdélyi előnyomulás megtorpant s a friss erők élére érkezett Falkenheyn tábornok hamarosan a kárpáti hágók felé szorította vissza a románokat. Egyszerre kitűnt most, hogy a szövetségesek Románia haderejét nagyon is túlbecsülték, hogy a hadvezetés rossz, az ellátás s a hadszervezet pedig egészen balkáni. Falkenheyn s a Bulgária felől támadó Mackensen a románokat két tűz közé fogta: a nagyszerűnek ígérkező erdélyi felszabadító hadjárat csúfos futássá alakult át s decemberben, néhány kemény csata után, a németek már Bukarestbe is bevonultak. Havaselve lakossága fejvesztetten menekült Moldva felé s egy pillanatra úgy látszott, hogy belpolitikai téren is megindog az antantbarát orientáció. Mégsem így történt: a Moldvába szorult románság orosz támogatást kapott s az időközben átszervezett román haderő bekapcsolódott az utolsó, ú. n. Kerensky-féle offenzívába. Ávevén hadai a központi hatalmak Bukaresttől a Fekete-tengerig terjedő frontjának áttörését akarták megkísé-

relni s Máracestinél, Délmoldvában valóban sikerült is nekik a németeket vesztéségteljes visszavonulásra kényszeríteniök. Averescu ekkor az orosz hadvezér, Cserbacsev parancsa ellenére önálló akcióba kezdett: az Ojtozi-hágó előtt levő Casinul-magaslatot igyekezett elfoglalni. E törekvése azonban a szívósan védekező 82. székely gyalogezred hősiességén meghiúsult. A románok így is elérték céljukat: a központi hatalmaknak le kellett mondaniok Eománia teljes meghódításáról.

1917 márciusában kitört az orosz forradalom. A románokat oly hathatósan segítő orosz csapatok hazaözönlöttek s a Moldvában elszigetelődött román hadsereg helyzete válságosra fordult. Románia fegyverszünetre kényszerült, még pedig eléggé súlyos körülmények között, mivel a központi hatalmak Románia nagyobb részét s magát Bukarestet is megszállva tartották s az elkövetkezendő különbékét előkészítő tárgyalások során ők diktáltak. A békoftdlétlckre nézve azonban más volt a német és más az osztrák-magyar álláspont. A németek a román király detronizálását követeltek, az osztrákok és magyarok viszont aránylag igen enyhe feltételeket szabtak, amelyek Romániát alig gyengítették meg. Végül is Magyarország stratégiai okokból a Kárpátok mentén egy keskeny sávval gazdagodott, ahol mindössze 42 falu volt s nem 170, amint az ellenséges propaganda később minden alap nélkül állította. Oroszország nyomására a lemondott Bratianu helyét elfoglaló németbarát Marghiloman — az antanttal kötött titkos szerződés előírásai ellenére — végre megkötötte a bukaresti békét (1918. május 7), amelyet a román király sohasem ratifikált s végrehajtásra nem is került.

Már a «megalázó» bukaresti béke előtt reménysugár! jelentett azonban Bosszarábia csatlakozása. Ez a túlnyomóan orosz lakosságú vidéken csak úgy következhetett be, hogy előbb — a benyomult román csapatok védelme alatt — román nemzeti tanács és önálló köztársaság alakult s ez mondta ki aztán a csatlakozást (1918 május 27). Hasonló módon történt ugyanazon év novemberében

Bukovina románjainak egyesülése a pusztulás után váratlanul új életre támadó Romániával.

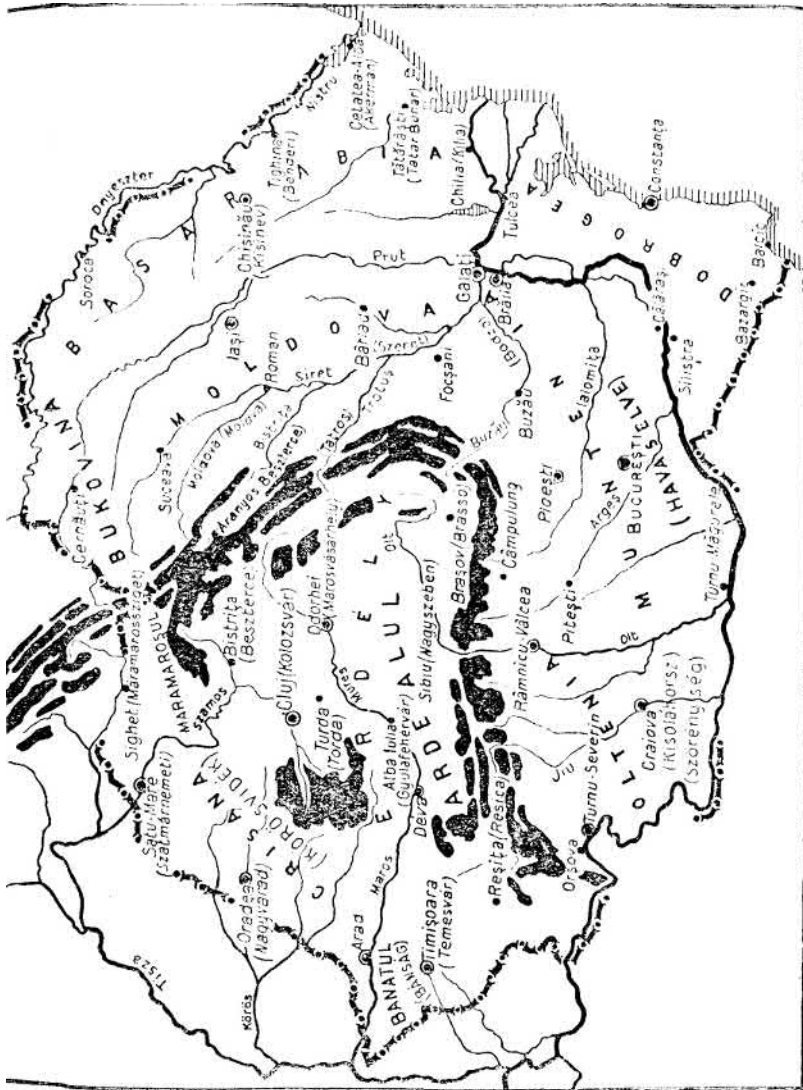
Ez a megújulás azonban elsősorban a világpolitika közvetlen következménye volt és távolról sem a román fegyverek diadala. Amerika beavatkozása a világháború sorát éppen akkor dönti el. Foch döntő győzelmet arat a nyugati fronton, Franchet d'Esperay a Balkánon a bulgár és török ellenállást törli meg s a román hadsereg, melyet most már Berthelot vezetésével jelentős francia segítség támogat, várva-várja azt a percet, amikor a régtől óhajtott zsákmány, Erdély magyar földje végre ölébe hull. Ugyanakkor az erdélyi románok is felkészülnek a nagy fordulatra: október 18-án Vajda-Voevod Sándor bejelenti a magyar parlamentben, hogy a román nemzet önrendelkezési jogával élni fog s további magatartását önmaga határozza meg. Most már gyorsan peregnek az események: november 11-én Németország valamennyi frontján fegyverszünet lép életbe, Magyarországon pedig már elkészve jön az a kísérlet, mely a monarchiának föderatív állammá való átalakulását tűzi ki célul. Károlyi Mihály szocialista kormánya novemberben különbekét kér Franchet d'Esperay tábornoktól s ennek a szerződésnek értelmében alkalmuk nyílik a románoknak arra, hogy a védtelen Erdélyre még egyszer reátörjenek. Az események hatása alatt — Jászi Oszkár sikertelen aradi tárgyalásai után — az erdélyi románok Gyulafehérváron 1918 december 1-én kimondják az egyesülést s példájukat néhány nappal később az erdélyi szászok is követik. Mivel ugyanennek az évnek folyamán, mint láttuk, Besszarábia és Bukovina is csatlakozott, Nagyrománia körvonalai a végleges rendezés előtt már egyre határozottabban rajzolódtak ki ama gyors akciók következtében, amelyeket a francia irányítás alatt álló román diplomácia a teljesen zilált központi hatalmak ellen véghezvitt. Ezenfelül, amint azt román források is elismerik, a románok legnagyobb segítője a szerencse volt, amely az ellenállás széthullása folytán egyszerre, szinte váratlanul, létrehozta «minden románok egyesülését».

Erdély gyors elfoglalása felfokozta a mohóságot. A

«győztes» román csapatok — melyek csak azért diadalmasodhattak, mert jóformán semmi ellenállásra nem találtak—gyors ütemben nyomultak előre nyugat felé, Magyarország belsejébe, ahol már a bolsevista kormány volt uralmon. Nem törődtek sem a nyugati szövetségesek által megvonott demarkációs vonallal, mely Erdélyt két részre szelve, a Maros mentén húzódott, sem azzal a tiltó paranccsal, mellyel az antant a románokat Budapest elfoglalásától akarta visszatartani. A kommunista hadsereg erejét a Tiszánál megtörve, a románok 1919 augusztus 3-án bevonultak Budapestre. Ezt a diadalt is hiú dicsekvéssel önmaguk hadi sikereinek tulajdonították, s mint az amerikai katonai kiküldöttek, Yates ezredes és H. H. Bandholtz később elismerték, hallani sem akartak arról, hogy a háborút tulajdonképpen nem ők, hanem az antant és Amerika nyerték meg s nekik csak ölükbe hullott a győzelem. Ma már világos azonban, hogy a románok érdeme mindössze a «moment psychologique» kedvező kihasználása volt.

1919 novemberében, több mint háromhónapos rablás és fosztogatás után — amely ellen az időközben összeült békekonferencia és a Magyarországra küldött antant-képviselők több ízben tiltakoztak — végre a románok, a békekonferencia erélyes parancsára, elhagyták Budapestet. Két nappal később nemzeti hadserege élén Horthy Miklós bevonult az ország fővárosába s ezzel megindult a világháború romjain hazánk újjáépítése. Erdély visszaszerzéséről mindazonáltal már szó sem lehetett. Tény azonban, hogy a románoknak a nyugati hatalmakkal folytatott párisi tárgyalások során igen sok nehézségük támadt. Brătianu követelő, intranszigens fellépése igen rossz hatást keltett s mint Seton-Watson megállapítja, kitént, hogy a balkáni gondolkodású Brătianut egy világ választotta el Wilsontól. A szövetségesek különösen azt vetették Románia szemére, hogy az 1916-i szerződés semmiféle különbékére nem hatalmazta fel Romániát s ennek ellenére létrejött a bukaresti békekötés. Brătianu átlátva az érvelés veszélyét s azt a tényt, hogy a külön román akció miatt

a szövetségesek hajlandók volnának az egész 1916-i szerződést semmisnek tekinteni, azt válaszolta, hogy a király a különbékét sohasem fogadta el, tehát az érvénytelen. E nehézségek áthidalása után a szövetségesek Eomániát kisebbségi szerződés aláírására kötelezték, emlékeztetvén arra, hogy 1881-ben is csak bizonyos feltételek mellett (a zsidókérdés rendezése) járultak hozzá a nagyhatalmak a román királyság elismeréséhez. A kisebbségekre vonatkozó kikötéseket végül is Komániának el kellett — legalább is elvben — fogadnia, de sikerült töröltetnie azt a sérelmesnek talált «préambule»-t, mely az 1881-i körülményekre emlékeztetett. Bratianu időközben lemondott s így az osztrákokra vonatkozó békeszerződést már utódja, Vajda-Voevod Sándor írta alá 1919. december 9-én, Saint Germainben. E békekötés szentesítette Nagyrománia határait, amelyek ha valamivel keletebbre húzódtak is, mint az 1916-ban megállapított határvonal, mégis hatalmas magyar tömegeket vetettek román uralom alá. A sokat emlegetett néprajzi elv nem érvényesült tehát, hanem azt mindenféle, különösen stratégiai jellegű engedmények igen nagy mértékben Magyarország kárára és Románia hasznára módosították. E szerződés s a többi Romániát érintő békekötés értelmében Romániának a balkáni háborúk utáni 140,350 km²-nyi területe 297,000 km²-re duzzadt fel.

România 1919—1940

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A «nagy-román» kísérlet két évtizede.

Nagy-Románia belső ellentétei.

A békeparancs Romániát kétszeresére növelte. 1912-ben 140,350 négyzetkilométeren 7.234,920 lakosa élt, 1920-ban területe 297,000 négyzetkilométert, népessége pedig 15.684,563 lelket számlált. A győztesek által bevezetett politikai rendszer évtizedekre biztosítani látszott az új alakulat zavartalan fennmaradását, az ország természeti kincsei gazdasági virágzást jósoltak. Ennek ellenére a románság az elmúlt két évtized alatt úgyszólván egyetlen percig sem tudta igazán élvezni vágyainak csodával határos teljesülését, megakadályozták ezt Nagyrománia születési hibái. Öt különböző múltú, kultúrájú, gazdasági rendszerű területből állt össze az új ország, amelynek kebelében az ötmilliónyi nem-román lakosság jelenléte még élesebbé tette azt az ellentétet, mely az egyes tartományok románságát is észrevehetően elkülönítette egymástól. A minden románok politikai egységének gondolata lett volna hivatva a lelki egység megteremtésére s ez a remények szerint az élet más terén is meghozta volna az összeolvadást, de az eszme nem talált megfelelő keretre, hogy érvényesülhessen; a régi Románia politikai rendszere száználmasan elégtelennek bizonyult a nagy feladat szolgálatára. Az ókirálysági (köznyelven: regáti) románok józanabb elemei ezt már a háború előtt megjósolták. Az Adeverul című lap 1912-ben őszintén beismerte, hogy «a román királyság nincs úgy megszervezve, hogy olyan civilizált országokat, mint Erdély és Bukovina, magába

olvaszthasson. Az odavaló románok hat hónapig sem tudnák elviselni a román közigazgatást.»

A nyugati politikai és kulturális fejlődés túlgyors, felületes átvétele, mely nem tudott oly mélyre hatolni, hogy sok évszázad balkáni örökségét kiirtsa, s csak hazug nyugatias mázt tudott kölcsönözni a román életnek, most bosszulta meg magát. Maiorescu már 1868-ban észrevette és pontosan meghatározta ezt a betegséget: «a forma és a tartalom különbözősége», azaz «hazugság». A demokrácia és parlamentarizmus hímes palástja a pártok és személyek nyers hatalomvágyát takarta, a vágyat, amelynek nem titkolható célja az állam zsebére való gyors és könnyű meggazdagodás volt. Az ellenzéki pártok nyaklónélküli ígéretése, felelőtlen demagógiája áldatlan versenyt idézett elő, melynek során a politikailag teljesen iskolázatlan, egyébként is műveletlen választóközönség a többet ígérőre adta szavazatait, de mivel az ígéretek nagyrészt teljesíthetetlenek voltak, a kormányra jutott párt hamarosan elvesztette hitelét és a nép naiv reményesei új csillagok fogadkozásai felé fordultak. Természetes, hogy a legnépszerűbb ellenzéki pártokból alakultak a legnépszerűlenebb kormányok. Mivel a gyors bukással mindig számolni kellett, az uralomra került párt éhesen vetette magát az állam jövedelmi forrásaira, egyrészt, hogy learassa a költséges választási harc befektetésének eredményeit, másrészt pedig, hogy befolyásosabb híveit megerősítse párt-hűségükben. Építőmunkáról, meggondolt, tervszerű kormányzásról persze ilyen körülmények közt nem lehetett szó. Az ígéretek teljesíteni kellett és a kormányok adtak is, amíg a kizsarolt állam bírta. Ezen az úton nem volt megállás, az előd visszaéléseit nem lehetett leleplezni, mert ez maga után vonta az utód törvénytelenégeinek napvilágra kerülését, amire a román parlament évkönyveiben tanulságos példák olvashatók. A képviselők idejének és munkásságának jórészt a kijárások foglalták el s ezt a választók természetesnek vették, hiszen ezért választották meg az illetőt. A parlamenti élet színvonala ijesztően süllyedt, az elvi kérdések elhalványultak a személyes

ügyek, rágalmak és mosakodások özönében. A rendszer tarthatatlansága egyre világosabb lett,

Az általános műveltség hiánya miatt a kormányzásra alkalmas elit csak egészen vékony réteg volt s erkölcsi romlottsága miatt ez is alig érdemelte meg az elit nevet. Az alkalmas végrehajtó közegek és a politikailag érett helyi vezetőréteg hiánya teljhatalmú központosítást hozott létre az élet minden vonalán és kizárta az ellenállás lehetőségét. Amennyiben ilyen mégis jelentkezett volna, a mindenkori kormány a román politikai rendszer két sarkalatos tényezőjét, a vesztegetést és a terrort alkalmazta. Mindkettő, a minit az előző fejezetekben láttuk, igen régi, hagyományossá vált maradványa a román fejlődésnek és az állítólagos nyugati civilizáció nemhogy eltörölni, de még enyhíteni sem tudta őket. Ciato Lajos írta 1924-ben «A kisebbségi kérdés Nagy-Eomániában» című könyvében a következő meglepően őszinte szavakat: «Azt hiszem, hogy a balkanizmus fogalmának főleg két súlyos bűn az ismérve, melyek hazánk lelkiismeretét terhelik: az ütlegetés és a vesztegetés.» A román csendőrbatalítások az erdélyi magyarságnak sokáig feledhetetlen emlékei közé fognak tartozni, de számtalan esetben hívták ki a román társadalom felháborodását is. A választási harcok fegyverei közt, a mindennapos urnalopások, mesterséges vesztegetések stb. mellett helyet foglalt a hatósági nyílt erőszak is. Ezt nemcsak az alsóbbfokú hatósági közegek lelki és szellemi műveletlensége, hanem a politikai szükséglet is okozta; ahol az ígéret nem volt elegendő, vesztegetést pedig nem volt érdemes vagy pénzhiány miatt nem lehetett alkalmazni, a kormánynak ilyen kézzelfogható érvekhez kellett nyúlnia, hogy álláspontját érvényesítse. Az állami tisztviselő pedig nem tehetett egyebet, mint vakon engedelmeskedett a parancsoknak, mert léte, mindennapi kenyere a mindenkori kormánytól függött. A kormányváltások széleskörű tisztviselő-cserével jártak, a tisztviselőnek tehát akarva, nem akarva ragaszkodnia kellett ahhoz a párthoz, amely sorsát biztosította, Még súlyosabbá tette a tisztviselők függését a kormánytól az

a tény, hogy állandóan rettegniök kellett a kormányváltozással járó leleplezésektől. Az embertelenül csekély és gyakran megkévsve, néha sehogyan sem folyósított fizetések valósággal belekergették a korrupcióba az egész román tisztviselői gárdát. «Amióta Nagy-Románia megszületett —írta a Dimineața című lap 1922. szeptember 9-i száma — nem volt egyetlen nap, egyetlen óra, de még egyetlen perc sem, melyben a polgári vagy katonai közigazgatás liszt viselői, osztályvezetők vagy alsóbbfokú hivatalnokok, lopást, sikkasztást, betörést vagy más gaztettet ne követtek volna el. Az egész ország egyetlen nagy bűnbarkng, melyben sohasem tudhatja az ember, hogy kinek adhat kezét; pokol, melyben százezrek élnek erkölcstelen üzelmekből s ahol a büntetés a legritkább esetben éri el a bűnöst.» Az 1934/35. évi állami költségvetés előadója, Leon professzor kézzelfoghatóan, számokkal világította meg ezt a döbbenetes rendszert. Pontos kimutatása szerint néhány év alatt a minisztériumok és más állami hivatalok kebelében a tisztviselők 8,567.587,136 leit sikkasztottak el s ebből a lekintélyes összegből egyedül a nemzetvédelmi minisztériumra 2,862.376,868 lei esett.

Az állam lelkiismeretlen kihasználása, megneomszolgált anyagi előnyöknek politikai úton való megszerzése nemcsak a tiszt viselőrétegnak volt a legfőbb törekvése, hanem a születőfélben levő román középosztálynak is. Románia belső ziláltságát elsősorban a nemzeti középosztály hiánya okozta. Ezen akartak segíteni az ország vezetői, amikor minden eszközt felhasználtak arra, hogy egyik napról a másikra megteremtsék a román középosztályi. Minden előképzettség és erkölcsi műveltség nélküli egyéneknek segédkezet nyújtottak ahhoz, hogy az eddig nagyrészt magyar, német és zsidó polgárság fölé kerekedve, átvegyék a szellemi és gazdasági irányítást. Ezt a célt szolgálta a nem-román ipari és kereskedelmi vállalatok «nacionalizálása», a kisebbségi ipar és kereskedelem tervszerű tönkretétele, román üzleti kezdeményeknek érdemen felüli hivatalos támogatása, a középiskolák és egyetemek román diákságának egészségtelen felduzzasztása és a

szabadfoglalkozások terén a nemzetiségi zártszám erőszakolása. Az eredmény azonban az lett, hogy a román elemek kényelmes színekurákban helyezkedtek el, az igazi munkát pedig, amelybe természetsszerűleg ilyen rövid idő alatt nem tudtak beletanulni, továbbra is a kisebbségi elemek végezték. Az az elenyésző román réteg, amely valóban tevékeny részt vett az ipari és kereskedelmi életben, szintén nem a munka becsületesebb, de nehezebb végét fogta meg, hanem politikai összeköttetései kihasználásával teremtett magának helyzeti előnyöket, a nemzeti eszme jegyében megkövetelve, hogy kisebb értékű munkáját a kisebbségi vállalkozóké elé helyezték és többet fizessenek érte. Elsősorban az állami szállításoknál mutatkozott meg e rendszer lehetetlensége. Mindkét esetben, akár dolgozott a román, akár nem, kiütközött az ősi átok, egyrészt a megalapozatlan, elhamarkodott felső irányítás, másrészt a középosztály megteremtésére hivatott elemek vágya a könnyű pénzszerzésre. A román nacionalizmus egyik legszenvedélyesebb képviselője, Goga Oktavián maga bélyegezte meg ezt a halvaszületett mozgalmat: «Sokan vannak, számtalan sokan minden zugban. Petróleumban és lisztben utaznak, az élőhús kivitelét segítik elő Amerika felé, csapattól jelennek meg mindenütt, vonaton, szállókban, a miniszterek előszobáiban. Mindegyik olyan, mint a prédára leső holló, reszketve várja, hogy mikor csaphat le s mindegyik villámgyorsan futja meg a vagyonosodás pályáját. Ragadozó madarak ők, akik hallgatólagos megegyezéssel készítik elő az ország vesztét. Utálatos légkört terjesztenek, pestises hullaszagot. Úgy látszik, hogy az új Románia, miután kikerült a borzalmak örvényéből, egyik napról a másikra kalandorok laboratóriumává változott át, a becsület és az eszme meghalt a csatamezőn s ami utánuk maradt, csak a tehetetlen tömeg és a jött-mentek bandája... Szerencsétlenségünkre, ezeknek az erkölcsi törvénnyel meghasonlott egyéneknek mentségére egy elméleti igazolás van, mely már majdnem dogmává merevedett, mégpedig az a gondolat, hogy alapozzuk állami életünket a városok bizonytalan habjaira; az ismert elképzelés, hogy gyorsan

és mindenáron városi polgárságot kell teremtenünk. De a nagy sietségben, nem várva meg a lassú fejlődést, a polgárt a handléval helyettesítettük.»

A sok millió román paraszt, akiknek állítólag nevében és érdekében történt ez a különös «országépítés», gondolkozásban, műveltségben, civilizációban évszázadokkal mögötte élt a modern román életnek. Mindenütt, mindenki rájuk hivatkozott, de mégis róluk, nélkülük határoztak. Az általános választójog vesztükre szolgált, mert játékszerévé lettek a politikai pártok önző céljainak, a nélkül, hogy sorsuk jobbra fordult volna. A sokat díc ért földreform sem volt egyéb politikai jelszónál. II. Károly király szerint «a földműves proletár egyszerre örökjogú birtokos lett, de termelési eszközök, tőke, hitel, szükséges nevelés, termelési terv, válogatott vetőmag, a termés elraktározásának és értékesítésének lehetősége nélkül». A «nagy történelmi jóvátétel», a földreform tehát csökkentette a nemzeti termelőképeséget, a nélkül, hogy a paraszt életszínvonalát emelte volna. Azok a rátermettebb elemek, melyek az évek során mégis kezdtek lábrakapni, áldozatul estek a nagy gazdasági válságnak. Egyes vidékek román parasztsága, mint például az Erdélyi Középhegységben lakó mócok, eddig nem próbált nyomorba kerülni. Codreanu, a vasgárda vezére elkeseredve fakadt ki köztük tett utazása után: «Micsoda borzasztó tragédia ez: egy ezredévig ellenállni az elnyomatásnak s meghalni éhen, nyomorban Nagy-Komániában, amelyre ezer évig vártak! Számukra Nagy-Románia a halál reménytelenségébe való zuhanás volt.»

Nagyrománia társadalmi rendjét — mutatis mutandem — ugyanaz a rabszolgaság jellemezte, melyet a fanariótakorban láttunk. Mindenki súlyos bilincsekkel volt leköttözve s a bilincsek lakatjai a bizalmatlanság, terror és korrupció voltak. A képviselő rabszolgája a pártnak, a párt a híveknek, a nép a tisztviselőknek, a tisztviselők a kormánynak, a kormány ismét a pártnak, a párt a pénzcsoporthoz, melyek a maguk során sötét szálakkal fűződnek elválaszthatatlanul a fennálló politikai rendszerhez. Ebben a szörnyű circulus vitiosusban eltűnik az,

ami minden demokráciának egyedüli biztosítója, a felelősség. Felelőtlenség a közszel, embertársakkal, erkölcsi és tételes törvényekkel szemben: ide vezetett a román parlamentarizmus és demokrácia válsága.

Ezek után főlegesen részletezni a romániai kisebbségek húszéves kálváriáját. Az a mesterségesen szított és irányított embervadászat és irtóhadjárat, melynek során a felelős vezetők, saját romlottságuk és hozzánemértésük fedezésére a román élet pusztító betegségeiért a kisebbségeket tették felelőssé, kiszolgáltatva őket a népharagnak és az alsóbb hatóságok teljhatalmú brutalitásának, elviselhetlenné tette sorsukat. Legtöbbet persze a magyarság szenvedett, áldozataként egy kiagyalt, valótlán vérvádnak, melynek jegyében a románság feljogosítva érezte magát, hogy kamatos elégtételt vegyen magának ezer év képzelt elnyomatásáért. 200,000 magyar kiüldözése, a megmaradt tisztviselőknek indokolatlan nyelvvizsgákon való elbuktatása és elbocsátása, a szabadfoglalkozásúak mimkaszabadságának korlátozása, magyar vállalatok nacionalizálása, közel 8 millió hold magyar földbirtok kisajátítása, igazságtalan adórendszer, ősi kultúrintézmények elvétele, iskolák és egyházak működésének akadályozása, a magyar gyermekek iskolai elrománosítását célzó kultúrözóna felállítás, a magyar nyelv szabad használatát korlátozó rendeletek és inzultusok, magyar műemlékek lerombolása, választási terror a szomorú mérföldkövei annak az útnak, melyet a XX. század mártírjainak, a romániai magyaroknak meg kellett tenniök.

Az erdélyi románok harca.

Nagy-Románia megszületésének pillanatában a regáti és erdélyi románság már élesen állott szemben egymással. Az erdélyi románok gyulafehérvári gyűlése (1918 december 1-én) kimondta a csatlakozást a román királysághoz, a regáti román politikai közvélemény azonban hallani sem akart az önkéntes csatlakozásról és az ebből folyó jogokról, Erdélyt a hódítás és a békeszerződés jogán vallotta Nagy-

Románia részének. Ezzel természetesen a gyulafehérvári pontok a papírkosárba kerültek, de megindult a kés-hegyig menő harc is a «hódítók» és a «felszabadítottak» közt. Erdélyt előzönlötték ókirályságbeli tisztviselők és szerencsevadászok s az erdélyi románság mellőztetése mind nyilvánvalóbb lett, nem is beszélve a más közigazgatáshoz szokott erdélyiek megdöbbenéséről a regáti kormányzati módszerek miatt. «Felébredtünk illúziókból s rájöttünk, hogy rabszolgákká lettünk. Magyarországon nem voltunk azok. Magyarországon kezünkben volt a törvény pajzsa, amely minket románokat is védelmezett. Ma úgy bánnak velünk, mint ellenségekkel, akik törvényen kívül állnak» — mondta Vaida-Voevod Sándor egy 1928-ban tartott nyilvános beszéde keretében. Mikor pedig szemébe vágták, hogy hálátlan a felszabadítók iránt, felháborodva fakadt ki a parlamentben: «Engem nem szabadított fel senki, mindig szabad ember voltam!». Jellemző a közhangulatra a Románia című lap 1920 március 8-i cikke, mely azzal vádolja az erdélyi románokat, hogy «a királyságbeli románokat úgy tüntetik fel, mint egy nyomorult zsebmetező bandát, mint fosztogatókat, kalandorokat. A román politikai pártok, melyek megteremtették a modern Romániát és fellendítették s elvezették 1916-hoz, szerintük tolvajok bandája. Ezeknek az uraknak a szemében minden, ami Romániában van, vagy onnan jön, piszok és rothadás.» Az erdélyiek felzaklatott kedélyállapotának lecsillapítására, Brătianu lemondása után (1919 szeptember 10.), aki keveselte a békeszerződésben Romániának juttatott területeket s e miatt nem volt hajlandó a felelősséget vállalni, egy katonai kormány meghíúsult kísérletét követően Vaida-Voevod Sándor kapott megbízást kormányalakításra, nagyon hálátlan szerepet vállalt, mert a sérelmesnek tartott (!) békeszerződést neki kellett aláírnia és a háborúutáni gazdasági és erkölcsi zűrzavarban képtelen volt rendet teremteni. 1920-ban Averescu tábornok kormánya váltotta fel. Az 1907. évi nagy parasztlázadás leverője időközben Saulusból Paulussá lett és éppen a parasztközt szerzett óriási népszerűséget. Kormányzása alatt

jött létre a földreform s kezdődött meg a román külpolitika iránykeresése (lengyel, csehszlovák és jugoszláv szerződések). A nehézségekkel azonban ő sem tudott megbirkózni s 1922-ben át kellett adnia helyét a nagy gyakorlattal rendelkező Brătianu Jánosnak. A liberális párt hatéves uralma alatt a fiatal Nagy-Románia mindenben a regáti szellem jegyében rendezkedett be. Az erdélyiek ellenérzése olyan nagy volt, hogy Nagy-Eo:jánia első királykoronázásán (1922 október 15.) sem vett részt az erdélyi nemzeti párt és megtagadta hozzájárulását az 1923-ban, az 1866. évi alaptörvény felületes átdolgozásából megszületett új alkotmányhoz is. A belső gazdasági nehézségekhez (a földreform-okozta termelési fennakadások, drágulás stb.) és az erdélyiek elkeseredett ellenzékiségéhez még belpolitikai bonyodalmak is járultak, 1925-ben Károly trónörökös személyi okokból lemondott s midőn 1927-ben Ferdinánd király meghalt, a kiskorú Mihály herceg, Károly trónörökös fia került Nagy-Románia trónjára. A liberális párt helyzete egyre lehetetlenebb lett, de Brătianu ügyessége el tudta odázni a bukást, előbb Averescu, majd Őtirbei Barbu személyét tolvá előtérbe, mögöttük azonban továbbra is kézben tartva a hatalmat. Azonban halála után (1927) pártja is bomlásnak indult és az erdélyiek végre elérték a hön óhajtott győzelmet. 1928-ban az erdélyi nemzeti párt és a Mihala che -féle regáti parasztpárt fúziójából született nemzeti-parasztpárt alakított kormányt, s így az erdélyi románok is kaptak hat évet, hogy bebizonyíthassák sokat hangoztatott felsőbbiségüket. Sikertől nagyobb külföldi kölcsönt szereznők, ami maga után vonta a leu stabilizációját és a nagyobbarányú termelés megindulását, de a rövidesen fellépő gazdasági válság, mely éppen a földműves-réteget tette tönkre, r megghiúsította a nagy reformtervek megvalósulását, újabb belpolitikai válságot okozott Károly herceg hazatérése (1930 június 6.) és trónralépte. Maniu, akinek a királlyal hamarosan politikai és személyi természetű összeütközése támadt, visszavonult és Mironescu miniszterelnöksége alatt a párt regáti elemei kerültek felül.

A növekvő gazdasági krízis, a kommunista izgatás és az éles pártharcok általános felfordulással fenyegettek. A király nevelője, Iorga professzor 1931-ben kiváló közéleti személyiségek pártfőlötti kormányát kísérte meg létrehozni, azonban sikertelenül. A teljes összeomlás meggátlására moratórium-törvényt hoztak, a tisztviselők hónapokig nem kaptak fizetést. A kormánynak távoznia kellett és 1932—33-ban felváltva Maniu, Vaida, majd ismét Maniu kerültek uralomra. Bár a legsúlyosabb esztendőkön már túl volt az ország, az erdélyiek mégsem tudtak pozitív eredményeket elérni. A ragályként terjedő regáti közszellem aláásta az erdélyi románság tisztább szándékait, a többség megalkudott, annál is inkább, mivel az erdélyi kormányzás idején most már erdélyiek is hozzájutottak a «húsfazékhoz». A szép reményekkel indult erdélyi kormány dicstelen véget ért a híres Skoda-botrányal; a fegyverkezés körüli sikkasztások és vesztetések talán nagyobb méretűek voltak, mint a korrupcióval vádolt liberális korszak törvénytelenégei. A felháborodott közvélemény nyomása alatt a liberálisok vették át újra a vezetést. A nép a keserű tapasztalatok során teljesen kiábrándult a rendszerből. Tanulságosan mutatja ezt a választásokon leszavazottak állandóan csökkenő száma. 1928-ban nem szavazott 830,672 jogosult, 1931-ben 1.111,352, míg 1933-ban már a választóknak több mint egyharmad része, 1.401,606 ember nem járult az urnákhoz. A nép ítélte a «politicianizmus» felett, ahogy a román parlamentáris demokráciát ellenfelei elnevezték. Az a revolverlövés, mely 1933 december 29-én Dúca miniszterelnököt megölte, új korszakot nyitott Románia történetében. A románság felszabadult ösztönei ezzel tiltakoztak a mind kevésbé szép hazugság, a nyugati életforma ellen.

Az új román nacionalizmus

A XIX. század román nacionalizmusa, amint láttuk, kívülről jött eszme volt, a francia, német, magyar, görög, szerb ébredés gondolati és mozgalmi elemeinek sajátos,

de eléggé heterogén ötvözete. Idővel mindinkább erőre kapott benne a franciás irányzat, úgyannyira, hogy hovatovább az egész román élet a francia politikai és kulturális életforma utánzatává vált. Az eszmék gyors elsajátítása miatt a román nacionalizmus valójában külsőleges politikai vonalra szorítkozott, hiányzott belőle elsősorban az etikai és tradicionális alap. Egyetlen célkitűzésül a minden románokat egyesítő államot ismerte el s ezért feláldozta az igazi nacionalizmus sokkal lényegesebb, belső értékeit, melyeknek kifejlésztésére sem idő, sem energia nem maradt. Bármennyire hangsúlyozta is a múlt jelentőségét, a modern román szellem nem tudta igaz valóságában megérteni sem a román történelmet, sem a román népet, idegen szemmel, eltanult doktrínákon keresztül nézte mindkettőt. Bomantikus légvárakat épített nyugati mintára s a római történelem és a latin szellem folytatását kereste a románság balkáni sorsában és bizánci kultúrájában. Nem vett tudomást arról, hogy a román múlt öröksége, sorsirányító erői tovább dolgoznak a mélyben, a felületes nyugati máz alatt. A vékony értelmiségi réteg nyugatias gondolkozása és a műveletlenségében évszázadokkal hátramaradt nép keleti életszemlélete közt fennálló kibékíthetetlen ellentétet sokan észrevették, de áthidalását megakadályozta az, hogy míg a vezetők teljesen elvilágiasodtak és akarva, nem akarva vallási közömbőségbe sodródtak, addig a román tömegek megmaradtak az ősi, mélyen vallásos, misztikus lelkeségben. Annál tragikusabb volt ez a szakadók, mert maga a román egyház is áldozatul esett a szekularizációnak. Birtokait elveszítve, az erkölcsileg amúgy is elgyöngült ortodox egyház az állam függvénye lett s a laikus modern román állam legfeljebb a közérkölcsei rendőrködés szerepét szánta neki. Minthogy pedig a pozitív hit a papságon belül is elsorvadt és ezt a pótolhatatlan erőt még kultúrával sem próbálták pótolni, az egyház lélektelen, üres ceremóniák és sivár, meggyőződésnélküli erkölcsnemesítő közhelyek kiszolgáltatásával egyszerű cifrasággá lett az állam épületén, Egyházi és világi vezetőitől elszakadva, a román

nép sötét babonák és az egyre szaporodó szekták karmaiba korült.

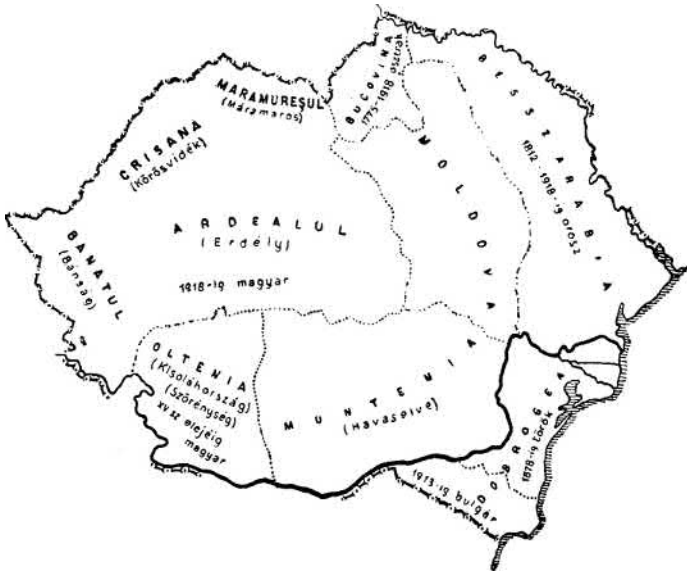
Amíg a nagy politikai harc, az egyesülés érdekében tett erőfeszítés tartott, a román élet belső nagy betegségét ha felismerték is egyesek, de közmegegyezéssel fátyolt borították rá és általánosan hitték, hogy a nagyromán célok megvalósulása mintegy varázsütésre meghozza majd a *gyógyulást*. A nagy politikai álmot testet öltött, de a belső válság állandóan növekedett. Most már az értelmiségi réteg is kezdte céltalannak és üresnek érezni életét s míg az idősebb nemzedék belefeledkezett a győzelem mámorába, tovább örölve az üres malomban, a fiatalság új élettartalmat kívánt. Megundorodva a régi rendszer lelki silányságától és felelőtlenségétől, a román tömegeket szomjúság fogta el a hit és az erkölcsi rend után. Goga, a kétféle román lelkiség határán ingadozó, prófétai látású költő megérezte a nagy válságot: «A sablonos politizmusból kiábrándulva, ígéretekkel és programokkal jóllakva, a tiszta szívű polgárok tömege azt akarja, hogy uralkodjanak felette. A nép urat kíván. Mindenesetre számukra az úr nem öklöt, nem szakállat jelent, sem a tömeg lenézését, hanem senki által kétségbe nem vonható erkölcsi magaslatot, mely rendet és biztonságot inspirál. A messianizmus jegyében léptünk, melyben rendszeresen a vihar előjátéka hallatszik... Mi fog megszületni a süket zűrzavarból, mely mintha vihart jósolna? Micsoda meglepetések és változások várnak ránk? Akad-e majd ember, aki egyetlen cselekvő erővé egyesíti ezt a lelkiállapotot, aki nagy lelkesítője lesz a tespedésből fölrázott millióknak?» Mikor Goga ezeket a szavakat leírta, akkor indult útjára egy mozgalom és élén egy ember, *Codreanu Zelca Kornéliusz*, aki évek múlva valóban milliók vezére lett.

Az elmondottakból természetesen következik, hogy a román ébredés kezdetét a görögkeleti egyház ébredése jelentette. Ez is, mint sok minden a román történelemben, Erdély földjéhez fűződik. Míg az ókirályság ortodox egyháza teljesen elszíntelenedett, az erdélyi román görögkeleti egyház Çaguna püspök munkája nyomán új életre kelt,

megtelt kulturális és nemzeti hatóerőkkel s az egyesülés után jótékony hatását az egész román ortodoxián belül éreztette. Çaguna kései utódja, Bălan Miklós szebeni metropolita állt élére az újjáépítésnek, pozitív hittartalommal töltve meg a Saguna szervezte kereteket. Az ő és munkatársai törekvésének köszönhető a lelkészképzés reformja, a szerzetesi élet erkölcsi és hitbeli elmélyítése és az a hatalmas társadalmi misszió, melyet a román világiaknak az egyházhoz való visszavezetésére kezdeményeztek. Az új román egyház már öntudatosan visszakövetelte a nemzet életében századokon át elfoglalt vezető szerepét, hangoztatva, hogy a múltban egyház és nemzet teljesen azonosak voltak és a román nép milliói lelkükben máig őrzik ezt az egységet. A Szent Szinódus 1937. március 10-én kiadott határozatában öntudatosan vallja, hogy az egyház hivatása az, hogy «örkődjék annak a népnek totális élete felett, amely közé Isten küldte, irányítsa az embereket életük minden területén.» Az irányítás a keresztyén eszmény jegyében történik s ez «a szolgáló személyiség és nem a meggazdagodó egyén».

Az egyház harcával párhuzamosan megindult az átértékelési folyamat a kultúra terén is. Az új tudósnemzedék éles kritikával fordult az elődök romantikája, nemzeti célú történelemhamisítása ellen, nem az áldicsőséget, hanem az igazságot keresve a történelemben. «Meggzabadulva a kötelességtől, hogy állandóan a szerencsére már megvalósult nemzeti egység gondolatát népszerűsítsék, a történészek most már elmélyedhetnek létértelmünk, kulturális, gazdasági és társadalmi életünk tanulmányozásában, az igazság keresésén kívül minden más célt mellőzve.» «Mert csak az igazság tartós, csak az illeszkedik bele a dolgok természetes és örök rendjébe.» Két fiatal román történésznek e két egymást kiegészítő nyilatkozata mintegy válasz Iorgának az idősebb nemzedék szemléletére jellemző kifakadására: «Mihez kezdjek az igazsággal, amikor a hazámról van szó?» Még erőteljesebb volt a reakció a szépirodalomban és a filozófiában. *Crainic Nichifor* 1921-ben alapított folyóirata, a *Gândirea* (gon-

dolgozás) tiltakozik a román irodalom álnyugatiassága és utánzási szelleme ellen, a tradicionalizmus és ösztönös-ség jelszavát szegezi szembe a sivár intellektualizmussal s az írókat a román néphit, népművészet és az ortodoxia lelki kincsháza felé irányítja ihletért. A Gândirea kulturális és politikai hitvallása mélyen az intézményes ortodox egyházban gyökerezik. Az erdélyi Blaga Lucian

Nagy-Románia alkotóelemei.

őserejű lírája és misztikus filozófiája, Dsmian Tassy bizáncias grafikája valósította meg ezt a sajátos esztétikát. Egyébként az egész román irodalomban és művészetben érezhető a nagy irányváltoztatás.

A román szellemi átalakulás politikai következtetéseit a *légionárius mozgalom*, az ú. n. *vasgárda* vonta le. Vezére és alapítója, a legendás hírvű «kapitány», Codreanu 1899-ben született Moldvában, a román történelmi hagyományok

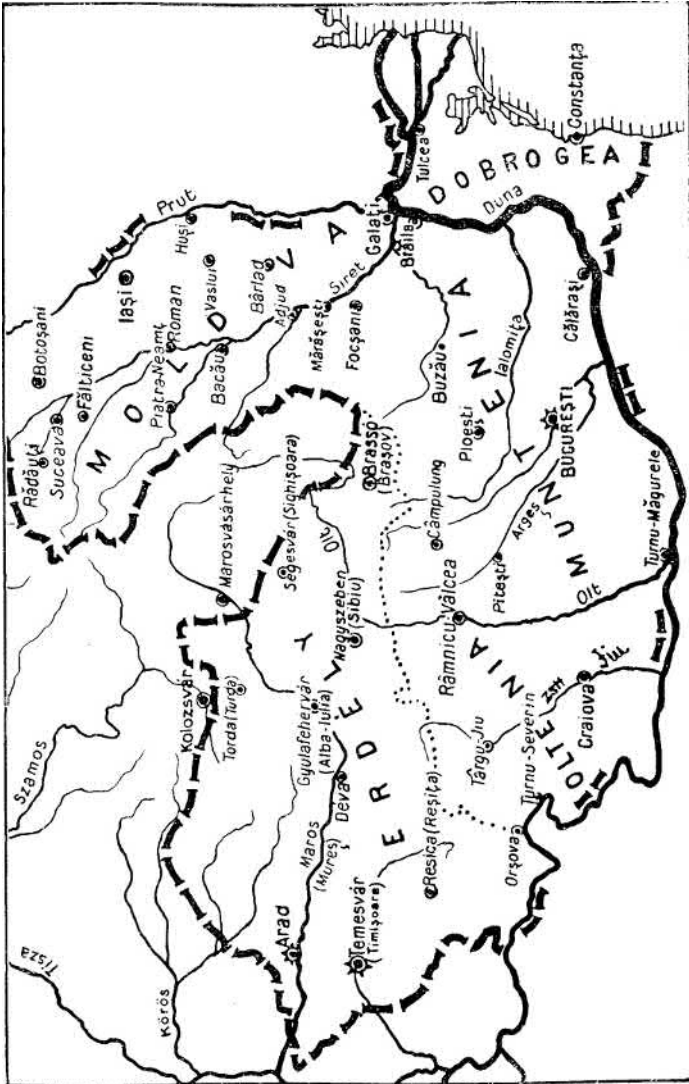
szent földjén. Apja, szintén fanatikus nacionalista vezér, középiskolai tanár volt. A fiatal Codreanu katonaiskolába járt, onnan hozta a fegyelem, a kevés szó és a tettek iránti előszeretetét. Tizenhét éves korában megszökött otthonról az Erdély ellen vonuló román csapatokkal, de fiatalsága miatt hazaküldték. Még gimnazista korában barátaival azon tanácskozott, hogyan tudnák megszervezni az ellenállást az orosz bolsevisták esetleges támadásával szemben. Majd mint a iaçi-i egyetem hallgatója részt vett a kommunisták elleni utcai harcokban, sztrájkoló gyárak ellen vezetett fegyveres támadást és megteremtette az antiszemita diákmozgalmat, mivel a zsidóságot és a kommunizmust azonosnak tartotta. Érintkezésbe lépett Cuza professzorral, a Nemzeti Keresztény Önvédelem Szövetségének alapítójával, megszervezte az egyetemi diáksztrájkot az egyetemi zártság kivívására, majd a sztrájk bukása után 12 társával elhatározta, hogy megölik azokat a vezető egyéniségeket (köztük hat minisztert), akik céljaik megvalósulását akadályozzák. Azonban a kétségbeesett tervet egyikük elárulta és börtönbe kerültek. Bár az áruló diáktársat meggyilkolták, az esküdtek mégis felmentették Őket s ugyanígy fölmentették később Codreanut, aki a mozgalom üldöző iasi-i rendőrprefektust egy törvényszéki nyílt tárgyaláson agyonlőtte. A közvélemény, melyben félelmetes indulatok kezdtek ébredni, ünnepelte Őket, a sárkányölő Szent Mihály arkangyalról elnevezett légió tagjait, akik a nép szemében a gymöit politikai rendszer ellen vezetett harc hősei lettek. A légió egyre népszerűbb lett, a fiatal görögkeleti papság, a katonaság egyrésze, a népi származású fiatal román értelmiség és a parasztság nagy tömege szinte vallásos tisztelettel vette körül Codreanut. A mozgalom, a nyugati nacionalizmusokkal való minden hasonlatossága (antiszemitizmus, szabadkőművesellenesség, parancsuralmi rendszer, nemzeti és faji kizárólagosság) ellenére is sajátosan román szellemű volt, az ortodox egyház hittételei és misztikája ötvöződtek benne a román fajta fanatizmusával. A tagok fegyelmezettsége nem külső rendszabályokon, hanem a vallásos-

aszketikus szellemi tartalmon épült fel. A vezér példája; életének szakadatlan munkából, imádságból, böjtölésből kialakított rendje óriási hatással volt a román ifjúságra; fegyelemre, engedelmességre és önmegtadadásra nevelte őket. «Nem hirdetünk új politikai programot, — írta Codreanu — ez az ország emberek hiányában vész el, nem programok hiányában. A szegletkő, melytől a légió elindul, az ember, és nem a politikai program, az ember reformja, s nem a politikai programok reformja. Szent Mihály arkangyal légiója tehát inkább iskola és hadsereg, mint politikai párt. A légionárius iskolából új embernek, hősi tulajdonságokkal bíró embernek kell kikerülnie. Ez a hős tud majd programot adni, meg tudja oldani a zsidókérdést, tud majd jó állami szervezetet teremteni, meg tudja győzni a többi románokat is és ha nem, le fogja győzni Öket, mert ezért hős.» A légionarizmus vallási gyökereire élesen rávilágítanak Codreanu következő szavai, melyeknél különösebb politikai célkitűzést pártvezér még aligha hangoztatott: «Mi a nemzet létének végső célja? Az élet? Ha az élet, akkor teljesen mindegy, hogy milyen eszközöket használ ennek biztosítására. Mind jók, még a legrosszabbak is. A végső cél nem az élet. Hanem a feltámadás. A népek feltámadása a megváltó Jézus Krisztus nevében. Ez a végső pillanat, a halottakból való feltámadás, a legmagasabb és legfenségesebb cél, mely felé egy nép emelkedhetik.» Ez a «politikai» gondolat, mely egyébként teljesen azonos formában bukkan fel a Gândirea politikai elméleteiben is, mindenestől az ortodoxia világából nőtt ki. Míg a nyugati kereszténység törekvése elsősorban arra irányul, hog[^] a hívőket személyenként felkészítse a bűn ellen vívott egyéni harcra és így jellemzője a személyes eticizmus, addig az ortodoxia célja a halhatatlanság javainak már e földön való közlése, a hívőnek az istenséggel való személytelen, üdvözült eggyéolvasztása a kultusz, a böjt, az imádságos elmélyülés által. Míg a nyugati keresztény ember minden nap egyedül, személyesen küzd a bűn ellen üdvösségéért, addig a görögkeleti hívőnek csak bele kell állnia az egyház üdvintézményébe és sodortatnia

magát a misztikus folyamattal. Ezért jellemző az ortodoxiára a személytelen miszticizmus. Az ortodox szemlélet nacionalista, mert nemcsak az egyének, hanem a nemzetek természeti személyiségében is hisz, meg lévén győződve (Crainic szavaival) arról, hogy «a nemzetek természeti egységei, mint ilyenek, vesznek részt a keresztény szellem hierarchikus rendjében». Ebből magyarázható az is, hogy míg nyugaton állam, nemzet és egyház külön egységek és viszonyukat erkölcsi törvények, racionális szabályok határozzák meg a szabad társulás jegyében, addig az ortodox államokban állam, nemzet és egyház egyetlen szerves és misztikus egységet alkot, melynek az egyének akarata fölé emelkedő objektív és kollektív akarata van. Ez a vallásos miszticizmus által fenntartott kollektív akarat nyilvánul meg a vasgárdista mozgalom irányításában s ennek minden tag vakon engedelmeskedik. De, amint már említettük, az ortodox szemléletből hiányzik a személyes eticizmus, az autonóm ember felelősségérzete s éppen ezért tág teret enged a közösségi önzésnek, a kizárólagosságnak, ami a vasgárdánál a nyílt erőszak rendszerré válásáig fajult. Mintegy mitologikus küzdelemben, a román lélek két ősi bűnének, az erőszaknak és a korrupciónak gigantikus harca zajlott le Nagy-Románia életében, a légió egymásra szabadította ezt a két elemi erőt és a harcban maga is elvérzett.

Károly király kísérlete.

II. Károly érdekes egyénisége még igen közel áll hozzánk időben, hogy ítéletet merjünk kockáztatni róla. Kétségtelen, hogy azok közé tartozott, akik felismerték a román élet nagy betegségét és komolyan keresték a gyógyulás útjait. A parlamentáris demokrácia felett kimondott súlyos ítélete erre mutat. A román politikai és lelki válság oka szerinte is «a nyugati eszmék és reformok bűvölete, fetiszmusa olyan formuláknak, melyeket eltérő fejlődésű és más történelmi, népi, földrajzi, gazdasági, társadalmi, erkölcsi és tradicionális körülmények által meghatározott

Románia a bécsi döntés (1940) után.

világ fogadott el általánosan. A parlamentarizmussal átvettük az 1789. évi polgári forradalom doktrínáit, célkitűzéseit és világnézeti hagyományát, a nélkül, hogy tulajdonképeni polgárságunk lett volna. Politikai életünk megszenvedte ezt a születési fogyatékoságot. És ez az eredendő bűn kiterjesztette hatását minden térre, a kultúrára, a civilizációra, a nemzetgazdagságra és a közigazgatásra, egy korcs felépítmény formájában, mely nem alkalmazkodott a lényeghez, a tartalomhoz, azokhoz a valóságokhoz, melyek távolabbról, lényünk mélységeiből fakadnak». Ennek tudatában fordult Károly reformpolitikája az egyház és a nép felé. Munkája alapjául, mint világnézetet, a «romanizmust» (Eomânism) jelölte meg s ez szarvai szerint a nemzeti és keresztény gondolat egysége volt. 1937-ben a román parlament törvényt hozott a kolostorok újjászervezésére, mely földet juttatott minden kolostornak, hogy nevelő és irányító munkájukat az anyagiak hiánya ne akadályozza. Szóleskörü munkát indított a király belső barátja, a kiváló szociológus, Gusti professzor vezetése alatt a nép szellemi és anyagi életnővőjének emelésére. Gusti professzor királyi kutatócsapatainak falumunkája nemcsak a népélet megismerését, a legkiáltóbb bajok azonnali orvoslását, hanem egy nagyszabású társadalmi reform alapjainak lerakását is célozta. A gazdagon ellátott királyi kulturális alapítványok falusi kultúrházak létesülését segítették elő, melyek nemcsak a tudás népszerűsítésének, hanem az ősi néphagyományok ápolásának is otthonai lettek. A király személyes hozzájárulásával ugyanezek az alapítványok könyvkiadói működést is fejtettek ki, kiadványaikkal a két nagy hiányt, a morált és a tudást akarván pótolni. Alig volt az elmúlt évtizednek számottevő román kulturális eseménye, melynél Károly király személyesen ne lett volna jelen s melyhez nemcsak erkölcsi, hanem anyagi támogatását is ne adta volna.

Mégis a királynak az ifjúság volt a legfőbb gondja. Megalapította az «Országőr» szervezetet (Straja farii), mely val-

lások, bajtársias, dinasztikus és erősen nemzeti szellemben nevelte az egész román fiatalságot, a természet és a néphagyomány szeretetét oltva bele. De a harcot éppen az ifjúságnál veszítette el, a vasgárda népszerűségét a mestersegesen fokozott királytisztelet sem tudta ellensúlyozni. Károly magánélete és kormányzási módszerei úgyszólván az egész országot felháborították, a politikai pártokat éppen úgy, mint az egyházat vagy a légionistákat. Kétségtelen, hogy uralkodása alatt a korrupció és az önkény, ha lehet, még nagyobb méreteket öltött és a közvélemény egyenesen a királyt vádolta azzal, hogy érdekében áll a gyűlöletes rendszert fenntartani.

Az erdélyi párt bukása után újból a liberálisok kerültek felül, s miután Dúca miniszterelnököt a vasgárdisták meggyilkolták, Tatarescu alakított kormányt. A négyéves liberális éra az erős kéz rendszerét vezette be a kormányzásban. 1933 óta mindmáig Eomániában állandósult az ostromállapot, de ezzel együtt a belső válság is. A konverziós törvény *levezette* a gazdasági feszültséget, előtérbe léptek azonban a bel- és külpolitikai kérdések. A pártok heves küzdelmei mögött egyre félelmesebb erővé vált Codreanu mozgalma, mellyel már számolni kellett. A hivatalos üldöztetés csak növelte népszerűségét. A fenyegető nemzetközi változások hatására Románia szükségesnek érezte, hogy szorosabbra fűzze kapcsolatait előbb a kisantant-szerződésen belül, majd Oroszországgal és a balkáni államokkal. A fegyverkezés nagy ütemben megindult és ezzel együtt járt a szigorú adószedős rendszere is, amely egyre népszerűtlenebbé tette nemcsak a kormányt, hanem a királyt is. Károly, számolva a közhangulat pálfordulásával, 1937. év *végén* elbocsátotta a liberálisokat és Gogát bízta meg nacionalista kormány alakításával. Mivel azonban ez a kísérlet sem tudta a félelmetes ellenfelet, a vasgárdát leszerelni, a király merész lépésre határozta el magát. Eltörölte az alkotmányt és 1938 februárjában új alkotmányt adott, Romániát korporatív, parancsuralmi állammá alakítva át, egypár trendszerrel, melyben minden valóságos hatalom a király kezében fut össze. A

kormány élére Christea Miron pátriárkát, majd ennek halála után bizalmasát, Călinescu Armandot állította. Călinescu nevéhez fűződik a légionista mozgalom letörésének kísérlete. Az ígéretek, megfélemlítések és erőszakosságok sorozatával próbálkozott meg, majd elfogatta Codreanut, akit őrei 1938 november 30-án állítólagos szökési kísérlete miatt 13 társával együtt hátulról agyonlőttek. A légionisták országszerte megindult üldöztetése és bírói ítélet nélkül való, közigazgatási úton történt kivégeztetése általános felháborodást keltett és a király személyét gyűlölet tárgyává tette, amikor pedig Călinescu miniszterelnököt elérte a vasgárda bosszúja, az ország állati vérengzés színtere lett, százával, talán ezrével lőtték agyon a légionistáknak ismert egyéneket és temetetlen holttestüket közszemlére tették ki. A szörnyű gyilkolás során a román fiatalság színe-virága pusztult el s helyüket a légionista mozgalmon belül silány elemek foglalták el.

Időközben a nagy világgégés Románia létét kezdte fenyegetni és az országot a felbomlás állapotában találta. Csehszlovákia bukása és a magyar revíziós igények érvényesülése természetesen nyugtalanságot keltett a román közvéleményben és vezető körökben, s ez elsősorban külpolitikai tanácsalanságban nyilvánult. A román külpolitikát sohasem az elvhűség vezette s így nem esett volna nehezebb a román politikai lelkiismeretnek átállni a másik oldalra, mint ahogy ezúttal is hidegvérrel hagyta cserben csehszlovák és lengyel szövetségeseit. De később jött a valódi helyzet felismerése. Károly király és kamarillája görcsösen ragaszkodott a régi európai rendszerhez, melynek Nagy-Románia születését köszönhetné s ezzel megpecsételte országa sorsát. A külső és belső erők kérelhetetlen következetessége a mesterséges államalakulat felbomlásához vezetett.

1940 nyarán egymásután vesztett el Besszarábia, Bukovina, Erdély egy része és Dél-Dobruzsza, szeptember 8-án Károlyt lemondásra kényszerítették és pusztán életét is csak gyors meneküléssel menthette meg. Románia légionista állam lett, melynek vezetője (conducător), a

légióval rokonszenvező Antonescu tábornok, az árnyék-királyként másodszor is trónra került Mihály mellett valósággal uralkodói jogokat élvez. A belpolitikai fordulatot rövidesen követte a külpolitikai, Románia csatlakozott a német-olasz-japán háromhatalmi egyezményhez. A légió azonban, érettebb elemeit elveszítvén, nem mutatkozott méltónak a győzelemre. Új vezére, Sima Horia, úgy látszik, a vasgárdista hagyományokból egyedül az erőszak szellemét mentette át. A bosszút lihegő légionisták vérfürdőt rendeztek a régi uralom kiemelkedő tagjai közt s ennek Iorga professzor is áldozatul esett. A vasgárda megszállotta a román gazdasági élet kulcspontjait, vállalatok ezreit juttatva szakképzettség nélküli párthíveinek, ami természetesen teljes fejetlenségre vezetett. A párt valósággal államot kezdett jelenteni az államban, saját hadseregével és rendőrségével megbénítva a hivatalos közigazgatást és oktalan rémuralmat vezetve be az amúgy is végkimerülésben szenvedő országba. Az államhatalom és a légió közti összeütközésnek előbb-utóbb be kellett következnie. 1941 január végén ki is robbant és nyílt polgárháborúvá fajult. Újabb vérengzés árán Antonescu tábornok átmenetileg urává lett a helyzetnek s Románia három éven belül immár harmadszor változtatott államformát, megszűnt légionista állam lenni.

Napjaink nem alkalmasak arra, hogy a román fejlődést lezártnak tekintsük, vagy akár jóslásokba bocsátkozzunk jövőendő útját illetően. Annyi azonban bizonyos, hogy a románság az elmúlt két évtized alatt olyan mélyreható átalakuláson ment keresztül, hogy bármerre forduljon is sorsa, életében új korszak kezdődött.

JEGYZETEK.

Összefoglaló művek

A román történelemnek a külföldi közönség számára ma is leghasználhatóbb, bár óvatossággal kezelendő összefoglalása N. IORGA műve: *Geschichte des rumänischen Volkes*, 2 kötet, Gotha, 1905. Ugyanő írt kisebb terjedelmű angol és francia nyelvű összefoglalásokat is (*A History of Roumania*. London, 1925 és *Histoire des Roumains et de leur civilisation*. Bukarest, 1922). Újabb nagy műve, *Istoria Românilor*, 10 kötet. Bukarest, 1938 (franciául is: *Histoire des Roumains*) kevés érdemleges új szempontot hoz és előadásmódja is zavaros. Adatokban a leggazdagabb és tárgyilagosságra törekvő nagy szintézis A. D. XENOPOL román történetének I. Vlădescu által gondozott háború utáni új kiadása: *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, 14 kötet. Bukarest é. n. Ugyancsak Xenopol írt franciayelvű összefoglalást is: *Histoire des Roumains*, 2 kötet. Paris, 1896. C. C. G-IURESCŪ szintézise: *Istoria Românilor*. Bukarest, 1935, sok szempontból üdvös visszahatást jelent romantikus és sovíniszta elődjével szemben, azonkívül az eddiginél nagyobb gondot fordít a politikai történeten kívül társadalmi és művelődési kérdésekre, de eddig csak két kötete jelent meg (három részben), a XVII. század elejéig jutva az eseményekkel. Magas színvonalú és különösen újkori részében hézagpótló R. W. SETON-WATSON (Scotus Viator) könyve: *A History of the Roumanians*, Cambridge, 1934 (francia kiadása: Paris, 1937). Mindé művek azonban tévesen és gyakran célzatosan hamisítva adják elő a román őstörténetet és a magyar-román viszony problematikáját. Ugyanez jellemzi az erdélyi románok történetét tárgyaló főbb műveket: N. IORGA: *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, két kötet. Bukarest, 1915 és a kolozsvári volt román történeti intézet szerkesztésében megjelent gyűjteményes munka: *La Transylvanie*, Bukarest, 1938.

A román irodalom történetére vonatkozó főbb összefoglaló művek: S. PTSCARITT: *Istoria literaturii romane, epoca veche*. Nagyszeben, 1930 (a XVIII. század végéig), N. CARTOJAN: *Istoria literaturii romane vechi* Bukarest, 1940 (a XVII sz. közepéig), N. IORGA: *Istoria literaturii romane însecolul al XVIII-*

lea, Bukarest, 1901; G. PASCUI: *Istoria literaturii românești din secolul al XVIII-lea*, két kötet, Bukarest, 1926; N. IOROA: *Istoria literaturii române în secolul al XIX-lea*, három kötet, Bukarest, 1907—8; O. DBN-SÛSIANU: *Literedura, romîna modernă*, három kötet, legutolsó kiadása: Bukarest, 1929—33 és N. IOROA: *Istoria literaturii române eoniinrporane*, két kötet, Bukarest, 1934.

A magyar történetírók közül elsőnek Bor» PÉTER írt összefoglaló művet az erdélyi románok történetéről: *Brevis Valachorum Transsilvaniam incolentium història cîmen a XVII. század közepén*, ez azonban kéziratban maradt. A ζ egész románság történetét felölelő magyar szintézis, az első és mostanig a legutolsó, HUNFALVY PÁLÉ: *Az oláhok története*, két kötet, Budapest, 1894. E mű azonban, mely a XVII. század elején megszakad, éppen úgy elavult, mint JANCÓSÓ BENEDEK különleges szempontú, a maga idején úttörő jelentőségű munkája: *^1 román nemzeti törekvéseit története és jelenlegi állapota*. Budapest, 1890—99.

I. FEJEZET.

Az antik népekre vonatkozólag a legjobb felvilágosítást az KÉBERT-fele *Reallexikon der Vorgeschichte* megfelelő címszavai adják, különösen N. JOKL: *Ilyrier* cikke (VI. 33—48. l.). A irákokról ld. még W. TOMASCHEK: *Die alten Thraker*. Sitz. Ber. Akad. Wien, 128, 130, 131. k. Wien, 1893—94; G. KAZAROW: *Beitriige zur Kulturgeschichte d. Thraker*. Sarajevo, 1910; GL I. KAZAROW: *Thrace. Cambridge Ancient History VIII* (1930). 534—500., 781—80. l. A dákokról v. ö. V. PÁRVAN: *Getica*. Mem. Ist. Acad. Rom. III. 3. A panillirizmusról Y. PISANI: *Il problema illirico*. Pannónia, 1937, 270. kk. l. (ellenkező álláspontot képvisel H. KRÄHE: *Die sprachliche Stellung des Illyrischen*. Pannónia, 1937, 291. kk. l.). A különböző trák törzsek elhelyezkedéséhez ld. a *Cambridge Ancient History X*. 117. l. térképét. A szétvándorlás kronológiája V. PISANI szerint (*La ricostruzione deWindeuropeo*. Cagliari, 1930. 23. kk. l.). A legrégebbi lovasnéprói: G. ALLUS S.—HORVÁTH T.: *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*. Bp. 1939. A szkítákra és agatirszekre nézve ld. GIURESCU: *Ist. Bom*. I. 43 bibliográfiáját. A görög expanzióról ld. R. VULPE cikkét a *Dobroudja*, (1938) kötetben, valamint V. PÁRVAN: *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*. Bull. Sect. Hist. Acad. Roum. X (1923), 23—47. l.; G. GLOTZ: *Histoire Grecque*. I. Paris, 1925. A keltákról H. HUBERT: *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de La Tène*. Paris, 1932. Az Euxinos név iráni előzményeiről v. ö. VASMER: *Acta et Comm. Univ. Dorpatensis. Hum.* I. 3. 1921 (erről A. METLEET: *Bull. Soc.*

Ling, de Paris, XXIII. 250. 1.; E. BOISACO: *Revue Archéologique*. XIX, 401. 1.). Az albánok eredetéről C. TAGLIAVINI: *La lingua albanese*. Roma, 1936. 15. 1. nyomán.

A békés átszivárgás tarthatatlan elméletéhez különösen IORGA ragaszkodott, v. ö. *Hist. des Boum*. II. 9. kk. 1. Dalmácia és a Balkán, hódoltatásáról v. ö. *Cambridge Anc. Hist.* XI.; PHILIPPIDE: *Originea Jiomânilor*, I. lasi, 1925. 277. kk. 1.; V. ÇITAPOT: *Le monde romain*. Paris, 1927, 412. kk. 1. Dalmáciára nézve alapvetően fontos JIRECEK: *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*. Denkschr. Akad. Wien, XLVIII (1902). A Moesiába Pannoniából behatoló italikus elemről ld. ALFÖLDI A.: *Cambridge Anc. Hist.* XI. 548. 1. A dákok felemelkedésére és a rómaiakkal folytatott küzdelmeire nézve v. ö. R. PARIBEKI: *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi deWimperatore Traiano*. Messina, 1926—27. I—II. Az egész dák-római érintkezést ALFÖLDI A. legújabb értekezése *{Dákok és rómaiak Erdélyben}*. Bp. 1940, olaszul is: *Daci e Romani in Transilvania*) alapján mondtuk el. Innen származik az «ütközőállamok» gondolata is. A magyar tudományos álláspont legterjedelmesebb kifejtése TAMÁS L. kitűnő könyve: *Rómaiak, románok, oláhokDácia Trajánában*. Bp. 1935 (franciául is, *Arch. Eur. Cent. IO. Or. I—II*). A három királyról: GIURESCIT: *Ist. Rom.* I. 55. k. 1. Az Aelianus-féle átköltözteséről u. o. 59. 1. A román álláspont logikus cáfolata TASI Ásnál (újabb munkái közül v. ö. különösen: *La romanita dell'oriente europeo*. Corvina. III. 1940, 447. kk. 1.; *Vorgeschichte der Entwicklung des rumänischen Volkes und seiner Sprache bis zum X. Jahrhundert n. Chr. Die Siebenbürgische Frage*. 1940. 7. kk. 1.). A ζ újabb archeológiai érvek cáfolatáról ld. GÁLDI L.: *La «romanité dace» et les Roumains*. Nouvelle Revue de Hongrie, 1940. okt. 320. kk. 1. A 22—23. l.-on a szövegbe ékelt latin idézetek közül az első Vopiscusból (39, 17), a második és harmadik Eutropiusból (9, 15) származik.

A balkáni romanizmus sorsának vázlata, TAMÁS említett művén kívül, különösen M. FRIEDWAGNER igen mély és alapos tanulmánya nyomán íródott: *Über die Sprache und Urheimat der Rumänen*, *Zeitschr. f. rom. Phil.* LIV. (1934), 641. kk. 1. Többi forrásunk közül a legfontosabbak egyike: Jos. LAD. PIC: *Über die Abstammung der Rumänen*. Leipzig, 1880. 30. kk. 1. A görög és romanizált terület közti, ú. n. JIRECEK—SitoK-féle vonalra nézve v. ö. TAMÁS i. m. 113. kk. 1. (újabb bibliográfiával), térképen érzékeltetve W. v. WARTBURG cikkében: *Hie Ausgliederung d. romanischen Sprachraume*. *Zeitschr. f. rom. Phil.* LVI. (1936), 3. térkép. A román, kereszténység nemdáciai eredőiről TAMÁS i. m. 84. kk. 1., ALFÖLDI i. m. 179. kk. 1. Nicetasról Criurescu i. m. 196—97. 1. A román *preot, preut* szó bizonyító erejét eddig tudomásom szerint nem méltatták figye-

lemre. 1938 májusában már szóltam erről a római Magyar Intézetben tartott előadásomban a Jaberg—Jud-féle olasz nyelvátlasz alapján. Prima Justiniana jelentőségéről főleg PEIEDWAGSER i. m. 663. 1. Ugyanerre a vidékre következett a kiváló holland nyelvész N. VAN WIJK, aki egyenesen egy romanizált zónát tételez fel a Duna és az Adria között («la zone qui relie le Danube, au nord et au nord-est de Sofia, à l'Adriatique», *Les langues slaves, de l'unité à la pluralité*. Paris, 1937, 118. 1.). Ezt a feltevést tartja a legvalószínűbbnek az ugyan-csak holland M. VALKHOEF is, v. ö. *Neophilologus*, XXIV, 258. 1. A délolasz-román összefüggéseket is csupán egy olyan balkáni vidék magyarázhatja meg, amely sokáig elég élénk összeköttetésben állott Itáliával. Persze elfogadhatatlan RÉTHY L. elmélete (ld. *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*. Bp. 1888), aki egyenesen olasz pásztorok késői (kb. VI—VII. századi) átköltözését tételezi fel: ellene PHILIPPIDE i. m. 768. 1. A pásztorok életforma konzerváló erejéről TAMÁS i. m. 132. kk. 1. Ugyancsak ő tárgyaíja a román-albán nyelvi összefüggéseket is, főleg KK. SANDFELD: *Linguistique balkanique* (Paris, 1930) alapján. A névelőről SANDFELD i. m. 165. kk. 1. Itt jegyezzük meg, hogy mi a közös albán-román vonásokat TAMÁStól kissé eltérően értelmezzük, amennyiben közös forrásra vezetjük őket vissza s nem közvetlenül az albánból származtatjuk. Semmiesetre sem lehet azonban ezeket a «balkáni szavakat» (BalkanWörter) a dákból származtatni, ahogy IORGA tette (*Hist. des Boum.* I. 115. kk. 1.). Még csak azt jegyezzük meg, hogy bár a románság balkáni eredetének elmélete R. RÖSSLER nevével forrott össze (v. ö. *Romanische Studien*. Wien, 1877), ezt a nézetet részletes indokolással először J. P. SULZER fejtette ki 1782-ben «Geschichte des transalpinischen Daciens» c. művében (v. ö. GÁLDI L.: *Römer und Rumänen in Siebenbürgen. Zum Gedenken an Fr. J. Sulzer*. Das Schaffende Ungarn. 1940, okt. 24. kk. 1.). Végül érdemes megemlíteni, hogy az erdélyi kontinuitást általában hevesen védelmező S. P us CARI v is egy ízben a románok eredetét és területi folytonosságát «örökre nyílt kérdésnek» nevezte («chestiunea vecinic deschisa a originii Românilor si a continuitatii în regiunile lor actuale». *Dacoromania*, IV. 1381. 1.).

A balkáni avar és szláv betörésekről v. ö. J. B. BURY: *The invasion of Europe by the Barbarians*. London, 1928, 262. kk. 1.; L. NIEDERLE: *Manuel de l'antiquité slave. I. L'histoire*. Paris, 1923; R. ROESSLER: *Über den Zeitpunkt der slav. Ansiedelung auf der unteren Donau*. Sitz. Ber. Akad. Wien. Phil.-hist. Kl. 73. 1873; Pic: i. m. 38. kk. 1. Az 587. évi «nyelvmélek» színes leírása GIÜREScunál, I. 221—2. 1. Ezt Pic latin eredetűnek, de nem román jellegűnek tartja (54. 1.), viszont kétségtelen, hogy még a XVI. századi román nyelvben is megvolt az egy-

szerű *torn* ige (latin *tornme*) «vertere» értelemben (S. PUSCARIU: *Etym. Wb. d. rum. Spr.* 162.1.). A bulgárokról W. N. SLATARSKI: *Geschichte der Bulgaren*. I. Leipzig, 1918. Ősi kultúrájukról legújabban FEHÉR G.: *A bolgár-törökök szerepe és műveltsége*. Budapest, 1910. A bulgár nyelv régi török elemeiről v. ö. ST. MLADENOV: *Vestiges de la langue des Protobidgares touraniens d'Asparuch en bulgare moderne*. Revue des Etudes Slaves I. (1921), 38—53. A pásztorokodó életmód fontosságáról és általában a kétítele romanizmus szétválásáról TAMÁS i. m. 154. kk. 1. A mintegy 70 régi szláv kölcsönzést O API DAN tételezte fel, v. ö. *Elementul slav în dialectul aromán*. Acad. Rom. Mem. Se<. Lit. III., II. (1925), 24—32. A belőlük következtethető együttélésről TAMÁS i. h. és részletesebben FRIEDWAGNER i. m. Zeitschr. f. rom. Phil. LIV (1934), 687. kk. 1. A déli szlávoknál fennmaradt latin elemekről általában P. SKOK írt: *Zum Balkanlatein*. Zeitschr. f. rom. Phil. XLVI. (1926), 385—410, XLVIII. (1928), 398—413. L. (1930), 484—532. LIV. (1934), 175—215. 1. A bolgár nyelv román elemeiről csak egy újabb dolgozat van, az is felületes és kevésbé dokumentált, v. ö. D. SCHELITDKO: *Lateinische u. rumänische Elemente im Bulg.* Balkan-Archiv, III. (1927), 252. kk. 1. A névelő hátratételéről KR. SANDFELD i. m. 165. kk. 1. A román nyelv szláv elemeiről teljesen hibás, kronológiai távlat nélküli összeállítás a IORGÁÓ i. m. II. 325. kk. 1. 23—24, 1.; sokkal használhatóbb A. EOSETTI román nyelvtörténetének III. kötete *Istoria limbii rom. III. Limbile slave meridionale*. Bukarest, 1940. A román nyelvjárásokról TAMÁS- i. m. 8. kk. 1. A gigantikus őshaza főleg S. PUSCARIU kedvenc gondolata, v. ö. legújabban *Etudes de linguistique roumaine*. Bucarest, 1937. Az aránylag körülhatároltabb eredeti területről FRIEDWAGNER i. m. Zeitschr. f. rom. Phil. LIV (1934), 661—62.1. Aszétészóródásról Id. FE. MIKLOSICH: *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpathen*, Wien, 1897. A bizánci adatokat sokszor felsorolták, v. ö. TAMÁS i. m. 93—4, FRIEDWAGNER i. m. 675. kk. 1. KEKAITMENOS adatával kapcsolatban könnyen felvetődhetik az a gohdolat, vájjon a Száva és a Duna említése nem azon alapszik-e, hogy a dardaniai vidék valóban egyaránt volt menedéke Moesia és Dácia, másrészt Délpannónia romanizmusának? A balkáni adatok sokkal előbbieek a románok első említésénél a Dunától északra; e tény fontosságára TAMÁS ismételtén rámutatott (v. ö. pl. *La romanità deWOriente Europeo*. Corvina, III. 1940, 456. 1.).

II. FEJEZET.

Könyvünknek talán egy fejezete sem különbözik annyira a román történetirodalom hivatalos felfogásától, mint a romá-

noknak a Duna balpartjára való átköltözéséről szóló. A román történészek ugyanis kevés kivétellel azt állítják, hogy Dáciában a romanizált elemek a népvándorlás idején is fennmaradtak, a románok Erdélyben és környékén folyamatosan, megszakítás nélkül laktak a római hódítás óta máig (kontinuitás elmélete) és a magyarok a honfoglaláskor Erdélyben és az Alföld keleti peremén már ottlakó románokat találtak (prioritás elmélete). Ezekkel a téves elméletekkel nem szándékozunk itt vitába bocsátkozni (ld. TAMÁSNak az I. fej. jegyzékében i. m.).

Az első duna-balparti román bevándorlókra nézve N. IORGA cikke (*Les plus anciens états slavo-roumains sur la rive gauche du Danube*. Revue des Études Slaves, V. (1925) hemzseg a merész és bizonyíthatatlan feltevésektől. A besenyőkről NÉMETH GYULA (*Zur Kenntnis der Petschenegen*. Körösi Csorna-Archívum, 1922) és GYÖRFFY GYÖRGY (*Besenyők és magyarok*. Bp. 1940). az uzokról és kunokról KOSSÁNYI BÉLA (*Az uzok és kománok történetéhez a XI—XII. században*. Századok, 1925) írt. A románságra gyakorolt türk hatásra vonatkozólag lásd RÁSONYI LÁSZLÓ (*Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'état des Roumains*, Archívum Europae Centro-Orientalis, 1935) és LÜKŐ GÁBOR (*Havaselve és Moldva népei a X—XII. században*, Ethnographia-Népelet, 1936) dolgozatait. A. BUNEA írása a fogarasi románságról (*Stapanii Tarii Oltului*, Bukarest, 1910) hibás kiindulási pontja miatt csali fenntartással használható. A szerbiai románokról és a bolgár-román birodalomról S. D RAG o MIR (*Vlahii din Serbia*, Anuarul Institutului de Istorie Nationala, Cluj, I. 1922) és W. N. SLATARSKI (*Geschichte der Bulgaren*. Leipzig, 1918). A kunok megtérésére és az azt követő magyar telepítésekre vonatkozólag a következő művek olvashatók: MAKKAI LÁSZLÓ: *A milliói (kun) püspökség és népei*. Debrecen, 1936; R. ROSBTTI: *Despre Unguri si episcopiile catolice in Moldova* (Anuarul Academiei Romane, Memorii, Sectia Istorica, 2. sor. XXVII. (1905) k.); LÜKŐ GÁBOR i. m. és u. a.: *A moldvai csángók*. Bp. 1936; G. WEIGAND: *Ursprung der sudkarpathischen Flussnamen in Rumänien* (Leipziger Jahresberichte XXVI—XXIX, 1921); TREML LAJOS: *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen* (Ungarische Jahrbücher, 1928—9) és főként ELEKES LAJOS: *A román fejlődés alapvetése* (Századok, 1940). A bevándorló románok társadalmi szerkezetéről: KEMÉNY JÓZSEF: *Über die ehemaligen Knesen und Kenesiate der Walachen in Siebenbürgen* (Kurz's Magazin, II 1848), SÓLYOM-FEKETE FERENC: *Vázlatok az oláh kenézi intézmény történetéhez* (A Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Évkönyve, 1884); LEHOCZKY TIVADAR: *Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltészok intézményéhez* (Történeti Társ, 1890); J. BOGDAN: *Originea voevodatului la Romani és Despre cnejii Romani* (Anuarul Academiei Romane, Memorii, Sectia

Isforica. 2. sor. XXIV (1001—92). ill. XXVI. (1903—4). köt.; G. E. Müller: *Die mittelalterlichen Verfassungs- und Rechts-cinriehluugcn der Humanen des ehemaligen Ungarns* (Siebenbürgisches Vierteljahrschrift, 1938) és FEKETE-NAGY ANTAL—MAKKAI LÁSZLÓ: *Documenta Valachorum in Hungária históriám Uluslrantia*. Bp. 1911 (Bevezetés). Az ötvenedről A. DOBOSI: *Dalul oilor*. Bukarest, 1937. A pásztorzkodás óriási irodalmából összefoglaló természetűek: O. ÜENSUSIANU: *Pástoritul la popoarele romanice*. Bukarest, 1913 és' A. MALASCHOFKY: *Einflüsse des Hirtenlebens auf die Entwicklung von Volk und Staat in Rumänien*. (Südostdeutsche Forschungen III. 1939.)

Az első román ál lam alakú lá sokról ELEKES LAJOS i. m. A román álláspontot képviseli D. Oxeiu két műve: *Románii si Ungurii in trecut* (Analele Academiei Romane, Memorii, Seefaa Istorica, 3. sor. IX. (1928—9) köt.) és *Originea principator romanee*. Bukarest, 1899.

A déli román település menetéről FEKETE NAGY—MAKKAI i. in. A szörényi román kerületek irodalmából a legfontosabbak: PESTY FRIGYES: *A szörény vár kiegyel hajdani oláh kerületek*. Budapest, 1876 és G-H. VINTJESCU: *Privilegiile Románilor din cele opt districte bánatene*. (Omagiii Fr. I. si A. Lapedatu, Bukarest, 1936.) A hunyadmegyei kerületekről CSANKI DEZSÓ: *Magyarországi örténeti földrajza a Hunyadiak korában*. V. Bp. 1913. Salgó, Talmács és Töröcsvár románjairól G. E. MÜLLEE: *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande*. (Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde, 1912.) Alsófehér megye román telepeiről: ICZKOVITS EMMA: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*. Bp. 1939. A románokat megelőző szláv és magyar településre vonatkozólag lásd: KNEZSA ISTVÁN: *Magyarország népei a XI. században és Erdély földrajzi nevei* (Erdély, Bp. 1940) c. tanulmányait.

Az északi román településre vonatkozólag FEKETE NAGY—MAKKAI i. m. és PETROVAY GYÖRGY: *A máramarosi románok*. (Századok, 1911). Szatmár és Bihar megye román településéről MAKSAI FERENC: *Szatmár megye a középkorban*. Bp. 1940 és JAKÓ ZSIGMOND: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Bp. 1940. Szilágy, Kolozs és Szolnok-Doboka megyék románságáról PETRI MÓR: *Szilágy vármegye monographiája*, 6 k. Bp. 1901—1904; BALÁZS ÉVA: *Kolozs megye kialakulása*. Bp. 1939. és K Á D Á R—R É T H Y—T AGÁN γ—P o κ Ő L γ: *Szolnok-D oboka vármegye monographiája*, 7 k. Dés, 1901—1905. Általában: CSANKI DEZSÓ: *Máramaros megye és az oláhság a XV. században*. Századok, 1889.

A vallási kérdést sok tévedéssel, de általában tárgyilagosan kezeli ST. LUPS A: *Catolicismul di Románii din Ardeal si Ungaria pana la anul 1556*. Osernovic, 1929. Vladislav vajda harcos ortodoxizmusáról THALLÓCZY LAJOS: *Nagy Lajos és a bulgár*

bánság (Századok, 1900) és N. IOEGA: *Lupta pentru stîpînirea Vidinului în 1365—69.* (Convorbiri Literare, 1900.) A román metropoliák alapításáról C. MARINESCU: *Infîntarea metropoliilor în Tara Românească și în Moldova* (Analele Academiei Române stb. 3. sor. II. '1923—24.) Vladislav pénzeiről C. MOISIL: *Monetaria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor.* (Anuarul Institutului de Istorie Nationala, Oluj, III. 1924—25.) A moldvai László vajda katolizálására vonatkozólag O. ATINER: *Episcopia de Serei* (Revista Catolică, 1913). Az erdélyi románok ortodox egyházáról ST. METES: *Istoria bisericii românești din Transilvania*, I. Nagyszeben, 1935.

A társadalmi átalakulás kérdéseire vonatkozólag lásd a társadalmi szerkezettel, továbbá a megtelepedéssel kapcsolatban idézett irodalmat. Ezenkívül J. PUSCARITJ: *Fragmente istorice despre boerii din Tara Fagărasului.* Nagyszeben, 1907.

III. FEJEZET.

E kor román története magyar hatások jegyében folyt. A román irodalom ezeket nem méltatja kellőképpen, s egyébként is a túlfűtött nemzeti önérzet gyakran viszi téves vágányokra. Ennélfogva, ha való képet akarunk alkotni, kénytelenek vagyunk közvetlenül a forrásanyagra támaszkodni. A politikai történet főbb kűffőit a Hurmuzakiról elnevezett nagy gyűjtemény munkatársai állították össze, a sorozat I., II., VIII. és XV. kötetében, külföldi okmánytárak és levéltári kutatások alapján. A vajdasági krónikák régebbi, szlávnyelvű tagjait, amelyeknek keletkezési ideje közelesik a tárgyalt korszakhoz, s ezért adatszerűleg is felhasználhatók, I. BOGDÁN adta ki: *Vechile cronicile moldovenesci pana la Urechia'* (București, 1891) és *Cronice inedite atîngătoare de istoria Românilor* (București, 1895) c. nagy munkáiban. Az erdélyi—magyarországi kapcsolatok tisztázásához BoGDANnak egy másik nagyfontosságú kiadványa: *Documente privitoare la relațiile Țării-Românești cu Brașovul și cu Tara Ungurească în sec. XV. și XVI.* (București, 1905, erdélyi városok levéltáraiban őrzött oklevelek alapján) jelentősen hozzájárult. A vajdaságok benső viszonyai tekintetében gyengébben állunk. Egységes kiadványok csak Moldvára vonatkozólag készültek M. COSTACHESCU: *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare* (Iasi, 1932) és I. BOGDAN: *Documentele lui Ștefan cel Mare* (București, 1913) c. alapos oklevélközléseivel. Havasulván a benső anyagot különböző kiadványok törmelékéből kell összegyűjteni.

A magyar oklevél- és forrásanyagot, ami a vajdasági kapcsolatokat illeti, már régen kiadták és a magyar tudósok javarésze használta is munkáiban. Azonban az egybevetés

munkája az újabb román közlések anyagával mostanáig késett, s napjainkban is csak egyes részletek találtak feldolgozóra. Hunfalvy félszáz év előtti nagy műve: *Az oláhok története* (Budapest, 1894) 1600-ig terjed s így a középkori magyar-román kapcsolatokról egységes képet ad. Csakhogy az ő szempontjai részben már elavultak s közben a forrásanyag is jelentősen bővült. Legfőbb ideje volna, hogy a középkori magyar-román összeköttetésekről új szempontokkal írt, egységes mű adjon számot, azonban erre eddig sem magyar, sem román részről nem történt kísérlet.

A vajdaságok XIV. századvégi felemelkedéséről a G-iurescu IR. I. kötetének zárófejezetei, illetőleg a végükön összefoglalt román, irodalom adnak tájékoztatást. A benső viszonyok megismerése kezdeti állapotban van, a mondottakat egy korábbi munkánkból: *A román fejlődés alapvetése* (Századok, 1940) merítettük. A XV. század török háborúit a román irodalom dicsőfényvel veszi körül, hőseiben, különösen Nagy Istvánban, a kereszténységnek elszánt védelmezőit, a magyarságnál méltóbb bástyáját keresi. Természetesen itt is a rosszul értett nemzeti büszkeség túlkapásaival van dolgunk, a valóságos képet, ami a bástya és kapu viszonyával fejezhető ki, *A magyar-román viszony a Hunyadiak korában* c. tanulmányunkban igyekeztünk tisztázni. (Mátyás király emlékkönyv I. Budapest, 1940.) A magyarság törökellenes állásfoglalásának, a balkáni hűbéresek helyzetének alakulását, a bástyaeszme egyes elemeinek leszűrődését és elváltozását a román talajban ugyanott vázoltuk. A középkori román élet kétarcúságára, Arges előkelőinek műveltségvilágára ld. V. DRAGHICEANTT: *Gurtea domneasca din Arges* (Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, a. X—XVI. Bucuresti, 1923) címmel az ásatások részletes ismertetését. Magyar népi elemekre a vajdaságokban ld. Lükő és mások eredményeit, hatásukra a vajdasági élet alakításában TBEML alapvető cikkét: *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen* (Ungarische Jahrbücher VIII—IX), s átfogóan i. tanulmányunkat, Századok, 1940. A román fejlődés kibontakozása és egyensúlya a különböző hatások között uo. P. PANAITESCU a román «országútról»: *L'état des études et des publications des sources en Roumanie*. VIII-e Congrès International des Sciences Historiques, Comm. I. (Zurich, 1938) 56. 1.

IV. FEJEZET.

A román irodalom, amely a középkori erős magyar hatásokról többnyire tudomást sem vesz, nem értékeli kellőképpen azt az éles fordulatot sem, amelyet a román fejlődés e hatások visszaszorulása, a török nyomás és a balkáni elemek terjesz-

kedése következtében vett. Nem festik eléggé erős színekkel a szláv műveltségelemek elterjedését, a társadalomformák átalakulását, sőt az államélet elhanyagolását sem. Sőt Iorga és iskolája folytonosan azt hangoztatta, hogy a román, államiság egy percre sem szűnt meg, s a török befolyás ellenére megőrizte különállását. Ez, mint láttuk, csak formailag igaz, de valójában, nem beszélhetünk önálló állami létről abban a korban, amikor a vajdák kinevezése a török udvar hatalmasságainak kegyétől, uralmuk a rájaterítő főnökeiktől függött, s még kevésbé később, amikor az országokat idegenek pénzen adták-vették.

Ezeket leszámítva, a XVI. század esemény történetét s a vajdák udvarában és a szláv kolostorokban kivirágzott műveltséget jól festi GIURESCU: IR. II/1. k. megfelelő részeiben. Petru Rareș és Vitéz Mihály esetében ő sem tud szabadulni a Iorga-iskola romantikus hagyatékától. Bár jóval tárgyilagosabb, ő is a nagyromán eszme harcosait, szerencsétlen sorsú, de hősiességű előfutárait, rajzolja a XVI. századi román történet e két kiváló egyéniségében, akiket ez a naiv szemléletmód még nyilván huzamos ideig meg fog fosztani attól, hogy népük emlékezetében valóságos alakjuk, igaz értékeik idéződjének fel. Mihály történetére éppen ezért v. ö. SZÁDECZKY LAJOS: *Mihály havasalföldi vajda Erdélyben* (Budapest, 1882) c. részben már elavult művét és VERESS ENDRE nagy forrásközléseit a korra vonatkozólag, Carillo Alfonz, illetőleg Basta levelezését és a pápai követek jelentéseit. A vajdaságbeliek háborúellenes, sőt törökbarát magatartásának jellemzésére felhozott idézetek, Tepelus, Neagu vornic és Mogos spátar szavaiknak forrását a középkor kapcsán már említett Mátyás-émlékkönyvből tanulmányunkban jeleztük. A bair polgár Giurescu idézi IR. II/1. 234. 1., a havasalföldi krónikást Mihály haláláról uo. 278. 1. Egyébként ennek a kornak főbb forrásait is a Hurmuzaki-sorozat megfelelő kötetekben, találhatjuk, a gyűjtő erdélyi kapcsolatok emlékeit pedig BOODAX: *Relatiile i. m. és St. Nicolaescii: Documente slavo-romane eu privire la relatiile Tarii-Românești si Moldovei eu Ardealul în sec. XV. si XVI* (București, 1905) c. kiadványainak második részében.

Az újkori társadalomfejlődést illetően i. Századok-beli tanulmányunkra hivatkozunk. A slujitorokra s az adóállam — Iorga találóan Fiskalstaatnak nevezte — hivatalszervezetére jól felhasználható I. C. FILITTI: *Despre vechea organizare administrative a principalelor romane* (București, 1935, kny. Revista de Drept Public 1934/35. évf.) c. tanulmánya. A bojárság és a fejedelmi hatalom küzdelmeit az összefoglaló munkák is érzékeltetik s a XVII. századi krónikák, amelyek maguk is e harcok levegőjében születtek, igen tisztán tájékoztatnak róluk. E krónikásokat, illetőleg történetírókat magyar nyelven,

bár nem mindenben kielégítően BABBÜL ismerteti: *A román történetírás 1820-ig* (Budapest. 1912). Irodalmi értékükkel és történelmi hasznukkal a román irodalom azóta bőven foglalkozott. A román, nemzeti irodalom kezdeteit természetesen az összefoglaló történetkönyvek is tárgyalják, viszont kevesen figyelnek arra a fontos nevelő hatásra, amit a szláv írásnyelv gyakorolt a románra.

Erdély fejedelmeinek, főleg Bethlen Gábornak politikai kapcsolatait a vajdaságokkal magyar oldalon GÖRÖG FERENC dolgozta fel (Erdélyi Múzeum, 1904), eredményei azonban erősen kiegészítésre szorulnak. Ez összeköttetések kulturális eredőjével az erdélyi protestáns térítés irodalma foglalkozik. A XVII. századi vajdaság benső állapotairól, különösen az idegenek szerepéről, főbb részeiben ma is helytálló képet adott Iorga GRV. II. k. megfelelő fejezeteiben. Xenopol lesújtó véleményét a vajdák kényszerű megalázkodásáról Görög idézi i. m. 589. 1.. Marini szavait Iorga i. m. 51. 1.

V. FEJEZET.

Az erdélyi románság XL¹I—XVII. századi történetével foglalkozó régibb történeti munkák közül mind a mai napig használható JANCÓS BENEDEK nagy művének: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. Budapest, 189(5. I. kötete. JANCÓS megállapításainak, valamint az ő utána következett magyar és román kutatók XVI—XVII. századi erdélyi történetre vonatkozó részleteredményeinek kritikai vizsgálatát nyújtja JUHÁSZ ISTVÁN: *A reformáció az erdélyi románok között* c. tanulmánya (Kolozsvár, 1940). E munka sok kérdésben új kutatásokkal egészítette ki az eddigi ismereteket. Jelen rövid dolgozat ez idézett mű tanulságain nyugszik.

Az erdélyi románság XVI—XVII. századi társadalmi viszonyainak összefoglalásában főként a kiadott történelmi oklevéltárakra támaszkodtam. A következő nevezetesebb gyűjteményeket dolgoztam fel:

1. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* I—XVIII. k.
2. E. HTXRMUZAKI: *Documente privitoare la isloria Bomânilor* II. k. 3., 4. és 5. rész. (O. DENSUSIANÎT publikációja), XI. k., XV. k. 1. és 2. rész (IORGA publikációja).
3. VERESS ENDRE: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei si Tării Bomânesti* I—XIII. k.

Az ötvenedfizetésre nézve lásd A. DOBOSI: *Dalul oilor (Quinquagesima ovium)*. Bukarest, 1937. A bánati nyolc privilegiált román kerületről önálló tanulmányt írt G. A. VINTJESCU: *Privilegiile Roinanilor din cele 8 districte bánat ene*. «Fratilor Al. si Ion I. Lăpedatu» c. gyűjteményes mű. Bukarest, 1936. 869—

876. 1. Az erdélyi románság XVII. századi számáról JANCsó BENEDEK *Erdély története* (Kolozsvár, 1931) közli az idézett számításokat.

Erdély és a két román vajdaság politikai kapcsolataival elsősorban magyar történészek foglalkoztak. JANCsó BENEDEK idézett nagy munkájának első kötete ebből a szempontból is hasznos kézikönyv. Alapvető jelentőségű munka SZÁDECZKY K. LAJOS: *Erdély és Mihály vajda története* 1595—1601, Temesvár, 1893. Szádeczky nagy munkájának kronologikus folytatását írta meg GÖRÖG FERENC két füzetben: a) *A két Rákóczi György főnhatósági joga a két oláh vajdaság fölött*, Budapest, 1904. b) *Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz*. Kolozsvár, 1905.

Az erdélyi románság és a román vajdaságok történeti kapcsolataival a román történészek foglalkoznak buzgón s mivel a kapcsolatok egyházi jellegűek voltak, elsősorban egyháztörténészekre kell utalnunk. N. IORGA régebbi keletű román egyháztörténete (*Istoria Bisericii Româneşti si a vieţii religioase a Românilor* 2. kiadás, I. kötet, Bukarest, 1929) is rámutat ezekre a kapcsolatokra. B kapcsolatok történetét rengeteg új adattal gazdagították Ő. METES egyháztörténeti monográfiái; az összes, e kérdést megvilágító kutatások szintézisét nagy erdélyi román egyháztörténete foglalta össze: *Istoria Bisericii si a vietii religioase a Românilor din Transilvania si Ungaria*, Volumul I. Pana la 1698. Nagyszeben, 1935.

A nagyszebeni diéta 1566-i határozata olvasható az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* II. k. 326. lapján.

A román népi vallásosság történeti kódexét, Pópa Grigore kéziratot könyvét B. P. H AS DE U adta ki: *Cuvente din Batrani* II. kötetében: *Carfile poporane aie Românilor in sec. XVI. c. alatt*. Bukarest, 1879. A román népi vallásosság s a népies, vallásos legendák legkiválóbb feldolgozását N. CARTOJAN: *Cartile populare in literatura româneasca. Vol. I. Epoca influentei sud-slave*. Bukarest, 1929 c. munkája nyújtja.

Az erdélyi román püspökség kialakulására, az erdélyi román valláspolitikai fejlődésére nézve lásd az eddig idézett irodalmat. A teljesség kedvéért említjük meg e kérdésekkel kapcsolatban A. BRTNEA-nak, a század elején ólt kiváló balázsfalvi egyháztörténésznek két munkáját: a) *Vechile episcopii româneşti a Vadului, Geoagului, Silvasului si Balgradului*, Balázsfalva, 1902. b) *Ierarhia Românilor din Ardeal si Ungaria*, Balázsfalva, 1904.

Brankovics Száva alakjával, sorsával több román történeti munka foglalkozik. Szerepének megítélése a különböző szerzőknél nagyon különböző. A. BUNEA a görögkatolikus álláspont szerint megbízhatatlan jellemű, a maga hasznát kereső, délszláv eredetű, tehát nem-román egyházi vezetőnek tartja,

aki — szerinte — távolról sem tekinthető a görögkeleti ortodoxia mártírjának, sokkal inkább a református misszió esz-közének. Buneával szemben az ortodox álláspontot, mely szerint Brankovics Száva nemzeti és egyházi hős volt, V. MANÓRA védelmezte. Mangra írta a Brankovics Száváról szóló legalaposabb tanulmányt: *Mitropolitul Sava Brancovici*, Arad, 1906. A következő önálló monográfia 1939-ben Kolozsvárt jelent meg Brankovics Száváról I. M. LUPAS tanulmánya, melynek legfőbb érdeme, hogy S. DRAGOMIR' kutatásainak eredményét, valamint 1—2 azóta előkerült új oklevél tanulmányát összhangba hozta a Mangra által megrajzolt történeti arcképpel. Brankovics Száva pusztulásával kapcsolatosan Cs. EREI MIHÁLY *Históriája*, jegyzett fel egyet-mást, amelyek Apafi udvarának keleti mesékbe illő kegyetlenségét igazolnák. Hogy feljegyzései valóban bizonyos keleti mesére vezethetők vissza, azt I. LUPAS egyik kisebb tanulmánya derítette ki: *Un vládica román năpastuit la 1648. Cine putea fi?* (Bukarest, 1939).

Az erdélyi román egyház általános helyzetét jellemző egykorú feljegyzésekre nézve lásd JUHÁSZ ISTVÁN idézett tanulmányát. Ugyanazt a tanulmányt kell idéznünk a román reformáció kérdésével kapcsolatban is.

A román reformáció egyetemes jelentőségét és általános jellemvonásait rajzolja meg RÉVÉSZ IMRE: *La réforme et les roumains de Transylvanie* c. tanulmánya. (Eur. Centro-Or. III.)

Az erdélyi román reformációnak a románokra gyakorolt kulturális hatása történeti adatait közli TAMÁS LAJOS: *Az erdélyi oláhság* c. tanulmányában (megjelent *A történeti Erdély* c. gyűjteményes műben. Budapest, 1936, 417—455. l.).

A fogarasi román iskolára vonatkozó történeti adatokat POKOLY JÓZSEF adta ki a *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* VIII. kötetében, Budapest, 1910.

A román reformáció egyes kérdéseinek további irodalmára nézve lásd JUHÁSZ ISTVÁN idézett munkájának bibliográfiáját.

VI. FEJEZET.

A kor elbeszélő forrásai I. KOGALNICEANU, I. CANTA, DIONISIE ECLISARHITL, DiiMiTRACHE VARLAAM krónikái, MIHAI CANTACUZINO családtörténeti műve (*Ghenealoghia Cantacuzinilor*, 1787, ed. N. IORÖA, Buk. 1902), I. VACARESCU: *Istoria Imperiului Otoman*, III. (1788) stb. Mindezekről G. PASCU: *Ist. lit. rom. din sec. XVIII*. Buk. 1926. I. Igen jó összefoglalást nyújt ENGEL: *Gesch. Ungarns u. seiner Nebenländer*. Halle, 1804. IV. 2., valamint J. F. SULZER: *Geschichte*

destransalp. Daziens. Wien, I—III, 1781—82. A legrészletesebb feldolgozás (de csak az 1774—1830. évekről) a V. A. URECHIA-Ó: *Istoria Românilor.* Buc. 1891—1901. Igen jó A. D. XEHOPOI: *Ist. Rom.* IX—XI, valamint N. IORGA: *Gesch. d. rum. Volkes,* II. 122. kk. 1. Sokkal zavarosabb és elfogultabb IORGA legutolsó nagy szintézise: *Ist. Rom.* VII—VIII. Buc. 1938.

A fanariótákról általában: E. DRIAULT—M. LHÉRITIER: *Histoire diplomatique de la Grèce.* Paris, 1925. I. A Mavrokordatokról LEGRAND: *Généalogie des Maurokordato.* Paris, 1886. A török politika céljairól a fanariótákkal kapcsolatban: ENGEL, IV. 2. 295. 1. Traian Cantacuzino Rákóczi-féle nemességéről *Ghen. Cant.* 103—4. 1. Az 1716—18. háborúról ld. *Die Feldzüge des Eugen von Savoy a* megfelelő köteteit, Mavrokordat Miklós elfogatásáról ENGEL, IV, 2, 6. kk. 1. Mavrokordat Szebenben írt művéről (Περὶ των καθικόντων βιβλος) HORVÁTH E.: *Magyar-Görög Bibliográfia.* Bp., 1938. 61. 1. Mavrokordat Konstantin nevezetes reformjairól ld. Iorga: GKR. V. II. 158. kk. 1. A 30-as évek tehetségtelen hadvezetéséről HÓ M AN—SZÉKEŰ: *Magyar Történet.* VI. 128.1. A Párvu Cantacuzino-féle russzofil mozgalom jó összefoglalása IORGÁNÁL: *Ist. Rom.* VII. Az orosz politikusokhoz menesztett jelentések szövege megvan a *Ghen. Cant.*-ban (az osztrák követnek küldött levél: u. o. 487, a porosz követhoz intézett irat: u. o. 491. 1.). A Henrik hercegre vonatkozó tervről IORGA: *Ist. Rom.* VII. 277.]. A Katalinhoz intézett levél *Ghen. Cant.* 518. 1. A Paninhoz intézett levél u. o. 520. 1. Ypsilanti törvénykönyvét bő bevezetéssel kiadta: Π. I. Ζε-ος, Συναγμαμάτων Νο(χτν.όν (1780). Athén, 1936. A Callimachik történetéről ld. IORGA: *Documentele Callimachi.* Buc. 1902. I. bev. A középkori Magyarországra, való hivatkozást ld. IORGA: *Ist. Rom.* VIII. 64. 1.

Az egyháztörténeti képhez v. ö. 1ST. IORGA: *Ist. biseriei rom..* I. 1929. Az egyházi szláv nyelv kiszorulásáról SETON-WATSON: 88. 1., IORGA: *Ist. bis. rom.* II. 10., 56. 1. Milescuról és Eustatieviciről L. GfÁLDI: *Les mots d'origine néo-grecque à Vépoque des Phanariotes.* Bp. 1939. 28. 1. (további utalásokkal). A. A. STURDZA véleményére vonatkozólag ld. *La diplomatie européenne et les pays roumains au XVIIIe siècle.* Paris, 1913. 15. 1.

Az udvari életről LOGOFATUL GHEORGACHI: *Condica* (az udvari szertartások könyve). Letopis. III. 297—333, Sulzer, III. 260. kk. 1. Az idézett mondat a 260. lapon olvasható. A «despotisme éclairé»-t IORGA vitatta újabb munkáiban és tanulmányaiban (v. ö. különösen: *Les Phanariotes en Roumanie.* Le Messager d'Athènes, 1937. VII. 29—VIII. 17). CARRA megállapítását SULZER idézi.

A pénzügyi viszonyok ziláltságáról ld. ZALLONY ismert tanulmányán kívül *Traité sur les princes de Valachie et de Moldavie.* II. 139. 1.), Sulzer, III. 348. kk. 1. Az adórendszerről

és C. Mavi'okordát reformjairól N. IORG A: *Gesch. d. rum. Volkes* II. 141. kk. 1. A fejedelemségért fizetett összegek pontosan ENGELixél vannak meg (IV. 2. 19., 26. stb. 1.). Ugyanitt található részletek a *sferturi* különböző behajtásáról is. Az adók horribilis emelkedéséhez *Ghen. Cant.* 502. kk. 1. A kivándorlásról: «Mivel az ország most állandó zűrzavarban van, ami a török uralomból származik, a hegyek felőli lakosoknak fele Magyarországra (Tara Ungurească) menekült» *Ghen. Cant.* 451. 1.). Engel adatai i. ni. 21., 25., 64. 1. CARRA alapján hasonló tényeket említ SIILZER, III. 349—50.

A társadalmi képről L. GÁLDI: i. m. 41. kk. 1. (a GUÉROULT, GHICA és ÜESPRESZ-idézetek francia eredetijével). IORGA véleménye: *Gesch. rum. Volkes.* II. 42. 1. A Batthyányi-idézet eredetijére nézve ld. V. v. BATTHYÁNYI: *Reise nach Constantinopel.* Pesth, 1810, 245.1. Ghicáról Engel, IV. 2. 303. 1. A görög kereskedők jellemzése HAUTERILLENél: *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie* (1787). Buc. 1902, 353—4. A XVII. századi kereskedők utazásairól P. BAKSIC, Mon. Slav. Merid. Spect. XVIII. 103—4. Az idézett magyar utazó ismét Batthyányi Vince (v. ö. művének magyar kiadásával, Pest. 1818, 75.1.). Zaviraszról HORVÁTH E. írt hasznos monográfiát: *Zavirasz Gy. élete és munkái.* Bp. 1937. A görögök «török») áruiról GÁRDONYI A.: *Pest város kereskedelme a XVIII. században.* Bp. 1930, 40. kk. 1.

A művelődéstörténeti képhez v. ö. L. GÁLDI i. m. 48. kk. 1. Mavrokordat Sándor működésének áttekintése PASC írnál van meg. Saulról A. VERESS írt: *Marele Serdar Gh. Saul.* Buc. Acad. Rom. Mem. Sect. Lit. III. sorozat, V. k. 4. (1930—1). Arámnici püspökről Sulzer, III. Voltaire mint «pápista» J. L. oAHRA-nál *Histoire de la Moldavie et de la Valachie.* Neufchâtel, 1781. 196. 1. A grammatikai tanítás túltengéséről L. SAINEANU: *Istoria filologiei rom.* 69. kk. 1.

Az irodalmi viszonyokra nézve alapvető fontosságú N. IOROA: *Ist. lit. rom. în veacul XVIII.*, valamint PASCU i. m., LADY CRAVEN véleményét idéztem Apollo I (1935), 351. 1. a *Voyage en Crimée et à Constantinople en 1786* (Londres—Paris, 1789, 422. 1.) nyomán. Vacărescu jellemzése Pascu alapján (i. m. 90. kk. L). IANOVICI eddig teljesen ismeretlen szótárát H. SARAPIDI említi: *Diet. Grec-Roumain,* Buc. 1935, V. 1. A «Kesergő gerlice» forrásáról A. CAMARIANO: *Influenta poeziei lirice neogrecesti asupra celei romănesti.* Buc. 1935. 16. kk. 1. Az állítólagos Goethe—Vacărescu összefüggést helyes megvilágításba I. E. TOROUTIU helyezte: *Pagini din monografia Goethe.* Buc. 1931, 59. kk. 1. Naum Râmnicarura v. ö. C. ERBICEANU: *Cronicarli greei.* Buc. 1888. bev. A kéziratot elbeszélő irodalomra nézve ld. N. CARTOJAW: *Cartile populăre în lit. rom. II. Epora influentei greești.* Buc. 1938. Az idézett megállapítás

u. o. 384. 1. A XVIII. századi nyelvről L. GÁLDI i. m. 70. kk. 1. A görög-olasz verstani hatásokról L. GÁLDI: *Le origini italo-greche della versificazione rumena*. Roma, 1938.

VII. FEJEZET.

A XVIII. századi fejlődésről ld. JANCsó B. i. m. I., N. IOBGA: *Istoria bisericii românești*. I—II. 1929—32. és az újabb eredmények felhasználásával TóTH A.: *Az erdélyi román kérdés a XVIII. században*. Budapest, 1938. Román részről a legfontosabb A. B UNE A tanulmánya: *Din istoria Românilor. Episcopul I. I. Micu-Klein*. Blaj, 1900. (Klein püspökre nézve v. ö. még Z. Páclisanu: *Corespondenta din exil a episcopului I. Micu-Klein*. Bukarest, 1924, valamint Revue de Transylvanie III—1936, 225—6.1.). Az unió politikai jelentőségéről HóMAN—SZBKFŰ IV. (s ehhez TóTH A. i. m. 14. 1.). Balászfalva centralizáló szerepéről P. P. PANÁITESCU: *Ctiitorul Blajidui. I. Micu-Klein*. Gând Românesc IV. (1936), 409. kk. 1. A XVIII. századi román szaporulatról ld. N. TINCXI—VELEA: *Istoriografia bisericeasca politico-natiunale a Românilor preste tot*. Nagyszében, 1865, 143. 1., KOVÁCS A.: *Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta*, 3. 1. (v. ö. A. DOMANOVSKY: *La méthode de M. Nicolas Iorga*. Budapest, 1938. 40. 1.). V. ö. még Z. PACLISAÍTTI: Revue de Transylvanie I, 212. 1. A dákoromán gondolat kialakulásáról TóTH A. i. m. 25. kk. 1. és legújabban GÁLDI L.: *A XVIII. század magyar humanizmusa és a románság*. Budapest, 1940. Az ortodoxokról összefoglaló tanulmányt S. DRAGOMIE írt: *Istoria desrobirei religioase a Românilor în veacul XVIII*. I—II.

VIII. FEJEZET.

A románság szellemi újjászületéséről minden részletre kiterjedő magyar monográfia nincsen, csupán a magyar hatások története van nagy vonalaiban feltárva (v. ö. STJLICA SZ.: *A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére*. Szeged, 1937, jegyzetek nélkül; GÁLDI L.: *XVIII. századi humanizmusunk és a románság*. Budapest, 1940, további bibliográfiával). Románul a leghasználhatóbbak: N. IOEGA: *Istoria literaturii românești*. III. 1. *Scoala Ardeleana*. Buc. 1933, G. PASCU: *Istoria literaturii romine*. III. Iasi, 1927.

Az erdélyi történetírás és általában az erdélyi tudományos gondolat jelentőségéről ld. V. BAISTCILA: *Semnificatia Ardealului*. Gând Românesc. 1940, 161. 1. Az erdélyi iskola magyar for-

rásairól (pontos utalásokkal) GÁLDI i. m. Ugyanott részletesebben van szó Sincai és Maior jellemzéséről is.

A nyelvújítási törekvések sorsáról általában Id. FB. VALJAVEC: *Der deutsche Kultur-einfluss im nahen Südosten* (unter besonderer Berücksichtigung Ungarns). München, 1940, 430. kk. 1. A magyar nyelvújítás német vonatkozásairól u. o. és THIENEMANN T.: *A német nyelvművelés a XVIII. század végén*. Egyet. Phil. Közlöny, XXXVI (1912), 78. kk. 1. Aromán nyelvújításról L. SAINEANTJ: *Istoria filologiei romane*. Buc. 1895, 123. kk. 1. Oláh Miklós nézete: *Hungária (Adparatus ad históriám Hungáriáé)*, 28. 1. A magyaros latinizmusokról GÁLDI L.: *Problemi di geografia linguistica nel rumeno del Settecento*. Roma, 1938. A helyesírás történetéről Siegescu elavult művén kívül főleg Pascu i. m. A Kopitar-idézetre utalt VALJAVEC is, i. m. 434—5. 1.

Az irodalmi vonatkozásokat — ha más csoportosításban is — de részletesen tárgyaltam már a magyar humanizmus hatásáról szóló, fentebb idézett tanulmányomban. Sulzer kiváló összefoglalása a *Gesch. d. transalp. Dacien* III. kötetének elején olvasható. Baracról G. Bogdan-Duică írt monográfiát (*Ioan Barac*. Buc. 1933), mely a legrészletesebb tanulmány e korra vonatkozólag. A kéziratos énekeskönyvek román verseit felsorolta SZABÓ T. ATTILA: *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirateink*. Zilah, 1934. A balásfalvi diákszínházról A. Lupeanu: *Un început de teatru românesc ambulant in Transilvania*, in 1755, Societatea de Maine, 1924, 520—11. A brassói színjátszásról ORBÁN L. írt a Kristóf-Emlékkönyvben (Kolozsvár, 1939, 191. kk. 1.). A közhasznú könyvekről nincsen semmi összefoglaló tanulmány. Az egyes kiadványokról ld. Bianu—Hodoč—Simionescu bibliográfiájának III. kötetét, A budai egyetemi nyomda centralizáló szerepéről most készit disszertációt tanítványom, Teleki Éva.

A «kisugárzásról» szintén csak románul vannak összefoglaló értekezések, pl. D. I. GOGA: *Scoala ardeleana in Muntenia si Moldova*. Arad, 1927 és I. MOISIL: *Românii ardeleni din Vechiul regat si activitatea lor pana la ruzboiul tntregirii neamului*. Transilvania, Bánatul, Crisana, Maramuresul. 1918—28. Buc. 1929, III. 1348—94. A francia hatással kapcsolatosan VALJAVEC egyik kijelentését cáfolom: «Die Weitergabe französischer Anregungen war nie besonders notwendig, da diese bei den meisten Nachbarvölkern stärker wirkten als bei den Madjaren» (i. m. 449. 1.).

IX. FEJEZET.

Az eseményekről részletesen beszámolnak XES OPOL *IRODT* X. és XI. kötetei, ezenkívül, kiegészítésként IORGA *GRV*.

II. kötete, SETON-WATSON: *HR. VIII. fejezete és A. A. C. STURDZA: DeV histoire diplomatique des Roumains (1821—1859)*, Paris, 1907. Elbeszélésünk menete nagyobbára Xenopol követi, azon idézetek, melyeknek forrását külön nem jelöljük, tőle származnak. HURMUZAKI nagy forrásgyűjteményén (*Documente privitoare la istoria Românilor*, 30 kötet, Btkarest, 1887—1908) kívül a legfontosabb kútfő a tárgyalt korra: D. A. STURDZA: *Acte si documente relative la istoria renascerei României*, 9 kötet. Bukarest, 1900—1901.

A görög szabadságmozgalomra és a román társadalom viszonyaira lásd Xenopol megfelelő fejezeteit (X. kötet). A papokra és bojárookra vonatkozó idézet T. THORNTON: *Present State of Turkey* (London, 1809) c. xitleírásának C. R. GoLESciT által készített fordítása (*Starea de acum a Principatelor*, Buda, 1826) bevezetéséből származik. A parasztság helyzetét C. R. GOLESCU: *Insemnarea calatoriei mêle*, Buda, 1826. című könyvében írja le, líjabb kiadását P. Hanes rendezte sajtó alá (Bukarest, 1937), a szóban forgó részletek ezen kiadás 19., 36., 83—87. lapjairól valók. A rablóvilágról P. ELIADE: *Histoire de Vesprit public en Roumanie*, 2 kötet, Paris, 1905. e. kiváló műve I. fejezetében ír. A népnek a rablók iránti érzelmeit bemutató idézeteket I. ARICESCU alább idézett művének 33. lapjáról vettük. Vladimirescu forradalmát a történetírók nagyon eltérően értelmezik, a többség a román megújulás előharcosát látja benne és a honi fejedelmek kinevezését egyenesen az ő érdemének tudják be (pl. N. IORGA: *Domnul Tudor din Vladimiri*. Bukarest, 1921), mások a zavaros helyzetet kihasználó, bizonytalan szándékú, műveletlen pandurvezérnek tartják és mozgalmától minden történelmi fontosságot megtagadnak (pl. I. ARICESCU: *Consideratiuni asupra revohdiei lui Tudor Vladimirescu*. Bukarest, 1921). Előadásunk Xenopol egyeztető véleményéhez közeledik. A legrészletesebb monográfiát egyébként C. D. ARICESCU írta: *Istoria revohdiei delà 1821*. 2 kötet. Bukarest, 1874. Vladimirescu jelentőségét elsősorban N. FILIMON regénye (*Ciocoii vechi si noi*. Bukarest, 1863) fokozta fel és romani izálta a köztudatban, a kortársak epizódnak tartották szereplését. Puskin szóbanforgó levelét G. G. BEZVECONNII idézi a *Din trecutul nostru* c. kisenevi folyóirat III. (1935) évfolyama 27—27. számában (31. lap), ugyanott több értékes adat található a görög-román mozgalmakról.

A görögellenes román hangulat irodalmi megnyilvánulásairól IORGA: *Ist. lit., royn. in sec. XIX*. megfelelő fejezeteiben ír és idéz. Az első honi fejedelmek korának politikai, társadalmi és kulturális képét P. ELIADE mesterien rajzolta meg idézett művében, előadásunk főbb vonalaiban hozzá alkalmazkodik. Az orosz befolyásról és a Szervezeti Szabályzatról szóló részek-

ben ismét Xenopol kimerítő előadását követtük (XI. kötet). Kiselevről írt A. P. ZABLOCKI-DESJATOVSKI: *Graf P. D. Kiselev i ego vremja.* 4 kötet. Szentpétervár, 1882. Bibescuról: BIBESCU: *Le règne de Georges Bibescu,* 2 kötet. Paris, 1893.

A román felvilágosodás francia forrásairól: P. ELIADE: *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie.* Paris, 1898. Az irodalmi életre, írókra, művekre lásd O. DENSUSIANTJ: *Literatura romina modernă.* II. k. és főleg IOBGA legutóbb idézett művét, onnan valók idézeteink is. Az általános kulturális helyzetet Xenopol i. m. ismerteti kimerítően (X. kötet). Golescunak Pestre vonatkozó megállapításai a Haneş-féle kiadás 20—27. lapjain olvashatók. A politikai életről ismét legjobb Xenopol összeállításai (XI. kötet).

A romantikus nemzedékről Densusianu és Iorga irodalomtörténeteinek nyomán írunk. Kogalniceanunak az emberi méltóságról vallott felfogását az apjához intézett, szövegünkben említett németországi leveléből ismerhetjük meg. Idézzük: «Hogy pedig térdreborulva kérjek bocsánatot Hufeland úrtól, ahogy irod, azt sohasem fogom megtenni, mert az embernek csak Isten előtt kell térdreborulnia. Haljak éhen, legyen szegény, de ezt sohasem teszem, mert akkor méltatlan lennék arra, hogy szabadnak nevezsem magam.» Majd alább: «Itt a felvilágosult Európában az emberek csak Isten előtt tédreborulnak le és nem emberek előtt. Én is megtanultam itt, hogy minden ember egyenlő és csak érdemekben és jócselekedetekben különböznek egymástól. Ezért sohasem fogok térdre esni sem Hufeland úr, sem más előtt. Ezt megtehetném, ha Sztambulban nevelkedtem volna, ahol mindenki rabszolgája egy nála nagyobb rabszolgának». (M. KOGALNICEANtr: *Serisori din vremea studiilor,* Bukarest, 1934. 150. és 156. lap.)

X. FEJEZET.

Az erdélyi románok XIX. századi kritikai történetét egysegesen még senki sem írta meg. Monumentális összefoglalás csak egy van, a JANCÓS BENEDEKÓ: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (I—II. Bp. 1896—99). Közel félszázados munkája ma is nélkülözhetetlen, habár módszere nem kifogástalan, hangja sokszor polémikus és eredményei ma már nem mindig állják meg a helyüket. Nagy művét kiegészítik: *Szabadságharcunk és a, dáko-román törekvések* (Bp. 1894) és *A román irredentista mozgalmak története* (Bp. 1920). *Defensio Nationis Hungaricaeja* (1919) több nyelven védelmezte a magyar igazságot a trianoni tragédia elején. A Jancsóéhoz hasonló nagyszabású mű sem a magyar, sem a román történelmi irodalomban nincsen. Magyar részlet-

munka is alig akad. A régebbiek közül ÜRMÖSSY LAJOS (*Tizenhét év Erdély történetéből*. 1849—1866. 2 k. Temesvár, 1894) minden magasabb szempont nélkül kronológiai felsorolását nyújtja az eseményeknek Világostól a végleges Unióig. MESTER MIKLÓS nagyérdemű dolgozata a nagyszebeni Landtagról és előzményeiről (*Az autonom Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863—64. évi nagyszebeni országgyűlésen*. Bp. 1936) a kisebbségi korszak megbékélési hangulatának ihletében született meg. Folytatója ennek a kezdeményezésnek nem akadt. A nyelvkérdésben kiemelkedő értékű munka SZEKEÚ GYULA könyve, *Iratok a magyar államnyelv kérdéséhez* (Bp. 1926). A keret megrajzolásához nagyszerű vezető SZEKFŰ szintézise a Hóman Bálinttal együtt írt *Magyar Történet* utolsó (V.) kötetében. (VI. kiad. 1939.) Használhatók még a román WLAD ALAJOS: *A román nép és ügye* (Lúgos, 1863) és MOLDOVÁN GERGELY sokszor éles megfigyelésű magyar nyelvű írásai (*A románság*. Nagybecskerek, 1896).

Román részről az alapos és szorgalmas J. LUPAS sok részletmunkával gazdagította ismereteinket az erdélyi románság történetéről. Nagyszámú dolgozatai közül csak néhányat említünk meg: *Mitropolitul Andrei Saguna*. Nagyszeben, 1911 (II. kiad.). Széleskörű anyaggyűjtése és korrajza, a szokványos chauvinista állásponton felülemelkedő szelleme kiemeli a iSaguna-irodalom termékei közül. (V. ö. N. DOBRESCU: *Mitr. A. Saguna*. Buc. 1909; V. BRANISTE: *Andrei Baron de Saguna*. Buc. 1923). A Supplex Libellust követő mozgalmak központjában álló eseményeket ismerteti: *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici fi loan Bob la curtea din Viena in anul 1792*. Nagyszeben, 1792. Molnár Jánosra vonatkozó több részletmunkája közül megemlítjük: *Doctorul Ion Piuriu-Molnar*. 1749—1815. Buc. 1939. A román sajtóviszonyokra megemlítjük a Jakab Eleket kiegészítő két írását: *Contributiuni la istoria ziaristiceii romane ardelene* (Nagyszeben, 1926) és *Din trecutul ziaristiceii romanesti* (Arad, 1916). Magyar nyelven: *Baritiu György, az erdélyi román hírlapirodalom megalapítója* (Bp. 1915). Megemlíthető még: *Saguna si Eöivös* (Arad, 1913); *Andrei Saguna si conducatorii Asociatiiei Transilvane* (Buc. 1922); *Nie. Popea si loan Micu Moldovanu* (Buc. 1920) és *Avram Iancu* (Kvár, 1924). A Iancu-Centenárium termékei voltak: S. DRAGOMIR: *Avram Iancu* (Buc. 1924) és N. BTJTA: *Avram Iancu* (Kvár, 1924). DRAGOMIR Lupas után a kor leg-szorgalmasabb kutatója. A román irredentizmus és az egyesülési eszme történetéhez nyújt adalékokat két tanulmánya: *Un precursor al unitatii nationale. Profesorul ardelean C. Románul Vivu* (Buc. 1929) és *Din corespondenfa dascalilor ardeleni in anul 1848* (Omagiu lui I. Bianu. Buc, 1927). Bălcescu-tanulmánya (*BbMcescu in Transilvania*) a kolozsvári román egyetem

r. tört. intézetének évkönyvében jelent meg (Amiarul Instit. de Ist. Nat. 1.928—30), alig hoz valami újat J. GTHICA: *Amintiri* (Buc, 188(5) és JANCSÓ *Szabadságharcunk-ja*, után. A Bálcescúról vallott magyar és román vélemény általában egyaránt felületesnek mondható. Saguna szerepének megértéséhez haszonnal forgatható a M. POPEA kiadta *Memóriáiul Arhiepiscopului si Mitropolitului Andrei Saguna, sau luptele nationale politice ale Românilor* I. k. Nagyszeben, 1882. Még vázlatosan sem ismertethető itt az a kiterjedt és aprólékos irodalom, amely a román-francia kapcsolatokat igyekszik tisztázni. A hegyeken túlról jövő román nacionalista hatást az egykorúak (Wesselényi, Kossuth) jól látták, de ez a látásmód később elhomályosodott, mert a hatás földalatti természetű maradt. Ma újra nagy szerepet kell a havasalföldi hatásnak tulajdonítanunk a felszínre került számos tanúság alapján. A román nacionalizmus francia gyökereit saját kiadatlan kutatásaim alapján mutattam be. Széleskörű, de nem nagyigényű korrajzot nyújt J. G-ORGESCTT két életrajza: *Dr. Ioan Rafiu*, 1828—1902 (Nagyszeben, 1928) és *George Pop de Bas esti* (Nagyvárad, 1935). Összefoglaló jellegű, emlékiratszerű, erősen szubjektív BARITIU 3 kötete, *Parti alese din Istoria Transilvaniei*. Nagyszeben, 1889, 1890, 1891. N. IOARGA-nak a háború gyűlölettől fertőzött légkörében fogantatott két kötete (*Histoires des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*. Buc, 1915) tudományos mezbe öltöztetett propaganda.

A régebbi propagandaművek közül megemlíthető a sok okiratot közlő *Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn* (Berlin, 1895) B. BROTE tollából. Az újabbak közül SETON-WATSON feltűnő részletességgel foglalkozik az erdélyi románokkal, de propagandista múltjával itt sem tud szakítani (*Histoire des Roumains*. Paris, 1937), Gr. MOROIANI könyve (*Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté*. Paris, 1933) lendületesen megírt, de naiv dicsekedéssel, sőt öndicsérettel tele felületes mű. Említésreméltó forráskiadvány T. V. PACATIANU gyűjteménye: *Cartea de Aur sau Luptele politice nationale ale Românilor de sub Coroana Ungar a*, (Nagyszeben, 1902—1915) nyolc vaskos kötetben. A román szempontok használható összefoglalása J. MOOA cikke (*Luttes des Roumains de Transylvanie*) a La Transylvanie c. gyűjteményes műben (Buc, 1938).

XI. FEJEZET.

Az összefoglaló munkák azonosak a IX. fejezet jegyzeteiben említettekkel. Erre a korra nézve is Xenopol adatai a leggazdagabbak. (XII—XIV. kötet.)

1848 eseményeinek legfontosabb forrásanyaga az *Anul*

1848 in principatele romane. Acte și documente, 6. kötet. Bukarest, 1902—10. A forradalom résztvevői közül I. HELIADE-RXDTJLESCTT (*Souvenirs d'un proscrit*. Paris, 1849. *Mémoires sur l'histoire de la régénération roumaine*. Paris, 1851; *Le protectorat du Czar*. Paris, 1850), C. BOLIAC (*Mémoire pour servir à l'histoire de la Roumanie*. Paris, 1855) és D. BRATIANU (*Documents concerning the Danubian Principalities*. London, 1849) publikáltak jelentős forrásul szolgáló anyagot. Ezenkívül az egész román emigrációs irodalom telve van 1848 eseményeire való vonatkozásokkal. Felsorolását lásd XENOPOL i. m. XII. k. 110—115. lapjain. A külföldnek a román kérdés iránti növekvő érdeklődését jelzik az egyre sűrűbben megjelenő ismertetések. A legfontosabbak: BATTHYÁNY VINCE gr.: *Reise nach Konstantinopel*. Pest, 1810; LAURENÇON: *Nouvelles observations sur la Valachie*. Paris, 1821; RECORD ON: *Lettres sur la Valachie*. Paris, 1821; SALABERRY, COMTE DE: *Essai sur la Valachie et la Moldavie*. Paris, 1821. A román politikai mozgalmak megismertetéséhez erősen hozzájárult F. COLSON (I. Câmpineanu francia titkára) műve: *L'état présent et de l'avenir des Principautés*. Paris, 1893. Azután E. THOTJVENEL: *La Hongrie et la Valachie*. Paris, 1840; VAILLANT: *La Roumanie*, 3 kötet. Paris, 1845 és legfőként H. DESPREZ: *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*. Revue de Deux Mondes. Paris, 1848—49. Az 1848. évi események után már a románok maguk irányítják a nyugati propagandát, de sikereiket néhány lelkes barátjuknak köszönhették elsősorban. Ilyen baráti könyvek: M. ÜBICINI: *La question des Principautés devant l'Europe*. Paris, 1858 (és ugyanennek sok más műve), aztán E. REGNAULT: *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*. Paris, 1855. stb. stb. Felsorolásukat lásd XENOPOL XII. 110—115. 1.

A vajdaságok egyesülésének külpolitikai hátterét érdekesen festi meg SETON-WATSON i. m. IX. fejezetében. Cuza uralkodására a legfontosabb monográfiát XENOPOL írta: *Domnia lui Cuza-VodU*, 2 kötet. Bukarest, 1902. A paraszt-kérdésről: A. Gr. GOLESCF: *De l'abolition du servage dans les principautés*. Paris, 1856; R. ROSETTI: *Pamântul, garanti si stăpâni în Moldova*. Bukarest, 1907; továbbá KoaXLNicEAnunak 1862. évi két parlamenti beszéde (*ImbunatUtirea soartei tûranilor* címen több kiadásban megjelent, többek közt a Biblioteca Românească Socce gyűjteményben is. Bukarest, 1909).

Hohenzollern Károly uralkodására vonatkozólag legérdekesebb forrásanyagot a herceg naplói szolgáltatnak: *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, 4 kötet. Stuttgart, 1894. Fontos adatokat közöl IORGA: *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles f 1866—80*). Paris, 1923 és T. MAIO-RESCIX: *Istoria contemporana a României*. Bukarest, 1925. Károlyról írt P. LINDENBERGER: *König Karl von Rumänien*,

Berlin., 1908. A Strussberg-ügyről: L. BRATISOH: *Dr. Strussberg und seine Ingenieure*. Berlin, 1872. Románia gazdasági fejlődéséről *La Roumanie 1866—1906*. (*Publication du ministère d'agriculture*) Bukarest, 1907.

XII. FEJEZET.

1881—1918-ig terjedő korra vonatkozó összefoglaló művek: IORGA, N.: *Supt trei regi*. Buc., 1932; MAIORESCU, T.: *Istoria contemporană a României* (1866—1900). Buc., 1925; LINDENBERGER, P.: *König Karl von Rumänien*. Berlin, 1906; HÖPKER, W.: *Rumänien diesseits und jenseits der Karpathen*. München, 1936; LUPAS, I.: *Istoria, Unirii Românilor*. Buc. 1938; LUPAS, I.: *Enciclopedia României*. Buc, é. n. I, XII. fejt.

Értékes forrásul szolgáló önéletrajzírók: *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*. Stuttgart, 1900. IV. Bd.; MARGHILOMAN, AL.: *Note Politice*. 1897—1924. Buc., 1927. Vol. I. 1897—1915; JONESCO, TAKE: *Souvenirs*. Paris, 1919.

A külpolitikára vonatkozó forrásmunkák: *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette*. Berlin, 1927. III. Bd.; TILEA, V. V.: *Actiunea diplomatica a României*; HORVÁTH J.: *Diplomáciai történelem*. Budapest, 1921.

A magyarországi, illetőleg erdélyi románság történetére, politikai törekvéseire vonatkozó művek: SLAVICI, J.: *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und Bukowina*. Wien, 1881; POPOVICI, A.: *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*. Leipzig, 1906; IORGA, N.: *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*. Buc, 1915; PACXTIANU, T. V.: *Oartea de Aur*. VII; P(APP), I. P.: *Procesul Memorandului Românilor din Transilvania. Acte și date*. Oluj, 1933. I—II; *Transilvania, Bánatul, Crisana, Maramuresul*. Buc, 1929; SLAVICI, I.: *Amintiri*. Buc, 1924; SLAVICI, I.: *Inchisorile mele*. Buc, 1921; MIHALI, T.: *Amintiri politice* desprewnire. «Generatia Unirii», 1929; GOGA, O: *Mustul care fierbe*. Buc, é. n.; JANCÓS B.: *A román irredentista mozgalmak története*. Budapest, 1920; HÓMAN—SZEKFŰ: *Magyar Történet*. Budapest, é. n. VII. kt.; GRATZ G.: *A dualizmus kora*. Budapest, 1934. II. kt.; LUKINICH, E.: *Die siebenbürgische Frage*. Budapest, 1940 műnek: SZÁSZ ZSOMBOR: *Die Entstehung Grossrumäniens* című fejezete.

Románia külpolitikai kapcsolatairól: BETHLEN ISTVÁN gróf *beszédei és írásai*. Budapest, 1930; TISZA ISTVÁN gróf *összes munkái*. IV. kt.

A Liga Culturala működésére a fentebb felsorolt ókirályságbeli és erdélyi románság történetére vonatkozó műveken kívül még hasznos forrásul szolgálnak a Liga Culturala évkönyvei, a román és magyar hírlapoknak és az «Egyetemi Lapok»-nak

erre a korra vonatkozó évfolyamai, továbbá: POLONYI NÓRA: *A Liga Culturala és az erdélyi román nemzetiségi törekvések*. Bp., 1939; LUPULESCU, I.: *Raportul general dcspre activitatea comitetului central al Ligei pt. Unitatea Culturala a, Românilor*. Bue, 1892; MORIANU, GH.: *Les luttes des Roumains Transylvains pour la liberté et l'opinion européenne*. Paris, 1933.

Románia szociális viszonyaira és a paraszt-kérdésre vonatkozó forrásmunkák: CREANGA, G. D.: *Grundbesitzverteilung und Bauernfrage in Rumänien*. Leipzig, 1907; HABET C. SPIRXI: *Chestia Táranească*. Bue, 1905; DRAGU, TH.: *La Politique roumaine après les troubles agraires de 1907*. Paris, 1908; MITYRANY, D.: *The Land and the Peasant in Roumania*. Oxford, 1930; BARABÁS, E.: *Románia mezőgazdasági és szociális viszonyai*. Kolozsvár, 1909; JANCÓS B.: *Szociális és kommunista mozgalmak Romániában*. Magyar Szemle, 1929 szept.; JANCÓS, B.: *A romániai parasztág helyzete*. Budapest, 1901.

A romániai és erdélyi románság irodalmára és szellemi áramlataira vonatkozó művek: IORGA, N.: *Istoria literaturii romani contemporane*. Buc, 1934. I—II.

A világháborúra és az ezzel kapcsolatos eseményekre (1914—1916) vonatkozó irodalom: KIRITESCU, CONST.: *Istoria rasboiului pentru întregirea României*. Bue. JULIER, FERENC: 1914—1918. *A világháború magyar szemmel*. Budapest, 1933; továbbá a már idézett *Enciclopedia României*. I. k. XIII. fejt.

XIII. FEJEZET.

Románia legutóbbi két évtizedének történetét P(ETRESCU) C(ÉZÁR), az ismert regényíró foglalta össze az *Enciclopedia României* (Bucure^{ti}, 1938.) I. kötete 937. s köv. lapjain. A tanulmány természetesen teljesen Károly király politikájának igazolását szolgálja. Innen vettük Károly király két ízben idézett szavait is, nemkülönbön reformpolitikájának ismertetését. A román parlamentáris demokrácia betegségeire nézve lásd ezenkívül GÓCA OCTAVIAN könyvét: *Mustul care fierbe* (Forr a must), Bucuresti (1925). Bő idézeteket közöl belőle MAKKAI LÁSZLÓ cikke: *Goga Octavian a magyarokról és a románokról*. (Egyedül vagyunk, 1938. 1. szám, 37. 1.) Innen vettük Goga-idézeteinket. A román korrupcióra vonatkozó adataink a LUKINICH IMRE által szerkesztett *Die siebenbürgische Frage* c. gyűjteményes mű (Budapest, 1940) 255—259. lapjain található. A könyv egyébként is értékes statisztikáját tartalmazza Nagyrománia életének. Az új román nacionalizmusról JUHÁSZ ISTVÁN írt: *Az új értelmű román nacionalizmus* (Hitel. 1937. 4. szám, 285—305. 1.). Codreanuról lásd: MAKKAI LÁSZLÓ: *Codreanu tanaiból* (Egyedül vagyunk, 1938. 3. szám, 46. 1.).

A román tudományos szemlélet megújulásáról MAKK AI LÁSZLÓ: *A román történetírás új iskolája* (Századok, 1938. 60—65. 1.). A Gândiiva szellemi irányzatáról Juhász idézett cikkén, kívül MAKKAI LÁSZLÓ: *Lucián Blaga* (Erdélyi Helikon, 1935. 263—267. 1.). A Vasgárdára vonatkozólag vö. még: NELLER MÁTYÁS: *A Vasgárda elméletei* (Magyar Szemle, 1937. üov.), ERDÉLYI GÉZA: *A Vasgárda története* (u. o.), BEDECSI ANDRÁS: *A Vasgárda felszámolása* (Magyar Szemle, 1938. szept.). A modern román irodalomról és tudományos életről GÁL DI LÁSZLÓ tanulmányai adnak tájékoztatót: *A modern román Ura*, Magyar Szemle, 1936. no v., *A mai román regény*, u. o. 1937. jun., *A modern román dráma*, u. o. 1938. Jan., *Román tudomány*, u. o. 1939. ^láj. Az erdélyi románság szembenállásáról tanulságos idézetekben gazdag cikket írt HAJDTT GÁBOR: *Megvalósult-e a román egység Nagyromániában?* (Egyedül Vagyunk, 1940. 8. szám, 24. 1.). Ezek könyvészeti utalások inkább fejezetünk ellenőrzési lehetőségeinek megadására, mint teljességre törekedtek. Az elmúlt húsz év történetének irodalma óriási és ma még nem lehet benne rendet teremteni.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó.....	5
I. A románság kialakulása	7
Délkelet Európa a Kr. e. I. évezredben.....	7
Róma behatolása a Balkán-félszigetre	13
A dákok nagyhatalom	15
A dákok megsemmisülése	17
Dácia a római uralom alatt	19
Dácia elvesztése	21
A balkáni romanizmus	24
Avarok és szlávok	30
Az őstromán egység felbomlása	33
II. Az északi románság bevándorlása és megtelepülése.....	36
A románok megjelenése a Duna balpartján	36
A tatárjárás következményei	43
A magyarországi román bevándorlás első hulláma. .	46
A második telepítési hullám és Moldva megalapítása	52
A vallási kérdés	57
A magyarországi román társadalom válsága	64
III. A román vajdaságok a dunatéli magyar hegemonia.....	
korában.....	70
Önállósági törekvések.....	70
A magyar bástya román kapui	80
Kelet és Nyugat között	91
IV. A román vajdaságok török nyomás alatt.....	108
Az államélet elhanyagolása	108
A társadalom az újkor elején	120
Nemzeti műveltség és idegen elnyomás	129
V. Az erdélyi románok XVI. és XVII. században	129
Az erdélyi fejedelemség társadalmi tényezői és a
románság	139
Az erdélyi románok és a Kárpátokon túli vajdaságok	146
Az erdélyi román egyház és kultúra a XVI—XVII.
században	150
A reformáció az erdélyi románok között	157

	Oldal
VI. A román vajdaságok a fanarióták korában.....	168
A politikai események	168
Az ortodox egyház és a fanarióták.....	174
Az udvari élet és a közigazgatás	176
A társadalmi helyzet	179
Ipar és kereskedelem.....	181
A fanarióta-kor kultúrpolitikája. Bizánc és Európa.....	183
A tudomány és az irodalom	185
A román nyelv sorsa a fanarióták-korban.....	189
VII. Az erdélyi románok a XVIII. században.....	191
A múlt adottságai	191
A politikai unió	192
A vallási unió	195
Az egyesült román egyház a XVIII. században . .	198
Az ortodox román egyház a XVIII. században . . .	208
A románság szociális és politikai helyzete a század
végén.....	214
Az egységes fellépés felé	218
VIII. Az erdélyi románság szellemi újjászületése.....	221
Az általános fejlődés.....	221
Az irodalom megindulása	222
A népi nyelv kiművelése.....	227
Az irodalom megindulása	230
A népművelés kezdetei. A közhasznú könyvek.....	232
Az erdélyi művelődés átáradása a Kárpátokon túlra.....	233
IX. Nemzeti megújulás a román vajdaságokban.....	235
A görög szabadságmozgalom	235
A román társadalom a XIX. század elején	239
Vladimirescu Tódor felkelése	245
Az első honi fejedelmek.....	252
A «Szervezeti Szabályzat»	260
Orosz befolyás a vajdaságokban	268
A román felvilágosodás	272
A politikai élet megindulása a vajdaságokban.....	282
A romantikus nemzedék	287
X. Az erdélyi románok a XIX. században	293
A Supplex Libellus mozgalma	293
A reakció kora	295
A nyelvharc és 1848. eseményei.....	299
Elnyomatás és közeledés a magyarsághoz.....	312
Bécs a románok mellett	316
A kiegyezés következményei	321
XI. Egyesült fejedelemségek és független királyság	331
Forradalom és emigráció	331
A vajdaságok egyesülése	340

Ouza Sándor reformjai	376
Károly herceg és a román, függetlenség kivívása.....	352
XII. Nagy-Románia megalakulása.....	360
<i>Az új királyság külpolitikája</i>	<i>360</i>
Az erdélyi román nemzetiségi mozgalmak	362
A «Liga Culturală»	364
A századvég belpolitikája	366
A teljes szellemi egység felé.....	368
Eltávolodás a Hármasszövetségtől	369
Románia a világháborúban	372
XIII. A «nagy-román» kísérlet két évtizede	378
Nagy-Románia belső ellentétei	378
Az erdélyi románok harca.....	384
Az új román nacionalizmus	387
Károly király kísérlete	394
Jegyzetek	401

Az I., VI. és VIII. fejezetet *Gáldi László*, a II., IX., XI. és XIII. fejezetet *Makkai László*, a III. és IV. fejezetet *Elekes Lajos*, az V. fejezetet *Juhász István*, a VII. fejezetet *Tóth András*, a X. fejezetet *Tóth Zoltán*, a XII. fejezetet pedig *Polonyi Nóra* írta.

A térképeket a szerkesztők tervei alapján *Irmédi Molnár László* rajzolta.